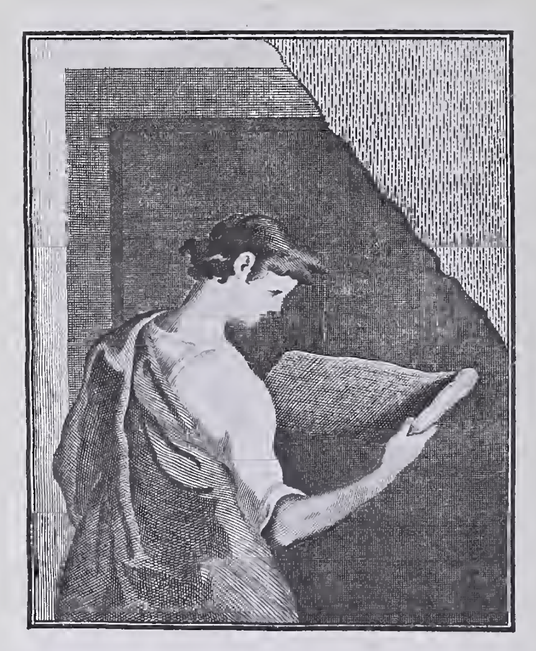
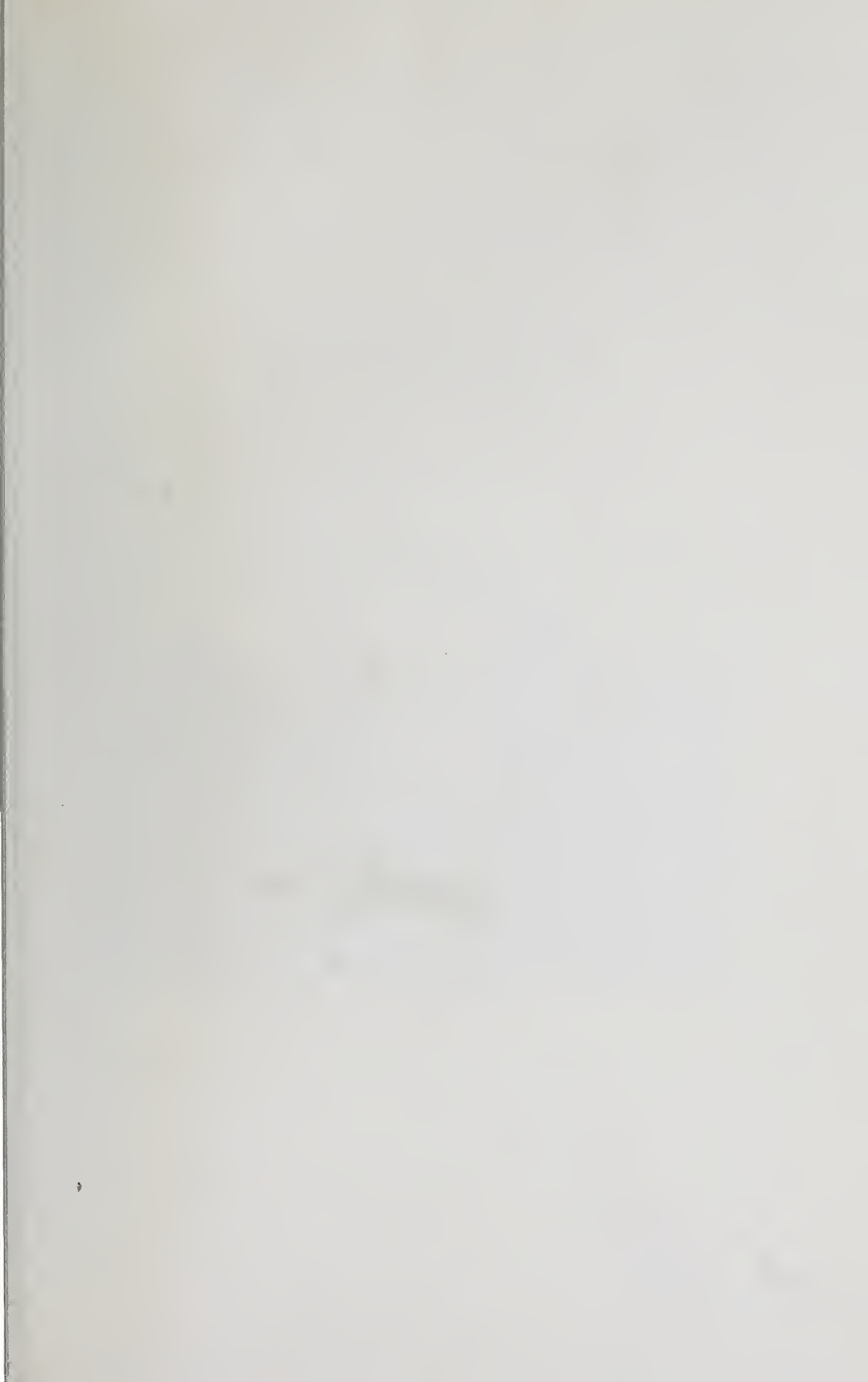
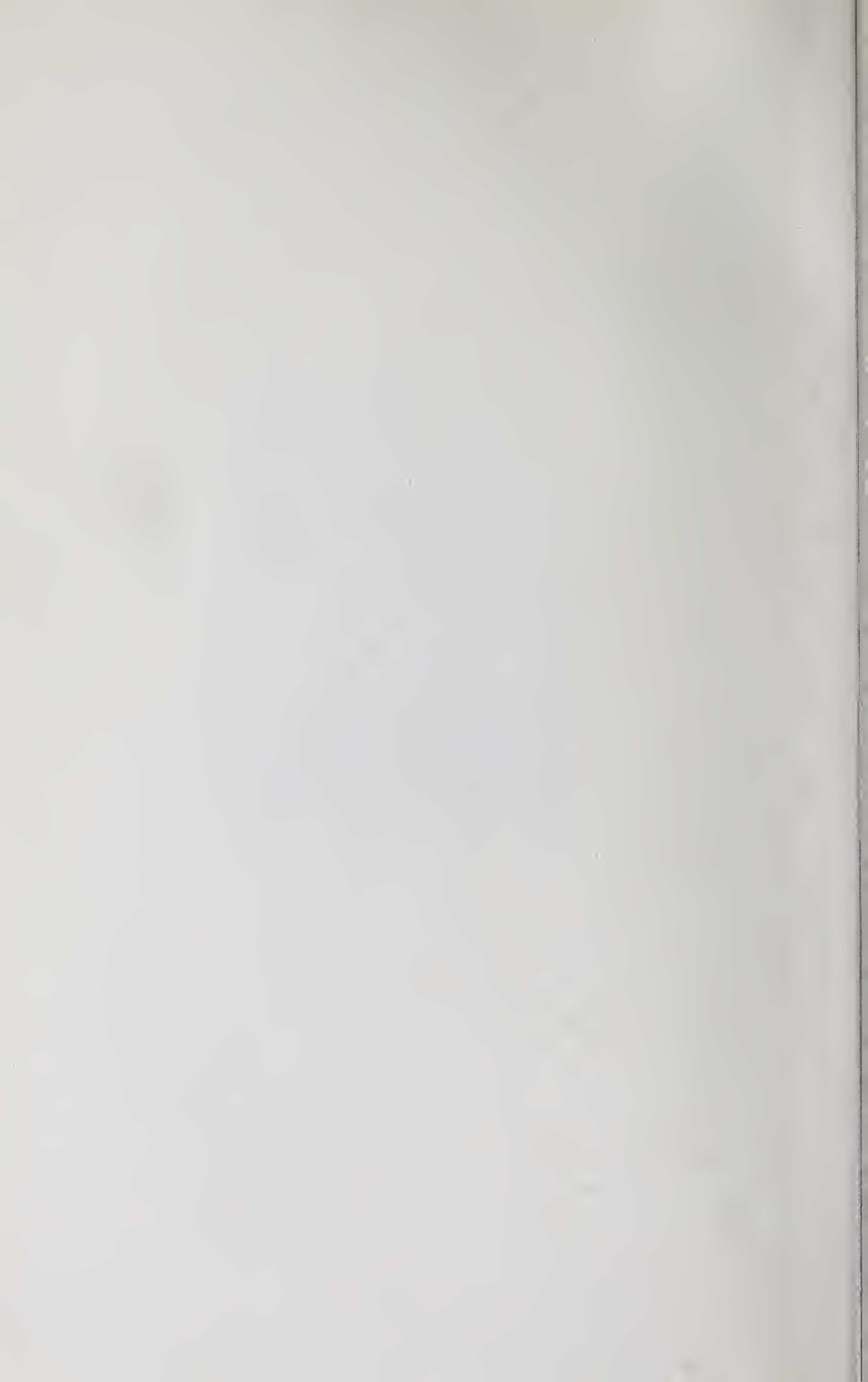

MUSEUM FRANCISCEUM

ANNALES

MDCCCXCVII.

BRUNAE.

SUMPTIBUS MUSEI FRANCISCEI.

TYPIS EXPRESSIT RUDOLPHUS M. ROHRER.

MDCCCXCVIII.

Inhalt. — Obsah.

Das Jubiläum der 50jährig. Regierung

Sr. Majestät des Kaisers.

er zweite December dieses Jahres bezeichnet einen denkwürdigen Tag in der Geschichte des österreichischen Volkes — Kaiser Franz Josef I. feiert das seltene Fest des goldenen Regierungs-Jubiläums!

Dieser Tag schließt ein halbes Jahrhundert österr. Geschichte ab, eine Periode inhaltreicher und lebenskräftiger Entwicklung, in der die Person des erlauchten Herrschers den einigenden und belebenden Mittelpunkt bildet.

Ein neues Geschlecht ist heraufgekommen, neue Fragen

Padesátileté jubileum panování

Jeho Veličenstva císaře.

elepamátný je v dějinách rakouských národů den druhého prosince — císař František Josef I. slaví tohoto dne vzácnou slavnost zlatého jubilea panování svého!

Tímto dnem uzavírá se poloustoletí dějin rakouských, doba mnohonásobného zdárného vývoje, v němž osoba jasného panovníka jest střediskem jednotícím a oživujícím.

Vzrostlo nové pokolení, nové otázky hýbají dobou, ve všech

bewegen die Zeit, auf allen Gebieten des geistigen und socialen Lebens wird neuen Zielen zugestrebt — aber mit der gleichen, unwandelbaren Verehrung blickt das Volk zu seinem Kaiser empor, der als lebendige Verbindung zwischen historischer Vergangenheit und warmpulsierender Gegenwart den mächtigen Umschwung der Weltanschauungen mit klarem Blick und weisem Sinn zum Heile des Staates lenkte.

Das österreichische Volk, dem die unerschütterliche Anhänglichkeit an die Dynastie als etwas Unverletzbares in Geist und Gemüth übergegangen ist, das bei den persönlichen freudigen und schmerzlichen Ereignissen im Kaiserhause in wahrem Familiensinne stets mitgejubelt und mitgetrauert, es schickt sich nun an, seine innige Ergebenheit dem edlen, gemüthvollen Landesherrn aufs neue zu beweisen und seinem idealen Empfinden in einer der Bedeutung des Tages würdigen Weise geziemenden Ausdruck zu geben.

Den weihevollen Kundge-

oborech duchovního a společenského života snažíme se k novým cílům — ale s touž neproměnnou úctou vzhlíží lid ku svému císaři, jenž jako živý prostředník mezi historickou minulostí a životnou přítomností jasným okem a moudrou myslí řídil mohutný převrat názorů světových ku blahu svojí říše.

Rakouští národové, jimž nezvratná oddanost k dynastii nehynoucím písmem v mysl a v srdce se vryla, kteří při radostných i žalostných událostech v domě panovnickém vždy jako členové jedné rodiny spolu jásali a spolu truchlili, tito národové chystají se právě osvědčiti nanovo svému šlechetnému vysokomyslnému Otci vroucí svou oddanost a dáti náležitý výraz svým ideálním citům způsobem, jenž by důstojný byl významného dne tohoto.

K nadšeným projevům ne-

bungen unverbrüchlicher Treue und tiefwurzelnden dynastischen Gefühles, durch welche alle Stämme und Stände an diesem Jubeltage dem geliebten Monarchen heißen Dank und hingebungsvolle Verehrung aussprechen werden, schließt sich mit begeisterter Theilnahme auch die Museums-Section an, um freudig bewegt dem glorreichen Herrscher, unter dessen landesväterlichem Walten das Franzens-Museum zu neuer lebensvoller Entwicklung emporblühte, in tiefster Ehrfurcht zu huldigen.

In schweren, kummervollen Tagen bestieg Kaiser Franz Josef den Thron.

Durch innere Kämpfe zerrüttet und von auswärtigen Feinden bedrängt, drohte das ehrwürdige Kaiserreich zusammenzubrechen, als er in edlem Gottvertrauen mit fester Hand die Zügel der Regierung ergriff, um mit bewusster Aufopferung des Schönsten im Menschenleben, der eigenen Jugend, die Wendung zum Besseren herbeizuführen.

Mit dem zündenden „Viribus

zvratné věrnosti a hlubokého citu dynastického, jimiž všecky kmeny a stavy v tento jubilejní den milovanému mocnáři vřelé díky a neobmezenou úctu vzdávati budou, připojuje se také odbor musea, aby v radostném hnutí v nejhlubší úctě holdoval slavnému mocnáři, pod jehož otcovskou péčí Františkovo Museum nového utěšeného rozvoje dospělo.

Těžcí, trudní byli dnové, kdy císař František Josef na trůn dosedl.

Vnitřními rozbroji rozervána a zahraničními nepřáteli tísněna hrozila se staroslavná říše císařská rozpadnouti, když on v pevné důvěře v Boha uchopil se silnou rukou otěží vlády, aby, obětovav vědomě, co má člověk nejkrásnějšího — vlastní mládí — spůsobil obrat k lepšímu.

Heslem „Viribus unitis“

unitis“ wurden die auseinanderwirkenden Einzelkräfte zu gemeinsamer Arbeit aufgerufen und mit gesammelter Kraft der innere Ausbau zielbewusst eingeleitet.

In langsamer und harter Entwicklung erstand die Grundlage des neuen Staates; als aber den idealen Lebensmächten: Freiheit, Wissenschaft und Kunst Raum geschaffen wurde, um sich voll bethätigen zu können, da kam das Volk zum Bewusstsein der eigenen Kraft, es gewann wieder den Glauben an das Glück und die Größe des Vaterlandes und das früher so zurückgebliebene Österreich stellte sich bald in eine Reihe mit den culturell vorgeschrittensten Staaten.

Schon die ersten Worte des jungen Kaisers, dass er „das Bedürfnis und den hohen Wert zeitgemäßer Institutionen aus eigener Überzeugung erkenne“, bedeuteten den Bruch mit der Tradition des einschnürenden Absolutismus und eröffneten den erfreulichen Ausblick auf eine neue, heißersehnte Zeit, mit deren Anbruch das staats- und kaisertreue Österreicherthum seine geistige Auferstehung feierte.

vyzvány síly různo tíhnoucí ku společné práci a silami takto sebranými počato klásti pevné základy k nové budově.

Nenáhlé a krušné bylo budování základů nového státu; když však ideální moci: svoboda, věda a umění tolik zmohutněly, aby vládu svou volně provozovaly, tu dospěl lid k vědomí vlastní síly a k víře u velikost a štěstí domoviny a Rakousko dříve tak opozdělé, postavilo se zanedlouho v jeden šik se státy nejpokročilejšími.

Již první slova mladého mocnáře, „že z vlastního přesvědčení uznává potřebu a vysokou cenu včasných institucí“, znamenala konec staré doby nehybného absolutismu, a když nedlouho po slibu následoval skutek, tu slavilo staré věrné Rakousko slavnost duševního vzkříšení svého.

Vydáním ústavy uvedl by-

Durch die Verfassung hatte der weitausschauende und warmfühlende Herrscher den Staat mit der Gesellschaft, die politische Form mit dem Wesen des Volkes in Übereinstimmung gebracht und hiedurch ein Zusammenwirken des monarchischen Willens mit der Überzeugung des regierten Volkes geschaffen, das die Macht des Thrones erhöhte und den neu verjüngten Staatsorganismus mit frischer Lebenskraft erfüllte.

Gewichen war der schwere Druck, welcher die nach Bethätigung ringende geistige Energie niedergehalten hatte, und es trat eine Periode culturellen Schaffens ein, die Österreich in dem Umfange und in der Intensität noch nicht gesehen und in der sich der latente Wissensdrang des Volkes, entsprechend dem eigenen innersten Fühlen und Bedürfen, voll und frei ausleben konnte.

Durch die Freigebung der Forschung, Aufhebung der Censur und Reform der Hochschulen hatte die milde Weisheit und der hohe Sinn des Kaisers die Hindernisse beseitigt, welche sich

strozraký a dobrotivý panovník stát v souhlas se společností, politickou formu slil s podstatou lidu a umožnil tak svorné spolupůsobení monarchické vůle s přesvědčením lidu, jímž moc trůnu zveličena a omlazenému ústrojí státnímu svěží životní síla vštípena.

Prohlášením dospělosti lidu ustoupil těžký tlak, který dusil duševní energii po činnosti prahnoucí, i nastala doba kulturního závodění, jaké Rakousko nikdy posud nevidělo a v níž vědochtivost lidu, puzená vnitřním citem a zvláštními potřebami, plně a volně projevovati se mohla.

Uvolněním bádání, zrušením censury a reformou vysokých škol odklidila moudrost a vysoká mysl panovníkova překážky, jež se příčily duševnímu rozvoji, a když se pak ještě velkotvárným přetvořením škol-

der geistigen Entfaltung entgegenstellten, und als sich dann noch durch die großartige Umgestaltung des mittleren und elementaren Schulwesens die Segnungen eines gehobeneren und bildenderen Unterrichtes über den Gesammtstaat verbreiteten, da waren die Bedingungen geschaffen, unter denen freie Entwicklung und vollkommene Ausbildung aller geistigen und gesellschaftlichen Kräfte möglich ist, und es war damit der Einsicht und dem Wollen des Volkes anheimgestellt, nach dem Maße der eigenen Kraft an dem allgemein menschlichen Streben und den Culturfortschritten theilzunehmen.

Und die Erwartungen wurden nicht getäuscht.

Mit der treuen Beharrlichkeit eines festen Willens und der vollen Kraft der ehrlichen Begeisterung schritt das Volk an die Selbsterziehung; die ausschließliche Berufsbildung erweiterte sich zur allgemeinen Menschenbildung, welche sich nicht mehr auf die bevorzugten Stände allein beschränkte, sondern alle Gesellschaftskreise um-

ství středního a národního blahé účinky zvelebeného moderního vyučování po celé říši rozšířily, tu byly utvořeny podmínky, za nichž možný jest plný a volný rozvoj všech duševních i společenských sil, i dáno tudíž lidu na vůli a rozum, aby podle sil svých měl účastenství u všelidském snažení a v pokrocích vzdělanosti vůbec.

A očekávání toto nebylo klamné.

S celou vytrvalostí pevné vůle a s plnou silou opravdového nadšení jal se lid pracovati o vlastním vzdělání; výlučná vzdělanost stavovská rozšiřovala se na vzdělanost obecně lidskou, jež objímala ne jako dotud toliko jednotlivé výsadní stavy, nýbrž všecky kruhy společnosti obojího pohlaví a Rakousko vystoupilo rázem z uzavřenosti duševní těsnoty v širý svět mnohotvárného života kulturního.

fasste, und mit einem Schlage trat Österreich aus der engen Beschränktheit geistiger Gebundenheit in die weite Welt eines reichbewegten Culturlebens.

Die freiheitliche Entwicklung hatte nicht nur das politische sondern auch das culturelle Leben auf nationale Grundlagen gestellt, und es wurden unter dem Einflusse des letzteren mit vielem Eifer und großem Erfolge Unterrichtsanstalten errichtet, sowie gelehrte Gesellschaften und Vereine zur Popularisierung des Wissens gegründet, was ein allgemeines Aufblühen des wissenschaftlichen Geistes bewirkte, das eine ebenso unerwartete als kraftvolle und beharrliche Thätigkeit auf allen Gebieten des materiellen und ideellen Schaffens hervorrief.

Mit frischer Regsamkeit pflanzt sich die geistige Cultur fort und schlägt überall Wurzel, und mit der stetig steigenden Achtung vor der selbstlosen Gedankenarbeit, welche die Wahrheit um ihrer selbst willen sucht, bricht sich auch die Erkenntnis Bahn, dass die Wissenschaft wohl nur auf dem Boden der Freiheit

Politická samostatnost přála vzniku národních kultur a trvalé usilování o uznání národní svéráznosti spůsobilo řevnivým zakládáním vyučovacích ústavů, učených společností a spolků k popularisování vědy všeobecný nebývalý rozkvět vědeckého ducha, což vše mělo za následek úsilovnou činnost ve všech oborech tvoření hmotného i duševního.

Čilou pružností postupuje a šíří se duševní vzdělanost dál a dále a zapouští všude kořeny své; s rostoucí pak úctou před vážnou prací ducha, jež sama sobě jest odměnou a útěchou, razí sobě zároveň dráhu poznání, že věda jenom na půdě svobody se daří, hlásajíc zároveň důtklivý příkaz pořádku a zákonnosti a vytýkajíc důrazně souladné působení sil jako nevyhnutelnou podmínku každého organického útvaru.

gedeiht, doch laut das Gebot der Ordnung und Gesetzmäßigkeit verkündet und gebieterisch auf das harmonische Zusammenwirken der Kräfte hinweist, als der nothwendigen Voraussetzung jeglicher organischen Gestaltung.

Dieselbe herzerfreuende Thätigkeit entwickelte sich auch auf dem Gebiete der Kunst.

Stets hatte das Herrscherhaus die Kunst treu gepflegt, sie liebevoll und wirksam gefördert, hatte Impulse zu neuen Schöpfungen gegeben und die gleichen Bestrebungen der Kirche, des Adels und der Städte ermuntert und kräftig unterstützt, aber die Kunst wandte sich nur an einen kleinen Kreis von Auserwählten, und das Volk schöpfte aus ihr weder Genuss noch Bildung.

Wie sollte sich der Geist der Allgemeinheit, der Lebenskeim aller echten Kunst, regen zu einer Zeit, die im öffentlichen Leben das ursprünglichste Wesen alles schöpferischen Könnens, die Freiheit, so ganz und gar verneinte?

Eine gehaltvolle, von echt nationalem Geiste erfüllte Kunst, welche aus dem heimischen,

Táž utěšená činnost vyvíjela se také v oboru umění.

Dům panovnický pěstoval vždy věrně umění, byl mu vždy laskavým a účinným mecenášem, dával podněty k novým výtvorům a povzbuzoval a mocně podporoval stejné snahy církve, šlechty a měst; ale umění obracelo se jen k malému hloučku vyvolenců; lid z něho nečerpal ani požitku ani vzdělání.

Jak se měl duch obecnosti, tento životný zárodek všeho pravého umění, hýbati v době, která ve veřejném životě všude a ve všem zamezovala svobodu, první to a základní podstatu všeho uměleckého tvoření?

Jadrné, pravým národním duchem vedené umění, které váží životní sílu svou z čistých pramenů domácích a mluví k lidu vlastním jeho jazykem, mohlo se vyvinouti teprve na půdě

poesievollen Volksleben die Vollkraft zieht und zum Volke in seiner Sprache spricht, konnte sich erst entwickeln auf dem Boden eines freien Volksthumes und unter der Regierung eines Monarchen, der beseelt von dem reinsten Interesse für alles Wahre und Schöne, ihr in freudiger Bereitwilligkeit und fürstlicher Freigebigkeit zum Heile des ganzen Volkes seinen mächtigen und großmüthigen Schutz angedeihen lässt.

Durch den belebenden Einfluss der Nationalculturen und gefördert durch die außerordentliche Hebung des materiellen Wohlstandes und der geistigen Bildung hat die von den umgestalteten und neuerrichteten Kunstschulen befruchtete vaterländische Kunst eine Blüte erreicht, welche dieser Periode eine bleibende Bedeutung in der Entwicklungsgeschichte Europas sichert, und das nicht allein durch die Menge und den Wert der geschaffenen Werke, sondern hauptsächlich dadurch, dass der Kunstsinn alle Schichten des Volkes durchdringt, sein Empfinden verfeinert

nespoutané lidovosti a za vlády mocnáře, jenž nadšen jsa nejryzejším zájmem o pravdu a krásno, propůjčuje mu s radostnou ochotou a knížecí štědrostí svou mocnou a velkomyslnou ochranu ve prospěch veškerého lidu.

Oživujícím vlivem národních kultur a podporováno jsouc neobyčejnou výškou hmotného blahobytu a duševního vzdělání, dospělo vlastenecké umění, pěstované na školách přetvořených a nově založených, rozkvětu, který této době zabezpečuje trvalý význam v dějinách Evropy a to netoliko mnohostí a cenností výtvorů, nýbrž hlavně tím, že umělecký smysl proniká všemi vrstvami lidu, zjemňuje a šlechtí jeho cítění a vnáší v pospolitý život momenty vyšší, ideálnější.

Oživující dech rozkvétající

und veredelt und in das Gesammtleben höhere, idealere Momente hineingetragen hat.

Der belebende Hauch der aufblühenden Geistescultur weckte auch die Museen, die in jahrzehntelanger starrer Abgeschlossenheit den Zusammenhang mit dem Volke nicht gesucht und nicht gefunden hatten, zu neuem, vielversprechenden Dasein.

Wohl hatten, angeregt durch die historische Richtung der modernen Wissenschaft und durch das aufstrebende Volksthum, diese Anstalten bereits begonnen, in das geistige Leben vergangener Zeiten einzudringen, aber ein großer Zug kam in die Bewegung erst durch die drei Entschließungen des fernblickenden und hochsinnigen Monarchen, durch welche die Gründung der Central-Commission für Kunst- und historische Denkmale, die Errichtung des österreichischen Museums für Kunst und Industrie und die Eröffnung der Hofmuseen verfügt wurden.

Bald machte sich in allen Theilen der Monarchie der wohlthätige Einfluss dieser neuen Einrichtungen fühlbar.

duševní kultury probudil také musea, která v dlouholeté ustrnulé odloučenosti styků s lidem nehledala a nenacházela, k novému mnohoslibnému životu.

Ústavy tyto, puzeny jsouce historickým směrem moderní vědy a zmáhajícím se ruchem národním, počaly sice vnikati v duševní život minulých dob, ale rázu velikosti nabylo toto hnutí teprve trojím rozhodnutím dalekozírného a vysokomyslného mocnáře, jímž se nařizovalo založení ústřední komise pro umění a historické památky, zřízení rakouského musea pro umění a průmysl a otevření dvorních museí.

Zanedlouho pociťován ve všech částech monarchie blahodějný účinek nových těchto institucí.

Jdouce za příkladem odtud vycházejícím vytkla si všecka

Der Anregung folgend, die von ihnen ausgieng, machten es sich alle Museen zur Aufgabe, die noch erhaltenen Reste der Vorzeit der Vergessenheit zu entziehen und zu deren geistiger Erkenntnis hinzuleiten, den Sinn für heimische Geschichte, Sitten und Gebräuche zu beleben, und mit der Liebe zum Heimatlande die Pietät für die Vergangenheit und das Vertrauen in die Zukunft zu wecken und zu stärken.

Neben diesen eigensten Schöpfungen des erlauchten Herrschers, wahren Marksteinen auf dem Wege der Entwicklung der Museen, waren es aber auch die Beweise besonderer Gunst, die der fürsorgliche Kaiser den Museen durch den regen persönlichen Antheil an ihrer Ausgestaltung und Nutzbarmachung, durch Aufmunterung und großmüthige Förderung zuwendete, welchen ihr ebenso rascher als ungeahnter Aufschwung, sowie ihre Volksthümlichkeit zu verdanken sind.

Angeeifert durch das erhabene Vorbild wirkt nun auch das Volk an der schönen und hohen Aufgabe einsichtsvoll und

musea za úkol: zachovávati ucelelé posud ostatky minulosti, pracovati k jich poznání a ocenění, oživovati smysl pro domácí dějiny, mravy a obyčeje, buditi a síliti s láskou k domovině úctu k minulosti a důvěru v budoucnost.

Vedle těchto nejvlastnějších útvorů jasného panovníka, pravých to mezníků na dráze vývoje museí, byly to však také důkazy obzvláštní přízně, již starostlivý mocnář museím věnoval jak čilým osobním účastenstvím v jich vytváření a upotřebení, tak povzbuzováním a velikomyslným podporováním, čemuž jich netušeně rychlý rozkvět jakož i jich populárnost děkovati jest.

Povzbuzen jasným příkladem hlásí se také lid k rozmyslnému a účinnému spolupůsobení v krásné a vznešené úloze, sbírá listinný materiál

thatkräftig mit, das urkundliche Material zu sammeln für die Ergründung der Anfänge und der seltsam verschlungenen Wege des Culturlebens, und es wurden so Anstalten geschaffen, welche das Verständnis des historischen Werdens unserer Gesittung und die Liebe zur Kunst in die weitesten Kreise tragen.

Und welche weite Rückblicke gewähren die heutigen Landesmuseen!

An den sinnenden Beobachter zieht im Geiste die ununterbrochene Kette von Ereignissen vorüber, deren es bedurfte, um die Menschheit aus der Steinwüste der Barbarei in die Region der heutigen Culturwelt zu führen, und er gedenkt der wechselvollen Schicksale der vielen, vielen Geschlechter, die alle mitgearbeitet haben an der Förderung der Geistesschätze.

Nicht immer werden es freudige Empfindungen sein, welche die in geschlossener Ruhe aneinandergereihten stummen Zeugen der Geschichte in ihm erwecken, denn die Lichtgestalt der menschlichen Entwicklung zeigt auch tiefe Schatten.

k vyzkoumání počátků a divně se vinoucích stezek života kulturního, a tak byly založeny ústavy, které smysl pro historický vývoj naší civilisace a lásku k umění v nejširší kruhy zanášejí.

A jaký široký rozhled poskytují dnešní zemská musea!

Myslí dumajícího člověka vine se nepřetržené pásmo událostí, jichž bylo potřebí, aby lidstvo z kamenné pouště barbarství uvedeno bylo v utěšené krajiny nynějšího světa kulturního, nepřehledná řada měnivých osudů nesčetných pokolení, která všecka pomáhala dobývati nám nynějších našich pokladů duševních.

Nebudou to vždy radostné pocity, které v něm budí dlouhé zástupy němých svědků minulosti, neboť tvářnost lidských osudů ukazuje vedle světlých míst také hluboké stíny.

Mit warmer Theilnahme verfolgt er die reiche Entfaltung in den sonnigen Zeiten harmonischen Fortschrittes, Wehmuth bemächtigt sich seiner bei den Perioden der Entartung und Bedrückung.

Vor seine Seele treten die harten Kämpfe und schweren Bedrängnisse, denen das Vaterland ausgesetzt war in der jahrhundertelangen Abwehr von Stürmen, welche die europäische Civilisation bedrohten, und er gedenkt dabei all der Weisheit und Kraft und Zähigkeit, derer die Monarchie hiezu bedurfte, sowie der rühmlichen Anstrengung und Ausdauer, die sie aufbieten musste, um durch frische und freudige Arbeit den Culturvorsprung wieder auszugleichen, den mittlerweile die Völker des Westens gewonnen hatten.

Mit reiner Befriedigung und in gehobener Stimmung verweilt er darum bei der Gegenwart, welche den edelsten Kräften im Menschen weiten Raum zu freier Bethätigung geschaffen hat, und mit dankerfülltem Herzen wird er des Himmels reichsten Segen

S vřelou účastí stopuje utěšený rozvoj v světlých dobách harmonického pokroku; žal se ho zmocňuje, kdy mu patřiti jest na doby zvrhlosti a utiskování.

Před duši jeho vstupují tuhé boje a těžké ústrky, jež vlast stihaly v staletém odolávání bouřím, jež evropskou civilisaci ohrožovaly, i vzpomíná při tom vší moudrosti i síly i vytrvalosti, jichž bylo potřeba monarchii, jakož i velikého úsilí a stálé námahy, již vynakládala, aby svěží a radostnou prací dohnala národy západu, kteří mezi tou dobou tak valných pokroků byli dospěli.

Ale s čistým uspokojením a s myslí povznešenou prodlévá v přítomnosti, která nejušlechtilejším silám člověka dává široké pole volného závodění a s vděčným srdcem svolává nejhojnější požehnání nebes na spanilo-

erflehen für den edelsinnigen und großherzigen Kaiser, der seinem Volke den Urquell aller Kunst und Wissenschaft, die Freiheit, gab, der der forschenden Arbeit und dem künstlerischen Schaffen die Wege ebnete und mit den Wohlthaten des Friedens die culturelle Entwicklung des Reiches in stiller Größe gedeihlich fortführte.

Und an dem seltenen Gedenktage, den die Völker, mit Sinn und Seele an ihrem Kaiser hängend, einmüthig und begeistert mitfeiern werden, da werden sich die Wünsche und Segnungen der Einzelnen zu mächtigen Accorden vereinigen und in den Orgelton und Glockenklang des Jubelfestes wird es weit in die Lande hallen:

Gott erhalte, Gott beschütze den Vater des Volkes, Kaiser Franz Josef I.!

myslného a velkodušného mocnáře, jenž dal svým národům prazdroj všeho umění a vší vědy, svobodu, jenž urovnal cesty bádavé práci a umělému tvoření a jenž s dobrodiním míru kulturní rozvoj říše v tiché velikosti zdárně řídil.

A v řídký den, jejž národové, duší i myslí svému císaři oddaní, jednomyslně a nadšeně slaviti budou, spojí se přání a blahořečení jednotlivců v mohutný akkord a ve zvuky varhan a ve znění zvonů jubilejní slavnosti ozývati se bude tisíceré:

Bůh zachovej, Bůh opatruj Otce národů, císaře Františka Josefa I.!

Beiträge zur Kenntnis der karpathischen Sandsteinzone Mährens.

Geolog.-paläontologische Mittheilungen aus dem Franzensmuseum. (2. Folge.)

(Mit 5 Textfiguren.)

Von Professor A. Rzehak.

I. Oberoligocäne Fossilien aus Mähren.

Die Zeit liegt noch nicht allzuweit hinter uns, in welcher wir von dem mährischen Alttertiär nur so viel wussten, dass es auf den karpathischen Theil Mährens beschränkt und vorwiegend aus Sandsteinen („Karpathensandstein"), denen Conglomerate und eigenthümliche kieselige Mergelschiefer („Menilitschiefer") untergeordnet sind, zusammengesetzt sei. Über das gegenseitige Verhältnis und das nähere geologische Alter der genannten Ablagerungen war so gut wie gar nichts bekannt. Erst durch die Auffindung von Foraminiferen im alttertiären Thon von Nikoltschitz vermochte Reuss den Schluss zu ziehen, dass diese Thone in ihrem Alter ungefähr dem deutschen „Septarienthon" entsprechen. Danach wurden auch die mit den Thonen ziemlich enge verknüpften Menilitschiefer fortan als „Oligocän" betrachtet.

Ich habe schon vor längerer Zeit beide Ablagerungen — sowohl die Thone als auch die Menilitschiefer — zum Gegenstande speciellen Studiums gemacht und in den ersteren eine außerordentlich reiche und interessante Foraminiferenfauna nachgewiesen.[1] Das Alter derselben wies

[1] A. Rzehak: Die Foraminiferen des grünen Oligocänthones von Nikoltschitz, Verh. d. k. k. geol. Reichsanst. 1887, Nr. 3, und Foraminiferen des blauen Oligocänthones von Nikoltschitz, ibid. 1887, Nr. 5; außerdem kleinere Faunen von Koberzitz, Zborowitz, Zdaunek etc. ibid. 1888, Nr. 4 und Nr. 9.

jedoch nicht auf das Mitteloligocän, dem der deutsche Septarienthon angehört, sondern auf etwas tiefere Stufen des Alttertiärs. Eine große Zahl der Foraminiferenspecies war schon aus den sogenannten „Clavulina-Szabói Schichten" Ungarns, ein anderer Theil aus den von Gümbel beschriebenen Nummulitenschichten der Alpen bekannt. Von den kieseligen Arten erwiesen sich jedoch merkwürdigerweise viele als sehr nahe verwandt, zum Theile sogar als identisch mit recenten Tiefseeformen. Ich konnte verschiedene Gattungen nachweisen, die bis dahin im fossilen Zustande gar nicht bekannt waren. Unter diesen Umständen war natürlich eine genaue Altersbestimmung unmöglich; dieselbe blieb schwankend innerhalb der Grenzen zwischen der tongrischen und bartonischen Stufe (letztere in dem älteren Sinne aufgefasst). Auch die Untersuchung der Menilitschiefer führte nicht zum Ziele; die Mehrzahl der aufgefundenen Fische erwies sich als neu, so dass ein Vergleich mit anderen Faunen kaum möglich war. Die wenigen Pflanzenreste, die ich in den Menilitschiefern entdeckt hatte, ließen sich theils nicht mit voller Sicherheit bestimmen, theils gehörten sie sehr indifferenten Arten an. Conchylien jedoch waren aus diesen Ablagerungen so gut wie gar nicht bekannt.[1]

Erst im Jahre 1893 wurden von C. M. Paul[2] mehrere Arten von Conchylien aus dem Mergel von Pausram namhaft gemacht, die sofort mein lebhaftestes Interesse wachriefen. Es war mir nämlich bekannt, dass die Mergel von Pausram eine im karpathischen Sinne gestörte Lagerung besitzen; da nun die von Paul gefundenen Conchylien angeblich der Miocänformation angehörten, so ergab sich daraus die merkwürdige Thatsache, dass das Miocän bei Pausram an der karpathischen Gebirgsfaltung theilgenommen habe. Ich bemühte mich nun, die Ablagerungen von Pausram nach jeder, besonders aber in paläontologischer Richtung genau zu untersuchen und kam endlich zu dem Resultate, dass diese Ablagerungen keineswegs dem Miocän, sondern dem Alttertiär angehören, und dass sie gleichaltrig sind mit dem von mir schon im Jahre 1881 als „Niemtschitzer Schichten" bezeichneten Complex von thonig-mergeligen Gebilden. Die schöne und gut erhaltene Conchylienfauna dieser Ablagerungen (ich kenne bis zu diesem Augen-

[1] Mir waren nur ein kleines, zartes Cardium (Cardita?), sowie unbestimmbare Fragmente anderer Conchylien bekannt.

[2] Jahrb. d. k. k. geol. R.-A., 1893, 43. Bd., p. 231.

blicke etwa fünfzig Arten von Conchylien) deutet nach Th. Fuchs[1] auf das obere Eocän oder untere Oligocän, nach Professor v. Koenen jedoch (briefliche Mittheilung) eher auf eine noch tiefere Stufe. Nach genauer Durchsicht und Vergleichung mit anderen alttertiären Faunen wird sich ganz gewiss ein sicherer Schluss auf das geologische Alter der Niemtschitzer Schichten und somit auch der unmittelbar auflagernden Menilitschiefer ziehen lassen, und wir werden einen paläontologisch festgestellten Horizont in unserem Alttertiär, und zwar in der tieferen Abtheilung desselben, besitzen.

Aber auch in die Gliederung der oberen, jüngeren Abtheilungen der karpathischen Sandsteinzone Mährens gewinnen wir allmählich einen Einblick. Die über den Menilitschiefern lagernden Sandsteine und Mergel habe ich schon vor Jahren auf Grund ihrer Lagerungsverhältnisse den jüngeren und jüngsten Palaeogenstufen zugewiesen. Die sehr ärmliche Fauna der blaugrauen Mergel — ich fand in denselben spärliche Fischreste, außerdem Foraminiferen und andere Mikrofossilien — gestattet einen sicheren Schluss auf ihr Alter nicht; die Sandsteine erwiesen sich fast überall als fossilleer. An einzelnen Orten, wo sie mehr conglomerat- oder breccienartig sind, enthalten sie Orbitoiden und Nummuliten, an anderen Orten fand ich in denselben Fucoiden (Chondrites) und algenähnliche Gebilde (Taonurus). Es unterliegt demnach keinem Zweifel, dass die petrographisch einander oft sehr ähnlichen Sandsteine verschiedenen Stufen des Alttertiärs angehören. Dass aber das Meer, in welchem unsere alttertiären Sandsteine abgelagert wurden, auch an Conchylien nicht überall so arm war, als es den Anschein hat, das beweist ein zufälliger glücklicher Fund, den ich in der neuesten Zeit gemacht habe und über den hier ausführlicher berichtet werden soll.

Zu den merkwürdigsten Gebilden unserer karpathischen Sandsteinzone gehören mächtige Anhäufungen von Blöcken und Geröllen, deren Entstehung und Alter bisher so gut wie unbekannt waren. Ich habe diesen Ablagerungen schon vor zwei Jahrzehnten (Jahrb. d. k. k. geol. R.-A., 1878, 28. Bd., p. 1 ff., und ibid. 1879, 29. Bd., p. 79 ff) ein

---

[1] Näheres in meiner Arbeit: „Die Niemtschitscher Schichten“, Verh. d. naturf. Ver. Brünn, 34. Bd., 1896.

relativ sehr junges Alter zugeschrieben, während sie C. M. Paul in neuerer Zeit (l. cit.) dem Paläogen einreiht. Dass es unter den wirklich alttertiären Ablagerungen grobe Conglomerate gibt, die durch Verwitterung des Bindemittels zu losen Massen zerfallen und dann mit den erwähnten Block- und Geröllanhäufungen große Ähnlichkeit besitzen, ist eine längst bekannte, unbestreitbare Thatsache. Aber ebenso sicher ist es, dass unter dem Materiale der Blöcke und Gerölle nicht nur vortertiäre — zumeist altkrystallinische und jurassische — Gesteine auftreten, sondern auch solche, die dem Alttertiär selbst, und zwar selbst den jüngeren Gliedern desselben, angehören. So habe ich z. B. — wie bereits in der ersten meiner beiden, oben citierten Abhandlungen zu lesen ist — Stücke von Menilitschiefer gefunden, die also schon längst fest gewesen sein müssen, ehe sie als Geröllstücke mit den anderen Gesteinen abgelagert werden konnten. Es muss also zu der Zeit, als die fraglichen Geröllanhäufungen sich bildeten, der alttertiäre Boden bereits wenigstens zum Theile der Denudation ausgesetzt, folglich Festland gewesen sein; die Bildungsepoche mindestens eines Theiles der karpathischen Geröllablagerungen kann also unmöglich in die palaeogene Zeit selbst fallen.

Ein neuerlicher Beweis für diese Ansicht wird erbracht durch das Vorkommen oberoligocäner Conchylien in einem Sandstein, den ich in der mächtigen und durch ihre stratigraphischen Verhältnisse höchst interessanten Geröllablagerung des Windmühlberges bei Groß-Pawlowitz nächst Saitz aufzufinden so glücklich war. Sandsteine treten hier sowohl an der Basis der erwähnten Geröllmassen, als auch innerhalb derselben auf, und zwar im letzteren Falle sowohl in Form mehr oder minder großer, gut abgerollter Stücke, als auch in großen Platten, die man als losgerissene Stücke anstehender Schichten betrachten kann. Während aber die zahllosen Stücke dieser Sandsteine, die ich im Laufe der Jahre in Händen hatte, niemals auch nur eine Spur eines deutlich erkennbaren Fossils enthielten — nur ein einzigesmal fand ich den isolierten Steinkern einer Muschel (Lutraria?) bei Schütboritz und an einem anderen Orte (vgl. Jahrb. d. k. k. geol. R.-A. 1878, 28. Bd., p. 4) Abdrücke von Conchylien, die aber nicht näher bestimmbar waren — erwies sich eine große Platte, die mitten unter den Geröllen, etwa zehn Meter unter der Oberfläche der hier angelegten „Schottergrube“

eingebettet lag, als sehr reich an Fossilien.[1] Diese waren zumeist in Steinkernen, aber auch in recht guten Abdrücken erhalten, so dass eine genauere Bestimmung versucht werden konnte. Es wurden etwa zwanzig verschiedene Arten von Conchylien constatiert, unter denen ein großer Pectunculus, eine Cytherea und eine ebenfalls ziemlich große Turritella am häufigsten waren. Auf den ersten Blick hatten sämmtliche Formen viele Ähnlichkeiten mit bekannten Formen des jüngeren Tertiärs; bei näherer Untersuchung zeigte es sich freilich, dass keine derselben mit Sicherheit auf eine miocäne Species bezogen werden könne, dass es sich hier vielmehr gewiss um eine alttertiäre Fauna handle. Da mir kein entsprechendes Vergleichsmaterial zu Gebote stand, so sandte ich die Stücke an Herrn Director Th. Fuchs, der so liebenswürdig war, dieselben zu untersuchen. Durch seine Bemühungen wurde festgestellt, dass unsere Fauna dem oberen Oligocän angehöre, womit zugleich der erste paläontologische Nachweis dieser Stufe in unserem karpathischen Alttertiär erbracht war. Die aus anderen Gebieten bereits bekannten, nächstverwandten Bildungen sind einerseits der sogenannte „Pectunculussandstein" in Ungarn, anderseits die sogenannte „untere Meeresmolasse" Bayerns, die in neuester Zeit von W. Wolff (Palaeontopographica, 1897, XLIII. Bd.) ausführlich beschrieben wurde.

Wir sehen also, dass mechanisch losgerissene Stücke eines oberoligocänen Sandsteins an der Zusammensetzung unserer Geröllablagerungen theilnehmen, und dürfen somit behaupten, dass die Bildung dieser Ablagerungen keineswegs der vormiocänen Zeit angehören könne.

In dem Folgenden soll nun die interessante Fauna des oberoligocänen Sandsteins von Groß-Pawlowitz etwas näher beschrieben werden.[2]

Herr Director Th. Fuchs hat folgende Formen unterscheiden können:

1. *Pectunculus latiradiatus Sandb.*
2. *Pectunculus cf. Philippi Desh.*

[1] Die betreffenden wertvollen Fundstücke habe ich als Geschenk dem Franzens-Museum übergeben.

[2] Eine ganz kurze Notiz über dieselbe habe ich in den Verhandl. d. k. k. geol. R.-A., 1897, Nr. 10, p. 199 ff, veröffentlicht.

3. *Cytherca Beyrichi Semp.*
4. *Leda n. f.*
5. *Cardium Heeri Mayer-Eymar.*
6. *Cardium cf. Heeri Mayer-Eymar.*
7. *Turritella cf. quadricanalieulata Sandb.*
8. *Calyptraea cf. striatella Nyst.*
9. *Nassa cf. flexicostata Speyer.*
10. *Cupularia sp.*

In Wirklichkeit ist der Formenreichthum ein viel größerer; ich habe nämlich die ursprünglich ziemlich große und schwere Sandsteinplatte des leichteren Transportes wegen in mehrere Stücke zerschlagen und nur eines dieser Stücke, welches die am besten erhaltenen Abdrücke und Steinkerne enthielt, an Director Fuchs eingesandt. Auf den übrigen Platten finden sich noch zahlreiche, freilich zumeist schwer oder gar nicht bestimmbare Conchylienreste vor, welche ein üppiges Thierleben im Oberoligocänmeere verrathen.

Beschreibung der Arten:

a) Bivalven:

1. Pectunculus latiradiatus Sandb. (vgl. Fig. 1).[1]

Es wurde schon oben bemerkt, dass unter den Conchylien von Groß-Pawlowitz hauptsächlich ein Pectunculus auffällt; die Steinkerne desselben erinnern an die des P. pilosus L., während die Abdrücke der Oberfläche die Verschiedenheit von der letztgenannten Form sofort erkennen lassen. Wie ein Blick auf die nebenstehende Abbildung (Fig. 1) zeigt, ist nämlich die Oberfläche mit seichten, aber deutlichen Radialfurchen versehen, die in dieser Weise bei P. pilosus nicht vorkommen. Im älteren Theile der Schale stehen die Furchen dichter gedrängt, so wie es die Abbildung bei W. Wolff (Die Fauna d. südbayer. Oligocänmolasse, Palaeontogr. 43. Bd., 1897, t. XXI, Fig. 21) zeigt; in der Regel sind aber auch hier nur entfernt stehende Furchen zu sehen, indem die zwischen ihnen gelegenen Furchen so schwach sind, dass sie auf den Abdrücken in dem allerdings ziemlich feinkörnigen Sandstein

[1] Die Figuren sind sämmtlich nach Papiermaché-Abdrücken hergestellt, so dass statt der in Wirklichkeit vorhandenen vertieften Abdrücke die Oberfläche im Relief erscheint.

fast gar nicht sichtbar werden. Es ist aber für diese Formen geradezu charakteristisch, dass nur einzelne Furchen — nach Gümbel-Sandberger jede zweite oder dritte — stärker hervortreten; auch bei unseren Exemplaren entspricht der Raum zwischen je zwei stärkeren Furchen einer oder zwei schwachen, meist kaum sichtbaren Radiallinien. Diese Furchen verlieren sich alle gegen den Rand der Schale zu, und zwar bei den mährischen Exemplaren viel früher als bei den bayerischen. Bei dem von Wolff abgebildeten Exemplar lassen sie eine kaum einen Centimeter breite Randzone frei, während sie bei einem ungefähr gleich großen mährischen Exemplar nur wenig über die Mitte der Schale

Fig. 1.

hinausreichen. Sowohl bei den baierischen als auch bei den mährischen Exemplaren ist der Randtheil der Schale mit ziemlich kräftig hervortretenden Anwachswülsten versehen.

Die Dimensionen der mir in Abdrücken und Steinkernen vorliegenden Schalen bewegen sich ziemlich genau in denselben Grenzen wie bei den baierischen Exemplaren; das größte Individuum mochte etwa 62 Millimeter breit gewesen sein. Der Umriss ist nicht ganz kreisrund, da der Höhendurchmesser bei den meisten Exemplaren etwas geringer ist als der Breitendurchmesser, d. h. die Entfernung vom Vorder- zum Hinterrand. Vom Schloss haben sich mehrere scharfe Ab-

drücke erhalten. Die Area ist niedrig, wie bei den baierischen Exemplaren; auch die Anzahl und Stellung der Zähne stimmt überein.

An dem Vorkommen des bisher nur aus der südbaierischen Oligocänmolasse bekannten Pectunculus latiradiatus Sandb. in unserem karpathischen Alttertiär ist hienach wohl nicht zu zweifeln. Auf die Unterschiede zwischen dieser Form und dem in den ältesten Miocänbildungen des Wiener Beckens vorkommenden Pectunculus Fichteli Desh. hat bereits Wolff (l. c. p. 239) aufmerksam gemacht. Merkwürdigerweise schreibt jedoch Wolff, dass die Radialfurchen auf der von M. Hoernes (Fossile Moll. d. Tertiärbeckens v. Wien, II. Bd., t. 39, Fig. 1) gegebenen Abbildung von Pectunculus Fichteli nicht zu sehen seien, während thatsächlich die Fig. 1 *c* und 1 *d* bei M. Hoernes diese Furchen sehr deutlich zeigen. Dieselben treten jedoch, wie M. Hoernes im Texte (p. 315) bemerkt, erst „nach der Verwitterung der Oberfläche“ der sonst glatten Schalen auf. Auch reichen diese Furchen bis nahe an den Rand, dessen Anwachsstreifen verhältnismäßig nicht so kräftig sind wie bei Pectunculus latiradiatus, sich dagegen ziemlich gleichmäßig über die ganze Schale ausbreiten. In der Beschaffenheit des Schlosses, namentlich der geringeren Anzahl der Zähne, weicht P. Fichteli ebenfalls von P. latiradiatus ab.

2. Pectunculus cf. Philippii Desh.

Einzelne Abdrücke einer kleinen Form von Pectunculus wurden von Herrn Director Th. Fuchs mit Vorbehalt auf die obgenannte, übrigens sehr indifferente Form bezogen. Meiner Ansicht nach könnten dieselben auch auf Jugendexemplare der früher beschriebenen Art bezogen werden.

3. Cytherea Beyrichi Semper. (Fig. 2.)

Von dieser Form fanden sich nur wenige Abdrücke und Steinkerne. Dieselben zeigen jedoch in der Größe, Gestalt und Sculptur eine so weitgehende Übereinstimmung mit der Abbildung bei Wolff (l. c. t. 23, Fig. 9), dass an der richtigen Bestimmung wohl nicht zu zweifeln ist. Eine geringe Abweichung finde ich bloß darin, dass unsere Exemplare verhältnismäßig etwas höher und am Hinterrande etwas mehr abgerundet sind. Von der in der baierischen Oligocänmolasse, im Miocän

und überdies noch lebend vorkommenden Cytherea erycina Lam. ist die vorliegende Form schon durch die Sculptur sofort zu unterscheiden.

Fig. 2.

Cytherea Beyrichi Semp. ist im Oberoligocän ziemlich weit verbreitet; sie findet sich in Ungarn im sogenannten „Pectunculus-Sandstein“ und in den Cyrenenschichten, ferner in Siebenbürgen, im Oberoligocän von Sternberg, Cassel, Bünde etc.

4. Cytherea incrassata Sow.?

Unvollständige Abdrücke einer Muschel von rundlichem Umriss und mit concentrisch feingerippter Oberfläche kommen an mehreren Stellen der Groß-Pawlowitzer Sandsteinplatte vor; eine genauere Bestimmung ist allerdings nicht möglich, aber die Zugehörigkeit zu der im Oligocän weit verbreiteten Cytherea incrassata Sow. immerhin wahrscheinlich.

5. Cyprina rotundata A. Braun.?

Auch diese Form ist möglicherweise unter den Groß-Pawlowitzer Bivalven vertreten.

6. Tellina f. ind.

Von einer mittelgroßen Tellina beobachtete ich leider nur einen einzigen Abdruck der Innenseite der Schale, so dass sich bloß der Umriss und das Schloss erkennen lassen. In Gestalt und Größe steht sie etwa in der Mitte zwischen der oligocänen Tellina Nysti Desh. und der recenten, bei uns auch im Miocän vorkommenden Tellina planata L., ohne jedoch mit einer von beiden wesentlichere Übereinstimmung zu zeigen. Tellina Nysti hat eine mehr stumpfdreieckige

Gestalt, Tellina planata hingegen ist nach hinten viel mehr zugespitzt und viel deutlicher gekielt. Dieselben Merkmale unterscheiden unsere Form auch von Tellina strigosa Gmel., die überdies beträchtlich größer ist. Über die Beschaffenheit der Schalenoberfläche lässt sich nichts sagen, da keine Abdrücke derselben erhalten sind.

Leda cf. gracilis Desh. (Leda n. f. Fuchs, in litt.)

Ein sehr scharfer Abdruck der Schalenoberfläche zeigt Charaktere, die im wesentlichen auf die genannte Form hinweisen. Der Umriss ist im allgemeinen derselbe, nur ist bei unserem Exemplar das Hinterende etwas weniger zugespitzt, die Depression vor der gerundeten Hinterkante jedoch etwas deutlicher markiert. Dagegen ist die Ausbuchtung vor dem Hinterende kaum angedeutet. Die Rippen sind zart und nicht ganz gleichmäßig entwickelt. Das von Wolff aus der baierischen Oligocänmolasse beschriebene Exemplar (t. 21, Fig. 5) übertrifft in der Größe die von Deshayes beschriebene typische, aus den Sanden von Fontainebleau stammende Form fast um das doppelte! Noch größer ist unser mährisches Exemplar, welches 20 Millimeter Schalenlänge besitzt, gegen 17·2 Millimeter bei den baierischen und 9 Millimeter bei den französischen Exemplaren.

Eine ganz vollständige Übereinstimmung unserer Form mit der typischen Leda gracilis Desh. existiert also wohl nicht und Herr Director Th. Fuchs wird Recht haben mit seiner Ansicht, dass es sich hier wahrscheinlich um eine neue Form handelt. Leider liegt nur der eine Abdruck vor; aus der baierischen Molasse kennt Wolff auch nur ein einziges vollständiges Exemplar, so dass diese Leda zu den seltenen Arten zu gehören scheint. Kleinere Formen sind sowohl in Mähren als auch in Bayern viel häufiger.

8. Leda aff. varians Wolff.

Eine bis 16 Millimeter lange, schlanke Leda unseres Sandsteins erinnert am meisten an die von Wolff, l. c. tab. 21, Fig. 11, abgebildete Form; sie ist jedoch noch schmäler, der Wirbel ist mehr in die Mitte gerückt. Die Rippen der Schalenoberfläche haben noch auf den Steinkernen leichte Eindrücke hinterlassen, sie scheinen also zum Theile ziemlich grob, faltenartig ausgebildet gewesen zu sein, was bei Leda

varians nicht der Fall ist. Die Differenzen in der Form sind bei den von Wolff (l. c. tab. 21, Fig. 9—11) gegebenen Abbildungen sehr bedeutend.

9. Leda aff. modesta Wolff.

Einige der ziemlich zahlreichen Leda-Steinkerne passen am besten auf die genannte Form, die nach Wolff (l. c. p. 235) der miocänen Leda nitida Brocc. nahesteht. Die Rippen sind bei unserer Form kräftiger gewesen als bei Leda modesta Wolff und Leda nitida Brocc.

10. Nucula f. ind.

Wolff erwähnt aus der baierischen Oligocänmolasse drei verschiedene Arten von Nucula; auch auf unserer Sandsteinplatte finden sich mindestens zwei verschiedene Arten, von denen die jüngeren Exemplare an Nucula nucleus erinnern, während die größeren mehr an die oligocänen Formen Nucula piligera Sandb. und Nucula cf. compta Goldf. sich anschließen, ohne dass man vollkommene Übereinstimmung behaupten könnte. Das größte Exemplar übertrifft die Wolff'schen Formen an Größe und ist auch gestreckter. Von Nucula nucleus L. unterscheidet es sich durch bedeutendere Größe und einen mehr ovalen Umriss.

11. Panopaea? f. ind.

In der südbaierischen Oligocänmolasse kommt häufig eine Panopaea vor, die von Wolff mit der bei uns im Miocän sehr verbreiteten Panopaea Meynardi Desh. identificiert wird. Auf der Groß-Pawlowitzer Sandsteinplatte befindet sich der Abdruck eines Schalentheiles, der möglicherweise zu Panopaea gehört.

12. Corbula? f. ind.

Kleine Bivalvenabdrücke, deren Erhaltungszustand jedoch eine genauere Bestimmung nicht zulässt, sind vielleicht auf Corbula zu beziehen, eine Gattung, die in der südbaierischen Oligocänmolasse durch zwei bei uns im Miocän sehr häufige Formen, nämlich Corbula gibba Ol. und Corbula carinata Duj., vertreten ist. Außerdem kommt in Baiern eine der Corbula gibba Ol. nahestehende Form, Corbula applanata Gümb., vor.

13. Cardium Heeri Mayer-Eymar.

Abdrücke und Steinkerne von zwei Cardium-Arten kommen im Sandstein von Groß-Pawlowitz ziemlich häufig vor. Leider ist kein einziges Stück derart beschaffen, dass man sich über den Umriss der Schale ein genaues Bild machen könnte. Alles, was man beobachten kann, lässt sich wohl ohne Zwang auf Cardium Heeri beziehen; es ist dies zunächst die Anzahl und die Ausbildung der Rippen, dann aber auch die an mehreren Abdrücken sehr deutlich ausgesprochene Neigung der Rippen zur Dornbildung.

Auf tab. XXII. der Wolff'schen Abhandlung erscheint neben dem erwähnten Cardium Heeri auch noch (Fig. 8) eine zweite Form, die als Cardium cf. Heeri bezeichnet ist. In der oben mitgetheilten, von Director Th. Fuchs herrührenden Fossilliste kommen ebenfalls beide Namen vor. Die Mehrzahl der Exemplare, die einigermaßen brauchbar sind, schließt sich meiner Ansicht nach durch die zahlreichen Rippen mehr an die typische Form an, welche als „Leitfossil" der unteren Meeresmolasse Baierns gilt, aber auch, wie Wolff selbst angibt, im schweizerischen Aquitanien vorkommt.

14. Cardium f. ind., aff. semirugosum Sandb. (Fig. 3.)

Außer den zur Gruppe des Cardium Heeri gehörigen Cardien finden sich in unserem Sandstein auch Abdrücke einer viel größeren Form, deren genauere Gestaltung leider nicht ermittelt werden konnte, da die Wirbelgegend fehlt. Die Oberfläche ist mit ungefähr 32 breiten und sehr flachen Rippen versehen; die Zwischenräume zwischen den Rippen erscheinen bloß als seichte Furchen. Gegen den Vorder- und Hinterrand zu werden die Rippen merklich breiter und sind auch stärker gewölbt. Die Länge des abgebildeten Exemplars beträgt 48 Millimeter, es hat aber, nach einzelnen Theilen von Abdrücken zu schließen, noch viel größere Individuen gegeben. Unter den größeren Cardien der südbaierischen Molasse lässt sich nur Cardium semirugosum Sandb. mit unserer Form vergleichen. Die Anzahl und Beschaffenheit der Rippen, sowie die Größe sind bei beiden Formen fast genau dieselben; nur die Form scheint etwas zu differieren, sofern die Abbildung bei Wolff (l. c. t. 22, Fig. 4) ein typisches Exemplar darstellt. Hienach wäre Cardium semirugosum viel höher, weniger

gleichmäßig gewölbt und hätte einen mehr vorspringenden Wirbel; nach Wolffs Angabe (l. c. p. 245) sind jedoch die Umrisse sehr veränderlich. Mit der von M. Hoernes als Cardium cingulatum Goldf. abgebildeten Form scheint die unsere, was den Umriss anbelangt, nur wenig übereinzustimmen; aber auch die Abbildungen des Cardium semirugosum Sandb. und Cardium cingulatum Goldf. bei Wolff zeigen nicht viel Übereinstimmung, obzwar nach Wolff die Umrisse beider im allgemeinen übereinstimmen sollen. Viel eher lässt sich der Umriss unserer Form — soweit er überhaupt beurtheilt werden kann — mit dem des Cardium Kübecki Hauer vergleichen, welch' letzteres nach Wolff ebenfalls in die Verwandtschaft des Cardium semirugosum gehört.

Fig. 3.

Außer den bereits erwähnten Cardien kommt in unserem Sandstein noch eine weitere Form vor, die sich durch schmale, ziemlich scharfe Rippen und breite Zwischenräume von allen übrigen unterscheidet. Leider sind nur Abdrücke ganz kleiner Stücke der Schalenoberfläche vorhanden.

b) Gastropoden:

1. Turritella cf. quadricanaliculata Sandb. (Fig. 4.)

Unter den im Groß-Pawlowitzer Sandsteine vorkommenden Gastropoden fällt durch ihre Größe und Häufigkeit eine Turritella (Proto) auf, die Herr Director Th. Fuchs mit der südbaierischen Turritella

quadricanaliculata Sandb. (vgl. Wolff, l. c. p. 268, t. XXV., Fig. 25, 26) vergleicht. In der That sind beide Formen nahe verwandt; auf dem Plattenstück, welches Herrn Director Fuchs vorlag, befanden sich jedoch nur sehr unvollständige und ziemlich mangelhafte Abdrücke; an besser erhaltenen Stücken kann man immerhin gewisse Merkmale constatieren, die eine absolute Identificierung beider Formen nicht zulässig erscheinen lassen. Schon Gümbel erwähnt in der ursprünglichen Diagnose (Baier. Alpengeb. p. 745), dass von den vier „Querrippen" je zwei einander genähert stehen; dieses Verhältnis kommt bei

Fig. 4.

den von Wolff gegebenen Abbildungen sehr deutlich zum Ausdrucke. Namentlich an den älteren Windungen ist zwischen den beiden mittleren Reifen ein merklich breiterer Zwischenraum sichtbar, ein Merkmal, welches bei unserer Form nicht in gleicher Deutlichkeit ausgesprochen ist. Die Entfernung der beiden mittleren Reifen ist ungefähr in der Mitte des Gehäuses wohl ein wenig größer als die Entfernung zwischen dem ersten und zweiten, beziehungsweise dritten und vierten Reifen; in den älteren Theilen des Gehäuses und bei ausgewachsenen Indivi-

duen anscheinend auch gegen die Mündung zu ist der Unterschied nicht merklich groß. Die Reifen selbst, besonders der dritte und vierte, sind bei unserer Form kräftiger und die Umgänge etwas stärker gewölbt als bei der von Wolff abgebildeten Form. In der Sculptur zeigen jedoch unsere Exemplare auch untereinander ziemlich beträchtliche Differenzen, besonders was die Dicke der Reifen anbelangt. Eines der hier abgebildeten Exemplare besitzt viel kräftigere Reifen als die beiden anderen. Bei einem Exemplar ist zwischen dem zweiten und dritten Reifen noch ein feiner Faden zu erkennen, ein Merkmal, welches nach Wolff (loc. cit. p. 268) bei der typischen Proto quadricanaliculata niemals vorkommt und diese Form bestimmt von Proto cathedralis Brong. unterscheidet. An einem dritten Exemplare endlich fand ich zwischen dem dritten und vierten Reifen noch einen zarten Faden. Die Anwachsstreifen sind weniger deutlich, was jedoch möglicherweise auf den Erhaltungszustand zurückzuführen ist. Die gegitterte Schalenoberfläche, von welcher bei Gümbel (loc. cit.) die Rede ist, findet sich zwar deutlich bei der Abbildung der Turritella Sandbergeri Mayer-Eym. (vgl. Wolff, loc. cit. tab. XXV, Fig. 24), nicht aber bei der von Turritella quadricanaliculata. An den mir vorliegenden, zum Theile sehr scharfen Abdrücken konnte ich von einer gitterförmigen Sculptur keine Spur entdecken. Über die Beschaffenheit der Basis lässt sich nichts sagen; die Spitze hingegen erscheint bei vielen Exemplaren recht scharf, was bei der baierischen Form nicht der Fall ist. Wolff meint, dass das Embryonalende möglicherweise im vorgerückten Alter abgeworfen werde; für die mährische Form trifft dies meiner Ansicht nach nicht zu. Die letztere übertrifft in der Größe die baierische; das bei Wolff abgebildete Exemplar ist etwa 50, das größte mährische hingegen über 60 Millimeter lang.

2. Nassa f. flexicostata Speyer.

Eine kleine Nassa ist auf der Groß-Pawlowitzer Sandsteinplatte ziemlich häufig; auf Kittabdrücken lassen sich Form und Sculptur recht gut erkennen. Herr Director Th. Fuchs, von dem die Bestimmung als Nassa f. flexicostata Sp. herstammt, erwähnt in einem Schreiben an mich, dass diese Nassa auch dem Buccinum Flurli Gümb. sehr ähnlich sei. Beide Formen kommen im Oberoligocän vor. Unsere Form

ist merklich kleiner als Buccinum Flurli; ein Exemplar zeigt auf dem letzten Umgang nur schwach hervortretende Rippen. Auch stehen die Rippen auf den jüngeren Umgängen mehr schief zur Längsaxe des Gehäuses, als es bei Buccinum Flurli der Fall ist. Das größte Exemplar misst etwas über 7 Millimeter in der Länge.

3. Buccinum f. ind.

Eine größere Form von Buccinum scheint in die Gruppe des Buccinum restitutianum Font. zu gehören; es liegt nur ein kleiner Theil der Schalenoberfläche im Abdrucke vor, an welchem man nur so viel erkennt, dass die ziemlich zahlreichen, schief stehenden Rippen unmittelbar unter der Naht durch eine Furche deutlich abgeschnürt und im weiteren Verlaufe von zahlreichen seichteren Furchen durchschnitten sind. Im wesentlichen stimmt die Oberflächensculptur mit der der früher beschriebenen Form überein; die Größe war jedoch, so viel man entnehmen kann, bedeutender als bei Buccinum Flurli, demnach umso beträchtlicher als bei Nassa cf. flexicostata.

4. Fusus f. ind.

An dem Abdrucke des unteren Theiles einer Gehäusewindung sieht man einen nicht sehr langen Canal, der mit engstehenden Streifen verziert ist. Es handelt sich hier wahrscheinlich um eine Art der Gattung Fusus, die in der baierischen Molasse durch mehrere Formen vertreten ist. Mit Fusus elongatus Nyst. scheint unsere Form mindestens verwandt zu sein, da die Sculptur ziemlich gut übereinstimmt; es tritt nämlich zwischen je zwei stärkeren Streifen noch ein zarter Faden auf, ähnlich wie es die Fig. 30 bei Wolff (loc. cit. tab. XXVI) darstellt. Ein genauerer Vergleich ist allerdings nicht möglich.

5. Ringicula cf. Hochstetteri H. & A.

Der Abdruck einer ausgewachsenen Ringicula erreicht kaum 4 Millimeter Länge. Die meisten Merkmale passen recht genau auf die genannte miocäne Form, die von Hoernes-Auinger (Gastrop. d. Meeres-ablag. etc., p. 70, tab. VIII, Fig. 19, 20) beschrieben wurde. Von der in der baierischen Oligocänmolasse vorkommenden Ringicula paucispira Wolff (loc. cit. p. 289, tab. XXVIII, Fig. 4) unterscheidet sie sich

durch den Mangel der Streifung. Wenn auch vielleicht unsere Form mit Ringicula Hochstetteri H. u. A. nicht identisch sein sollte, so kann sie doch mindestens als derselben sehr nahe verwandt bezeichnet werden.

6. Calyptraea cf. striatella Nyst.?

Von der Gattung Calyptraea habe ich bloß einen einzigen Steinkern beobachtet, den Herr Director Th. Fuchs mit der genannten, in allen drei Stufen des Oligocäns vorkommenden Form vergleicht. Dass der Umriss ungefähr kreisrund war, lässt sich wohl erkennen; dagegen ist die Sculptur ganz unbekannt und die Bestimmung daher wohl zweifelhaft. Wolff fand eine kreisrunde Calyptraca auch in der südbaierischen Molasse, identificiert dieselbe jedoch mit der lebenden Calyptraea sinensis L.; unter den Synonymen der letzteren führt er (loc. cit. p. 264) auch Calyptraea striatella Nyst. an.

Von sonstigen Fossilien fallen auf der Sandsteinplatte von Groß-Pawlowitz ziemlich zahlreiche schöne Abdrücke einer Cupularia auf; in ihrer Form erinnern sie fast an die Schalen von Patella. Die Bryozoëngattung Cupularia ist im ganzen Tertiär verbreitet, aus der baierischen Oligocänmolasse wird sie jedoch nicht erwähnt; nach Wolff kommen dort bloß die Gattungen Membranipora und Lunulites (?) vor. Die Würmer sind in unserem Sandstein durch Serpula f. ind. vertreten.

Was nun den Gesammtcharakter der Fauna anbelangt, so hat schon Herr Director Th. Fuchs darauf hingewiesen (vgl. meine Mittheilung in den Verhandl. d. k. k. geol. Reichsanst. 1897, Nr. 10), dass die von ihm untersuchten Formen — mit Ausnahme der beiden nicht genügend erhaltenen Spezies Calyptraea striatella und Pectunculus Philippi — nur mit oligocänen Arten verglichen werden können. Er wies auch auf die große Übereinstimmung hin, die zwischen unserer Fauna und der der südbaierischen Oligocänmolasse besteht. Pectunculus latiradiatus Sandb., Cardium Heeri Mayer-Eym. und Turritella quadricanaliculata Sandb. waren bis dahin nur aus der genannten Molasse (Cardium Heeri auch aus der Schweiz) bekannt. An der Identität der baierischen und mährischen Pectunculusform kann wohl kaum gezweifelt werden. Auch das erwähnte Cardium ist wahrscheinlich ident oder mindestens sehr nahe verwandt. Bei der Turritella

ist wohl meiner Ansicht nach eine genaue Übereinstimmung nicht vorhanden, aber die mährische Form steht immerhin der baierischen so nahe, dass man sie derselben als Varietät anreihen kann. Die Verwandtschaft unserer Fauna mit der der baierischen Oligocänmolasse kommt aber auch in dem Gesammtcharakter der übrigen, von Herrn Director Fuchs nicht untersuchten Formen zum Ausdrucke. Ich habe mehr als 14 Formen von Bivalven und 6 Formen von Gastropoden, im ganzen also über 20 Arten von Conchylien, unterscheiden können; die meisten waren wohl nur generisch, und einzelne nicht einmal soweit bestimmbar, aber es zeigte sich dennoch die Analogie mit der Fauna der sogenannten „unteren Meeresmolasse“ Baierns sehr deutlich. Da nun die letztere nach den jetzigen Erfahrungen dem oberen Oligocän oder der sogenannten „chattischen Stufe“ Fuchs' (vgl. Fuchs, Mitth. aus d. Jahrb. d. kön. ungar. geol. Anstalt, 1894, p. 172) angehört, so kann der Nachweis dieser Stufe auch für Mähren als erbracht angenommen werden.

Dieser Nachweis ist nun in zweifacher Beziehung von großem Interesse. Erstens erkennen wir, dass das Flyschmeer auch bei uns keineswegs so steril war, wie man bisher anzunehmen geneigt war. Wenn sich auf einer einzigen Sandsteinplatte mehr als 20 verschiedene Arten von Conchylien in großer Individuenzahl und keineswegs verkümmerter Ausbildung vorfinden, so muss das Meer, in welchem dieser Sandstein zur Ablagerung kam, eine sehr formenreiche und üppige Schalthierfauna beherbergt haben. Der Umstand, dass sich von dieser Fauna bisher nur so wenig gefunden hat, kann die Richtigkeit meiner Behauptung nicht beeinflussen. Wenn an einer Stelle ein reiches Thierleben herrschte — und dies war ja der Fall, da wir die Beweise hiefür in den Händen haben — so muss es auch an anderen Stellen zu finden gewesen sein. Leider scheinen gerade die fossilreichen Schichten zerstört worden zu sein, wie ich denn auch die im Groß-Pawlowitzer „Steinbruche“ gefundene Sandsteinplatte, wie das auch schon in der Einleitung angedeutet wurde, nur als ein von dem nahen, aber anstehend nicht bekannten Grundgebirge losgerissenes Fragment betrachte. Die übrigen, hier vorkommenden Sandsteinstücke sind nämlich meist sehr gut abgerollt, oft fast kugelförmig; die Größe derselben ist auch oft bedeutend, und ihre Lagerung deutet auf ein so bewegtes Wasser, dass

die Annahme, es hätten die dünnschaligen Tellinen, die spitzigen Turritellen, die Leda-Arten, die Nassa-Formen und andere Conchylien in demselben gelebt, nicht zulässig ist. Die Platte lag mitten unter den Geröllen, kann aber dennoch nicht weit transportiert worden sein, da sie, trotzdem das Gestein recht mürbe ist, nur wenig abgerollt erscheint und die Conchylienabdrücke die Sculptur zumeist noch scharf erkennen lassen.

In unserem jüngeren Flysch ist also das Oberoligocän ohne Zweifel vertreten; ob es eine nunmehr ganz zerstörte Ablagerung im Hangenden der sogenannten „Steinitzer Sandsteine" bildete, oder ob vielleicht auch ein Theil der letzteren als Äquivalent des Magurasandsteins dem Oberoligocän angehört, ist vorläufig schwer zu entscheiden. Im ersten Falle wären die zerstörten Oberoligocänschichten äquivalent dem „Magurasandstein", der in den östlicheren Gebieten, schon vom Marsgebirge angefangen, eine wichtige Rolle spielt und nach Paul die Reihe der palaeogenen Sedimente nach oben abschließt. Damit wäre auch das immerhin auffallende Fehlen des Magurasandsteins im Auspitzer Berglande (wozu ich auch den „Steinitzer Wald" rechne) erklärt. Dass ein Theil der Sandsteine und Mergel in dem letztgenannten Gebiete dem Magurasandstein äquivalent sei und die jüngsten Palaeogenbildungen repräsentiere, ist eine Ansicht, die auch nicht ohneweiters zurückgewiesen werden kann. Wenn die Menilitschiefer ungefähr dem obersten Eocän oder unteren Oligocän entsprechen, so bleibt für die hangenden Sandsteine und Mergel[1] vorwiegend das mittlere und obere Oligocän übrig; von dieser Erwägung ausgehend, habe ich schon im

[1] Mir ist nämlich kein Fall bekannt, dass die Menilitschiefer auch im Hangenden des Steinitzer Sandsteins vorkämen. C. M. Paul erwähnt zwar (loc. cit. p. 235), dass dieses Gestein bei Strzilek und Bohuslawitz „zwischen dem Steinitzer Sandstein und dem Magurasandstein regelmäßig eingelagert" sei. Ich will Paul's Beobachtungen durchaus nicht bestreiten, mache aber auf die obigen Bemerkungen, sowie auf die Thatsache aufmerksam, dass die echten Menilitschiefer in unserem Gebiete fast überall Fossilreste, und zwar meiner Erfahrung nach überall dieselbe Fischfauna (namentlich die leicht kenntliche und oft in vollständiger Erhaltung vorkommende Melettina gracilis m.) enthalten. Die Fauna könnte doch wohl nicht so gleichförmig sein, wenn ein Theil der Menilitschiefer älter, ein anderer Theil derselben jünger wäre als der mächtig entwickelte Steinitzer Sandstein.

Jahre 1881 (Verhandl. d. k. k. geol. Reichsanst., Nr. 11,) den Gesammtcomplex der Menilitschiefer, Sandsteine und Mergel als „tongrisch-aquitanisch" bezeichnet, später (1884, in den Erläuterungen zur geol. Karte der Umgebung von Brünn, p. 113 f.) speciell dem Menilitschiefer ein tongrisches, den Sandsteinen und Mergeln, die ich dem Magurasandstein gleichstellte, ein aquitanisches Alter zugeschrieben. Ich habe also aus theoretischen Gründen die Existenz des Oberoligocäns angenommen und begrüße deshalb den paläontologischen Nachweis desselben doppelt freudig. Ich acceptiere für dasselbe den von Fuchs eingeführten Namen „chattische Stufe", indem ich das „Aquitanien" zum Untermiocän rechne. Manche von den erwähnten Geröllablagerungen mögen nun der aquitanischen Stufe angehören, also von den brandenden Wogen desselben Meeres abgelagert sein, welches in dem ruhigeren Horner Becken die Schichten von Molt und Loibersdorf absetzte; einzelne Geröllablagerungen der karpathischen Randgebiete mögen noch jünger sein, zum Theile vielleicht selbst dem Diluvium angehören.

Das hier nachgewiesene Oberoligocän hat aber ein mehr als locales Interesse; schon lange sind nämlich oberoligocäne Bildungen aus Norddeutschland, aus Baiern und der Schweiz, aus Ungarn und Siebenbürgen bekannt. Wie das oberoligocäne Meeresbecken von Ungarn-Siebenbürgen mit dem baierisch-schweizerischen zusammenhieng, war bisher ganz räthselhaft. Wolff, der auch diese Frage ventiliert, weist (p. 302) darauf hin, dass man in Mähren zwar marines Oberoligocän kenne,[1] dieses jedoch dort in ganz anderer Facies ausgebildet sei. Wie der hier beschriebene Fund beweist, haben aber thatsächlich auch bei uns in der jüngeren Oligocänzeit ähnliche Verhältnisse geherrscht wie in Oberbaiern. Die untere Meeresmolasse Baierns ist nach Wolff (p. 297) „in einem nicht sehr tiefen Meeresbecken" abgesetzt worden; dasselbe kann man von unserem Oligocän sagen, denn eigentliche Tiefseeformen fehlen dort ebenso wie bei uns, desgleichen alle Formen, die eines felsigen Bodens bedürfen. Petrographisch kann man auch unseren Sandstein ohneweiters als „Molasse" bezeichnen, und es lässt sich mit

[1] Er beruft sich hiebei auf meine oben citierte Mittheilung in den Verhandl. d. k. k. geol. R.-A., 1881, Nr. 11; statt „Groß-Sulowitz" soll es jedoch in dem betreffenden Citate richtiger „Groß-Seelowitz" heißen.

Rücksicht auf alle diese Verhältnisse wohl kaum bezweifeln, dass das oberoligocäne Becken Mährens mit jenem Oberbaierns und mittelbar also auch mit dem der Schweiz in freier Verbindung gestanden ist. Eine Verbindung mit dem norddeutschen Becken ist allerdings schwieriger nachweisbar; da jedoch der Pectunculussandstein Ungarns und gewisse Ablagerungen in Siebenbürgen einerseits mit der baierisch-schweizerischen Molasse, anderseits mit dem norddeutschen Oberoligocän wesentliche Übereinstimmung aufweisen, ferner nach den Beobachtungen von A. Koch (Mitth. aus d. Jahrb. d. kön. ung. geol. Anstalt, 1894, p. 385) das siebenbürgische Oligocänmeer gegen Norden und Nordosten offen war, so ist Wolffs Annahme einer Verbindung des baierischen Beckens mit dem norddeutschen auf dem Umwege über Ungarn und Siebenbürgen mit Rücksicht auf das Vorkommen von Groß-Pawlowitz wohl begründet. Gar so ungeheuer groß sind ja die Entfernungen nicht, und wenn man als trennende Schranke zwischen den beiden Meeresgebieten eine Festlandstrecke annimmt, die Böhmen, einen Theil Mährens und den bereits aufgestauten Theil der Karpathen umfasst, so hat diese kaum eine größere Ausdehnung wie etwa die heutige apenninische Halbinsel. Übrigens ist auch noch die Möglichkeit zu bedenken, dass, nachdem schon in der mesozoischen Zeit quer durch Mähren von Südwesten gegen Nordosten ein Meeresarm zog, dieser auch noch in der Oberoligocänzeit bestanden haben und auf diese Weise eine Verbindung des baierischen Beckens mit dem norddeutschen hergestellt haben kann. In diesem Falle hätten wir statt einer karpathischen Halbinsel eine karpathische Insel[1] anzunehmen, da eine Abzweigung des mährischen Oberoligocänbeckens auch nach Südosten, gegen Ungarn hin, stattfand. Allerdings sind fossilführende Oberoligocänbildungen in dem Haupttheile des karpathischen Gebietes Mährens bisher nicht nachgewiesen worden; dies ist jedoch noch kein Beweis dafür, dass sie nicht mindestens da waren, denn ohne den ganz zufälligen Fund von

[1] Die Existenz einer solchen zur „mittleren Molassenzeit“ nahm schon Heer (Urwelt d. Schweiz, 2. Aufl., p. 302) an. — Vergleiche auch die von dem oben Gesagten zum Theile abweichenden Ansichten v. Koenens (Sitzungsber. d. k. k. Akad. d. Wiss., 1893, p. 189) über den Zusammenhang des norddeutschen Oligocänmeeres mit dem südöstlichen (russisch-siebenbürgisch-bulgarischen) und südalpinen Becken.

Groß-Pawlowitz hätte man die einstige Existenz derselben im südlichen Mähren auch nicht behaupten dürfen.

II. Gesteine aus dem Flyschgebiete von Saitz-Prittlach.[1]

Das Flyschgebiet von Saitz-Prittlach bildet einen orographisch ziemlich scharf markierten Höhenzug, der nördlich von der seichten Terrainmulde, durch welche die Trace der Kaiser Ferdinands-Nordbahn führt, südlich von der Thayaniederung begrenzt wird. Gegen Ost und West verflachen sich die Hügel; bei Rakwitz übergehen sie in die von sarmatischen und noch jüngeren Gebilden bedeckte Ebene, während sie auf der Westseite an einem alten Steilufer der Thaya abbrechen. Die Thayaniederung ist von ziemlich mächtigen Alluvionen bedeckt; alljährlich tritt hier der Fluss aus und bedeckt weite Strecken der flachen Uferlandschaft, zahlreiche „Altwässer" und Sumpfböden zurücklassend. In orographischer Beziehung ragt also das Flyschgebiet von Saitz-Prittlach inselartig aus der Umgebung hervor; im geologischen Sinne kann man hier jedoch keineswegs von einer älteren (alttertiären) „Gebirgsinsel" sprechen, da die Eintragung eines schmalen, langen Streifens von marinem Miocän längs der Eisenbahnstrecke Pausram—Rakwitz auf verschiedenen geologischen Karten ganz entschieden unrichtig ist. Diese Eintragung findet sich auf den alten Manuscriptkarten der k. k. geolog. Reichsanstalt, ferner auf der von F. Foetterle entworfenen geologischen Karte von Mähren (der sogenannten „Wernervereinskarte") und kehrt auf allen späteren Kartenpublicationen wieder. Ich habe jedoch schon im Jahre 1881 (Verh. d. k. k. geol. R.-A., 1881, Nr. 11,) darauf hingewiesen, dass es sich hier zwar um tegelähnliche, jedoch nur durch oberflächliche Veränderung aus dem alttertiären Mergel, der hier allenthalben den Untergrund bildet, hervorgegangene Gebilde handelt und dass marine Miocängebilde auf der ganzen oben bezeichneten Strecke vollständig fehlen.

Durch die Auffindung von vermeintlich miocänen Meeresconchylien bei Pausram sah sich C. M. Paul veranlasst, die ältere Ansicht wieder aufzunehmen. Die Mergel von Pausram haben sich jedoch als eocän[2]

[1] Die Belegstücke befinden sich in der Sammlung des Franzens-Museums.

[2] Ich habe die Pausramer Mergel schon lange, bevor sie von Paul untersucht wurden, auf Grund der Lagerungsverhältnisse als alttertiär erklärt. Das Verdienst, die Fossilien darin entdeckt zu haben, gebürt jedoch Herrn Oberbergrath Paul.

herausgestellt (siehe Näheres darüber in meiner Abhandlung: „Die Niemtschitzer Schichten"; Verhandl. d. naturf. Ver. in Brünn, 1896, XXXIV. Bd.; ferner: Verhandl. d. k. k. geol. Reichsanst., 1897, Nr. 10, p. 199 f.) und was die vermeintlichen Miocäntegel anbelangt, so konnte ich mich nicht nur an frischen Abgrabungen in den Eisenbahneinschnitten zwischen Pausram und Saitz, sondern auch längs der neu angelegten Strecke Saitz—Groß-Pawlowitz überzeugen, dass meine Ansicht ganz richtig ist; es zeigte sich nämlich überall, dass der sogenannte „Tegel" nur eine relativ sehr dünne Schichte auf dem alttertiären „Auspitzer Mergel" bildet und durch unmerkliche Übergänge mit dem letzteren verknüpft ist. (Vgl. darüber meine Mittheilung: „Über einige Aufschlüsse längs der im Bau begriffenen Eisenbahn Saitz—Czeitsch"; Verhandl. d. k. k. geol. Reichsanst., 1896, Nr. 10, p. 286 f.) Es ist demnach das Flyschgebiet von Saitz—Prittlach von jenem der Umgebung von Auspitz—Pawlowitz nicht getrennt, sondern bildet die unmittelbare Fortsetzung des letzteren. In der Miocänzeit hieng es meiner Ansicht nach auch mit dem auf der Ostseite der Pollauer Berge vorhandenen Flyschterrain zusammen und bildete mit diesem in Gestalt einer Halbinsel das eigentliche Südwestende der karpathischen Sandsteinzone Mährens.[1]

Da der Saitz-Prittlacher Höhenrücken räumlich ziemlich unbedeutend ist und in seinem höchsten Punkte, dem Prittling, nicht einmal 300 Meter Seehöhe erreicht, da er sich überdies als eine Fortsetzung des Auspitzer Flyschgebietes erwiesen hat, so konnte man sich wohl denken, dass eine nähere Untersuchung dieser allenthalben mit Feldculturen und Weingärten bedeckten Hügel nicht besonders lohnend sein werde. Diese Erwägung mag auch Herrn Oberbergrath Paul geleitet haben, da derselbe in seiner mehrfach citierten Schrift über das in Rede stehende Gebiet nur sehr dürftige Angaben macht. Gegen jede Erwartung zeigt jedoch das Saitz-Prittlacher Hügelland eine ganz außerordentliche Mannigfaltigkeit. Gute Aufschlüsse gibt es zwar nur

[1] Es ist demnach nicht statthaft, hier von einem „verbindenden Arm zwischen dem alpinen und dem inneralpinen Theile des Wiener Beckens" (Paul, loc. cit. p. 232) zu sprechen. Das alttertiäre Gebiet bildete hier nicht nur im miocänen Mittelmeere, sondern auch in der sarmatischen und zum Theile selbst noch in der pontischen Bildungsepoche einen Küstentrich.

wenige, aber selbst wenn man sich auf die Untersuchung der auf Rainen und längs der Fahrwege angehäuften Steinmassen beschränkt, kann man in kurzer Zeit eine ziemlich reiche Collection der verschiedenartigsten Gesteine zusammenbringen. Es finden sich darunter allerlei krystallinische Massen- und Schiefergesteine, Quarz (zum Theile erzführend), paläozoische und mesozoische Sedimentgesteine, endlich alttertiäre Sandsteine, Kalksteine, Mergel und Thone.

Zunächst sollen diejenigen Gesteine besprochen werden, die anstehend zu beobachten sind. Dahin gehören:

1. „Auspitzer Mergel."

Diese Bezeichnung habe ich bereits im Jahre 1881 (loc. cit.) eingeführt für die im Auspitzer Berglande weit verbreiteten und sehr mächtig auftretenden bläulichgrauen Thonmergel. Sie sind allerdings auch mit Sandsteinen verknüpft, nämlich mit den von Paul als „Steinitzer Sandstein" bezeichneten mürben mitunter aber auch sehr festen Quarzsandsteinen, die besonders im „Steinitzer Wald" eine große Rolle spielen. In dem letztgenannten Gebiete treten die Mergel allerdings als mitunter nur geringfügige Einlagerungen zurück; aber genau so verhält es sich mit dem Sandstein im Auspitzer Bergland, in welchem der Sandstein so sehr zurücktritt, dass weite Strecken nur von bläulichgrauem Thonmergel zusammengesetzt erscheinen, eine Thatsache, die auch im cultivierten Terrain in der Beschaffenheit des Bodens zum Ausdruck kommt. Im verwitterten Zustande nehmen die Auspitzer Mergel eine sehr helle Farbe an,[1] so dass man die aus ihnen bestehenden Kuppen und Gehänge schon aus der Ferne erkennen kann. Durch weitergehende mechanische Zersetzung wird der Mergel ganz tegelähnlich und ist auch in der That von Foetterle und Paul, wie bereits oben bemerkt, als Mioeäntegel aufgefasst und kartiert worden. Auf Feldern liefert dieser Mergel einen schweren, schwarzen Thonboden, der nur wenig Wasser einsaugt und dort, wo er humusarm oder wenig gedüngt ist, sehr unfruchtbar erscheint. Solche, stellenweise durch verschiedene Halophyten ausgezeichnete Böden findet man allenthalben

[1] E. Suess bezeichnet dieselben in seiner bekannten, für die Gliederung unserer Tertiärbildungen grundlegenden Schrift: „Untersuchungen üb. d. Charakter d. österr. Tertiärablagerungen" geradezu als „weiße Mergel".

zwischen Groß-Pawlowitz, Klein-Steurowitz und Saitz.[1] Hie und da, wie z. B. im Orte Saitz selbst, sind sie mit jüngeren Sand- oder Schotterablagerungen bedeckt. Der Mergel setzt aber auch noch den westlichen Theil des Prittlacher Hügellandes zusammen, wie der von Paul aufgefundene Aufschluss längs des Thayasteilufers bei Neumühl beweist. Die Mergel sind dort deutlich geschichtet, zum Theile blättrig, enthalten Sandsteinlagen und an Fossilien Fischschuppen. Die Schichten sind deutlich gestört, das Streichen und Verflächen lässt sich aber derzeit nicht genau ermitteln, da die Aufschlüsse zu mangelhaft sind.

Ein ziemlich typischer Auspitzer Mergel tritt auch noch auf der Ostseite des Prittlacher Höhenrückens auf. Man findet ihn in der Nähe des Rakwitzer Meierhofes mit bläulichgrauer oder gelblichgrauer Farbe anstehend, deutlich gestört und zum Theile in Letten umgewandelt, der miocänem Tegel sehr ähnlich sieht.[2] Ebenso sieht man auf der Südseite des genannten Höhenrückens, im Ziegelschlag östlich von Prittlach, Auspitzer Mergel sehr gut aufgeschlossen. Hier ist das Gestein jedoch zum Theile sandig, wodurch Übergänge in Steinitzer Sandstein hervorgebracht werden. Auch Gypseinschlüsse und sandig-kalkige Concretionen enthält hier der Mergel, letztere namentlich dort, wo er in Lehm und selbst in typischen Löß übergeht. Einen Theil der im Prittlacher Ziegelschlage aufgeschlossenen, in geneigter Lage befindlichen Schichten von sandigem Thone könnte man ohne Bedenken für alttertiär erklären, wenn sich nicht — Lößconchylien darin fänden. Da letztere jedoch thatsächlich vorhanden sind, so kann es sich hier nur um ein aus dem alttertiären Untergrund hervorgegangenes Quartärgebilde[3] handeln. Zwischen Prittlach und Rakwitz besteht der Boden der Gehänge ebenfalls aus bläulichgrauem Mergel, ebenso auf dem Wege von Prittlach zum „Prittling“. Die Wege und Böschungen sind hier häufig mit weißen

---

[1] Zwischen dem letztgenannten Orte und der gleichnamigen Eisenbahnstation sah ich vor Jahren in den Straßengräben einen grünlichgrauen Letten aufgeschlossen, welcher nesterartige Einlagerungen von Brauneisenstein und einzelne Sandsteinlagen enthielt. Den letzteren nach zu schließen, besitzt das Gestein ein östliches Einfallen.

[2] Auf der „Wernervereinskarte“ finden wir hier thatsächlich Miocän eingetragen.

[3] Vgl. meine Mittheilung über „Pseudotertiäre Ablagerungen“ in den Verhandl. d. k. k. geol. Reichsanst., 1898.

Efflorescenzen bekleidet, in welchen ich als Hauptbestandtheile Magnesium, Natrium, Chlor und Schwefelsäure nachweisen konnte; diese Ausblühungen dürften demnach vorwiegend aus einem Gemisch von Sulfaten und Chloriden des Magnesiums und Natriums bestehen und erklären die auch auf der Generalstabskarte vorkommende Bezeichnung „Salzweg". In der Nähe des Friedhofes von Prittlach tritt auch noch Auspitzer Mergel, zum Theile zu Letten zersetzt, auf; hier enthält der Mergel auch einzelne Lagen von mürbem Sandstein.

2. Thon.

Nördlich von Rakwitz, in unmittelbarer Nähe des Ortes, fand ich in einer Grube ein Gestein aufgeschlossen, welches ich in ähnlicher Ausbildung anderwärts noch nicht beobachtet habe. Es ist dies ein fetter, grün und roth geflaserter Letten, in welchem ich leider auch mittelst des Mikroskops keine Fossilien entdecken konnte. Der Letten enthält ziemlich viel Gyps, meist in Gestalt kleiner Krystallgruppen. Hie und da finden sich Sandsäcke und selbst Stücke von Sandstein. Da einzelne Lagen des Lettens mehr mergelartig sind, so wäre eine Beziehung dieses Lettens zum Auspitzer Mergel wohl denkbar; dafür spräche auch ein wenigstens in gewisser Beziehung ähnliches Vorkommen bei Borzetitz (nordöstlich von Groß-Pawlowitz), wo ich blaugrauen, zum Theile sandigen Mergel, der stellenweise in braunrothen Thon übergeht, beobachtete. Anderseits muss betont werden, dass der Mergel von Borzetitz harte, eisen- und manganreiche Concretionen enthält, die mir aus dem Auspitzer Mergel nicht, wohl aber aus den zumeist grünen, aber auch bläulichen Thonen, die im Liegenden der Menilitschiefer auftreten, bekannt sind.

3. Sandstein und Conglomerat-Breccie.

Die Sandsteine des Gebietes von Saitz-Prittlach sind viel mannigfaltiger als die des sogenannten Auspitz-Steinitzer Berglandes, da sich einige Typen finden, die in dem letztgenannten Gebiete bisher nicht nachgewiesen wurden. Zu diesen gehört in erster Linie der „Taonurussandstein", über welchen ich schon im Jahre 1889 (Verhandl. d. naturforsch. Ver. in Brünn, 28. Bd., Sitzgsber. p. 41) in einem Vortrage[1]

[1] Dieser Vortrag ist loc. cit. verzeichnet unter dem Titel: „Auffindung der Hahnenschwanzalge in Mähren". Dieser Titel mag der Grund sein, dass die betreffende, allerdings nur sehr kurze Notiz trotz ihrer Wichtigkeit übersehen wurde.

berichtet habe. Die Kenntnis dieses interessanten Vorkommens verdanke ich Herrn Lehrer A. Schierl in Auspitz, der mir eine hübsche Platte des Sandsteins mit einem instructiven Exemplar von Taonurus zukommen ließ.

Ich hatte bald darauf Gelegenheit, in der Sammlung des k. k. naturhistor. Hofmuseums in Wien Sandsteinplatten mit Taonurus vom Schliefberge bei Pressbaum zu sehen, und war überrascht von der weitgehenden Übereinstimmung dieses Vorkommens mit dem mährischen. Diese Übereinstimmung hat für die Gliederung unserer Karpathensandsteine gewiss eine große Wichtigkeit, da sich aus den Lagerungsverhältnissen bei Pressbaum ziemlich sichere Schlüsse auf das Alter des Taonurussandsteins ziehen lassen dürften. Bis zu diesem Augenblicke scheint allerdings die stratigraphische Position desselben noch nicht mit voller Sicherheit ermittelt zu sein.

Mit diesem Taonurussandstein steht wahrscheinlich der „Fucoidensandstein“ in Verbindung, den ich ebenfalls auf dem südöstlichen Gehänge des Prittling, aber auch nur in einzelnen großen, bei Tiefackerungen an die Oberfläche gelangten Platten auffand. Es ist dies zumeist ein gelblichgrauer bis blaugrauer, spaltbarer Quarzsandstein, der auf einzelnen Schichtflächen ganz bedeckt ist mit Abdrücken von Chondrites und anscheinend mit conglomeratischen bis breccienartigen Schichten wechsellagert.[1] Ich zweifle nicht daran, dass sowohl der Taonurussandstein als auch der Sand mit Chondriten den inneren Kern des Prittlingberges bilden und in geringer Tiefe anstehen; es sollen in den Weingärten nördlich von Prittlach schon wiederholt Gruben eröffnet worden sein, denen man die Sandsteinplatten entnahm, die man jetzt theils auf den Rainen aufgeschlichtet, theils in Prittlach selbst in den Höfen der Bauernhäuser und als ländliches Trottoir verwendet sieht. Rothbraune Kugeln (mitunter von mehreren Centimetern Durchmesser), die ohne Zweifel Pseudomorphosen von Brauneisenstein nach Pyrit sind und die ich bei Herrn Oberlehrer Rabusky in Prittlach sah, sollen aus diesen Sandsteingruben stammen.

Das Vorkommen dieser Sandsteine ist nun umso merkwürdiger, als in dem ganzen nordöstlichen Sandsteingebiete bis weit über das

[1] Das schließe ich aus dem Umstande, dass manche Platten auf einer Seite ganz conglomeratartig sind.

Marsgebirge hinaus derlei Gesteine ganz unbekannt sind. Im Südwesten und Südosten (mähr.-ungar. Grenzgebirge) sind sie dagegen wohl bekannt, denn die Taonurussandsteine von Pressbaum und Prittlach stimmen in jeder Beziehung mit einander überein und Fucoidensandsteine, die denen von Prittlach ebenfalls sehr ähnlich sind, sah ich in der Gegend von Straßnitz.

Die Altersbestimmung der fucoiden- und taonurusführenden Sandsteine ist sehr schwierig. Im ganzen Gebiete der echten Steinitzer Sandsteine, die ich den obersten Palaeogenstufen zuweise, sind Fucoiden fast ganz unbekannt. In typischen Steinitzer Sandsteinen fand ich nur ein einzigesmal undeutliche und überdies sehr spärliche Fucoiden. Schöne und unzweifelhafte Fossilreste dieser Art sah ich dagegen auf einem Sandsteine bei Schüttboritz, aber das betreffende Stück kam nur als loses Gerölle vor. Anstehend beobachtete ich Fucoidensandstein und Fucoidenmergel in der Straßnitzer Gegend; diese Gesteine möchte ich jedoch für älter als Steinitzer Sandstein halten, da auch in den östlicheren Theilen der Karpathen und auch in Niederösterreich vorwiegend die älteren Flyschsandsteine, die bekanntlich bis in die Kreide hinabreichen, durch das Auftreten von Fucoiden ausgezeichnet sind. Was den Taonurussandstein anbelangt, so dürfte derselbe im Alter vom Fucoidensandstein nicht wesentlich differieren. Ob Taonurus eine Alge ist oder nicht, bleibt sich hier wohl ziemlich gleich; Thatsache ist, dass dieses Fossil im Wiener Flyschgebiet in genau derselben Weise auftritt wie bei Prittlach und kann man wohl ohne Bedenken die bezüglichen Schichten als aequivalent annehmen. Die Frage, ob es sich hiebei um Palaeogen oder Kreide handelt, scheint noch nicht endgiltig erledigt zu sein. Bemerkenswert ist es, dass Taonurus im Apenninengebiete noch in einer sehr jungen Macignostufe auftritt (vgl. A. Manzoni, Della miocenità del macigno etc., Boll. R. Com. geol. d'Italia, Roma 1881, p. 46 ff.).

Auf jeden Fall muss man diesen Gesteinen in stratigraphischer und tektonischer Beziehung eine große Bedeutung beimessen; es ist jedoch hier nicht der Ort, auf Fragen dieser Art näher einzugehen und bleibt dies einer zusammenfassenden Darstellung des mährischen Palaeogens vorbehalten.

Außer den erwähnten Sandsteinen tritt, wenn auch ziemlich unter-

geordnet, in unserem Gebicte auch der Steinitzer Sandstein auf; er bildct fast überall dort, wo Auspitzer Mergel in größerer Mächtigkeit entblößt ist, Einlagerungen in demsclben.

Endlich tritt in der nächsten Umgebung des Ortes Saitz ein grobkörniger Sandstein auf, der sich durch Gerölleinlagerungen, Conglomerat- und Breccienbänke auszeichnet. Die ganze Ablagerung erinnert einigcrmaßen an das Vorkommen von Groß-Pawlowitz, die mehr sandigen Schichten gleichen in vieler Beziehung dem „Magurasandstein“, der als der jüngste in der Reihe dcr karpathischen alttertiären Sandsteine aufgcfasst wird und häufig mit Conglomeraten und Breccien in Verbindung steht. Einzelne Partien des Sandsteins enthaltcn Bänder einer kieseligen Substanz, die man als Hornstein bezeichnen könnte.

Wieder andere Sandsteinstücke zeichnen sich durch einen so hohen Kalkgehalt aus, dass sie geradezu in sandige Kalksteine übergehen; sie enthalten dann auch in der Rcgel auf Klüften Drusen von Calcitkrystallen.

Die conglomeratischen und breccienartigen Bänke des Saitzer Sandsteines führen uns hinüber zu jenen Gcstcinen, die in dcr Saitz-Prittlacher Gegend bisher nur in einzelnen losen Stücken, aber nicht anstehend, gefunden worden sind. Stellenweise sind sie zu lockercn Massen angehäuft, die in Gruben abgebaut werden. Solchc Gruben sah ich mehrere auf den südlichen Gehängen des Prittling und konnte beobachten, dass die Lagerung eine im allgemeinen sehr unregclmäßige ist. Analogien mit anderen Geröllablagerungen sind unverkennbar.

Untcr den losen Gesteinen, die man in diesen Gruben, aber auch über das ganze Gebiet verstreut findet, erkennt man zunächst vcrschiedenartige Sandsteine, dic zum Theile wohl identisch sind mit den bereits oben beschriebenen. Einzelne dieser Sandsteine sind möglicherweise älter als palaeogen. Außer den Sandsteinen finden sich dann noch:

4. Krystallinische Gesteine.

Von diesen kommen Granite, Gneiss und Glimmcrschiefer, seltener auch phyllitische Gesteine vor. Im allgemeinen sind aber Gesteine dieser Art hier nicht sehr häufig und augenscheinlich aus den alttertiären Conglomeraten ausgewaschen.

5. Quarz.

Dieses Mineral findet sich in verschiedenen Varietäten in meist abgerollten Stücken. In einem Milchquarz, den ich Herrn Oberlehrer Rabusky verdanke, sieht man schönen Bleiglanz eingesprengt.

6. Rothe und grüne Schiefer.

Diese gehören zu den auffälligsten Erscheinungen auf den südlichen und südöstlichen Gehängen des Prittling, da sie stellenweise sehr häufig vorkommen. Es sind dies bräunlich - violettrothe oder auch graugrüne, ziemlich feste, feinsandige, splittrig spaltende Schieferthone, die lebhaft an gewisse Schiefer unserer Permformation erinnern. Meiner Ansicht nach gehören sie auch wirklich dieser Formation an, die, da die Bruchstücke meist wenig oder gar nicht abgerollt sind, einmal hier die Meeresküste gebildet hat und im Untergrunde (unter dem Palaeogen, resp. Jura) wahrscheinlich noch immer anzutreffen wäre. Derartige bunte Schiefer fehlen auch den östlicheren Gebieten nicht, denn Uhlig erwähnt (loc. cit. p. 115) rothe, bläuliche und grünliche Schiefer von Gaya-Strazowitz, sowie aus der Gegend von Bistritz a. H.

7. Kalksteinbreccie.

Nicht selten findet man sowohl bei Saitz als auch bei Prittlach breccienartige Gesteine, deren Bindemittel nicht sandiger, sondern kalkiger Natur ist. Das Aussehen dieser Gesteine ist sehr eigenthümlich; die kalkigen Bestandtheile herrschen weitaus vor, sind aber nicht immer als dichter Kalkstein zu bezeichnen. Vielmehr erscheinen sie mitunter fast oolithartig, ohne dass jedoch die einzelnen Körner immer rundlich wären. Übergänge in dichten, sicher dem oberen Jura angehörigen Kalkstein sind vorhanden, und ich glaube daher nicht fehl zu gehen, wenn ich auch diese Breccie der Juraformation zuweise. Als Bestandtheile dieser Breccie erkennen wir untergeordnet Quarz, allerlei krystallinisches Material, hauptsächlich aber die früher erwähnten rothen und grünen Schiefer in scharfkantigen Fragmenten. Da einzelne derselben flach liegen, andere knapp daneben jedoch auf der Spitze stehen, so gewinnt man den Eindruck, als wären diese Stücke von einer steilen, zerklüfteten Küste in den teigartigen Kalkschlamm des Jurameeres hinabgefallen und in diesem Schlamme stecken geblieben.

Da die permischen Schiefer auch vielfach mit Conglomeraten wechseln, so mag ein großer Theil der jetzt im Alttertiär erscheinenden krystallinischen Gesteine schon aus solchen paläozoischen Conglomeraten herstammen.

8. Dichter Kalkstein.

Dichte, meist hellgelbe Kalksteine sind im Gebiete des Karpathensandsteins eine sehr häufige Erscheinung; an manchen Orten, wie z. B. in der Gegend zwischen Tieschan und Schüttborzitz,[1] enthalten sie zahlreiche Fossilien, nach welehen sie dem oberen Jura (vorwiegend Tithon) angehören. Merkwürdigerweise sind solche Kalksteine gerade hier, in der Nähe der aus Jurakalkstein bestehenden Pollauer Berge nicht häufiger als an anderen Localitäten, sondern eher noch seltener

9. Kalkoolith.

Herr Lehrer A. Schierl übersandte mir kürzlich ein Stückchen eines sehr lockeren, aus lauter sehr kleinen, rundlichen Körnchen bestehenden Kalksteins mit der Bitte um Untersuchung desselben. Es zeigte sich, dass diese Körnchen eine unorganische Bildung sind und aus concentrischen Lagen von gelblich-weißem Kalkstein bestehen. Manche zeigen in der Mitte einen winzigen dunklen Punkt, ein Stäubchen, um welches herum die Ablagerung der Kalkmasse erfolgte. Es handelt sich da offenbar um eine oolithische Ausbildung von Jurakalk, wobei der Umstand merkwürdig ist, dass die einzelnen Körnchen nur so lose zusammenhängen, dass sie sich schon durch leiehtes Reiben zwischen den Fingern von einander trennen lassen.

10. Nummulitenkalkstein.

Nummuliten gehören merkwürdigerweise in unserem Alttertiär zu den Seltenheiten; anstehende Nummulitenkalksteine sind aus dem ganzen Gebiete westlich von der March bisher gar nicht bekannt. Stücke dieses Gesteins fand ich ziemlich häufig, jedoch nur in Form großer, wohl abgerundeter Gerölle, unter dem Materiale der oben erwähnten Gruben bei Prittlach. Es sind gelbliche, dichte Kalksteine, die

---

[1] Vgl. meine Abhandlung: „Ablagerungen jurass. Gerölle bei Tieschan in Mähren"; Jahrb. d. k. k. geol. Reichsanst., 1878, 1. Heft.

ganz durchsetzt sind mit den an der Oberfläche herausgewitterten Schalen von Nummuliten, welche wenigstens zum Theile in die Gruppe des Nummulites striata d'Orb. zu gehören scheinen. Ohne Zweifel kommen auch diese Gesteine hier in nicht zu großer Tiefe anstehend vor und vermitteln einen Übergang von der karpathischen Sandsteinzone zu der alpinen, die durch häufigeres Vorkommen von Nummulitenkalk ausgezeichnet ist.

Solche Vorkommnisse von Nummulitenkalk in Form von Geröllen sind auch den östlicheren Gebieten nicht fremd. V. Uhlig fand sie (vgl. Jahrb. d. k. k. geol. Reichsanst., 1892, 42. Bd., p. 115) in den Conglomeraten von Wrbitz und Kobily, noch weiter im Osten bei Lhota Chwalezow und in der Umgebung von Bistritz a. H. In den Geröllablagerungen von Groß-Pawlowitz und Ober-Bojanowitz habe ich bisher vergeblich danach gesucht. Auf jeden Fall ist das Vorkommen dieser Gesteine in den Conglomeraten für die Beurtheilung des Alters der letzteren von großer Wichtigkeit. Wenn diese Conglomerate dem Sandstein- und Mergelschiefergebiet untergeordnet sind, wie Paul und Uhlig übereinstimmend annehmen, so folgt daraus auch für die Sandsteine und Mergelschiefer ein verhältnismäßig hohes Niveau im Palaeogen.

III. Alttertiär in der Gegend von Austerlitz-Butschowitz.

Die tertiären Ablagerungen im Gebiete des Generalstabskartenblattes Austerlitz bestehen theils aus älteren, theils aus jüngeren Sedimenten der Tertiärformation. Die ersteren dominieren im südlichen Theile des genannten Gebietes und gehören durchaus der karpathischen Sandsteinzone an; die jüngeren (neogenen) Bildungen füllen die Depression zwischen dem karpathischen und dem sudetischen Systeme aus, wobei ihre südliche Grenze ohne wesentliche Aus- und Einbuchtungen verläuft.

Ich habe dieses Tertiärgebiet durch wiederholte Ausflüge kennen gelernt, ehe noch die geologische Detailaufnahme desselben seitens der k. k. geologischen Reichsanstalt in Angriff genommen wurde. Als dann der erste Reisebericht über diese Aufnahme erschienen war (siehe: L. v. Tausch, Verhandl. d. k. k. geol. Reichsanst., 1893, Nr. 6), habe ich mir erlaubt, in einem Vortrage (vgl. Verhandl. d. naturforschenden Vereines in Brünn, 1893, XXXII. Bd.; Sitzungsber. p. 38) einige

ergänzende, beziehungsweise berichtigende Mittheilungen zu machen. Dieselben hatten bloß den Zweck, die geologische Aufnahme zu fördern, scheinen jedoch mehr als Kritik aufgefasst worden zu sein, da Herr v. Tausch meinte (siehe: Verhandl. d. k. k. geol. Reichsanst., 1894, Nr. 14, p. 377 f.), ich hätte mit meinen Mittheilungen bis zum Erscheinen seines Hauptberichtes warten sollen! Obzwar es nun im wissenschaftlichen Leben nicht üblich ist, mit einer Entdeckung so lange zu warten, bis sie ein anderer publiciert, habe ich dennoch über das in Rede stehende Gebiet nichts weiter veröffentlicht und das Erscheinen des von Herrn v. Tausch angekündigten Hauptberichtes abgewartet. Dieser ist nun in der That bald darauf (im Jahrbuch d. k. k. geol. Reichsanst., 1893, 43. Bd.) erschienen, bezieht sich jedoch nur auf den nördlichen, vorwiegend aus neogenen Gebilden zusammengesetzten Theil des Gebietes. Den südlichen Theil hat Herr Oberbergrath C. M. Paul bearbeitet und seine Beobachtungen in der in den vorhergehenden Abschnitten mehrfach erwähnten Abhandlung: „Das Südwestende der karpathischen Sandsteinzone“ niedergelegt. Gleichzeitig haben beide Herren die geologische Übersichtskarte des untersuchten Gebietes fertiggestellt, die jedoch vorläufig nur als Manuscriptkarte (auf Grundlage der Generalstabskarte 1:75.000) existiert.

Wie vor dem Erscheinen der erwähnten Arbeiten, so bin ich auch jetzt in der Lage, einige Mittheilungen machen zu können, die zwar an dem gewonnenen geologischen Gesammtbilde keine wesentliche Veränderung hervorzubringen vermögen, in den Details jedoch mancherlei ergänzen oder berichtigen. Auch hier handelt es sich mir durchaus nicht um eine Kritik, sondern nur darum, dass die geologischen Verhältnisse unseres Vaterlandes mit möglichster Gründlichkeit erforscht werden.

Ich will mich in dem Folgenden bloß auf die alttertiären Ablagerungen beschränken und zunächst über den nördlichsten Rand derselben etwas mittheilen. Meinen Erfahrungen nach reichen einzelne Vorkommnisse dieser Art etwas weiter nach Norden, als die Paul-Tausch'sche Karte angibt. So fand ich am südöstlichen Abhange des Urbanberges einen allerdings unbedeutenden, aber immerhin deutlichen Aufschluss, welcher grünen Letten, sowie bläulichgraue, blättrige, mit sandigen Lagen wechselnde Thonmergelschiefer erkennen ließ. Die

letzteren zeigten südöstliches Verflächen und es kann nach meinem Dafürhalten keinem Zweifel unterliegen, dass der Kern des St. Urbanberges aus palaeogenen Gebilden besteht, die fast ganz von den transgredierend aufgelagerten Neogenbildungen verdeckt erscheinen. Wie ich anderwärts (vgl. „Geolog. Ergebnisse einiger in Mähren ausgeführten Brunnenbohrungen", 3. Folge; Verh. d. naturf. Ver. in Brünn, XXXV. Bd.) nachgewiesen habe, gehört wahrscheinlich auch der dunkelgraue, zum Theile sehr gypsreiche Letten im Untergrunde der Austerlitzer Zuckerfabrik dem Alttertiär an. Wenn wir dies nun wissen, wird es uns nicht überraschen, auf den südlichen Gehängen des „Windberges" (Wetterling, Wetternich)[1] einzelne Fragmente von weißen, kieseligen Schiefern zu finden, die sich sogleich als typische Menilitschiefer zu erkennen geben, da sie einzelne Fischschuppen und andere Fischreste enthalten. Das von Tausch bei Kojatek constatierte Miocän lagert anscheinend auch auf dem Alttertiär, denn in der Umgebung des genannten Ortes werden nicht nur Fragmente von typischem Menilitschiefer öfter ausgeackert, sondern kommen (nach einer Mittheilung des Herrn Med.-Dr. S. Schönhof) in Wasserrissen auch anstehend vor. Noch weiter im Südwesten fand ich gelegentlich einer Brunnenbohrung bei Sokolnitz (beschrieben loc. cit.) ebenfalls Alttertiär als Basis des Miocäns, so dass das letztere nicht nur im Osten, sondern zum großen Theile auch im Westen des Kartenblattes Austerlitz auf dem karpathischen Alttertiär aufruht. Aus der Gegend von Birnbaum habe ich schon vor längerer Zeit verschiedene interessante Alttertiärbildungen beschrieben (vgl. Verhandl. d. k. k. geol. Reichsanst., 1888, Nr. 4). In dem Wasserriss, in welchem ich geschichtete Thonmergel mit zahllosen Melettaschuppen anstehend beobachtet habe, erscheint auf der Paul-Tausch'schen Manuscriptkarte miocäner Schotter. Bei Koberzitz ist an Stelle der wichtigen Orbitoidenschichten Steinitzer Sandstein eingetragen! Die Punkte Sokolnitz (Aujezder Malzfabrik), Birnbaum, Austerlitz und Wetterling (Windberg) liegen ziemlich genau in einer Linie,

---

[1] Der Name dieses Berges lautet auf älteren Karten „Wetterling" und in der zumeist deutschen Bevölkerung der Umgebung dieses Berges ist die Bezeichnung Wetterling heute noch gebräuchlich. Die Generalstabskarte verzeichnet den Namen „Větrnik" (Windberg), welcher offenbar nur eine Corrumpierung des alten deutschen Namens Wetterling ist und deshalb vermieden werden sollte.

die dem Hauptstreichen der karpathischen Sandsteinzone parallel geht und in dieser Gegend ungefähr den Nordwestrand der letzteren bezeichnet. Foetterle zeichnet auf seiner geologischen Karte von Mähren zwischen Niemtschan und Letonitz eine kleine Insel von alttertiärem Sandstein ein, die etwas über den angegebenen Rand hinausragt. Auch Tausch hat den Winohradberg, der seiner Lage nach der alttertiären Insel Foetterles entspricht, als alttertiär kartiert, jedoch nur deshalb, weil die dort vorkommenden Granite als Verwitterungsproducte des den oberen Hieroglyphenschichten angehörigen Conglomerats aufzufassen sind (Tausch, loc. cit. p. 260). Ich selbst habe in der Gegend nördlich von Krzizanowitz (Umgebung des Winohrad) schon vor längerer Zeit anstehendes Alttertiär, und zwar grüne Thone mit Manganseptarien, nachgewiesen und diese Beobachtung auch bereits publiciert (Über ein merkw. Vork. manganhalt. Minerale in d. ält. Tertiärsch. Mährens; Tschermaks Mineral. Mittheil., 1884, VI. Bd.); die betreffende Mittheilung scheint Herrn v. Tausch entgangen zu sein. Neben den Manganseptarien kommen hier auch Eisensteine vor, und der „Brauneisenstein von Austerlitz“, von welchem C. v. Hauer (Jahrb. d. k. k. geol. Reichsanst., 1858, VIII. Bd., p. 614) eine Analyse mitgetheilt hat, stammt meiner Ansicht nach von dieser Stelle. Auch dieser Brauneisenstein erwies sich als manganhältig; wie ich loc. cit. mitgetheilt habe, bilden Brauneisensteine gewöhnlich den Kern der Septarien, deren schwarzbraune bis glänzendschwarze Rinde vorwiegend aus Manganoxyden (hauptsächlich wohl $Mn\ O_2$) zusammengesetzt ist.

Eines der merkwürdigsten Vorkommnisse dieser Art ist das in der Gegend südlich von Strassnitz (Mandatbach), wo die zum Theile Fucoiden führenden Sandsteine mit rothem Thonmergel wechsellagern. Die ursprüngliche Lagerstätte der hier aus ziemlich reinem Mangancarbonat bestehenden Septarien ist leider noch nicht bekannt; Herr Oberbergrath Paul, welcher die genannte Gegend geologisch kartierte, erwähnt dieses interessante Vorkommen gar nicht.

Die grünen Thone von Krzizanowitz (Winohrad) sind meiner Ansicht nach älter als der Steinitzer Sandstein; der Complex des letzteren ist jedoch auch vertreten, denn ich beobachtete nördlich von Krzizanowitz, gegen den Winohrad zu, anstehende Schichten von blaugrauem Mergel, der ohne Zweifel dem Auspitzer Mergel entspricht; die Mergel

zeigten ein Streichen von NO—SW und ein südöstliches Verflächen (etwa 25°), also die typische „karpathische“ Lagerung. Der alttertiäre Thon ist auf der Paul-Tausch'schen Karte nicht ausgeschieden; an der Stelle, wo ich die blaugrauen Mergel beobachtete, zeigt die Karte bloß Löß, dagegen etwas weiter östlich zwei kleine, isolierte Partien von Steinitzer Sandstein.

In der Streichrichtung des Mergelvorkommens von Krzizanowitz liegt auch eine Partie von blaugrauem Mergel zwischen Neu-Hwiezdlitz und Kozlau, die auf der Paul-Tausch'schen Karte fehlt. Vom Calvarienberge bei Neu-Hwiezdlitz erwähnt schon A. Heinrich (siehe Dr. V. Melion, Bericht üb. d. Vorkommen fossiler tert. Moll. b. Littentschitz etc., Jahrb. d. k. k. geol. Reichsanst. 1853, IV. Bd. p. 704) „mergeligen Thon“ der in der Tiefe in „mergeligen Sandstein“ übergeht. Auch hier dürfte es sich um Alttertiär handeln und wäre eine nähere Untersuchung des Calvarienberges auf Grund dieser Notitz angezeigt gewesen. Die Paul-Tausch'sche Karte zeigt in der Umgebung von Neu-Hwiezdlitz durchaus nur Löß mit Ausnahme einer kleinen Partie von „mergeligem Tegel“, der in das Miocän gestellt wird. Foetterle erwähnt (9. Jahresber. über d. Wirksamkeit d. Werner-Vereines, Brünn, 1860, p. 10) größere Partien von Tegel bei Neu-Hwiezdlitz. Es mag sein, dass diese Tegel wirklich alle dem Miocän angehören; diese Frage könnte jedoch nur durch die mikroskopische Untersuchung der einzelnen Proben entschieden werden, indem die miocänen Thonmergel dieser Gegend meiner Erfahrung nach alle reich sind an schön erhaltenen Diatomaeeen. Der Thon von Neu-Hwiezdlitz ist mir jedoch nicht näher bekannt und kann ich deshalb die Einreihung desselben in das Miocän nicht als unrichtig hinstellen, wenn auch bisher noch keine Fossilien aus demselben namhaft gemacht worden sind.

Doch kehren wir wieder zu den Menilitschiefern zurück. In Bezug auf die Ausscheidung derselben zeigt die Paul-Tausch'sche Karte insoferne eine Ungleichmäßigkeit, als die Menilitschiefer an einzelnen Stellen, wo sie in beschränkter Ausdehnung oder mindestens in sehr geringer Tiefe anstehen, gar nicht verzeichnet sind, während wieder an anderen Stellen, wo ich sie auch nur in kleinen, isolierten Partien kenne, zusammenhängende Züge von vielen Kilometern Länge dargestellt erscheinen. So fehlen z. B. auf der genannten Karte außer

dem bereits erwähnten Vorkommen von Birnbaum auch noch die Vorkommnisse von Kojatek und die in der Umgebung von Nemotitz gänzlich. Von beiden Orten kamen mir die charakteristischen Platten mit Melettina gracilis m., Lepidopus leptospondylus Heck. und verschiedenen Fischschuppen durch Herrn Med. Dr. S. Schönhof zu. Mit Rücksicht auf das Vorkommen von Kojatek erscheint es mir fraglich, ob alle in der Umgebung dieses Ortes auftretenden thonig mergeligen Ablagerungen dem Miocän angehören oder ob nicht vielleicht auch die in der Nachbarschaft des Menilitschiefers niemals fehlenden „Auspitzer Mergel“ vorhanden sind. Wie ich bereits bemerkt habe, muss man sich hüten, die oberflächlichen Verwitterungsproducte des alttertiären Mergels für miocänen Tegel zu nehmen; die mikroskopische Untersuchung einer kleinen Probe gibt in solchen Fällen sehr wertvolle Anhaltspunkte.

Das Vorkommen von Kojatek verbindet die Vorkommnisse von Birnbaum und Nitkowitz—Litentschitz, während jenes von Nemotitz (an den Abhängen der Kuppen „U hajku“ und „Nemotinek“) eine Fortsetzung des Vorkommens von Kozuschitz ist und die Verbindung mit dem allerdings noch sehr weit entfernten, von Paul nicht erwähnten Vorkommen von Boschowitz herstellt. Dieser letztere Zug, nämlich: Boschowitz—Nemotitz—Kozuschitz—Diwok ist bemerkenswert durch seine centrale Lage im Gebiete des Steinitzer Sandsteines. Die tektonischen Verhältnisse sind anscheinend ziemlich compliciert, denn bei dem Menilitschiefer von Kozuschitz beobachtete ich ein deutliches Einfallen von etwa 40° gegen NW., also in einer ungewöhnlichen Richtung. Dasselbe Einfallen zeigen die Sandsteine und Mergel zwischen Brankowitz und der Kuppe „U hajku“. Wenn es sich hier nur um die Fortsetzung der Antiklinalregion des Steinitzer Waldes handeln sollte, so wäre das gänzliche Fehlen des mächtigen Magurasandsteins auf dem Nordwestflügel dieser Antiklinale sehr auffallend. Schon bei Leisek fallen die Sandsteine und Mergel wieder südsüdöstlich; wenn die Eintragung von Menilitschiefer auf der Höhe westlich von Leisek richtig ist, so liegt derselbe Menilitschiefer, der bei Kozuschitz in der Niederung, an der Basis des Steinitzersandsteins erscheint, westlich von Leisek hoch über der Isohypse von 300 *m* und orographisch höher als der am Fuße der Lehne aufgeschlossene, südsüdöstlich einfallende Sandstein und Mergel.

Die im Streichen des Kozuschitzer Menilitschiefers gelegenen und von grünem Thon begleiteten braunen Schiefer und Schieferletten von Diwok zeigen das normale, karpathische Verflächen. In der Gegend von Kozuschitz gegen Litentschitz sind mir Menilitschiefer in solcher Ausdehnung, wie sie auf der Paul-Tausch'schen Karte eingezeichnet erscheinen, nicht bekannt; bei Honietitz ist an der Stelle, wo die erwähnte Karte eine isolierte Partie von Menilitschiefer aufweist, kein Menilitschiefer zu sehen, sondern, und zwar nur auf den Feldrainen und im Ackerboden, ein grüner, ohne Zweifel alttertiärer Thon. Dieser Thon wurde bisher von Herrn Paul allerdings mit dem Menilitschiefer vereinigt und niemals kartographisch ausgeschieden, er nimmt jedoch in manchen Gegenden (so z. B. zwischen Groß-Niemtschitz, Krepitz und dem Meierhofe Grünbaum, auf dem Kartenblatte Auspitz-Nikolsburg) recht ansehnliche Flächenräume ein.

Der früher erwähnte Menilitschieferzug Nitkowitz - Litentschitz bildet auf der Paul-Tausch'schen Karte eine zusammenhängende Zone, die sich bis Troubek erstreckt; die weitere Fortsetzung bildet das durch den Bahnbau Kremsier—Zborowitz aufgeschlossene Vorkommen bei Zborowitz. Südöstlich von Nitkowitz findet man den Menilitschiefer anstehend an der nach Neu-Hwiczdlitz führenden Straße; die Fortsetzung gegen Litentschitz-Troubek bildet jedoch keineswegs einen solchen ununterbrochenen Streifen, wie ihn die erwähnte Karte darstellt. Schon aus orographischen Gründen kann dieser Zug nicht zusammenhängend dargestellt werden, wenn man nicht etwa annehmen will, dass die in der Regel nicht sehr mächtige Menilitschieferschichte ganz in derselben Weise verbogen ist, wie es der jetzigen Terrainoberfläche entspricht. Bei Nitkowitz ist dort, wo der Menilitschiefer ansteht, an der Straße die Höhencote 296 eingetragen; bei Litentschitz greift jedoch der Nordrand des Menilitschieferzuges auf der Paul-Tausch'schen Karte schon über die Isohypse von 400 Metern hinaus, um schon bei Hoschtitz bedeutend herabzusteigen und bei Zborowitz sogar bis in das Niveau der Niederung (etwa 230 Meter) hinabzusinken. Das kann unmöglich den thatsächlichen Verhältnissen entsprechen, da auch ganz flach übereinander lagernde Schichten in coupiertem Terrain niemals in der Weise erodiert sein können, dass die einzelnen Entblößungen ohne Rücksicht auf die Terrainformen als

Streifen von ziemlich gleichbleibender Breite erscheinen möchten. Nur auf gleichförmigen Gehängen, die keine wesentliche Detailgliederung zeigen, kann eine tieferliegende Gesteinschichte als ein weithin fortstreichendes schmales Band erscheinen; wo aber, wie das in der Gegend zwischen Nitkowitz und Troubek der Fall ist, orographische Sattel- und Muldenformen fortwährend abwechseln, muss das Bild eines in Wirklichkeit allerdings zusammenhängenden Gesteinzuges wesentlich complicierte Contouren aufweisen.

Bei Litentschitz - Hoschtitz - Troubek kommt auch noch die theilweise Bedeckung des Alttertiärs durch Miocän in Betracht. Die Paul-Tausch'sche Karte verzeichnet wohl in der genannten Gegend Miocän, jedoch nur Schotter, und auch diesen nur nördlich von dem mehrfach genannten Menilitschieferzug. Nun hat aber schon A. Heinrich (s. Melion, loc. cit.) in der Gegend von Litentschitz miocäne Ablagerungen gefunden und Melion eine Liste von Fossilien aus denselben mitgetheilt. Es sind dies durchwegs Formen, die nur in tiefem, ruhigem Wasser leben, die also nur aus einer feinthonigen Ablagerung stammen können. Ich selbst kenne anstehende thonig-mergelige Miocänbildungen von Hoschtitz und Nitkowitz; es unterliegt also keinem Zweifel, dass am Südfuße des Kleschtienetzberges nicht bloß Alttertiär auftritt, wie es die Paul-Tausch'sche Karte zeigt, sondern dass hier auch miocäne Thone eine Rolle spielen, die kartographisch zum Ausdruck gebracht werden muss. Auf jeden Fall steht die kartographische Ausscheidung zusammenhängender, viele Kilometer weit fortschreitender Züge von Menilitschiefer in einem sonderbaren Gegensatze zu den textlichen Erläuterungen, in welchen es an einer Stelle (Tausch, loc. cit. p. 260) heißt, dass im Osten des aufgenommenen Gebietes von Menilitschiefer nur „Spuren“ gefunden, oder diese Gesteine überhaupt „nicht anstehend gesehen“ (Tausch, loc. cit. p. 261) wurden. Wollte man jedoch das Princip festhalten, dass alles auf der Karte auszuscheiden sei, was in geringer Tiefe unzweifelhaft ansteht, so müsste dieses Princip auf alle Ablagerungen gleichmäßig Anwendung finden; dann würde aber namentlich der nördliche Theil des Paul-Tausch'schen Kartenblattes ein von dem jetzigen ziemlich beträchtlich abweichendes Aussehen bekommen.

O vltavínech moravských.

Nový příspěvek k řešení otázky vltavínů podává prof. dr. Fr. Dvorský.

Mezi nejzajímavější nálezy z říše nerostů, ježto v době poslední na Moravě učiněny byly, řadíme na první místo objevení vltavínů podél řeky Jihlavky od města Třebíče až po Ivančice. Nálezy ty vyvolaly mnohé spory a hádky: jedni, a to přede vším nálezci sami, hájí přírodní původ podivných těchto tvarů, jiní, pozorujíce je toliko ve svých laboratořích, stojí pevně na rozboru chemickém, přirovnávají je se skelnými výrobky nynějšími a prohlašují je za odpadky skelné — za strusky! Širšímu obecenstvu moravskému vltavíny naše známy nejsou; nacházejíť se toliko v některých sbírkách privátních; teprve rokem příštím větší kolekce jich vystavena bude ve Františkově museu. Protož chci již těmito řádky na vzácné ony nálezy upozorniti, jsa o jejich přirozené, nerostní povaze pevně přesvědčen. Nežli však počnu líčiti naše náleziště moravská, nežli počnu popisovati vltavíny na Moravě nasbírané, zdá se mi nutným seznámiti čtenáře s tím, co o těchto tvarech záhadných známo bylo dříve, než byly na Moravě objeveny.

Vltavín neb moldavit (dle prvního známého naleziště od Týna nad Vltavou) byl již před 100 lety mineralogům znám, kteří jej jakožto „chrysolitový obsidián“, „vzácný obsidián“, „vodní chrysolith“ neb „obsidolith“ popisovali, nejčastěji však podivné tyto tvary dle podoby s láhvovým zeleným sklem kamenem láhvovým (Bouteillenstein) nazývali. Zdá se, že nerost tento za dřevních dob, jmenován jsa českým smaragdem, broušen býval, neboť mezi drahokamy českými smaragdy se uvádějí, ačkoliv žádný ku broušeným okrasám způsobilý smaragd v Čechách se nenachází.

Již na počátku tohoto století uveřejnil první lučebný rozklad vltavínu znamenitý berlínský professor Martin Klaproth ve svém šestisvazkovém díle: „Beiträge zur chemischen Kenntnis der Mineralien

1795—1815“ uváděje hlavní jeho součásti: kysličník křemičitý, vápenatý, hlinitý a železitý. Asi 30 let později podal nový rozklad jeho L. O. Erdmann v časopise „Jahrbuch für technische und ökonomische Chemie 1832“, který mimo součástky Klaprothem uvedené nalezl v něm ještě kysličník sodnatý, hořečnatý a manganatý. Nazýváť jej vzácným obsidiánem od Týna nad Vltavou, udávaje jeho rázovité znaky následovně: „lesku skelného, průhledný, barvy pistaciové. Vyskytuje se beztvarný v zrnech a valounech s drsným povrchem; sám o sobě v klíštích těžce na hranách tavitelný na číré sklo; se sodou taví se, šumíc, v zelenou, sklu láhvovému podobnou perlu, která ochlazena se zkalí.“

Nejobšírněji popsal vltavín prof. dr. Fr. X. Zippe v pojednáních vlasteneckého musea v Praze r. 1840. Líčí jej takto: „Nerost tento vyskytuje se v ploských, častěji prodloužených, velkých zrnech, neb hlízovitých tvarech, podobných jantaru se zvláštním vráskovitým, neb rozbrázděným povrchem. Barva jeho jest tmavě olivová, přecházející v černězelenou, zevně skoro mdlá, uvnitř na dokonale lasturovém lomu se silným skelným leskem; jest poloprůhledný, protáhnut vlnitými čarami, podoben nečistému sklu. Tato velezajímavá odruda vyvřelého křemene liší se barvou a vysokou průhledností od obsidiánů krajin sopečných; i tvary jeho a povrch mají něco prazvláštního, ačkoliv podobné, avšak méně sploštělé tvary v Uhrách a kusy s podobným povrchem v Mexiku se objevují. Hornina, ze které pocházejí, posud známa není.“

O řešení otázky poslední pokusil se přede všemi E. F. Glocker (v annálech Poggendorf. pro fysiku a lučbu r. 1841). Vypravujeť tu o obsidiánu kulovitém, zeleném, na povrchu důlkovaném, chrysolitu podobném, který prý se vyoral v Dolním Slezsku poblíž osady Jakšenova, jsa vrostlý v rule, která pocházela z bludivého balvanu zvětralého, jehožto původ kladl do Skandinavie. A poněvadž v okolí Týna nad Vltavou rula základnou jest horninou, domníval se, že by rula byla původní mateční horninou vltavínů.

Když r. 1854 báňský rada Čížek jižní Čechy geologicky prozkoumával, nasbíral nedaleko od Budějovic u osad Vrabče Vrabčí, Korosek a Záhořčic množství vltavínů, jichžto rozbor provedl ředitel lučebny geolog. ústavu ve Vídni, Karel rytíř Hauer. Dokazoval mezi jiným, že po-

strádají kysličníku manganatého, že jich zelená barva pochází od kysličníku železnatého a že na kusech zaslaných nenalezl žádné stopy zvětrání.

Nerozluštěnou posud otázku po hornině matičné českých vltavínů osvětlil pojednou r. 1873 R. Helmhacker, tenkráte člen komise ku geognostickému prozkoumání Čech, tvrdě, že nedaleko Křemže ve zmolách hadcových, které se sbíhají k potoku Brlohu, v mastku šupinatém, zvětralém nalezl kuličky zelenĕ průsvitavé, sklovité hmoty, vltavínu velmi podobné. Svou zajímavou zprávu (viz Tschermaks Mineralogische Mittheilungen 1873) končí následovně: „Nálezem obsidiánu ve zvětralém hadci zjistil se konečně původ obsidiánů v okolí Budějovic, Týna nad Vltavou atd. v náplavách a v ornici. Nazírajíce v mapu lehce posoudíme, proč právě náplavy jižně od Budějovic nejvíce vltavínů poskytují, právě proto, že zde ústí potok Brloh do Vltavy. Pro vltavíny Týnské zbývá ještě původní naleziště hledati.“ Konečně dodává: „Pokud původní ložisko vltavínů známo nebylo, nemohli jsme se poněkud ubrániti myšlénce, že by snad byly umělým výrobkem, poněvadž veškeré hledání po původu bylo marno. Nyní náhled ten padá v nivec!“

Toto jest skoro vše, co o vltavínech českých známo bylo, když se mi před 20 lety poštěstilo objeviti vltavíny na Moravě. Na jedné ze svých geologických vycházek v okolí Třebíčském přišel jsem r. 1878 nedaleko vsi Kožichovic na rozsáhlé štěrkovisko nad řekou Jihlavkou. Podkladem jeho jest žula balvanitá, slídou hořečnatou bohatá, která v tom kraji až po Velké Meziříčí typickou jest. Oblázky úplně obroušené zvící lískovce až pěsti válí se z výše 50—60 *m* nad řekou po skaliskách až do tak zv. Kožichovské zmoly, jejížto kraj most úhledný dráhy tansversální nyní přepíná. Temeno vrchu jest rozoráno na pole velmi štěrkovité, „Krochoty“ zvané. Oblázky zde pozorované náležejí nejvíce křemeni obecnému, řidší jsou čiré oblázečky křištálů a záhněd; hojněji vyskytují se tmavé, na povrchu nerovné rohovce. Na svahu severním k řece Jihlavce lze pozorovati pod štěrkem žlutou hlinitou náplavu. Sbíraje na hromádce štěrku z polí vyhrabaného různé ty oblázky, zočím najednou kámen vráskovitý asi 8 *cm* dlouhý, který rozražen jevil krásnou zelenou barvu, lom lasturový a úplnou průhlednost! Neznaje českých vltavínů z autopsie, dal jsem kus zjistiti

c. k. geolog. ústavu ve Vídni. Ředitel ústavu, dvorní rada Fr. rytíř Hauer, upozornil mne na zajímavost nálezu a vybídnul k dalšímu hledání. Vltavíny zaslané dal lučebně rozebrati a pojednával o nich ve schůzi konané dne 16. listopadu 1880. Protož navštívil jsem ještě několikráte „Krochoty“ a nabyl odtud asi 20 vltavínů; později jiní sběratelé našli as 30 kusů. Mocnost štěrku na vrchu jest 1—1·5 *m*; rozloha štěrku asi 40 *ha*. Již zde podotýkám, že štěrky tyto rozkládají se na vrchu ze všech stran osamoceném a tedy na novodobou (recentní) náplavu štěrku ani pomysliti nelze.

Objevení vltavínů na Moravě způsobilo mezi chemiky a mineralogy mnoho rozepří, které zasáhly i vltavíny české. O záhadných tělesech nejobšírněji a nejostřeji pronesli své náhledy: prof. A. Makovský, prof. dr. J. Habermann, doc. Aug. Wencliczke, vesměs z techniky brněnské; dvorní rada Fr. rytíř Hauer, dvorní rada dr. Gust. Čermák (Tschermak) a prof. dr. Voldřich, vesměs ve Vídni; nejnověji dotkl se vltavínu též prof. zemské reálky v Brně, A. Řehák (Rzehak), v článku „Zur Geschichte des Glases in Mähren“ uveřejněném ve zprávách mor. průmyslového musea. Dvorní rada, dr. ryt. Hauer, podávaje svrchu uvedenou zprávu, byl o mineralogické podstatě moldavitů úplně přesvědčen; zároveň porovnával chemické jich sloučení s rozborem lučebným zvláštního zeleného chalcedonu od Dolních Borů v okrese Velko-Meziříčském, jejž jsem s vltavíny byl zaslal. Prof. dr. J. Habermann dal svým asistentem A. Wencliczkem vltavíny kožichovské prozkoumati, který výsledky své práce uveřejnil ve zprávách přírodovědeckého spolku v Brně následovně:

„Ačkoliv zevnějšek předmětu zkoumaného nevylučoval možnost, žeby to byl výrobek umělý — především sklo —, jediné srovnání kvantitativního rozboru určitě dokazuje, že to sklo býti nemůže. Neboť poměr kyseliny křemičité, kysličníku hlinitého a železitého na jedné, k alkaliím na druhé straně jest zcela jiným, totiž množství těchto ve skle jest větší než v předmětu prozkoumaném. Opíraje se o tyto výsledky, mohu bez obalu pronésti, že nerost náleží mezi přirozená skla, která se těžce taví. Několika pokusy prof. J. Habermannem provedenými dokázána úplně obtížná jejich tavitelnost. Dva ostré úlomky nerostu byly po sobě v platinovém kelímku v kamínkách lampových plamenem třaskavého plynu po 15 minut roz-

páleny; úlomky jevily slabě roztavené kraje, kdežto za stejných poměrů mnohem větší kusy skleněných trub již po 5 minutách a střepiny žampaňského skla za 1 až 2 minuty zcela se roztavily a t. d.“

„Výsledky těchto pokusů zajímají mne tím více, anyť úsudky mé, kvantitativním rozborem dosažené, ve všem všudy potvrzují a protož o přirozeném původu tohoto skla žádné pochybnosti více býti nemůže.“

Zcela opáčně posoudil a snad dosud posuzuje moldavity prof. zdejší techniky, Alex. Makovský. V sezení přírodovědeckého spolku v Brně konaném dne 12. ledna 1880 referoval o dvou moravských vltavínech, učitelem Fr. Zavřelem z Třebíče jemu zaslaných, následovně:

„Oba nalezly se ve společnosti s různými křemennými oblázky v alluvialních potočních štěrkách nad Churavým mlýnem u Třebíče a mají tvar ellipsoidů 2·5—3 *cm* dlouhých. Vynikajíce povrchem vráskovitým, který zvětráním povstal, jsou na lomu lesku skelného, barvy pistaciové-láhvové, spec. váhy 2·17, tvrdosti mezi 6 a 6·5. Pod drobnohledem ukazují sice mnoho vzdušných bublinek, avšak žádných mikrolithů, ani jakýchkoli vtroušenin, ježto žádnému obsidiánu nechybí. Vše tyto nálezy vyskytují se na hornaté planině česko-moravských hranic, kterážto prosta vulkanické formace jen z krystalických břidlic, ponejvíce z ruly a břidly křemenné složenou je jeví. Časté vystupování křemene jest tu základem prastarého skelného průmyslu, z části ještě nyní provozovaného, jehožto odpadky vltavíny z Týna nad Vltavou, z Třebíče, jakož i t. zv. obsidián z Jihlavy bezpochyby jsou. Okolnosti tyto oprávňují nás tvrditi, že vltavíny z Čech i z Moravy nejsou obsidiány, nýbrž umělými výrobky.“ Důvody své podporoval písemným sdělením univ. prof. dra. G. Čermáka ve Vídni, který mu přisvědčoval a o rok později ve svých mineral. zprávách (Mineralogische Mittheilungen 1881) o vltavínu takto se vyslovil: „Nechybíme zajisté, když tak zv. vltavín třebíčský za umělý výrobek prohlásíme.“

Různé tyto názory pobádali mne tím více, abych dále pronásledoval objevení vltavínů na Moravě. Ve svých snahách podporován jsem byl nejúčinněji svým přítelem, inspektorem velkostatku třebíčského, p. Arnoštem Hanischem, jenž jakožto člen komise pro upravení pozemkové daně celý kraj Třebíčský prochodil. S ním společně po 15 let pro-

cestovali a projezdili jsme vysočinu Česko-moravskou mezi Jihlavou a Zástavkou, mezi Znojmem a Jimramovem, studujíce petrografický ráz krajiny a všímajíce si všech vysoce uložených, mohutnějších štěrků. Částečné výsledky svých bádání uveřejnil jsem v programě gymnasia třebíčského již r. 1883 článkem: „Die am Iglawaflusse abgesetzten Moldavitquarzgerölle“. Od těch dob mnoho nového na objasnění otázky o vltavínech vynešeno bylo, což tuto pospolu s náhledy ve zmíněném článku uveřejněnými laskavému čtenáři podávám.

Nejbližší naleziště vltavínů, na které jsme po objevení Kožichovském přišli, byly štěrky Dalešické, východně od Třebíče as 23 *km* vzdálené. Objevují se v první třetině okresní silnice, vedoucí z Dalešic do Slavětic a táhnou se směrem severozápadním vzhůru do panského lesa až k samým skalnatě příkrým břehům řeky Jihlavky. Výška uložení nad řekou obnáší 70—100 *m*, rozloha asi 300 *ha*. Po pravé straně silnice vpadá štěrk až k samým loučkám. Náplava na některých místech přes 6 *m* vysoká sousedí na západní straně s ložisky namodralého jílu, jenž jest základem starého hrnčířství v Dalešicích. Při velké rozloze štěrků bylo zde nalezeno poměrně málo vltavínů, asi 30 kusů; většina jich vyznačena jest ostrými neobroušenými rýhami; některé byly střepovité; 3 kusy vyznačují se nejbledší zelenou barvou ze všech vltavínů. Postoupíme-li na téže silnici o 5 *km* dále, dorazíme do útulné osady, do Skreje. Již před osadou, zvláště po pravé straně silnice vidíme na polích hojnost bílých oblázků křemenných, anoť celá osada spočívá na štěrku tom. Odtud pokračují štěrky v pravo tratí „Chmeliskami“ vzhůru k Lipňanům, v levo pak zatáčejí se „Luhami“ až po hlubokou lesní zmolu, jež ku Skrejskému mlýnu a ku zříceninám Rabštýna se táhne. Rozloha obnáší as 100 *ha*. Nalezeny tu vltavíny nejčetnější, přerozmanitých tvarů, přes 400 kusů. Poznenáhla směrem východním štěrky řídnou v prsti polní, až se skoro zcela vytratí; však najednou asi čtvrt hodiny před Dukovany vystoupí po obou stranách silnice, táhnouce se zvláště po levé straně vzhůru a klínovitě se súžujíce k lesu, pod nímž k řece Jihlavce příkrá vede zmola; u Dukovan končí se u panské sýpky; rozloha jest přes 30 *ha*. Výška Skrejsko-Dukovanských štěrků nad hladinou řeky Jihlavky na 100 *m*. Odtud pocházejí největší kusy (viz přiloženou tabulku čís. 8., jenž má 77 *g*); některé jsou zcela obroušené a ukazují tmavošedý povrch, avšak nikdy naběhlé barvy.

Na levém břehu řeky Jihlavky objeveno posud jediné naleziště vltavínů nad silnicí, která jde od starobylého městečka Mohelna ku Lhánicům. Pole „Bolenská", položená nad tou silnicí na jižním svahu návrší mírně vstoupajícího, jsou všecka pokryta prostředním štěrkem skoro až do výše, kde jest rozbraní vod řek Jihlavky a Oslavy. Na svahu severním, k řece Oslavě obráceném, po štěrku není stopy; po pravé straně silnice pokračují štěrky do polí, až se pozvolna vytratí. Výška jejich nad řekou na 120 *m*, rozloha přes 20 *ha*. Vykořistěno zde poměrně méně kusů, mezi nimi nejdelší kus bledozelený.

Poslední stanoviště štěrků s moldavity objeveno za osadou Slavicemi jižně od Třebíče po pravé straně cesty, která vede ze Slavic do Mikulovic. Štěrky jsou valně ornicí promíchány a vykazují mnoho hlinitoželezitých, slepencovitých oblázků; jejich rozloha obnáší sotva 4 *ha* polí. Avšak ostrůvek Slavický byl kdysi mohutnějším, sahaje na sever k Třebíči na trať „Terůvky", a odtud východně až po zmolu Kožichovskou. U Slavic nasbíráno přes 40 kusů, na Terůvkách jen as 15 kusů; jeden kus nalezen až na tak zv. Vídeňském rybníku nedaleko silnice z Třebíče do Stříteže. Výška štěrků nad hladinou Jihlavky přes 50 *m*. Kusy z Terůvek jsou skoro vesměs silně otřené, majíce povrch tmavošedý, neprůhledný.

Všecky shora uvedené štěrky skládají se z větší části z oblázků křemene obecného a mléčného, které dlouhým válením úplně zakulatěly, což poukazuje na dalekou jejich dopravu. Typickou podobnost všech zvyšuje ještě přítomnost zvláštních, tmavě zbarvených rohovců a železitých, bahňákům podobných rud; rohovce bývají povrchu nerovného a převyšují svou velikostí ostatní oblázky. Také kousky krištálů, záhněd, zřídka amethystu v štěrku se nalézají; velmi zajímavé záhnědovité krystaly na obou stranách vyvinuté, jen slabě otřené vyskytly se u Kožichovic a Lhánic; na posledním místě, u Dalešic a Slavic ukořistěno též několik iserinů. Štěrkům u Dalešic, Skreje, Dukovan a Lhánic vmíseny jsou kusy amfibolitických, granátonosných hornin a hadců, jiehžto poloostré obrysy poukazují na původ z okolí.

Vltavíny ve všech štěrkách nasbírané shodují se zevnějškem, vlastnostmi fysikálními a chemickými. Dle barvy rozeznáváme tři hlavní typy:

a) bledě zelené; obyčejně tvary plosko kulovité s povrchem jemně jámkovaným (tab. I., obr. 3. a 12.);

b) barvy pistaciové až šedozelené; většina kousků ploských s ostrými žebírky neb mělkými důlky (tab. I., obr. 1., 4., 5., 6., 10.);

c) tmavozelené až černé; sem náležejí kusy největší, ježto se obsidiánu podobají. Smolný jejich povrch jest hrubě důlkován; na lomu jsou lesku skelně mastného (tab. I., obr. 2., 7., 8., 9., 11.).

Kromě štěrků vltavínonosných pozorovali jsme na vrších podél řeky Jihlavky ještě dvě mocná štěrkoviska bez vltavínů: První mezi Kouty, Chlumem a Brancouzy ve výši 530—550 *m* na 200 *ha* rozložené, prozrazuje svými hranatými málo obroušenými kusy, že z té dálky není připlaveno, jako štěrky vltavínové, druhé, svým typem velmi podobné štěrkům vltavínovým, rozbíhá se okolo osady Střížova (východně od Třebíče) až po Ctiměř; přes mnohonásobné hledání nenalezen zde ni jeden vltavín. Štěrk tento nejeví té mocnosti, jako dřívější štěrky, protož vyslovuji domněnku, že vrchní vrstvy vltavínonosné odplaveny jsou.

I kolem řeky Oslavy na břehu levém jsou dvě větší pozoruhodná štěrkoviska: jedno z hrubých oblázků a četných rohovců mezi Březníkem, Kuroslepy a mlýnem Skřipinou, druhé, jemnozrné počíná se poblíž viaduktu Králicko-Rapotického nad říčkou Chvojnicí, šířic se odtud ke Králické silnici na jedné a ku Olšovému mlýnu na druhé straně. Toto štěrkoviště nabývá zvláštní důležitosti tím, že zrovna pod ním v rulovitém záhybu nedaleko stanice Králické odkryty jsou miocénní vrstvy, ježto zevrubně popsal Vlad. Jos. Procházka (Miocaen Králický 1893), řadě je dle bohaté zvířeny do horizontu dolních tvrdých slínů Vejhona u Židlochovic! V obou štěrkách nenalezen posud vltavín. (Viz. tab. II.)

Ještě jest mi se zmíniti o tom, že mi před několika léty sděleno bylo o nálezu vltavínu na hoře Réně u Ivančic. Ohlédaje udané místo, přišel jsem ve výši asi 50 *m* nad řekou Jihlavkou na mocné štěrkovisko, podobné oním u Skreje a Dukovan, avšak vltavínu nalézti se mi nepoštěstilo, ač jsem hledal přes tři hodiny. Vltavín, o němž mi sdělil p. zvěrolékař Fl. Koudelka, přišel prý s jeho předhistorickými sbírkami do Františkova musea, kdež jsem se ho dopíditi nemohl.

V Čechách otázkou vltavínů zabýval se dobou poslední prof. dr. J. Voldřich. R. 1888 popsal nově objevené naleziště na statcích knížete Adolfa Švarcenberka u Radomilic nedaleko Vodňan. Aby čtenář

Tab. I.

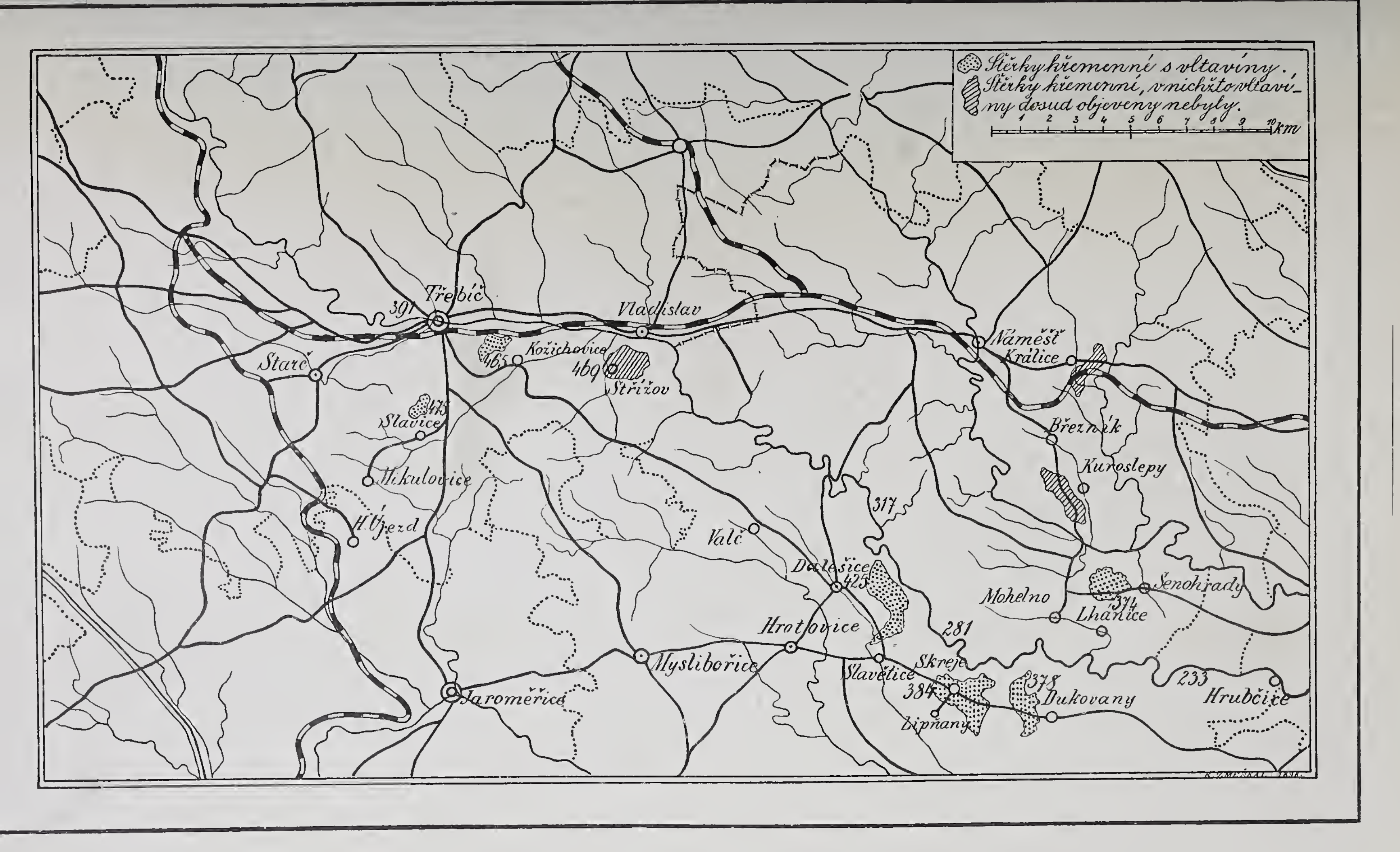
Skupina typických kusů vltavínů moravských.

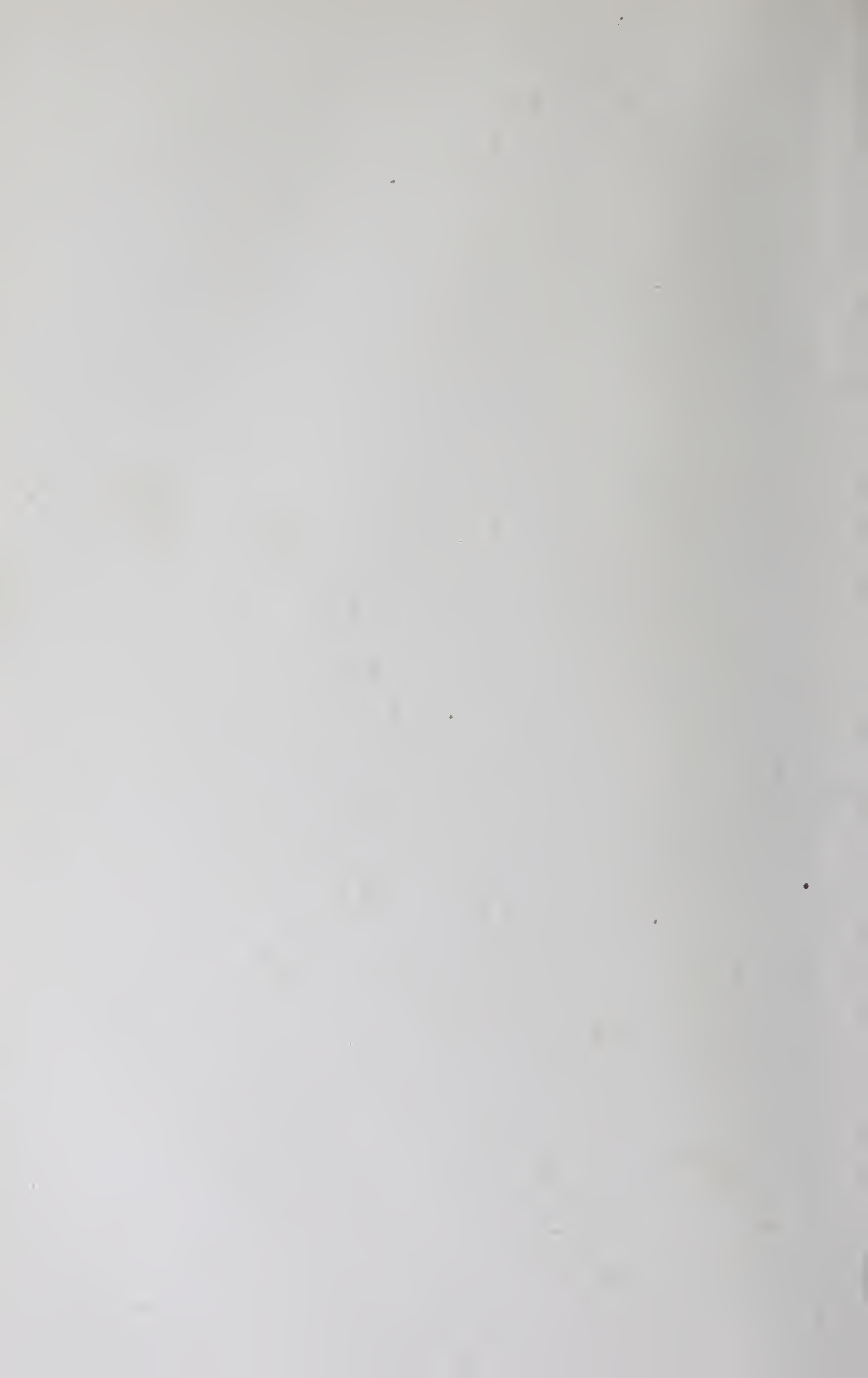
(V přirozené velikosti.)

1., 2., 3., 10. a 12. vltavíny od Skreje; — 4. a 6. vltavíny od Kožichovic; — 5. vltavín od Dalešic; — 7., 8., 9. a 11. vltavíny od Dukovan.

Tab. II.

Štěrky křemenné s vltavíny.
Štěrky křemenné, v nichž to vltavíny dosud objeveny nebyly.
1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 km
Třebíč
391
Vladislav
Náměšť
Králice
Staré
Kožichovice
465
469
Střížov
473
Slavice
Mikulovice
H. Újezd
Březník
Kuroslepy
317
Valč
Dalešice
425
Mohelno
Senohrady
394
Lhánice
281
Hrotovice
Myslibořice
Slavětice
Skreje
384
Lipňany
378
Dukovany
233
Hrubčice
Jaroměřice

porovnal naše naleziště z jedním českým, stůjž zde krátce, co pan badatel sám o tom sděluje (Verh. d. k. k. geolog. Reichsaustalt 1888):

„Co se týká druhotného ložiska vltavínů u Radomilic, mohu přede vším tvrditi, že nalezeny byly západně od vesnice na mnohých rovně rozložených a rozsáhlých polích ojediněle a to jen, když se hluboko oralo; s nimi vyskytují se oblázky krištálu, křemene obecného, citrínu, záhnědy a rohovce; některé oblázky stejné velikosti mají stejně zakulacený povrch jako vltavíny, které nejsou vráskovité. Kníže Švarcenberk dal v úvoze jihovýchodně od vesnice rozkopati mez; ve spod uložen byl žlutý třetihorní písek (svrchního hnědouhelného útvaru). Týž přechází ve visutém v jemnozrný, hnědožlutý štěrk, jenž místy slepencovitě pevně spojen jest; z této vrstvy poštěstilo se nám tři kusy vltavínu vlastnoručně vytáhnouti.“

Popis tento nám dostačuje, aby dokázána byla totožnost povahy nálezů vltavínů českých a moravských. Otázka hlavní o záhadných těchto tělesech, ať na Moravě, ať v Čechách nalezených jest nyní toliko jedna: Jsou vltavíny původu přírodního, či výrobkem lidským?

Úsudky prof. A. Makovského, uveřejněné v odborných časopisech, podporovány jsouce náhledy dvorního rady, prof. dra. G. Čermáka, spůsobily mezi mineralogy úplnou nejistotu o vltavínech a nedůvěru v jejich přírodní původ. Anoť stalo se, že z mnohých odborních knih, z cenníků mineralních vyloučeny byly! I důkladný Zepharovičův mineral. lexikon je odbývá a odsuzuje slovy: „Dle výzkumů Makovského a Čermáka moldavit z Čech a z Moravy asi umělým výrobkem považován bude!“ —

Jsoutě čtyry domnělé důvody, kterými snaží se odpůrcové dokázati, že vltavíny jsou výrobky umělými, totiž:

I. Náplavy vltavínů jsou recentní.

Náhled tento nikdo z nich by nebyl vyslovil, kdyby byl jediné náležiště vltavínů řádně ohledal. Původem jeho byl prof. A. Makovský, který o prvních jemu zaslaných vltavínech, jak shora uvedeno, referoval: „že byly nalezeny v alluvialních potočních štěrkách nad Churavým mlýnem u Třebíče.“ Ze svědomitého popisu štěrků poznal však pozorný čtenář, že štěrkoviska jsou vysoko nad hladinou říční na kopcích naplavena (viz přilož. mapku), že jsou na 2—8 *m* mohutná

že pokrývají půdu mnoho set *ha* rozsáhlou, že jsou na nich postaveny osady přes 600 let staré (na př. Skrej) a že jen oráním neb kácením stromů vltavíny na povrch se dostávají. Které potoky nanesly ona mocná ložiska štěrků do té výše? Které potoky zaplavily pole dalešická, skrejská, dukovanská a lhánická? Vždyť tam potoků ani není! Kdo však mermomocí zabere se do myšlenky, že vltavín musí býti skelným výrobkem, toho nepřesvědčí ani mohutnost, ani vysoká poloha štěrků! Zůstává umíněným odpůrcem! Takovým jeví se prof. A. Řehák, kterýžto popisuje skelné nádoby a střepiny vykopané v starých valech brněnských, dotýká se i našich vltavínů. Především přizvukuje prof. A. Makovskému, že jsou bezpochyby odhozenými odpadky starých skláren (kterých, to neudává), jakými jsou na př. namodralé, silně omleté strusky v písku řeky Svratky, jichžto jednu nalezl ve hloubce 1 *m* ve štěrku u Žabčic vzdáleném od řeky na 100 *m*. Nález tento svou vzdáleností od řeky poněkud zajímavý svedl ho k následujícímu mylnému tvrzení: „Důkaz, že t. zv. vltavíny ve vysoce položených štěrkoviskách se vyskytují a z té příčiny žádnými umělými výrobky býti nemohou, jest vyvrácen nálezem skelné strusky v odlehlém štěrkovišti u Žabčic. Stáří náplavy štěrkové nedá se vždy s jistotou určiti a mohou i takové štěrky, jež dále od řek a dosti vysoko nad nynější hladinou jsou naplaveny, poměrně velmi mladými býti.“ Jak patrno, doznává pan spisovatel sám, že struska u Žabčic naplavená mladšího jest stáří, čemu rádi přisvědčujeme, avšak porovnání místního uložení strusek u řeky Svratky, — třebas i u Žabčic, — a uložení vltavínů nad řekou Jihlavkou jest, mírně řečeno, smělé. Nám jsou ony strusky namodralé a nazelenalé velmi známy a víme o nich, že pocházejí z hutí nejvíce železných — nikoli skláren — od Jimramova, Štěpánova, Javůrku a odjinud, avšak rozdíl v nálezu vltavínů a strusky od Žabčic jest, že tato až na 100 *m* daleko od řeky zaplavena byla, kdežto vltavíny až 4 *km* od řeky a na 100 *m* vysoko nad řekou naplaveny jsou. Protož každý, i pan spisovatel, připustí, že struska řekou Svratkou mnohem snáze a dříve od Jimramova do Žabčic a ještě dále se doplaví, než by touž vodní silou vynešena byla 100 *m* nad hladinu, na př. na Špilberk! Pak by ovšem přestala rozepře o původu vltavínů: nebylo by nikoho, kdo by o nich mluvil! A stejným spůsobem

dálo se za doby vltavínových nánosů: Na 100 *m* vysoko nad nynější hladinou řeky Jihlavky valily se vody z vysočiny Českomoravské do moře, které až za Dukovany a Králice sahalo! Morava tenkráte obydlena nebyla!

Zde právě jest na místě vyvrátiti názor, jakoby vltavíny mohly býti struskami neb jinými odpadky starých skláren, kdyby se i připustila možnost nánosu na ona místa za dob zalidnění Moravy. Z listin předobře známo jest, že nejstarší naše sklárny sahají jen do středověku; starší skelné výrobky, jaké na př. v hrobech pohanských se objevují, pocházejí vesměs z ciziny, jsouce původu fojnického neb egyptského, anoť i většina skla středověkého, zvláště skla lepšího, ozdobného dovážela se k nám z Italie a Španělska (z Barcelony), protože v našich sklárnách nejvíce sklo obyčejné se vyrábělo. První zprávu o sklárnách na Moravě (u Vigantic, nedaleko Koldštýna) máme z r. 1430, r. 1574 děje se zmínka o sklárnách u České Rudy, r. 1627 u Vsetína, ve stol. XVIII. o sklárnách v Jihlavském kraji a na hranicích uherských u Brodu. Nejstarší zprávy o sklárnách českých sahají do roku 1442 (Doubice, Falknov, Kamenický Šenov, vše na severozápadě). Nikde u jmenovaných skláren vltavínům podobné strusky neb kusy skla se nenalézají! Podivno, že se nacházejí na místech, kde daleko široko žádných skláren nebylo! A jak bychom si jejich podivné roztroušení po rozsáhlých polích, které sta let již se obdělávají, vysvětlily?

II. Vltavín nesouhlasí svým sloučením s obsidiánem, nýbrž se skly.

Tuto větu nepostavili proti vltavínům odborníci-chemikové, nýbrž mineralogové a geologové, kteří s vltavínem si nevědí rady. Na porovnanou stůjž zde rozbor chemický vltavínu od Kožichovic, černozeleného obsidiánu z Malého Araratu a zelenavé ampully římské z nálezu hrobového:[1]

Porovnávaje procenta součástí těchto tří hmot, každý snadno pozná, že vltavín Kožichovský daleko více blíží se hmotě obsidiánu, hmotě přirozené, minerální, nežli hmotě starého skla, hmotě vyrobené. Zvláště bije do očí veliký rozdíl v procentech kysličníku hlinitého a sodnatého.

[1] Vybrali jsme ku porovnání sklo staré, poněvadž vltavín řaděn bývá mezi skla stará.

Chemické součásti	Vltavín od Kožichovic dle C. šl. Johna	Černozelený obsidián z Malého Araratu dle Abicha	Zelenavá římská ampulla dle Benratha
SiO_2	81·21	77·27	67·96
Al_2O_3	10·23	11·85	1·86
FeO neb Fe_2O_3 . . .	2·45	2·55	0·68
CaO	2·1	1·31	5·12
Na_2O	2·43	4·15	22·39
K_2O	—	2·44	—
MnO	—	—	1·67
MgO	1·08	stopy	stopy
Voda	—	—	—
Ztráta pálením . . .	0·14	0·51	—
SO_3	—	—	0·32

Že chemikové-odborníci vltavín neodsuzují, toho důkazem jest svrchu uvedené hájení jejich nerostného původu prof. drem. J. Habermannem a jeho asistentem A. Wencliczkem. Ano přes všechna opačná tvrzení mineralogů nedal se ředitel chem. laboratoře geolog. ústavu ve Vídni, C. šl. John, strhnouti, aby vltavín na základě lučebného rozboru prohlásil za výrobek. Konaje poslední chem. rozbor vltavínů od Radomilic r. 1889, byl nově překvapen, že v těchto kysličník draselnatý zaujal místo kysličníku sodnatého, a pak pronáší své náhledy tímto spůsobem: „Z chemického rozboru vltavínů vysvítá, že všechny nálezy podobného jsou složení a že kolísání v jednotlivých součástech není větším, nežli jaké bývá u nerostů. Pan dr. Voldřich požádal mne, abych se vyslovil, zdali předložené vltavíny mají se považovati za výrobky neb za přírodniny. Odpověď na tuto otázku zůstávám dlužen, poněvadž ani vltavíny dosud prozkoumanými, ani nyní předloženými nenalezly se důkazy, které by pravost jednoho z obou náhledů rozhodly. Zcela rozhodnuto i chemickým rozborem, i vlastnostmi fysikálními jest toliko, že vltavíny nesmí se počítati mezi obsidiány. „Co se vltavínů z Radomilic zvláště týká, nevyskytla se při prozkoumání žádná opora pro jeden z obou náhledů; rozcházejí se pouze obsahem kysličníku draselnatého, což není podstatným.

Ve fysikálních vlastnostech přiléhají úplně k ostatním vltavínům: jsou stejně prosty mikrolithů a stejně těžce se taví.“

Jak patrno, byl pan odborný znalec dlouho na váhách, aby se rozhodl mezi původem umělým a přirozeným — ale konečně, uváživ věrohodnost zprávy dra. Voldřicha, že tři vltavíny nalezl ve vrstvě nepohnuté, jížto stáří kladl do doby diluvialní, ne-li třetihorní, nucen byl doložiti: „Je-li to pravda, pak nemůže tento vltavín pokládán býti výrobkem umělým, poněvadž se nemůže připustiti, že by již v době diluvialní umělá skla byla robena. Nezbývá tedy jiného, leč důkladně nález geologicky prozkoumati a učiní-li se takových nálezů více, pak musí padnouti náhled, že jest nám co činiti s umělými výrobky.“

Toto vyznání slovutného chemika jest předůležité: Přisvědčuje-li, že tři vltavíny vytažené z nepohnuté země mohou býti nerosty, pak zajisté všechny ostatní vltavíny, které, jak sám doznává i v chemických, i ve fysikálních vlastnostech se shodují, mezi nerosty řaditi můžeme.

III. Rýhovaný a důlkovaný povrch vltavínů povstal zvětráním.

Povrch všech vltavínů, které na nynější místa se dostaly s matičnou horninou, ježto zde teprve zvětrala, jest pln ryh a důlků a pro vltavíny zvláště typický, který Sv. Presl ve svém nerostopise z roku 1837 velmi trefně s povrchem sušených švestek porovnal (Viz tab. I.). Skelné strusky neb jiné odpadky podobný svérazný povrch míti nemohou. Protož jej po příkladě prof. A. Makovského vysvětlují zvětráním. Pozorovali jsme po dlouhá leta povrchy skel nalezených na poli neb vykopaných při stavbách ze země; našli jsme na každém skle vrstvičku irisující, která se lehce odloupla, avšak ryh a důlků, jakými vltavíny se vyznačují, na žádném skle a naopak na žádném vltavínu irisujícího povrchu jsme nevystihli! Neumíme si opravdu vysvětliti, proč by sklo a vltavín, ježto obě jsou ve své hmotě stejnorodé, na některých místech povrchu zvětrávaly a na druhých nezvětrávaly! Což pak jest povrch jejich postříkován nějakou kyselinou? A proč by povrch jedněch vltavínů rýhovitě zvětrával a vltavínů obroušených, které stejnou dobu let v zemi odpočívají, nezvětrával?

Proč tenké, deskovité vltavíny postupným zvětráním nerozpadají se v kousky? Jestliže vůbec někde v polích byla nalezena skla s povrchem důlkovaným a rýhovaným, povstal povrch ten původně, jakmile sklo vychládlo, nikoliv zvětráním. Patrno tedy, že věta shora pronešená nezakládá se na pozorování skutečném. Povrch našich vltavínů podobá se poněkud povrchu některých hyalitů, ještě více plasmovitým chalcedonům, které jako kulovité a válcovité pecky chloritem prorostlé v hadci u Letovic se vyskytují, avšak nejvíce, jak z podaných illustrací jsme poznali, podobá se povrchu obsidiánových pum australských, které r. 1893 popsal A. Stelzner ve Frýburku v Sasku (Über eigenthümliche Obsidian-Bomben aus Australien. Zeitschrift der deutschen geolog. Gesellschaft 1893). Pumy tyto nepřevyšující velikostí svou prostřední vltavíny jsou roztroušeny na rozsáhlém území vnitřní, severní a západní Australie v alluvialní (?) půdě, v krajinách, v nichžto daleko široko ani činných, ani vyhaslých sopek není. Ony nejen svým povrchem, nýbrž i jinými vlastnostmi s našimi vltavíny se srovnávají. Protož nechejme si z obšírného popisu některé zajímavější statě p. spisovatelem samým vypravovati: „Všechny kusy (bylo jich 7) pozůstávají stejnorodým spůsobem z černého, na ostrých hranách žlutohnědě prosvitného skla. Z jednoho toliko kousku směl jsem drobet odraziti; vypadal celou svou hmotou jako stejnorodé, husté, tmavé sklo, tvrdosti 6.; teprvé v tenkém výbrusku mohl jsem pod drobnohledem některé přemalé, od sebe vzdálené bublinky plynové pozorovati. Avšak i tu neobjevily se žádné krystalické vyloučeniny. Tříštička téhož pumy roztavila se pod dmuchavkou na čiré, bublin prosté sklo; dvě větší třísky, když v kelímku platinovém silně zahřáty byly, jevily slabý vývoj bublin; zároveň povrch jejich zaleskl se kovově a pestrými barvami naběhl.“

Zde nutno porovnati, co o vltavínu pronesl prof. A. Makovský v přírodovědeckém spolku brněnském dne 12. ledna 1880: „Pod drobnohledem ukazují se sice mnohé roztroušené bublinky vzdušné, ale žádné, jakékoliv jiné vtroušeniny (mikrolithy), které žádnému obsidiánu nechybí.“ Kdežto všechny obsidiány před dmuchavkou se vzpění, taví se třebíčský valounek (totiž vltavín), ačkoliv velmi zdlouhavě, na čiré sklo; delší pálení působí krásné naběhlé barvy, což u žádného obsidiánu nenastává.

A. Stelzner, pozoruje obsidiány, nenalézá v nich mikrolithů, ony se mu taví na čiré sklo a déle páleny nabíhají pestrými barvami! Právě stejné úkazy nalézá na vltavínu kožichovském prof. A Makovský a proto jej ze společnosti obsidiánů vylučuje! Komu tedy věřiti? Buďto jsou takové obsidiány, jež mají vlastnosti Stelznerem udané — pak může vltavín opět vřaděn býti mezi obsidiány, aneb ony australské pumy nejsou vůbec obsidiány, nýbrž něco podobného, jako naše vltavíny! O povrchu pum Stelzner vypravuje: „Když jsem pátral po srovnávacím materiále, abych otázku povrchu zodpovídal, bylo mi náhodou navštíviti České Budějovice. Tam viděl jsem příležitostně mnoho set vltavínů, které v okolí nasbírány byly a některé z nich jsem si zakoupil. Studuje pumy australské vzpomněl jsem si mnohokráte na ony podivuhodné nalezence, jelikož tyto stejným spůsobem po velkých prostorách Čech a Moravy v alluviu neb dilluviu (?) se nalézají a s australskými pumami i v tom souhlasí, že vlasť jejich posud se neobjevila. Byl jsem patrně překvapen, zpozorovav na povrchu mnohých vltavínů množství malých, kruhovitých důlků a větších elipsovitých jízev a na 4 kusech zvláštní pruhovanou skulpturu, která s australskou pumou (čís. 6.) se shodovala. Konečně zjistil jsem roztlučením některých vltavínů a mikroskopickým bádáním, že pozůstávají ze skla zeleného, které sice zde onde malinké bublinky uzavírá, jinak ale zcela stejnorodým a hmotným jest a že tedy důlečky, jízvy a pruhy na vltavínech jenom povrchními zjevy jsou.“ Porovnávaje tyto povrchy, praví, že tvarem velmi se podobají, avšak původ obou vysvětluje spůsobem rozdílným, se kterým vysvětlením, pokud se týká vltavínů, nesouhlasím, poněvadž dle jeho domněnky povrch rýhovitý vltavínů povstal teprve na místě uložení chemickou a mechanickou korrosí (vyžíráním). Rozumuje o tom spisovatel v tento smysl: „Jelikož vltavíny, ať si kdo o jejich povaze soudí, co chce, ze své původní vlasti předlouhou, štěrkovitou dopravu tekoucími vodami překonaly, tedy přede vším každý připustí, že kusy s rozsekaným povrchem takovýto povrch před dopravou míti nemohly.“ Svůj náhled pravdě podobnější, na skutečném pozorování založený podal jsem výše.

IV. Ani obtížná tavitelnost vltavíny neuchránila domněnky, že by byla umělá skla.

Na vlastnosti této zvláště zakládal prof. dr. J. Habermann rozdíl mezi vltavínem a sklem. Avšak nověji dokázal prof. A. Řehák, že skla středověká, jež při stavbách v Brně vykopána byla, skoro stejně těžkou tavitelnost jevila, jako vltavíny. Majíce nyní pro přirozenou povahu vltavínu jiných dokladů po ruce, nepřipisujeme této okolnosti zvláštní váhy. Připomínáme toliko opět, že skla ležíce delší dobu v zemi, potahují se irisující korou, že podléhají celou svou hmotou jakési chemické změně, což u vltavínu se nepozoruje.

Vyvrátivše liché důvody, kterými vltavíny z říše nerostů měly se vyloučiti a podavše tím jakési důkazy nepřímé, přistoupíme nyní na důkazy přímé.

I. Vltavíny podobajíce se celkem zelenému sklu svedly mnohé k domněnce, že jsou to jakási stará skla neb skelné strusky. Hlavními příčinami toho byly:

1. Zelená barva v různých odstínech, podobná barvě láhvového skla, a skelný lesk,

2. skoro stejná se sklem tvrdost a hustota,

3. lom lasturový.

Ale přes veškeru tuto podobnost sklu zelenému ukazují vltavíny tolik zvláštností, že ode dávných dob považovány byly za nerosty, a to od mineralogů na slovo vzatých; teprve v novější, vše kritisující době počato o jejich nerostecké povaze pochybovati. Neboť při bedlivějším ohledání najde každý pozorovatel tolik a tak podstatných rozdílů, že se dlouho nerozhoduje pro minerální ráz jejich.

1. Barva vltavínů nikdy taková není, jako barva starých skel. Projděte musea praehistorická a najděte tam sklo barvy vltavínů! Ani lesk jejich není úplně skelným, nýbrž přechází v lesk mastný.

2. Tvrdost vltavínů různí se též ode tvrdosti skla: vltavíny dávají jiskry hojné, blížíce se tvrdostí křemeni, skla dávají jiskry řídké, blížíce se tvrdostí živci.

3. Proti Röntgenovým paprskům jsou vltavíny stejně neprostupnými jako sklo, avšak právě tak se mají k těmto paprskům „hyalithy“ (dle prof. Zigm. Horvátha).

4. Nejvíce rozcházejí se vltavíny se skly křehkostí. Již úderem kladiva na sklo a na vltavín přesvědčíme se, že jest sklo mnohem křehčím a na třískách mnohem ostřejším vltavínu. Porovnávaje jich obapolnou křehkost, činil jsem pokusy se skly, vltavíny, různými struskami (i skelnými, i z řeky Svratky) a křišťály křemennými, házeje jednotlivé kusy se vší silou z výše 11 metrů na kamennou dlažbu: Skla a všechny strusky roztříkly se, ano i některé křemenné křišťály se rozrazily, ale vltavíny nárazu vzdorovaly.

5. I dobrozdání, která jsem si od brusičů skel (v závodě p. Škardy v Brně) vyžádal, byla přízniva původu přírodnímu: „Jest prý to rozhodně kámen, tvrdší skla, brousí se mnohem obtížněji než sklo, jeho výbrus méně ze leskne, hlazená jeho plocha jest silněji elektrickou, vlnité jeho čáry vypadají zcela jinak, nežli čáry ve skle a j. v.“

II. Kdoby o jich přirozeném původu ještě přesvědčen nebyl, tomu radím, aby vzal do ruky obyčejnou lupu a pozorně prohlédl povrch několika našich vltavínů. Na mnohých vltavínech spatří v důlkách bělavé, lesklé skvrnky, které lupou pozorovány jeví se býti hromádkami chloritových šupinek. Nejsoutě nikterak nahodile přilepené, nýbrž souvisí v rýhách a důlkách úplně se hmotou sklovitou, tak že ani mytím, ani drhnutím kartáčem setříti se nedají. Jiné kusy, zcela omleté, zvláště z trati „Terůvek“ u Třebíče, ukazují povrch neprůhledný podobný křemenitému hnědeli a v některých partiích červené rudě železné, dávajíce krevnatý vryp.

III. Poslechnouce rady slovutného chemika J. šl. Johna, že nezbývá nic jiného, nežli nálezy důkladně geologicky prozkoumati, uvádíme pro stáří naplavenin vltavínových tato pozorovaná fakta:

1. V odpadkových jamách neolithických u Oslavan, kteréžto objevil učitel V. Čapek a popsal učitel J. Knies (Časopis Mus. spolku Olom. č. 50), nalezen byl s obsidiánovými nožíky vltavín. O tomto velezajímavém a důležitém nálezu zmiňuje se též Jar. Palliardi v obšírnějším spise: „Die neolithischen Ansiedelungen mit bemalter Keramik in Mähren und Niederösterreich“ 1897. Jak na hoře dokázáno, sahá výroba skla v Čechách a na Moravě nejdéle do XIV. stol. a stopy skla předhistorického lze u nás sledovati do doby bronzové. Neolithický člověk skla neznal, neboť v památkách po něm posud nikde se

nenašlo — šperkem jeho byl jantar! Mezi vltavíny u Dukovan nalezen též nucleus, uprostřed přeražený, z jehožto povrchu 10 třísek bylo odštípnuto (viz tab. 1 čís. 11). Vltavín tuto objevený a s ním i ostatní naše vltavíny a jejich náplavy jsou rozhodně starší než doba neolithu, která se klade od 1000—7000 let před Kr.

2. Prohlédněme si pozorně místa vltavínová v okolí třebíčském: Mocnější štěrky Slavické k severu řídnou, pak se ztrácejí a vystupují scsíleny „na Terůvkách"; odtud opět mizí k „rybníku Vídeňskému" a za silnicí Střítežskou na „farských polích" až po zmolu Kožichovskou viděti jen ojedinělé oblázky. (Mnohé byly zajisté během let z polí vyhrabány, do cest zavezeny a rozjety!) Za zmolou Kožichovskou na návrší protějším t. zv. „Krochotách" spatřujeme opět mocné štěrky vltavínové ve značnější výši! Kdož by o tom pochyboval, že vše tato štěrkoviska před i za zmolou v době svého naplavení souvisela?

Jsou tedy štěrky a náplavy vltavínů u Třebíče starší než Kožichovská zmola, která jest vryta slabým potůčkem do tvrdých žulových skal více než 50 metrů hluboko!

3. Prof. dr. J. Voldřich za přítomnosti knížete Ad. Švarcenberka vlastnoručně tři moldavity vyloupl z vrstvy slepencovité, kterážto ve spod přechází v písek třetihorní a stanoví tedy stáří vltavínů radomilických do doby nejméně diluvialní ne-li třetihorní. Také ostatní štěrkoviska v pánvi Budějovické, nesoucí vltavíny, byla považována za třetihorní. (Viz zprávy král. české společnostinauk 1893.)

4. Týž p. univ. professor laskavě mi onehdy sdělil, že konservator J. Rychlý nalezl v Jindřichově Hradci při stavbě nádraží v kenozoickém štěrku vltavín 1 *cm* široký, jenž se úplně shoduje s vltavíny od Radomilic.

5. I mně se poštěstilo ze stěny štěrkové jámy, asi 4 metry hluboké, vykopané na poli skrejském, z vrstvy nedotknuté, na 2 *m* od povrchu vzdálené vyloupnouti světle zelený vltavín (tab. I., čís. 3.). Poněvadž ve štěrku samém, spočívajícím na rule, nějakého znaku relativního stáří nenacházíme, nánosy však dle příčin svrchu uvedených alluvialními býti nemohou: jest vltavín zde vytažený nejméně stáří diluvialního.

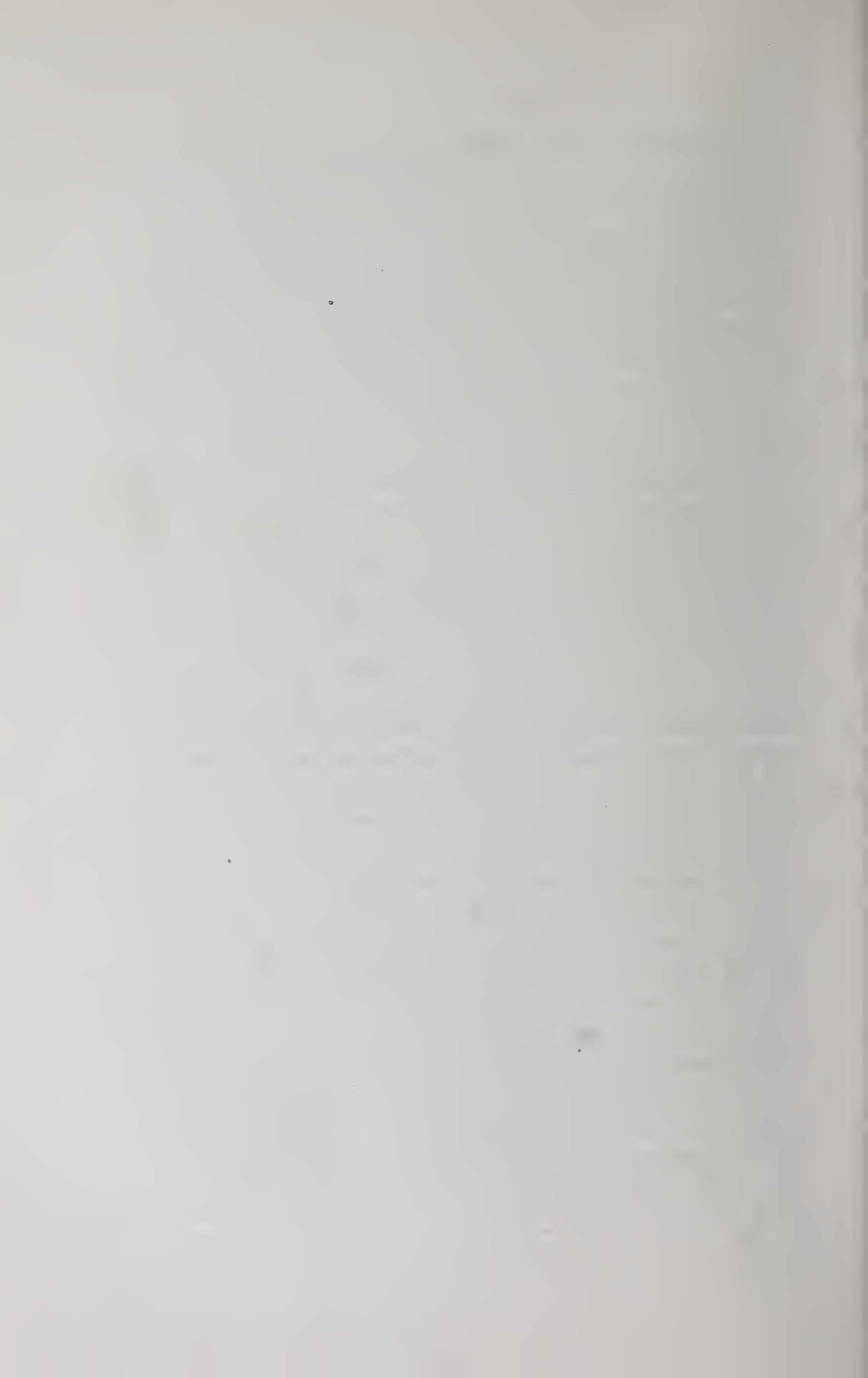
6. Nejjistěji objasní nám relativní stáří vltavínových štěrků nálezy dukovanské. V popisu jich udal jsem, že táhnou se od silnice přes kopeček směrem k řece Jihlavce. Postupujíce tím směrem, narazíme na severním svahu tohoto vršku na vrstvu sladkovodních křemenců 4—8 *cm* tlustou, kterážto **spočívá částečně na štěrku vltavínovém.** O nálezu křemenců vyslovil se na slovo vzatý znalec sladkovodních usazenin, Fridolin Sandberger, prof. ve Würzburku, následovně: „Hornina ta jest hnědý neb žlutavý rohovec, směs křemene a opálu. Ze všeho zřejmě patrno, že není původní usazeninou, nýbrž zkřemenělým vápencem. Kusy fosilních rostlin vyskytují se zhusta v hornině. Nejčastější z větších zkamenělin jest okružák Planorbis cornu var. Mantelli; řidčeji ukazují se ostře zachovalé otisky plovatky Limnaeus dilatatus, která nejprvé z okolí Sansans-u popsána, později však také v molase sladkovodní jižního Německa a Švýcarska mnou zjištěna byla. V některých kusech dosti častým jest okružák Planorbis Goussardianus, znám posud jen ze Sansans-u. Uložení, o které se tuto jedná, jest stáří středomiocén-ního. Ještě může býti podotknuto, že kusy sladkovodního rohovce z Egelsee u Burglengenfeldu (v Horní Falci sev. od Řezna) sotva lze rozeznati od rohovce Dukovanského.“ **Mnohé kusy sladkovodních rohovců těch mají na spodní straně hojné oblázky štěrkové vzrostlé a dokazují tím nezvratně, že na štěrkách těch se usadily.**

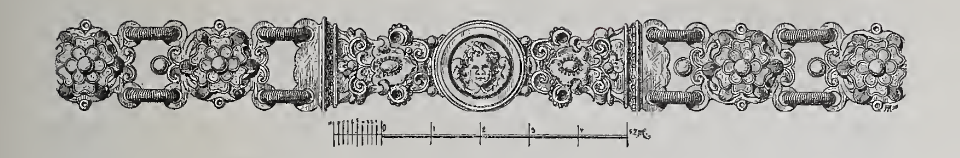
Vltavínové štěrky Dukovanské vykazují tedy vyšší stáří, nežli třetihorní sladkovodní molasa jižního Německa a Švýcarska.

Co o stáří štěrků Dukovanských dokázáno, to můžeme dle facielní podoby směle tvrditi o všech štěrkách vltavínových na Moravě, po případě v Čechách. O jejich původu dnes rozhodnouti nemohu, ponechám to zatím silám osvědčenějším. Podotýkám toliko, že právě tak, jako „miocaen Králický“, i štěrky vltavínové skrovnými zbytky jsou mocných třetihorních usazenin, které již dávno z vysočiny Českomoravské splaveny byly.[1]

---

[1] Když pojednání toto již se tisklo, navštívil jsem okolí Malých Korosek a Vrabče u Českých Budějovic i shledal jsem, že rozsáhlé křemenné štěrky zdejší tentýž ráz jeví jako vltavínové štěrky na Moravě.

Der Sližaner Fund.

Von Carl Schirek.

Die nummerisch zwar nicht große, ihrem inneren Werte nach aber gehaltvolle, nicht allein für die Geschichte des mährischen sondern des Kunstgewerbes im allgemeinen manches wichtige Stück bergende Abtheilung der Kleinkunst des Franzens-Museums verwahrt u. a. auch sieben, von einem im Jahre 1840 auf der Allodial-Herrschaft Morkowitz im Dorfe Sližan (Sležan), Ung.-Hradischer Kreis, gemachten Funde herrührende Objecte, welche einer näheren Beachtung wert erscheinen und hier deshalb in Bezug auf ihre kunsthistorische Bedeutung gewürdigt werden mögen.

Obzwar die dem Sližaner Fund entstammenden Objecte, bald nachdem sie in den Besitz des Franzens-Museums übergegangen waren, in dem Aufsatze „Mährische Alterthümer“ der Mittheilungen der k. k. mähr.-schles. Ackerbau-Gesellschaft 1842, p. 287, eine Würdigung bereits erfahren haben, so dürfte nichtsdestoweniger ihre neuerliche Besprechung nicht unangezeigt erscheinen, besonders wenn der Umstand in Betracht gezogen wird, dass sich seit jener Zeit von der allgemeinen Kunstgeschichte ein neuer Zweig, die Geschichte des Kunstgewerbes, losgelöst hat, ein Specialstudium, das sich der ausgiebigsten und erfolgreichsten Pflege erfreut, — wir wollen bei dieser Gelegenheit nur beiläufig bemerken, dass der Begriff Kleinkunst identisch ist mit dem, was man heute bald als Kunstgewerbe oder Kunsthandwerk, bald als gewerbliche oder decorative Kunst oder endlich als technische Künste zu bezeichnen pflegt — infolge dessen uns heute manches in anderem Lichte erscheint, als vor dem Beginn der um die Mitte unseres Jahrhunderts anhebenden modernen kunstgewerblichen Reform, auf welche auch die Pflege dieses neuen Zweiges der Kunstwissenschaft zurückzuführen ist.

In dieser Hinsicht ist in den letzten Jahren auch für Mähren ein erfreulicher Fortschritt zu verzeichnen, indem eine Reihe von Bausteinen für eine mährische Kunstgewerbegeschichte herbeigeschafft und zusammengetragen werden konnte, deren Zahl jedoch in Zukunft noch eine erhebliche Vermehrung wird erfahren müssen, wenn es gelingen soll, in absehbarer Zeit von dem kunstgewerblichen Schaffen unseres engeren Heimatlandes in vergangenen Zeiten ein übersichtliches Bild zu entwerfen. Haben wir doch, um uns der Worte zu bedienen, welche Albert Ilg, gelegentlich der Würdigung des Schaffens eines österreichischen Barockkünstlers, des Elfenbeinplastikers Mathias Steinle gebraucht, „von dem unendlichen Reichthum der künstlerischen Productionskraft von der Menge, Fülle und Üppigkeit und kolossalen Verbreitung jener Periode im Heimatlande — er meint hiebei Österreich überhaupt — noch lange keinen ausreichenden Begriff. Wir, die wir zu unserer Zeit nur eine Anzahl berühmter Namen auf wenige große Kunstemporien vertheilt wissen, während ganze weite Ländergebiete und Provinzen in Sachen der Kunst leer und öde stehen, haben keine Vorstellung davon, wie zu jener Zeit die Verbreitung des Kunstschaffens bis in die entlegensten Winkel, Städte, Märkte, ja Dörfer, Klöster und Schlösser der fernsten Kronländer vorgedrungen war. Centralen der Kunstpflege gab es damals nicht in heutigem Sinne; wenn man in Agram oder Brixen, Klagenfurt oder Brünn große Unternehmungen vorhatte, brauchte man sich in den seltensten Fällen berühmte Kräfte aus Wien, Prag oder Venedig zu verschreiben; überall, selbst in kleinen Orten wie Bruck an der Leitha, Hainburg, St. Pölten, Krems, Steyer, Wiener-Neustadt gab es genug Meister aller Kunstzweige, welche den Anforderungen genügten — von den geistlichen Stiften gar nicht zu reden, welche seit Menschengedenken geradezu förmliche Pflanzstätten in ihren gastlichen Mauern unterhielten.“

Wir wollen uns vorläufig, um wieder auf Mähren und unseren Gegenstand zurückzukommen, dessen freuen, dass es gelungen ist, den dichten Schleier, welcher über der Vergangenheit des mährischen Kunstgewerbes gebreitet war, wenigstens einigermaßen zu lüften und nach Möglichkeit weitere Materialien beizuschaffen trachten.

Unter den Objecten des Sližaner, d. i. eines auf mährischem Boden gemachten Fundes, finden sich auch einzelne, für welche man

mährische Herkunft anzunehmen geneigt ist; der Fund muss uns daher insbesondere auch vom Standpunkte der Geschichte des mährischen Kunstgewerbes interessieren. Und wenn wir auch gleich hier, dem Endergebnis der folgenden Zeilen vorgreifend, eingestehen müssen, dass sich die Richtigkeit der den betreffenden Objecten zugeschriebenen Provenienz mit den uns heute zu Gebote stehenden Untersuchungs- und Beweismitteln nicht erhärten und auch ihre etwaige sonstige Herkunft, mit Ausnahme eines Falles, in welchem sie zwar auch nicht sicher, jedoch sehr wahrscheinlich ist, nicht feststellen lässt, so dürfte nichtsdestoweniger die Aufrollung der Frage wie auch die Betrachtung der Eigenart der Objecte einiges Interesse bieten und kaum als müßig und zwecklos bezeichnet werden.

Zum Gegenstande selbst übergehend, müssen wir zunächst betonen, dass die im Franzens-Museum befindlichen Objecte nur einen Theil des Sližaner Fundes ausmachen, dass sie seinerzeit von der Fundstätte nicht direct an die k. k. mähr.-schles. Ackerbau-Gesellschaft bezw. das Franzens-Museum gelangten, sondern allem Anscheine nach sämmtlich an die k. k. allgemeine Hofkammer abgeliefert wurden, welche „mit hohem Decrete vom 11. April 1841 der k. k. mähr.-schles. Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde hievon einige Stücke für das Franzens-Museum gegen die gesetzliche Vergütung zu überlassen geruhte, bezw. sie nach der Schätzung des Münzprobieramtes von der hohen Landesstelle um 47 fl. 54 kr. C.-M. gekauft hatte.“ Weder über den Verbleib noch über die Art der übrigen Objecte des Fundes konnte Näheres in Erfahrung gebracht werden. Auch in den Acten der k. k. m.-schl. Ackerbau-Gesellschaft war nichts auffindbar, was nach dieser Richtung Aufschluss hätte geben können; nur die Aussage eines noch lebenden Sližaner Bewohners aus jener Zeit, laut welcher sich unter den übrigen Objecten des Fundes Gold- und Bronzemünzen befunden haben sollen, welche um den Betrag von 1500 fl. nach Wien verkauft wurden, können wir hier registrieren.

Im Hauptinventar des Museums finden sich die Fundobjecte in nachstehender Reihenfolge verzeichnet vor:

„1. Ein silberner vergoldeter Pokal (Kelch) aus dem 16. oder 17. Jahrhundert, aufgefunden im Dorfe Sližan auf der Morkowitzer Herrschaft im Ung.-Hradischer Kreise.

2. Ein silberner Becher, eben dorther.

3. Zwei altmodisch, aus Silber gearbeitete Esslöffel aus demselben Funde.

4. Ein silberner Girtel in Form einer Kette, recht zierlich gearbeitet. Die Rosette(n) zeigen die ehemalige Vergoldung. Eben daher.

5. Ein kleines emailliertes goldenes Ringchen (trägt ganz das Gepräge der Neuheit und dürfte wahrscheinlich unterschoben worden sein). Ebenfalls dort.

6. Eine alte, aber ganz von Rost zernagte messingene Taschenuhr. Eben von Sližan.

Aus dem Funde von Sližan. Alle diese 6 Nummern wurden von der k. k. mähr.-schles. Gesellschaft um 47 fl. 54 kr. C.-M. nach der Schätzung des Münzprobieramtes von der hohen Landesstelle gekauft. Eigenthum der k. k. mähr.-schles. Gesellschaft."

Indem wir daran gehen die Objecte selbst zu besprechen, haben wir noch zu bemerken, dass die unter 1, 3, 4 und 6 verzeichneten als die allein beachtenswerten sich darstellen. Wir beginnen mit der Taschenuhr, um hierauf den Gürtel, sodann die Esslöffel und endlich den Pokal vorzunehmen. Der unter 2 verzeichnete „silberne Becher" ist in Wirklichkeit aus unedlem Metall, schwach versilbert, von halbeiförmiger, unten abgeplatteter Form, 5 *cm* hoch, 7 *cm* im oberen, 3·2 *cm* im unteren Durchmesser messend, außen in einem Abstande von 1·1 *cm* vom oberen Rande, von einem scharfen, ringsumlaufenden, dreifach abgestuften Reifen umspannt, woraus mit großer Wahrscheinlichkeit auf seine einstige Bestimmung als Einsatzbecher geschlossen werden kann, im übrigen jedoch ganz glatt und daher auch weiter kein Interesse bietend. Im Führer des Museums (1890) erscheint er auf S. 57 unter Nr. 6 als Kranken-Communionkelch der mährischen Brüder angeführt; auch wenn er diesem Zwecke thatsächlich gedient haben sollte, was jedoch erst zu erweisen wäre, so hätten wir hier bei demselben trotzdem nicht länger zu verweilen, weil er, wie eben schon erwähnt wurde, von künstlerischem Standpunkte aus nichts Bemerkenswertes bietet.

Ähnlich verhält es sich auch mit dem unter 5 verzeichneten „kleinen emaillierten goldenen Ringchen"; es ist dies ein metallener, stark vergoldeter Fingerring mit dem Buchstaben W, einem rothen Glasfluss und Spuren von kaltem weißen und schwarzen Email in ausgesparten Ver-

tiefungen; er dürfte dem Anfang dieses Jahrhunderts entstammen und bietet auch nichts Bemerkenswertes.

I.

Als das interessanteste und relativ wohl auch älteste und alterthümlichste Stück des Sližaner Fundes darf, obwohl die zu besprechen-

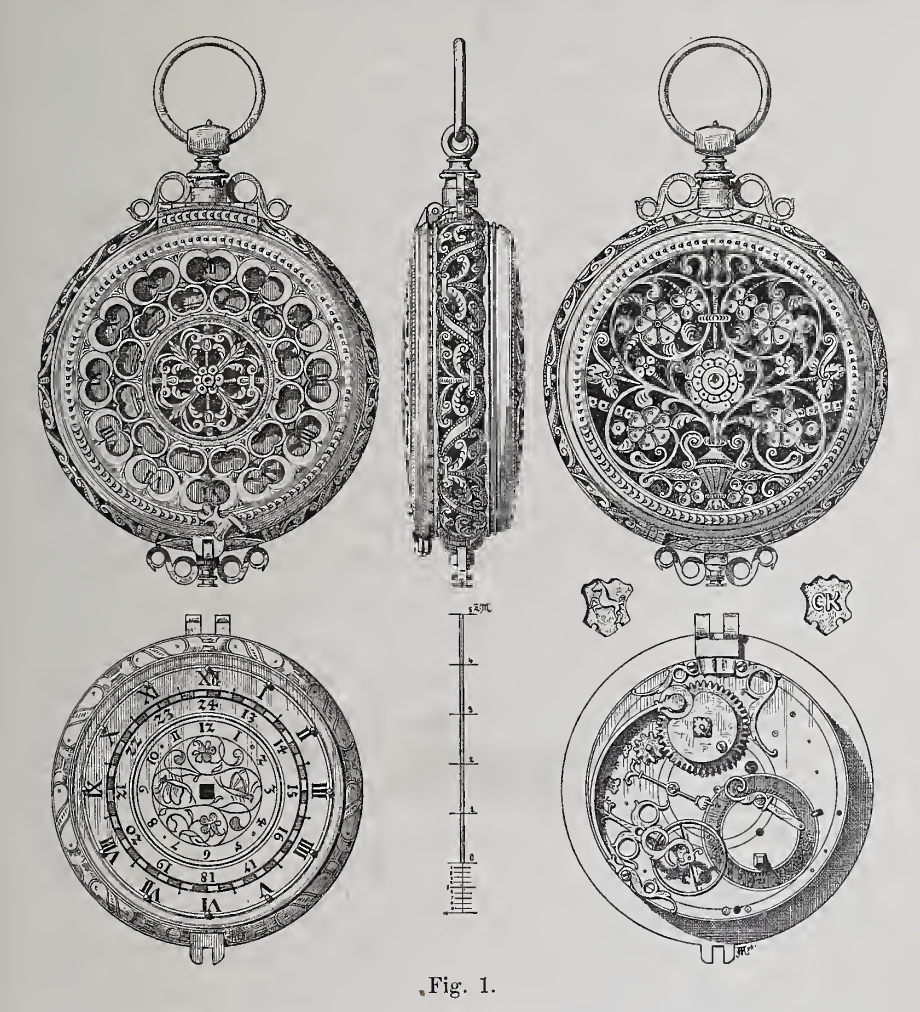

Fig. 1.

den Bestandtheile desselben so ziemlich alle derselben Epoche angehören, die Taschenuhr (neue Spec.-Inv.-Nr. A. 483) bezeichnet werden, von welcher hier zunächst eine eingehende Beschreibung gegeben werden soll. Werden wir auch durch die beigegebene Abbildung (Fig. 1) dieser Mühe eigentlich überhoben, so soll sie doch nicht unterbleiben, einer-

seits des innigeren Zusammenhanges wegen, andererseits deshalb nicht, weil wir bei den Schlussfolgerungen an gewisse Einzelheiten anknüpfen, deren Erörterung vorangehen muss und es sich auch als wünschenswert erweist, ihre Bedeutung auf diese Weise besonders hervorzuheben. Es gereicht uns hiebei zur angenehmen Pflicht, dem k. k. Ober-Ingenieur Herrn Alois Franz unseren wärmsten Dank dafür zu sagen, dass er die Güte hatte, die sämmtlichen, für die Illustration dieses kleinen Beitrages erforderlichen zeichnerischen Aufnahmen, also sowohl der Taschenuhr als auch der übrigen noch folgenden Objecte des Sližaner Fundes zu machen und sie auch in bereitwilligster und entgegenkommendster Weise für den Zweck der Reproduction zur Verfügung zu stellen. Dasselbe gilt auch bezüglich der Abbildung Fig. 2 des im Folgenden nur als Analogon beigezogenen Nikolsburger Fundes.

Die Uhr, von kreisrunder, wulstähnlicher Form, 7 *cm* im Durchmesser messend, hat incl. des nach oben und unten ausbauchenden Gehäuses die nicht unbeträchtliche Höhe von 3·4 *cm*. Das Werk, theils aus Eisen bezw. Stahl, theils aus Messing hergestellt, steht mit einem Schlagwerk in Verbindung. Seine eisernen Bestandtheile sind stark vom Rost angegriffen. Von dem dreifachen silbernen Zifferblatt enthält das äußere in Niello die Stundenzahlen von I—XII in römischen, das kleinere innere die von 1—12 und das mittlere die von 13—24 reichenden Zahlen in arabischen Ziffern, wogegen die Mittelscheibe von translucidem Emailornament belebt wird. Während das äußere und mittlere Zifferblatt einen zusammenhängenden Kreisring bilden, besteht das dritte innere als ausgeschnittene, heute lose, d. h. lockere Scheibe für sich. Die Zeiger, deren sicher mindestens zwei vorhanden waren, fehlen heute gänzlich. Die durch die Minuteneintheilung des schmalen Kreisringes zwischen dem äußeren und mittleren Zifferblatte entstandenen Felder sind abwechselnd mit blauem transluciden Email ausgefüllt.

Über jeder der einzelnen Stundenzahlen des äußeren Zifferblattes, d. h in radialer Richtung gegen den Rand zu, ist ein vorstehender runder Knopf, der Greifknopf, über der Zahl XII jedoch ein Stachel angebracht, auf die Bestimmung beider kommen wir noch zurück. Zwischen der Stundenzahl IX des äußeren und der Zahl 21 des inneren Zifferblattes, und zwar auf dem diesen beiden Zahlen entsprechenden gemeinsamen Radius findet sich eine kreisrunde Bohrung vor, deren Bestim-

mung noch fraglich ist. Ebenso zeigt das dritte Zifferblatt auf der lockeren Mittelscheibe zwischen den Zahlen 1 und 2, 4 und 5, 7 und 8, 10 und 11 vier kleine kreisrunde Bohrungen, durch welche ursprünglich jedenfalls Stifte oder Schrauben hindurchgegangen sind, die den Zweck gehabt haben werden, die Scheibe an die darunter befindliche Unterlage oder Platte zu befestigen bezw. festzuschrauben. Die heute übrigens ganz verrostete, vertiefte Unterlagsplatte zeigt jedoch keinerlei Spuren von für das Versenken oder Eintreiben bestimmten Schrauben oder Stiften, was als Beweis für die Annahme gelten kann, dass zwischen derselben und der losen Zifferblattscheibe noch ein vermittelndes rundes flaches Glied eingeschaltet gewesen sein muss, infolgedessen das innere Zifferblatt gehoben erschien; im Einklange damit oder doch nicht im Widerspruche hiezu steht die Concavität des Gehäusedeckels der Schauseite. Jedenfalls war das Ganze um eine in der Mitte senkrecht zum Zifferblatt angebrachte Achse von quadratischem Querschnitt befestigt, an welcher die Zeiger saßen und wofür auch die quadratische Öffnung der Mittelscheibe spricht. Den vom Zifferblatt umgrenzten Theil der Mittelscheibe füllen gravierte Blütenranken mit zwei eingeordneten Mücken in translucidem Email aus. Auch der schräg abfallende bezw. mäßig gekrümmte Rand der dem ganzen Zifferblatt als Unterlage dienenden und dasselbe überragenden Messingplatte ist mit graviertem Ornament belebt, das sich aus aneinander gereihten Motiven von der Form eines liegenden ∞ zusammensetzt, welche untereinander von einem durchgehenden Querband zusammengehalten werden.

Das Werk selbst besteht zum größeren Theile, die Räder fast ausschließlich aus Eisen, nur einzelne Räder, die Deckplatte (Platine) und Pfeiler sind aus Messing. Eine Vorrichtung, ähnlich jener bei der später noch zu erwähnenden ältesten Uhr der Sammlung Marfels diente dazu, um den ungleichmäßigen Zug der sehr kräftigen Feder, die nach stattgehabtem Aufzuge selbstverständlich viel stärker wirkt, als zur Zeit ihres Ablaufens, auszugleichen. Auf einer drehbaren, mit dem Federrade in Verbindung stehenden Welle sitzt nämlich eine excentrische Scheibe, auf deren äußeren Umfang eine Rolle drückt, welche an einer gebogenen starken Feder sitzt. Diese Feder ist selbstverständlich aus Stahl. Links davon ist die Unruhe oder Hemmung frei, d. h. offen aufliegend angebracht resp. an einem zur Deckplatte senkrechten Hebelsarm aufgehängt.

Außerdem erscheint in der Deckplatte ein stählernes kreisförmiges Zifferblatt mit den Zahlen 1—12 in ungleichen Abständen voneinander versenkt; dieses Zifferblatt steht mit dem Schlagwerk in Verbindung und liegt der Drehpunkt des zugehörigen handförmigen Zeigers außerhalb des Kreisumfanges des Zifferblattes. Die übrigen Theile, meist ornamentaler Natur, sind aus Messing; endlich zeigt die sonst glatt belassene Deckplatte zwischen der erwähnten frei aufliegenden Vorrichtung, welche den ungleichmäßigen Zug der Stahlfeder regeln und ausgleichen soll, und dem letztgenannten Zeiger die in Figur 1 vergrößert wiedergegebenen Marken eingeschlagen, davon die eine ein springendes Pferd, die andere die Buchstaben CK in einem Wappenschild enthält.

Obwohl sich unseres Wissens bisher niemand gefunden hat, der sich die Marken an Gegenständen aus unedlem Metall, speciell an solchen aus Messing und an Uhren zu einem Specialstudium erwählt oder auch nur die an Uhren vorkommenden, in vollen Namen der Verfertiger bestehenden Signaturen gesammelt und nach Ort und Zeit gesichtet hätte, ähnlich wie es Prof. Dr. Marc Rosenberg mit so schönem Erfolge bezüglich der Goldschmiedemarken gethan hat und deren Kenntnis er noch immer weiter ausbaut, so soll hier doch eine Deutung der vorliegenden Marken wenigstens versucht werden.

Wenn wir der ersten Marke mit dem springenden oder sich bäumenden Pferd, analog dem ähnlichen bei Goldschmiedearbeiten vorkommenden Zeichen, die Bedeutung einer Stadtmarke oder eines Stadtzeichens beilegen, so dürfen wir sie mit dem Stadtzeichen von Stuttgart identificieren. (Von den mährischen Städten hat nur Mähr.-Ostrau im Wappen ein Pferd mit Sattel und sechsblättriger Rosette.) Ihr Vergleich mit dem bei Prof. Dr. Marc Rosenberg in seinem Werke „Der Goldschmiede Merkzeichen (1890)“ vorkommenden Beschauzeichen von Stuttgart zeigt, dass sie den dort unter Nr. 1575, 1577 und 1578 mitgetheilten am nächsten kommt. Die zweite Marke wäre dann die Meistermarke, d. h. CK wären die Anfangsbuchstaben des Namens des Uhrmachers, welcher die Uhr verfertigte. Läge eine vollständige Liste der Stuttgarter Uhrmacher vor, wenigstens für das XVI. und XVII. Jahrhundert, so wäre es ein Leichtes mit ihrer Hilfe den Namen des Verfertigers der Uhr zu nennen oder sich doch Sicherheit darüber zu verschaffen, ob unsere Annahme und Vermuthung zulässig ist. Da dies

jedoch nicht der Fall ist, muss die Beantwortung der Frage nach dem vollen Namen des Uhrmachers, sowie auch nach der zweifellosen Provenienz des Objectes offen gelassen werden.

Das Uhrwerk selbst sitzt in einem beiderseits zierlich durchbrochenen, gravierten und mit dem Ciseliereisen bearbeiteten vergoldeten Bronzegehäuse, dessen beide Theile untereinander und mit dem Werk durch ein Charnier fest verbunden erscheinen. Die Schauseite desselben, welche das Zifferblatt der Uhr schützen soll, wird von einem theils gravierten, theils mittelst einer Perlpunze hergestelltem, eingeschlagenem oder eingehaktem Münzenschnur-Ornament eingesäumt, während das Innenfeld zwei concentrische Reihen von Durchbrechungen von gleicher Form jedoch verschiedener Größe zeigt, welche dem äußeren und mittleren Zifferblatt entsprechen und den Zweck haben, die Zahlen dieser Zifferblätter sichtbar zu machen. Die einander berührenden Durchbrechungen haben die Form zweier sich schneidenden Kreise von gleich großem Radius; die Berührung hat statt sowohl unter den benachbarten Durchbrechungen jeder der zwei Reihen als auch unter den einander gegenüberliegenden d. h. in radialer Richtung aneinander stoßenden. Betreffs der gegenseitigen Lage dieser beiden Kreisreihen ist zu bemerken, dass die Durchbrechungen des mittleren Zifferblattes in Bezug auf jene des äußeren um $\frac{R}{6} = 15^0$ verschoben erscheinen, demgemäß eine Zahl des ersteren, es sind alle zweiziffrig, in zwei Durchbruchfelder zu liegen kommt, also gewissermaßen durchschnitten oder getheilt erscheint. Das kreisförmige, ornamental durchbrochene Mittelfeld zeigt ein centrales, den Durchmessern eines regulären Achteckes symmetrisch angeordnetes Motiv. Die Durchbrechungen des Hintergrundes sind hier verhältnismäßig kleiner und so klein, dass man das darunter befindliche Zifferblatt mehr zu ahnen als zu erkennen vermag. Auch die Innenseite dieser Gehäusehälfte zeigt leichte Gravierungen, das Münzenschnur-Ornament und eingeschlagene Punktetrippel in den Zwickeln, welche sich zwischen den für die Stundenzahlen bestimmten Durchbrechungen ergeben. Die oberen nach innen d. h. gegen das Kreiscentrum gekehrten Spitzen der Durchbrechungen, welche dem äußeren Zifferblatt entsprechen, zeigen kreis- resp. punktförmige Eindrücke oder Höhlungen, in welche sich beim Schließen des oberen

Gehäusedeekels die am Zifferblatt über den römisehen Stundenzahlen angebraehten Greifknöpfe einpassen, einzig für den Staehel der Stundenzahl XII erseheint, da er höher herausragt als die Greifknöpfe, das Gehäuse an der betreffenden Stelle ausgesehnitten, so dass der Staehel mit seiner Spitze bis an die Außenseite des Gehäuses reieht.

Bemerkenswert, mit Rüeksieht auf die Uhr als Fundobjeet, ist aueh noeh der Umstand, dass die Sehauseite des Gehäuses außen in der Riehtung der geraden Verbindungslinie der Stundenzahlen II und VII und zwar an drei Stellen einen deutlieh wahrnehmbaren Einsehnitt zeigt, infolge dessen das Ornament an einer Stelle niedergedrüekt bezw. eingebogen erseheint; ähnlieh eingedrüekt d. h. verbogen ist aueh das Gehäuse zwisehen den Zahlen III und IV. Diese Einsehnitte und Defeete konnten wohl nur mit einem seharfen Metallinstrument hervorgebraeht werden; ob sie bei der Ausgrabung der Objeete entstanden sind oder ob das Objeet selbe sehon vor seiner Bergung ins Erdreieh aufwies, muss für uns wenigstens, da wir über die näheren Details und Umstände, unter welehen der Fund seinerzeit gemaeht und ans Tageslieht gefördert wurde, nieht näher unterriehtet sind, ebenfalls eine offene Frage bleiben.

Zierlieher und reieher als die Sehauseite präsentiert sieh die Kehr- oder Rüekseite des Gehäuses; aueh sie ist durehbroehen, naeheiseliert und mit der Punze bearbeitet. Aueh hier wird, ebenso wie auf der Sehauseite, das Innenfeld von einem umlaufenden Münzensehnur-Ornament eingerahmt, während die Mitte dureh eine seehsblättrige Rosette markiert erseheint. Den so entstehenden breiten Kreisring füllt ein der Höhenaehse der Uhr symmetriseh angeordnetes, stilisiertes Pflanzenornament aus. Einer auf der Peripherie des Kreises aufstehenden zweihenkligen Blumenvase entsteigt eine Gabelranke, welehe sieh nach oben und unten spiralförmig einrollt, so dass ihre naeh abwärts fallenden und naeh außen gekehrten Äste die Kreisperipherie von innen berühren, während die naeh aufwärts aufsteigenden und naeh innen d. h. gegeneinander gekehrten Äste sieh in der erwähnten Aehsenriehtung gegenseitig berühren. An die in seehsblättrige Blüten auslaufenden Ranken setzen sieh Blätter, welehe gewissermaßen als Verbindungsstege dienen, und noeh untersehiedliehe andere Füllsel an. Von innen erseheint in diese Gehäusehälfte eine Gloeke für das Sehlagwerk eingesetzt und angesehraubt.

Auch derjenige Theil des Gehäuses, den man als dessen Rücken bezeichnen könnte, welcher seine beiden Hälften verbindend, der Stärke oder Dicke der Uhr entspricht, ist durchbrochen und mit dem Cisliereisen bearbeitet und zeigt in paarweise symmetrischer Gegenüberstellung aneinander gereihtes Ornament von der Form eines liegenden ∽ mit blattförmigen Ansätzen. In der Richtung der Höhenachse oder des den Stundenzahlen XII und VI entsprechenden Durchmessers, d. i. dort, wo das Charnier die Uhr mit dem Gehäuse verbindet, erscheint ein dockenförmiges, in eine Kugel auslaufendes Glied als Griff angesetzt und durch die Kugel ein Ring hindurchgesteckt; zu beiden Seiten der Ansatzstelle finden sich ornamentale Sförmige Zuthaten. Ein ganz gleiches Glied scheint an der diametral entgegengesetzten Stelle angebracht gewesen zu sein, d. i. dort, wo sich das Gehäuse öffnet; von diesem zweiten Glied fehlt heute jedoch das kugelförmige Endstück sammt dem durchgesteckt gewesenen Ringe. Immerhin kann man hieraus schließen oder doch vermuthen, dass die Uhr als Sattel- oder Reiseuhr gedient haben mochte; der eine Ring hätte dann dazu gedient die Uhr entsprechend zu befestigen, der andere dazu, um sie beim Ablesen der Zeit mit der Hand fassen zu können.

Versuchen wir nun die Zeit zu bestimmen, welcher die Uhr angehört, so werden wir auch Gelegenheit finden, jene zwar schon erwähnten Eigenthümlichkeiten derselben nochmals zu wiederholen und sie besonders hervorzuheben, welche das Interesse an ihr steigern und sie zu einem verhältnismäßig seltenen Stücke ihrer Art stempeln. Verschiedene Umstände sprechen dafür, dass sie ein verhältnismäßig frühes Stadium der Entwicklung der Taschenuhr repräsentiert, indem sie mehrere Einzelheiten eines solchen aufweist, und dass sie deshalb auch für die allgemeine Geschichte der Uhr von einiger Wichtigkeit ist. Um dies darzuthun, ist es nothwendig etwas weiter auszuholen.

Das erste Auftreten der Taschenuhr lässt sich nicht mit Bestimmtheit angeben, wohl aber kann gesagt werden, dass es zusammenfällt mit jenem Zeitpunkte, in welchem das Princip der Taschenuhr gefunden ward, d. i. als man die bei den der Taschenuhr zeitlich vorangegangenen Uhrenarten[1] in Anwendung gebrachte, in Gewichten bestehende

[1] Vergl. C. Schirek, Die Uhr in kulturgeschichtlicher und kunstgewerblicher Beziehung, p. XVII u. ff.

Triebkraft, durch die Stahlfeder ersetzt hatte, was sich schon um oder doch bald nach der Mitte des XV. Jahrhunderts vollzogen haben dürfte. Die Erfindung der Taschenuhr wird auf das Schlosserhandwerk zurückgeführt. Die ältesten, bis jetzt bekannten Taschenuhren sind ganz aus Eisen hergestellt und erweisen sich als Schlosserleistungen. Als ihre Entstehungszeit kann mit großer Wahrscheinlichkeit die Wende um das Jahr 1500 angenommen werden. In dem Streit zwischen den verschiedenen Nationen um die Urheberschaft ihrer Erfindung neigt man heute allgemein zu der Ansicht, dass es der Nürnberger Schlosser Peter (irrthümlich auch Andreas) Hele oder Henlein (geb. 1480, † 1542) gewesen ist, welcher die ersten Taschenuhren verfertigte. Dieser Henlein — so berichtet Neudörfer[1] — ist fast der ersten einer so die kleinen Uhrlein in die Bisam Köpf zu machen erfunden und wie wol er mit Hilf Herrn Hannsen Werners, Pfarrers zu St. Johannis, die Theoria planetarum mit 16 Pfund Gewicht in Gang gebracht, nahmen sie doch beide aus des Bulmans Tafel und Rädern, die sie stets (wie ich das selbst gesehen hab) vor ihnen halten.

Thatsächlich finden wir auch infolge des Umstandes, dass die Erfindung der Taschenuhren auf das Schlosserhandwerk zurückzuführen ist, die Uhrmacher, wenn auch nicht allgemein, so doch meist und lange Zeit mit den Schlossern in einer Zunft vereinigt. Ja die Gegenseitigkeit und das Zusammengehen beider Handwerke waren noch viel inniger. Wir ersehen dies z. B. daraus, dass es in Nürnberg im 16. Jahrhundert jenen Klein-Uhrmachern, welche es vorzogen, anstatt der vorgeschriebenen Meisterstücke, bestehend in zwei Uhren, einer stehenden und einer am Halse zu tragenden und mit einem Wecker versehenen, das Meisterstück der Schlosser zu machen, gestattet war, es zu thun, „da die Uhrmaher mit den Plattschlossern ein gemeinsames Handwerk hatten“.[2]

Um aber auch auf ein uns örtlich und zeitlich noch näher liegendes Beispiel hinzuweisen, möge hier angeführt werden, dass laut einer Ein-

---

[1] Vergl. Joh. Neudörfers Schreib- und Rechenmeister zu Nürnberg, Nachrichten von Künstlern und Werkleuten daselbst aus den Jahren 1547 in R. v. Eitelbergers Quellenschriften für Kunstgeschichte. Bd. X, p. 71 u. ff.

[2] Vergl. Kunst und Gewerbe 1878: „Aus dem Nürnberger Gewerbeleben“, p. 226.

tragung im Brünner Bürgerbuche, dem Uhrmacher Georg Haytscher von Pressburg, gelegentlich seiner am 30. September 1641 erfolgten Aufnahme zum Bürger von Brünn, ausdrücklich zugestanden wurde, dass, „wann er das Meisterstück machen wirdt, Ihme auch das Schlosserhandtwerkh zugelassen sein soll"; auch eine in den Artikeln der Büchsen- und Uhrmacher von Znaim, gegeben 1714 von Kaiser Karl VI., vorkommende Stelle wollen wir hier in Erinnerung bringen, aus der hervorgeht, dass die Streitigkeiten, welche zwischen den Büchsen- und Uhrmachern und den Schlossern entstanden waren, dadurch veranlasst wurden, dass der Schlosser in dem Artikelbriefe nicht mit einem Worte gedacht wurde,[1] ein Beweis, dass sie damals noch zur Zunft gehört haben mussten, da sie sonst die Beschwerde nicht hätten geltend machen können.

Die älteste Taschenuhr, welche man dem Peter Henlein zuzuschreiben geneigt ist und deren Uhrwerk ganz aus Eisen besteht, befindet sich in der Sammlung des Herrn Carl Marfels[2] in Berlin, mit welcher sie erst in allerjüngster Zeit in den Besitz des von der Uhrenfabrik Gebrüder Junghans in dem württembergischen Schwarzwald-Städtchen Schramberg neu ins Leben gerufenen Uhren-Museums übergegangen ist. Das Uhrwerk ist von ganz primitiver Anlage, die Triebkraft hat noch kein eigenes Federhaus, sondern lagert zwischen vier in einem Kreis eingeordneten, in der Platine eingesetzten Stiften; die Uhr selbst ist von kreisrunder Form und offenbar ganz Schlosserarbeit. Bei derselben findet sich über den einzelnen Ziffern des Zifferblattes je ein Knöpfchen, über der Zahl XII jedoch ein Stachel vor; die ersten Taschenuhren besaßen nämlich nur e i n e n (Stunden-) Zeiger und waren so eingerichtet, dass ein Rad, auf dessen Welle der Zeiger saß, in 12 oder 24 Stunden einen Umgang machte; die erwähnten Knöpfchen hatten den Zweck, dass man nachts, ohne Licht machen zu

---

[1] Vergl. C. Schirek, Die Kunstschlosserei in Mähren in den Mittheilungen des Mähr. Gewerbe-Museums 1893, p. 166, und im illustrierten Separatabdruck, p. XXVII.

[2] Vergl. Die Marfels'sche Uhrensammlung. 48 Lichtdrucktafeln nebst erl. Text, Frankfurt a. M. 1888; ferner Arthur Olzinn, Sammlung Marfels, Frankfurt a. M. 1891, 17 Lichtdrucktafeln, und G. Henry Horstmann, Taschenuhren früherer Jahrhunderte, Berlin 1897, mit 24 Tafeln und erl. Text.

müssen, durch Betasten die Zeit oder Stunde erfahren konnte, indem man vom Stachel der Zahl XII beginnend, dic Knöpfe abzählte, und zwar soweit, bis man auf den Zeiger stieß.

Ganz dieselbe Vorkehrung treffen wir auch bei der in Rede stehenden Uhr an, wie uns aus der vorhin gegebenen Beschreibung noch erinnerlich ist, ein Umstand, der sie besonders lehrreich macht, weil er gestattet, die geschilderten Eigenthümlichkeiten der ältesten Taschenuhren an ihr demonstrieren zu können. Eine weitere Übereinstimmung besteht in der Eintheilung des Zifferblattes in 12 Stunden, eine theilweise Übereinstimmung ferner auch darin, dass das Werk zum großen Theile aus Eisen gearbeitet ist. Die zwei inneren kleineren Zifferblätter sind eine Zuthat, welche die Marfels'sche Uhr noch nicht aufweist; aus ihrem Vorhandensein kann mit Bestimmtheit geschlossen werden, dass mindestens noch ein zweiter Zeiger ursprünglich angebracht gewesen sein muss. Während das erste große Zifferblatt die Zeit nach der sog. Halben Taguhr angab, waren die beiden andern jedenfalls dazu bestimmt, um die Zeit nach der Ganzen Taguhr gleichzeitig anzugeben.

Bereits um die Mitte des XVI. Jahrhunderts hat die Taschenuhr in England, Frankreich und Holland allgemein Eingang gefunden. Die Sitte, die Taschenuhr mit eingeschlagenen Marken zu versehen, welche ihren Ursprungsort und Verfertiger andeuten sollen, analog den Goldschmiedemarken, scheint nicht eine allgemeine gewesen zu sein, vielmehr oder wohl aber wurden die Taschenuhren, und dies ist seit dem 17. Jahrhundert ziemlich allgemein der Fall, mit dem vollen Namen des Uhrmachers und seines Wohnortes versehen. Sicherlich sind aber die den Goldschmiedemarken analogen Marken, dort wo sie vorkommen, weil ihnen nachgebildet, nicht früher als diese aufgekommen. Da die Goldschmiedemarken aber erst gegen Mitte oder doch erst in der ersten Hälfte des XVI. Jahrhunderts allgemein eingeführt wurden, so ist auch an die Entstehung unserer Uhr vor dieser Zeit kaum zu denken; da wir überdies wissen, dass die messingenen Platinen um das Jahr 1530 aufkamen, so können wir, da wir nicht berechtigt sind anzunehmen, dass unsere Uhr gleich eine von den ersten sein müsse, bei welcher mit dieser Neuerung der Anfang gemacht wurde, wohl aber, dass sie bald einige Zeit nachher entstanden sein konnte, etwa das Jahr 1550 als die

äußerste Zeitgrenze nach rückwärts ansehen. Dic Anwendung des émail translucide bci der Zifferblattscheibe kommt, wenn wir auch wissen, dass es bei Tafeluhren schon im XVI. Jahrhundert im Gebrauch war, wie insbesondere eine im Wiener kunsthistorischen Hof-Museum befindliche, das Monogramm des Augsburger Emailleurs David Attemstetter tragende Uhr (welcher 1591 starb) darthut, als Zeit bestimmendes Element hier nicht in Betracht, weil wir andererseits wissen, dass diese Ziertechnik schon seit dem 13. Jahrhundert bekannt und bei Gold- resp. Silberarbeiten in Verwendung war.

Berücksichtigt man weiters den Umstand, dass die Unruhe frei aufliegt und nicht durch den Uhrkloben gedeckt erscheint, dieser fehlt und war überhaupt nicht vorhanden, — er wurde erst mit der Einführung der Spiralfeder 1658 durch Robert Kooke ein Gegenstand der decorativen Kunst, war aber schon vor dieser Zeit aufgekommen — dann haben wir in dem Jahre 1658 eine zweite Zeitgrenze für die Uhr gewonnen; beide zusammen ergeben den verhältnismäßig noch immer sehr weiten Spielraum von rund 100 Jahren, innerhalb dessen die Entstehung der Uhr gedacht werden könnte; da auch hier wieder kein Grund vorliegt, gerade diese Taschenuhr als ein der Einführung des Uhrklobens unmittelbar vorangehendes Entwicklungsstadium oder Beispiel oder als den Ausklang jener Periode anzusehen, diese Neuerung gewiss auch nicht mit einem Schlage überall sofort acceptiert worden sein wird und ihr Beginn sicher vor 1658 stattfand, und bedenken wir überdies, dass das Werk der Uhr zum großen Theile noch aus Eisen besteht, so dürften wir kaum fehlgehen, wenn wir die Uhr eher näher dem Anfang als dem Ende der oben ermittelten Zeitgrenze setzen, d. h. wenn wir das Zeitintervall von 100 Jahren halbieren, so ergibt sich uns als mittlere Zeitgrenze die Zeit um 1600 und wir dürfen demgemäß die Entstehung der Uhr in die II. Hälfte oder doch an das Ende des XVI. Jahrhunderts versetzen. Auch das Material und die decorative Ausstattung des Zifferblatttes sprechen, wenn selbe mit der Behandlung der gleichartigen Theile der thurmförmigen Tisch- und Tafeluhren jener Zeit verglichen werden, nicht gegen dieses Resultat; und bei den Taschenuhren richtete man sich sicherlich nach den ihnen vorangehenden Zeitmessern. Ebensowenig führt die Minutentheilung auf einen Widerspruch; diese weist u. a. auch eine astronomische Standuhr im South-Kensington-Museum aus dem

Jahre 1587 bereits auf. Endlich spricht auch der Charakter und Stil der Ornamentik für das XVI. Jahrhundert, es sind durchgehends Renaissancemotive, das Münzenschnurmotiv deutet speciell auf einen deutschen Meister. Aus der Marke mit dem springenden Pferd haben wir bereits auf Stuttgart als Ursprungsort hingewiesen und hätten sonach in der Uhr kein mährisches Product zu erblicken, wohl aber ein für die allgemeine Geschichte des Kunstgewerbes und insbesondere der Uhrmacherkunst wichtiges Denkmal.

II.

Das zweite Fundobject, eine aus Metall gegossene Gürtelkette (Inv.-Nr. A. 540), deren Abbildung auf S. 75 diesen Zeilen als Kopfleiste vorangeht, zum Theil versilbert, zum Theil vergoldet, 81 *cm* lang, besteht aus 26 gleichartigen Gliedern und einer zweitheiligen Schließe. Jedes Glied besteht zunächst wieder aus einer durchbrochenen rechteckigen, ungefähr $1\frac{1}{2}$ *mm* starken Platte von geschweifter Contour, mit kreisförmigen Ösen in den Ecken. In der Mitte einer jeden solchen Platte erscheint eine zweireihige sechsblättrige Blüte mit halbkugelförmigem Stempel angenietet, welche in einem aus sechs überhängenden Blättern bestehenden Blattkelch sitzt. Tauförmige Stahlringe verbinden die Einzelglieder der Kette untereinander und sind derart angebracht, dass ihre Ebene eine zu erwähnter Platte senkrechte Lage einnimmt; der Radius der Ringe ist von solcher Dimension, dass zwischen je zwei anstoßenden Gliedern ein entsprechender Spielraum entsteht, welcher sie beweglich und dem menschlichen Körper anpassbar macht. An drei Stellen jeder Platte und zwar in den beiden Endpunkten der Schmalachse und in dem links von der Schließe gelegenen Endpunkte der Längsachse — die Kette hat nämlich infolge der Ornamentationsweise der Schließe, von welcher wir noch sprechen werden, ein bestimmtes Oben und Unten — finden sich knopfförmige Ansätze, von denen der letztere noch einen Stahlknopf aufgenietet zeigt, welcher den Spielraum zwischen zwei Nachbargliedern ausfüllt und gleichsam dessen Mitte betonen soll. Die Platte selbst ist nicht vollkommen eben, sondern zeigt mäßige in Voluten auslaufende Erhabenheiten.

Die Schließe besteht aus zwei derart gegeneinander gelagerten Gliedern von der Form gleichschenkliger Trapeze mit geschweifter

Contour, dass diese mit ihren Grundlinien unmittelbar an die Kettenglieder anstoßen; sie sind vergoldet und erinnern durch ihre Form und den ornamentalen Reliefschmuck an zwei hochgestellte Capitäle, deren Mitte ein ovaler cartouchierter Wappenschild einnimmt. Das gegen die Mitte zu sich zuspitzende Ende der linken Hälfte läuft in einen Engelskopf, jenes der rechten in einen Kreisring aus, in welchen ersterer eingreift, wodurch sich die Kette schließt. Die Schließe bildet ihr zierlichstes Glied. Die Kette, zweifellos dem XVII. Jahrhundert entstammend, ist vollständig unversehrt erhalten, zeigt nicht den geringsten Defect, was mit Rücksicht darauf, dass sie einem in der Erde geborgen gewesenen Funde angehört, bei dessen einem Bestandtheile, nämlich der vorher behandelten Taschenuhr, wir Defecte constatiert haben, hervorgehoben werden muss.

Wir wollen diese Gelegenheit noch dazu benützen, um hier gleichzeitig auch auf einen anderen analogen, im Jänner 1894 im Judengarten bei Nikolsburg gemachten, aus vergoldeten silbernen Gürtelfragmenten des XVI. und XVII. Jahrhunderts bestehenden Fund, welcher gegenwärtig in den Fürstlich Dietrichstein'schen Sammlungen im Schlosse zu Nikolsburg verwahrt wird, aufmerksam zu machen. Dieser Fund war in dem genannten Jahre dem Mähr. Gewerbe-Museum für die im Herbst veranstaltete Frauenschmuck-Ausstellung von Ihrer Durchl. der Fürstin Alexandrine von Dietrichstein-Mensdorff eingeschickt worden und wurde bei dieser Gelegenheit von dem k. k. Ober-Ingenieur Herrn Alois Franz aufgenommen; wie schon eingangs erwähnt, ist es uns durch seine Güte ermöglicht worden, diesen interessanten, in künstlerischer Beziehung beachtenswerten Fund hier gleichzeitig auch im Bilde und zwar in $^1/_4$ natürlicher Größe (Fig. 2) vorzuführen.

Obwohl irgendwelche Punzen auf den Gürtelfragmenten nicht zu entdecken waren, so können wir doch, wenn wir die Stileigenart in Berücksichtigung ziehen, es ist ausgesprochene deutsche Renaissance, in denselben nur eine diesseits der Alpen entstandene Arbeit erblicken; ob deutschen, österreichischen oder gar mährischen Ursprungs, darüber auch nur eine Vermuthung auszusprechen, so lange uns nicht andere Stützen, es mögen nun Vergleichsobjecte derselben Art oder welche aus Documenten geschöpfte Andeutungen zu Hilfe kommen, ist nicht möglich und in Combinationen sich einzulassen, erschiene daher nur

müßig. Dr. Ilg sprach seinerzeit seine Ansicht über den Fund dahin aus, dass derselbe von einer Gewaltthat, jedoch nicht aus unserer Zeit herrühre, dass er augenscheinlich mit Absicht gebrochen und zu Bruchstücken behufs Einschmelzen gemacht worden sei. Der Fund besteht aus:

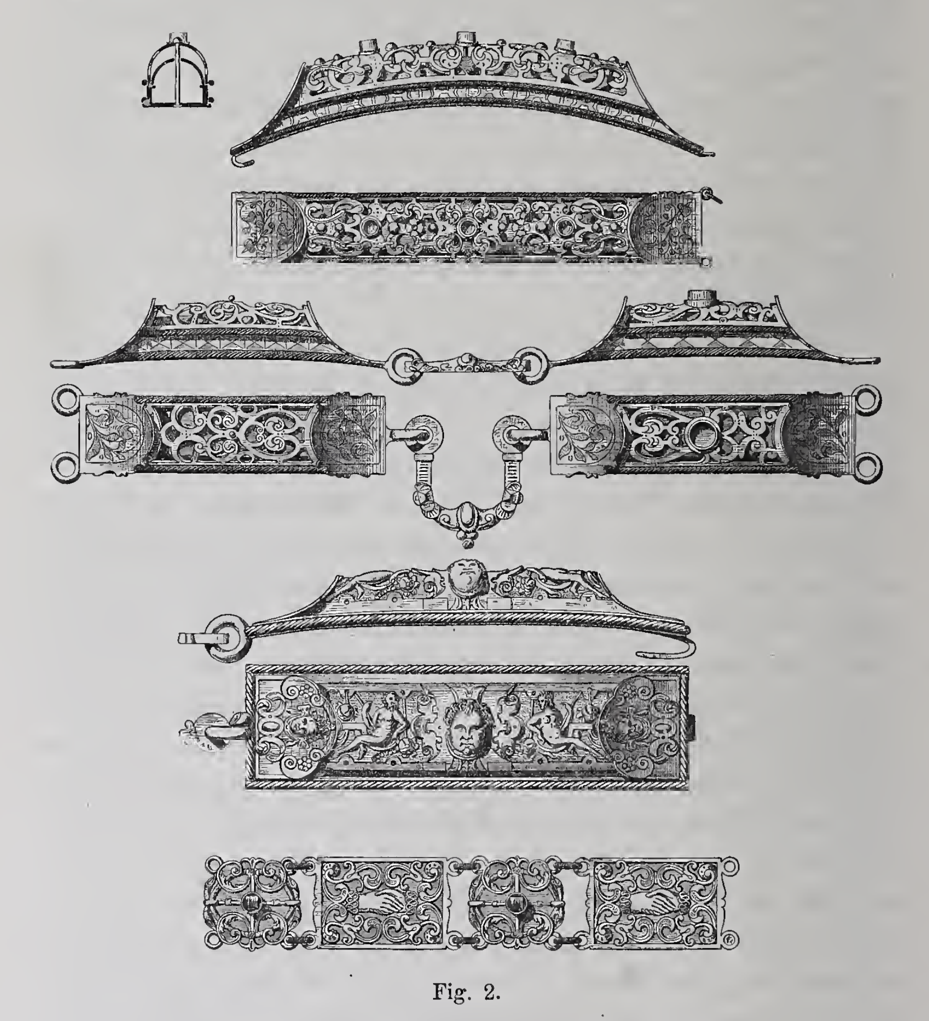

Fig. 2.

1. Zwei gleichen Gliedern eines vergoldeten Gürtels mit à jour gearbeitetem deutschen Renaissance-Ornament und je drei kleinen (längst fehlenden) Steinen.

2. Zwei gleichen aber von diesen verschiedenen Gürtelgliedern, mit einem bügelartigen Gliede verbunden, theils à jour Ornamenten

deutscher Renaissance, theils graviert. Steine fehlen gleichfalls. Silber vergoldet.

3. Zwei Glieder eines Gürtels mit erhabenen gestanzten Ornamenten der Hochrenaissance, deutsch. In der Mitte ein Puttokopf, beiderseits sitzende nackte Figürchen, Silber vergoldet.

4. Neun Glieder einer sehr geschmackvollen Gürtelkette von vergoldetem Silber. Die à jour gearbeiteten Ornamente fassen auf den viereckigen Gliedern ein Paar verschlungener Hände ein. Dazwischen kleinere Glieder, von denen vier noch rohe Steine haben.

III.

Das nächste Object, ein silberner Löffel (Inv.-Nr. A. 507), 18 *cm* lang, die Schale 5 *cm* breit, hat einen schrauben- oder tauförmig gewundenen geraden Stiel, welcher in eine auf demselben aufstehende Knabenfigur mit hocherhobener Rechten ausläuft; der eigentliche Löffel oder die Schale ist birnförmig und zeigt auf der concaven Seite das Pernstein'sche Wappen nebst den Buchstaben I. W. Z. B., d. i. Johann **W**ratislaw **Z**u **B**ernstein, auf der convexen Seite, links und rechts von der zungenförmigen Fortsetzung des Stieles, die in Fig. 3 wiedergegebenen zwei Punzen eingeschlagen. Die erste Marke ist undeutlich, die zweite zeigt in einem Kreise einen nach rechts gewendeten einköpfigen Adler. Es ist naheliegend in der letzteren ein Stadt- oder Beschauzeichen zu vermuthen, obwohl es in ähnlichen Fällen, wie dem vorliegenden, wo die Meistermarke nicht aus den Anfangsbuchstaben des Meisternamens gebildet ist, sondern ähnlichen bildlichen Charakter wie ein Stadtwappen hat, mitunter schwierig ist, ja zweifelhaft und unentschieden bleibt, welche von den beiden Marken als das Stadt- und welche als das Meisterzeichen anzusehen ist. Dieser Umstand hat seine Begründung darin, dass in einzelnen Städten u. a., um nur ein Beispiel anzuführen, in Lübeck[1] die Goldschmiede von einer gewissen Zeit an als Verkaufs- und Arbeitsstätten bestimmte Buden zugewiesen hatten, welche ähnlich wie die Häuser der Stadt unterscheidende Namen führten und auch ein ähnliches gewähltes bestimmtes Zeichen hatten. Solche Zeichen waren in Lübeck: Das Lamm Gottes, der Schwan, der Schimmel, die Sonne, der 5- oder 6-strahlige Stern, der Immenrump, der Löwe, die

[1] Vergl. Dr. Th. Hach, Zur Geschichte der Goldschmiedekunst in Lübeck. 1893.

Krone, ein Mond, ein Schiff, der Lindenbaum, ein wilder Mann, ein Hirsch, Füllhorn, eine Taube, ein Kreuz u. a. Das Merkzeichen des Goldschmiedes war ursprünglich dasjenige, welches die entsprechende Bude führte, welche der Meister inne hatte. Erst in der II. Hälfte des XVI. Jahrhunderts wich die Budenmarke immer mehr der aus den

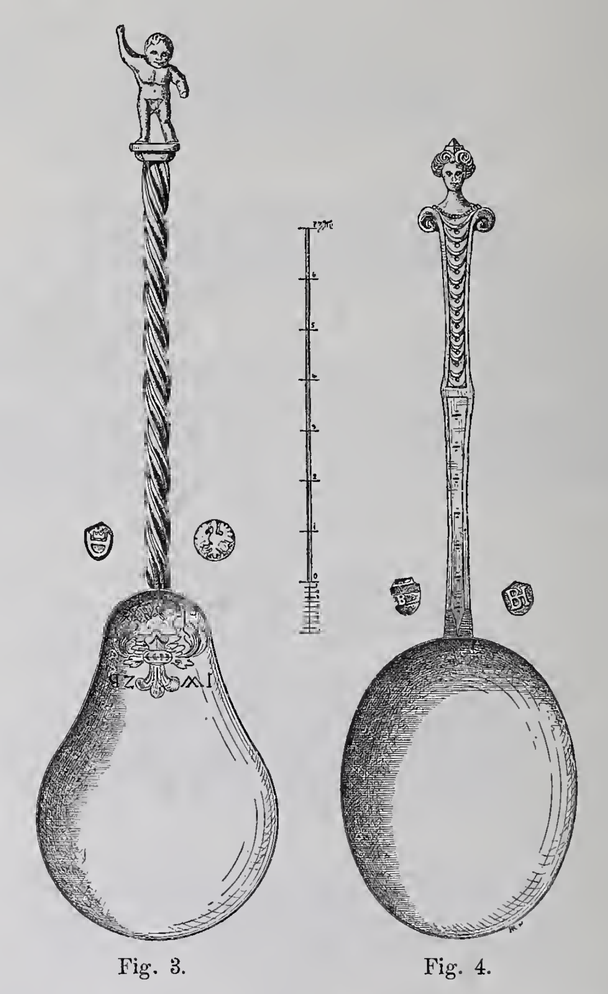

Fig. 3. Fig. 4.

Anfangsbuchstaben des Meisternamens gebildeten. Und ähnlich wie bei dieser, infolge des Umstandes, dass mitunter verschiedene Namen dieselben Anfangsbuchstaben ergeben, auch verschiedenen und mehreren Meistern ein und dieselbe Marke zukommt, kann das bildliche Meisterzeichen mit dem Stadtzeichen, wenn auch nicht völlige Gleichheit, so doch so große Ähnlichkeit aufweisen, dass es selbst einem der Heraldik

Kundigen nicht in allen Fällen leicht möglich wird, von zwei nebeneinander auftauchenden Goldschmiedezeichen sofort zu sagen, welches hievon als dasjenige einer Stadt anzusehen ist.

Bleiben wir aber trotzdem bei unserer obigen Annahme, so zeigt ein Vergleich der zweiten Marke mit den bei Dr. Rosenberg vorkommenden verwandten Zeichen selbe als am nächsten verwandt, oder fast gleich mit der unter 676 vorkommenden Marke, welche für die Stadt Frankfurt a. M. für die Mitte des 16. Jahrhunderts nachgewiesen wird. Gehört auch unser Löffel augenscheinlich dem 17. Jahrhundert an, so schließt dies noch keineswegs die Möglichkeit aus, dass die Frankfurter Marke in derselben Form auch noch im XVII. Jahrhundert im Gebrauch war; nur wenn diese Voraussetzung zutreffen sollte, hätten wir in dem Löffel die Arbeit eines Frankfurter Silberschmiedes vor uns. Die zweite Marke wäre dann das Meisterzeichen; ist dieses auch undeutlich ausgefallen, so lässt sich doch soviel erkennen, dass es kein Monogramm und überhaupt keine Buchstaben enthält, viel eher ein Wappenschild darstellt.

Bemerkt muss hier auch werden, dass sich in der Sammlung des Franzens-Museums noch zwei andere Silberlöffel von ähnlicher Form vorfinden, welche sich von dem oben besprochenen dadurch unterscheiden, dass der Stiel statt mit einer Knabenfigur mit einer Kugel abschließt. Auf der concaven Seite des einen Löffels finden sich in einem Kreis die Buchstaben K. S., auf der Kehrseite aber tragen beide Löffel dieselben Punzen wie jener aus dem Sližaner Fund; beide diese Löffel kamen dem Museum 1827 als Geschenk des Apothekers Johann Schrötter in Olmütz zu, stammen zweifelsohne aus derselben Werkstätte wie der Sližaner Löffel her und ist es wahrscheinlich, dass einst alle drei Bestandtheile eine und dieselbe Besteckgarnitur bildeten; es wäre interessant zu erfahren, woher Schrötter die beiden Löffel bekam.

IV.

Der zweite Silberlöffel des Fundes (Inv.-Nr. A. 506) mit bogenförmig verlaufendem, kantigem und verhältnismäßig kurzem Stiel, läuft in eine Frauenbüste aus. Die elliptische Schale auf der concaven Seite ganz glatt, zeigt auf der convexen Seite, links und rechts von der zungenförmigen Fortsetzung des Stieles, die in Fig. 4 wiedergegebenen zwei Marken eingeschlagen. Letztere Marke ist offenbar die Marke des Silberschmiedes,

welcher den Löffel verfertigte. Bei Rosenberg kommt selbe ein einzigesmal unter Nr. 1304 vor, als das Meisterzeichen des Nürnberger Goldschmiedes **Balthasar Holweck** vor, welcher 1602 Meister wurde. Diesem den vorstehenden Löffel zuzuschreiben, geht jedoch nicht an, da dies im Widerspruche steht mit der zweiten, jedenfalls das Beschauzeichen der betreffenden Stadt vorstellenden Marke, diese letztere, wenn auch nicht genug deutlich eingeschlagene Marke, glauben wir mit dem Wappen von Brünn identificicren zu können; auch das im dritten Querbalken vorkommende B spricht nicht dagegen; es ist uns zwar bis jetzt noch nicht gelungen, den Beweis zu erbringen, dass auch die Goldschmiede von Brünn diesen Buchstaben dem Stadtwappen beigefügt hätten, wohl aber wissen wir, dass es die Zinngießer bereits im XIV. Jahrhundert thaten[1] und da zwischen den Signaturen der Zinngießer- und Goldschmiedearbeiten eine Analogie, mitunter völlige Übereinstimmung besteht (vergl. Dr. M. Rosenberg a. a. O. p. 355), so erscheint obige Annahme umso wahrscheinlicher und dürfte demnach der Löffel die Arbeit eines Brünner Gold- resp. Silberschmiedes sein. Bis es gelungen sein wird, die Liste der Brünner Goldschmiede, wenigstens für jene Periode, welcher der Löffel angehört, entsprechend zu vervollständigen, dann dürfte auch die Deutung oder Lesung der ersten Marke, des Meisterzeichens, keiner Schwierigkeit unterliegen; wie der erste Löffel entstammt auch dieser jedenfalls dem XVII. Jahrhundert.

V.

Das nächste und letzte der hier in Betracht kommenden Fundstücke ist ein Becher in Pokalform (Spec. Inv.-Nr. A. 492) aus getriebenem Silber, außen und innen vergoldet, von zierlicher und schlanker, an eine gewisse Gattung von Venetianer Pokal-Gläsern erinnernder Form, doch erscheint der Nodus in unserem Falle etwas gedrungener. Der Becher (Fig. 5) ist 10·4 *cm* hoch und misst 9·9 *cm* im Durchmesser der Cuppa und 7 *cm* im Durchmesser des Fußes; seiner sollen sich die mährischen Brüder, eine Secte der Akatholiken, als Kelch bedient haben. Außer der hier folgenden Abbildung findet sich dies Object auch in Lichtdruck in dem Werke „Kunstgewerbliche Objecte der Ausstellung

[1] Vergl. C. Schirek, Das Zinngießerhandwerk in Mähren in den Mitth. des Mähr. Gew.-Mus. 1894, p. 36/37.

kirchlicher Kleinkunst im Mähr. Gewerbe-Museum 1884/5 auf Taf. 20*a*“ abgebildet vor.

Die Cuppa ist im Grundriss sechspassförmig, der Fuß kreisrund. Erstere sowohl als auch der Fuß, der letztere auf seinem wulstförmig heraustretenden Theil, sind von einem punktierten, Rauten bildenden Netz überzogen, in dessen Maschen perlförmige Vertiefungen von circa $2^1/_2$ *mm* Durchmesser mit einer Perlpunze eingeschlagen erscheinen. Das Netz auf der Cuppa lässt von dieser oben einen circa 6 *mm*, unten rundherum um die Ansatzstelle des Stengels an selbe, einen circa 12 *mm*

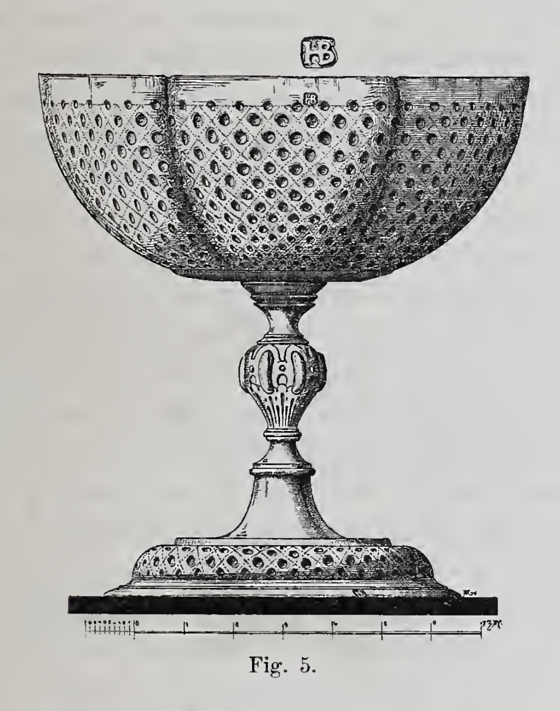

Fig. 5.

breiten glatten Rand frei, ebenso erscheint auch der von der wulstförmigen Zone des Fußes verschiedene Theil desselben glatt belassen. Außen auf der Cuppa, ungefähr in ihrer halben Höhe, finden sich in einer Horizontalebene theils in den perlförmigen Vertiefungen oder Grübchen, theils zwischen denselben Punkte eingeschlagen, welche auch im Innern der Cuppa deutlich sichtbar sind und in die Augen fallen; diese Punktreihe ist sicherlich nicht zufällig entstanden, sondern in ganz bestimmter Absicht angebracht worden.

Am Rande der Cuppa sowie auch des Fußes findet man die

Meistermarke HB eingeschlagen, bezüglich deren treuer Wiedergabe wir auf die Abbildung Fig. 5 verweisen; auf der in Silberton belassenen Unterseite des Fußes sind Spuren einer jedenfalls von späterer Hand eingeritzten Inschrift in böhmischer Sprache erkennbar, die Inschrift selbst jedoch nur zum Theile leserlich: „K... pane gest poczatek maudrosti“ (... des Herrn ist der Weisheit Anfang); am äußersten Rande das Controlzeichen.

Das alleinige Vorkommen der Meistermarke erschwert, ja macht die Deutung der Herkunft des Objectes infolge des Fehlens eines Stadtzeichens unmöglich, — das Controlzeichen, weil immer und überall durch eine in Zickzack verlaufende gebrochene gerade Linie dargestellt, kommt bei der Herkunftsbestimmung eines Objectes aus Edelmetall nicht weiter in Betracht. In Rosenbergs schon wiederholt angezogener Schrift: „Der Goldschmiede Merkzeichen“ findet sich die erwähnte Meistermarke wohl mehrmals vor, und zwar unter 245 als die Marke eines unbekannten Augsburger Goldschmiedes, unter 468 als jene des Hans Boxhammer und Hans Boy 1640, beide Goldschmiede in Breslau, unter 1335 und 1347 als solche zweier unbekannten Nürnberger Meister, endlich unter 1682 als die Marke eines gleichfalls nicht näher bekannten Ulmer Meisters. Bei diesen Zuweisungen war in erster Linie die vorhandene Stadt- (Beschau-)Marke maßgebend.

Die Annahme, die fehlende Stadtmarke könnte infolge der gegenwärtigen Zusammensetzung der Bestandtheile des Pokals an einer nicht zugänglichen d. h. nicht sichtbaren Stelle angebracht sein, etwa dort, wo die Cuppa an den Schaft ansetzt, ist nicht zulässig. Hatte doch die Stempelung der Goldschmiedearbeiten in erster Linie den Zweck, den Consumenten als kenntliches Zeichen zu dienen und sie vor ungebürlichem Betruge zu schützen, musste daher auch jederzeit controlierbar sein und ihre Anbringung an einer sichtbaren Stelle erfolgen. Als Grund für das Fehlen des Stadtzeichens bei unserem Stücke ist zweierlei denkbar: Entweder haben wir es mit einer Arbeit zu thun, welche aus der Goldschmiedewerkstatt einer Stadt hervorgegangen ist, in welcher die Anbringung des Stadtzeichens neben dem Meisterzeichen durch die Zunftordnung noch nicht geboten war, und dies war anfänglich an vielen Orten der Fall, allerdings in einer verhältnismäßig viel früheren Zeit als jener, welcher unser Pokal angehört, oder aber der Pokal

hat nicht den vorgeschriebenen Silberfeingehalt d. h. er ist aus unterlöthigem Silber hergestellt, für welches auch noch zu der Zeit, als das Stadtzeichen bereits verlangt wurde, das Meisterzeichen allein genügte.

Ein Beispiel dieser letzteren Art bietet uns die wahrscheinlich aus dem Jahre 1566 stammende „Ordnung der Goldschmiede in Aufnehmung der Meister und Lehrjungen“ [1] der Stadt Görlitz, welche unter III eine Schau verordnet, gemäß welcher „ein jetzlicher Goldschmiedt alles Silber dermaßen arbeiten soll, dass eine jede Mark XIII Loth fein halte und soll allewege solche Arbeit mit der Stadt sowohl als des Meisters Zeichen, welcher die Arbeit verfertigt, in des Eltesten Lade gezeichnet werden; was aber 4 Loth oder darunter ist, soll alleine der Meister sein gewöhnliches Zeichen daran slahen“. Ja die Ordnung geht noch viel weiter, indem sie, allerdings nur für eine verhältnismäßig kurze Frist und aus localen Gründen, von der Stempelung letzterwähnten Silbers gänzlich absieht. Es heißt diesbezüglich an der bezeichneten Stelle weiter: „Dieweil aber solche Proba im Marggraftumb Oberlausitz noch nicht aufgericht, soll ein Meister ein Jahr lang, bis die Proba ins Werck gebracht, auch das Silber, so die Proba nicht hält, zu verarbeiten vergunt und erlaubt seyn, doch dergestalt, dass er solches zuvorn den Eltesten vermelden und ansagen soll, und soll die Arbeit von solchem Silber nicht gezeichnet, aber nach Ausgange des Jahres soll kein Silber anders dann die Mark auf XIII Loth verarbeitet werden“.

Diesem gegenüber ist bezüglich unseres Pokals anzuführen, dass in dem eingangs erwähnten Aufsatze „Mährische Alterthümer“ das IB als das Meisterzeichen des Heinrich Bisnowsky, eines Goldschmiedes des Ladislaus Welen von Zierotin in Mähr.-Trübau, welcher an dessen Hofe von 1597—1620 thätig war, zugeschrieben wird. Es wird dort jedoch nicht angegeben, worauf sich diese Zuweisung stützt, bezw. nicht gesagt, nachdem das Stadtzeichen fehlt, welcher andere Umstand seinerzeit beweiskräftig genug erschien, um die fehlende Signatur zu ersetzen. Uns selbst war es nicht möglich für obige Deutung der Marke irgendwelche Beweise und Belege beizubringen. Da unzweifelhafte Arbeiten von Bisnowskys Hand bisher nicht bekannt geworden sind, müssen wir es deshalb auch dahin gestellt sein lassen, ob die Zuschreibung mit Recht

[1] Vergl. Dr. E. Wernicke, Beiträge zur Schlesischen Künstlergeschichte in: Schlesiens Vorzeit in Bild und Wort, Bd. VII, p. 275 bezw. 281.

oder Unrecht geschehen ist. Aus dem citierten Aufsatze ist sie in den „Führer des Franzens-Museums" übergegangen, wo überdies noch erwähnt wird, dass sich die mährischen Brüder des Gefäßes bei Vertheilung des hl. Abendmahls unter beiden Gestalten als Kelch bedienten und nach diesem haben wir seinerzeit in unserem Aufsatze „Die Goldschmiedekunst in Mähren" (Mitth. des Mähr. Gewerbe-Museums 1894, p. 73) diese Angaben bloß reproduciert, ohne auf eine Prüfung derselben einzugehen.

Was nun die einstige Bestimmung des Pokals betrifft, so stützt sich die in dem vorerwähnten Aufsatze wohl zuerst aufgestellte Behauptung oder ausgesprochene Vermuthung, dass sich die mährischen Brüder seiner als Kelch bei Verabreichung des hl. Abendmahles bedient haben mochten, hauptsächlich darauf, dass das Dorf Sližan, in welchem der Fund gemacht wurde, in der mährischen Kirchengeschichte, zumal in der pikharditischen Brüderhistorie im XVI. Jahrhundert keine unbedeutende Rolle gespielt habe, indem dort die mährischen Brüder zwei Concilien abhielten.

Bei der Lecture dieser Stelle und bei der Betrachtung der Form und Größe des Pokals drängt sich uns unwillkürlich die Frage auf, ob der Pokal thatsächlich diese ihm zugeschriebene Bestimmung hatte und nur diese haben konnte, da er äußerlich durch nichts als Communionskelch charakterisiert erscheint. Weder Form noch Größe sprechen hiefür, ja gerade hierin weicht er so sehr und in so auffallender Weise vom christlichen oder katholischen Kelch ab, dass man die Richtigkeit der obigen Deutung mit Recht anzweifeln kann. Der auffallendste Unterschied liegt in der niedrigen Cuppa und noch mehr in ihrer sechspassförmigen Grundrissform.

Der gänzliche Mangel an Vergleichsobjecten, welche für die Entscheidung der Frage herangezogen werden könnten, erschwert denn auch ihre Behandlung. G. Wolny führt zwar in seiner kirchlichen Topographie Mährens (B. II, Th. 2, p. 205) an, dass die Commendatkirche zu Mariens Himmelfahrt im Dorfe Hunkowitz (gehörig zu Groß-Seelowitz) einen silbernen Kelch mit einer b r e i t e n Cuppa mit den Namen 6 dasiger Ansassen und der Jahreszahl 1593 am Fuße besitze, welcher s i c h e r einst für die akatholische Communion gedient habe. Dieser Kelch befand sich auch in der 1884 im Mähr. Gewerbe-Museum

veranstalteten Ausstellung kirchlicher Kleinkunst und war für diesen Zweck vom Seelowitzer Pfarramt eingeschickt worden. In dem gelegentlich dieser Ausstellung herausgegebenen Werke „Kunstgewerbliche Objecte der Ausstellung kirchlicher Kleinkunst" geschieht seiner auf p. 4 des erläuternden Textes mit folgenden Worten Erwähnung: „Seelowitzer Kelch, 25 *cm* hoch, Cuppa 12, Fuß 14 *cm* im Durchmesser. Der sechstheilige Fuß trägt die Inschrift: Zum Gedächtnisse der Herren Urban Markus (1593), Iwa Grunar, Simon Ludl, Thomasz Ssepku, Mathäus Driczku, Pawel Ssepku; oberhalb und unter halb des Nodus flaue Profile die an jene der Jamnitzer Monstranz (ibid. Taf. 12) erinnern. Cuppa und Nodusverzierung ziemlich roh, desgleichen der Fuß." Obwohl wir diesen Kelch seinerzeit bei der erwähnten Gelegenheit selbst in den Händen hatten, konnten wir ihn im Augenblicke, als wir diese Zeilen niederschrieben, nicht unmittelbar mit unserem vorliegenden Pokal oder Becher vergleichen, glauben uns aber nichtsdestoweniger bestimmt zu erinnern, dass beide diese Objecte untereinander keine verwandten Berührungspunkte aufweisen.

Noch auf ein zweites Object haben wir hier hinzuweisen. Die Pfarrkirche zu Pirnitz bei Iglau besitzt nämlich einen Communitionskelch (Ciborium) aus vergoldetem Silber, gegenwärtig in der Pfarre aufbewahrt, der dem dortigen Bethause seinerzeit von der Pikhardistin Katharina Zajimač von Kunstadt geschenkt wurde. Der Fuß hat die Form einer sechsblättrigen Rose und trägt in vier ovalen Medaillons (mit Cartouchen) die Symbole der Evangelisten, im fünften das Wappen der Geberin mit den Buchstaben K. Z. Z. K. (**Kateřina Zajimač Z** Kunštadtu), im sechsten Christus am Kreuze in aufgelegter Arbeit mit Seitenfiguren, während die ovalen Medaillons aus dem Ganzen getrieben sind; am Fuße und auf der Cuppa findet sich der Freistempel ℞, am Fuße überdies der Steuerstempel 12F; am Nodus Engelsköpfe und Fruchtbündel. Der Fuß selbst war bereits einmal abgeschlagen und erscheint wieder angelöthet; auch der ornamental gehaltene Deckel, dessen getriebene Arbeit an Adam van Vianen'sche Ornamente erinnert, zeigt innen dieselben Punzen, die Cuppa außen aufgelegtes, aus Silber geschnittenes Ornament mit Engelsköpfen unter Baldachinen.[1] Es ist eine

[1] Vergl. Wolny a. a. O., B. III, 30, und C. Schirek, Die Goldschmiedekunst in Mähren in den Mitth. des Mähr. Gew.-Mus. 1894, p. 21.

schöne Goldschmiedearbeit aus der Zeit um 1600, aber auch sie zeigt von den gleichartigen Objecten der katholischen Kirche keinerlei wesentliche Abweichung. Auch der in den Boden des Fußes eingeritzten Inschrift des Sližaner Pokals vermögen wir keine oder doch nicht die genügende Beweiskraft für obige Zuschreibung zuzuerkennen, hauptsächlich wegen der Art und Weise ihrer Ausführung nicht, diese trägt zu sehr den Charakter des Zufälligen an sich. Trotz alledem wollen wir aber dem in Rede stehenden Object die ihm zugeschriebene Bestimmung nicht rundweg absprechen, weil sich auf Grund des vorliegenden Materials über ihre Zulässigkeit oder Nichtzulässigkeit ein endgiltiges Urtheil überhaupt nicht fällen lässt.

Ebensowenig ist es möglich auch nur eine Vermuthung darüber auszusprechen, wie alle hier besprochenen Objecte an den Fundort gelangten, da hiefür gar keine Anhaltspunkte vorliegen; aus diesem Grunde haben wir uns daher bemüht und mussten uns darauf beschränken, von den Objecten selbst soviel als möglich abzulesen und im Vorstehenden wiederzugeben.

Praehistorické hradisko a pohřebiště u Obřan.

Podává prof. Jos. Hladík.

Málo které hlavní město má tak pěkné okolí jako Brno. Zvláště rozkošny jsou končiny, kde šumná Svitava lesními stráněmi se vinc, kde utěšené Obřany, Bílovice a Adamov se rozkládají.

Obřany leží od Brna 6 *km* na sever a jsou za doby letní hledaným místem výletním; poskytují pěknou vyhlídku k Brnu, čistý horský vzduch, chladivý stín lesa, a kdo sem dojde, nelituje; nelituje zejména ten, kdo vedle pookřání a osvěžení v přírodě hledá i zábavu duševní, kdo není lhostejným k památkám starožitným.

Obřany náleží k nejstarším osadám v zemi. Poprvé připomínají se při r. 1214, kdy se jakýs Přibyslav jmenuje z Obřan. R. 1222 náležely Obřany z části Gerhardovi z Kunštátu a Obřan, z části Přibyslavu a Miliši z Obřan. Obřany byly tudíž ve dvou rukou.

Při r. 1278 poznamenán je Gerhard z Kunštátu a na Obřanech, jenž ze svých hradů obce sousedů zhusta plenil. Pleny tyto přiměly krále Václava II. Gerharda zkrotiti. Byl donucen dostaviti se v Brně na Špilberk a slíbiti králi věrnost a zemi pokoj (1286).

Gerhard zemřel r. 1291 a zůstavil dva syny: Bočka a Smila. Pánem na Obřanech stal se Smil.

Smil z Obřan byl r. 1310 brněnským komořím a Obřany nejspíš nedržel; neboť v této době byl hrad Obřanský vykřičené místo zbojnické, od něhož zvláště Brněnští velice byli tísněni.

V časích odboje panstva proti králi Janu z Lucemburka byl pánem na Obřanech Jindřich z Lipé, jenž náležel k nejčelnějším protivníkům královým. Četné jeho nájezdy zavdaly Brněnským příčinu podniknouti proti hradu vojenskou výpravu. Hrad byl rozmetán a jeho zboží dostalo se Brněnským darem.

R. 1365 patřily Obřany Čenku Krušinovi z Lichtenburka; vinohrady však náležely markraběti Janu, jenž je r. 1375 daroval klášteru kartusianů v Králově Poli.

V letech následujících majitelé Obřan často se měnili. Při r. 1395 prodává Sulko z Radkova ves Obřany s oběma dvory, vinohrady a vším příslušenstvím klášteru kartusianů v Králově Poli.

Obřany potrvaly v rukou uvedeného kláštera až do jeho zrušení r. 1782, kdy spadly na stát. Stát prodal Královo Polo a tudíž i Obřany r. 1825 Jos. Schindlerovi, po němž r. 1831 připadly jeho synu Alexandrovi. Nynějším majitelem bývalého zboží Obřanského je kníže Alex. Schönburg.

Obřany vyskytají se ve starých listinách pode jmenem Obořany (hrad Oboří), Obsas, Obřas, Obers, Oberses a Obřcc. Obřas je starý lokal bezpředložkový, jak jej vidíme i v jiných jmenech osad, na př. Turas (Tuřany), Morvas (Moravany), Topolas, Dolas, Lužas atd. Z lokalu tohoto utvořili si Němci „Obcrses“.

Dodnes nevíme, kde hrad Obřanský stával. Východně od Obřan zvédají se nad údolím Svitavy po pravém břehu dvě značné vyvýšeniny „Skály“ a „Hradisko“.

Místní podání klade středověký hrad na „Hradisko“. Na Hradisku není však památky, jež by podání potvrzovala. Hradisko je něčím zcela jiným než místem středověkého hradu, o čemž v následujícím.

* * *

Hradisko.

Hradisko lze dosáhnouti z Obřan od severu a od jihu. Přístup od severu je pohodlnější. Volíme cestu tuto.

Poblíž kostela zahýbá se silnicc u domku čís. 78 cesta na pravo, jdeme-li z Brna. Cesta vede vedle kostela na sever a u domku čís. 124 zatáčí v pravo do polí. Vystupujem poznenáhla do výše. Po pravé ruce zvédají se „Skály“, po levé jsou rozložena pole. Za několik minut docházíme na planinatou polní trať, jež na katastrální mapě z r. 1826 zapsána je „Trhoviště“. Dnes sluje trať „V úzkých“. Vedle této trati vede v pravo zatáčejíc vozová cesta na Hradisko. Stoupá zhůru po svahu, do něhož je poblíž horního okraje hluboko zaříznuta. Zářezu se říká brána (tab. I.).

Jdeme-li od brány okrajem k severovýchodu, dosáhneme nejvyššího

bodu. Stojí tu dvě plané hrušky, jež poskytují význačný orientační bod. Obřanští nazývají místo toto „U planiček". Odtud lze jak Hradisko, tak pozemky pod ním, na západ položené, nejlépe přehlednouti.

Hradisko jeví se mohutnou ostrožnou, jež přes 100 *m* nad údolím řeky Svitavy se vypíná. Ostrožna tato svažuje se na severu, východě a jihu ostře do údolí, na severozápadě souvisí s planinou a na západě je od vrchu „Skal" oddělena hlubokým žlebem.

Hlavní hmota Hradiska je syenitová. Jižní a západní svah je místy sklalistý; svah východní má vrstvy diluvialních útvarů hlinitých a štěrkových, v nichž hluboké vodní strže jsou vymlety. Strže tyto dostatečně poučují, jak je Hradisko geologicky složeno, jak jsou kulturní vrstvy hluboké a co chovají.

Planina Hradiska je okrouhle čítáno 900 *m* dlouhá a průměrně 450 *m* široká a má výměry na 40 hektarů; je na pole zdělána a má ve střední a jižní části hojnost ovocných stromů. Rozdělena je na tyto trati: Domovní hradisko (severní část), Svobodné hradisko (střední část), V panských, Juránkovy kousky, Pod starými a Kopaniny (jižní část).

Svah východní je lesnatý a náleží faře, svah jižní a jihozápadní plodí révu.

Planina Hradiska klesá od severu na jih stupňovitě. Stupně jsou nevysoké (1—3 *m*) a porostlé drnem a křovím. Podél stupňů vedou cesty. Jdeme-li tudy, nalezáme vedle cest a v křoví hromady kamení, jež sem bylo z polí doneseno. V tomto nakupeném kamení vyskytují se hojně střepy, jež tlouštkou, úpravou a vůbec celým zevnějškem od střepů našich nádob nápadně se liší. Vkročíme-li na pole, vidíme totéž a mimo to pozorujem, že půda je na mnoha místech skoro samý popel.

Úkaz tento je neobyčejný a nutí mimoděk k otázce, odkud tato zvláštnost.

Otázku tuto zodpoví nám kde kdo z Obřan slovy: „Na Hradisku bylo veliké město".

Hradisko je skutečně na sídliště jako stvořeno; neb chráněno jsouc na všech stranách ostrými svahy proti nájezdu nepřátelskému, zavírajíc přístup do údolí Svitavy a poskytujíc daleký rozhled po krajině hovělo všem podmínkám, jež se na sídliště vyhledávají.

Že Hradisko skutečně v dobách nedohledných obydleno bylo, dokazuje každá píď půdy. Sídliště zaniklo, ale památky po něm nevyhynuly.

Žel, že Hradisko není dosud v té míře prozkoumáno, jak by zasluhovalo. Co tu do dnes bylo vykonáno, je pro jednotlivce mnoho perné práce, ale jsou to přece jen drobty. Na důkladné prozkoumání je potřebí mnoho času a peněz, a toho se každému nedostává. Nemáme dostatek povolaných pracovníků, nemáme dotyčných fondů, nemáme mecenášů!

Nejpilněji zkoumali dosud Hradisko:

Florian Koudelka, c. k. okresní zvěrolékař ve Vyškově, v letech 1880—1886.[1] Ze zápisů, jež o vykonané práci bedlivě vedl a jež mi použiti propůjčil, je čerpána značná část této stati. Vřele mu děkuji.

Jindřich Slovák, majitel tiskárny v Kroměříži, v letech 1885—1887.[2] Jeho zajímavých zápisů též bylo použito.

Jan Fila, správce školy v Šerkovicích, v letech 1882—1885 a 1889—1892.

Musejní spolek Brněnský v letech 1889—1892.[3]

Dr. Martin Kříž, c. k. notář ve Ždánicích.[4]

Mimo to účastnili se prací na Hradisku:

Pp. Fr. Fiala, Fr. Slovák, Fr. Zouhar, nadučitel v Obřanech, Jul. Vítkovič, správce školy ve Skreji.

Předměty z Hradiska a z blízkého pohřebiště[5] uloženy jsou jednak ve Františkově museu v Brně, jednak ve sbírkách Musejního spolku Brněnského, jenž jich nabyl darem od Jana Fily, Fr. Zouhara, Julia Vítkoviče, Jindř. Slováka, Frant. Slováka a vlastní prací na obou místech.

Práce Musejního spolku.

R. 1888 zaražen byl Musejní spolek Brněnský. Tam jsem se dověděl, že p. Jan Fila, učitel v Maloměřicích, má četné věci z Obřanského Hradiska a pohřebiště. I navštívil jsem jej z jara r. 1889, abych si

[1] Zákopy Koudelkovy mají na pláně (tab. I.) značky ○ a I.—VIII.

[2] Zákop Slovákův má na pláně značku □.

[3] Zákopy jsou na planě označeny ⊙ A, B.

[4] Značka na planě +

[5] Na pohřebišti pracovali všichni, kdo zkoumali Hradisko, a to Fl. Koudelka r. 1885, 1886, Jind. Slovák r. 1887—1890, J. Fila, Fr. Zouhar, J. Vítkovič v letech 1885—1892, Musejní spolek Brněnský 1890—1892.

jednak jeho památky prohledl, jednak abych si s ním pohovořil o zamýšlené práci spolkové na Hradisku a na pohřebišti.

Odebrali jsme se společně do Obřan.

Pozemky na Hradisku byly z větší části přeorány a daly se dobře přehlednouti. Prošedše je křížem na kříž ustanovili jsme se na tom učiniti výkopní pokus poblíž východních strží na parc. č. 673 a 674 (majitel Jan Srba), kde na půdě popelem prosycené pozorováno bylo mnoho střepin. Práci položili jsme na požně. Došlo k ní pro nepříznivé počasí teprv v říjnu.

Zákop A.

Vyhledavše si místo, jež jsme svým časem ku zkouškám určili, založili jsme v něm čtvercovou jámu o straně 2 *m* dlouhé (tab. II., obr. A.)[1]

Vrstva hlíny, již jsme odstraňovali, byla plna popele a chovala mnoho kostí a střepů. Střepy náležely nádobám většinou hrubým (tab. III., ob. 1.—15.) a měly vid červený a šedočerný. Vypálení bylo poloviční, urobení ruční. Ozdoba byla nevalná; zhusta pouhé důlky a nepravidelné rýhy způsobené ostrým nástrojem. Hmota byla zhusta drobným i zrnitým pískem promísena. Řidší byl střep z hlíny jemnější a tuhovaný (tab. IV., obr. 8., 9., 19., 20.). Když se vyskytl, byl obyčejně opatřen ozdobou přímočárnou.

Kosti náležely hlavně hovězímu dobytku, řídčeji koze, praseti, koni (zuby) a menším zvířatům.

Ve hloubce 0·52 *m* dospěli jsme na půdu ze žlutky, jež v pravém rohu (hledíc od jihu k severu) o 0·12 *m* se snižovala. Půda byla urovnána. Prolomili jsme ji. Byla 0·06 *m* silná a spočívala na mrtvině syenitové.

Tento úkaz nutil odkryti větší prostor nad žlutkou. Hnali jsme především příkop 1 *m* široký po žlutce na východ a dodělali se konce žlutky po výkopu 1 *m* dlouhém.

Ve hlíně vyzvednuté nalezali jsme totéž, co dříve v jámě; přibyly ještě zlomky srnčích běhů, kusy napolo vypálené a spečené hlíny a odštěpky pazourkové.

Poněvadž známky tyto vedly k domněnce, že prostor žlutkový

---

[1] Na plánu tab. I. je zákop označen písmenou A a dvojím kolečkem.

má značnější rozměry, odhodlali jsme se všecku hlínu nad žlutkou odstraniti.

Práce byla obtížná a zdlouhavá pro značný pohyb půdy. Za měsíc byla zkoneována.

Prostor vybraný objevil se takto:

Jáma byla kruhovitá (tab. II., obr. A) a měla 7 *m* v průměru. Žlutka byla urovnána. Dno ležclo skoro všude stejně hluboko. Dvě třetiny prostoru měly hloubky 0·64 *m*, ostatní třetina (A_1) 0·76 *m* a jevila se jako pravouhlý trojuhelník, jehož přeponou byl oblouk jámy.

Na rozhraní dna nižšího (a b c) nalezala se u *a)* elipsovitá, 0·5 *m* hluboká jáma (B_1), jejíž menší osa obnášela 3 *m*, delší 2·5 *m*. Jáma byla skoro veskrz vyplněna popelem, v němž se nalezaly střepy a kosti. Kosti byly tu a tam spřeráženy a rozštípány.

V místech poznačených s E ležclo mnoho kostí, téhož druhu, jak nahoře bylo uvedeno; mimo to nalezeny tu kosti ze psa (zlomek čelisti horní, čelist dolní, zlomek kosti lýtkové) a ptačí a žebry opraeované s přečetnými rýžkami při obou koneích, jež vypadají, jakoby šoupáním nití byly způsobeny (tab. V., obr. 25., 26., 27., 32.). Též jsme našli dva nožíky z pazourku (tab. VI., obr. 46., 47.) a více pazourkových odštěpků, kostěný hrot (tab. V., obr. 29.), kus opraeovaného jelenního parohu (tab. V., obr. 22.), parůžek srnčí (tab. V., obr. 34.) a dva zlomky růžků srnčích, kel divokého prasete (tab. V., obr. 24.), dvě kostěná šidélka (tab. V., obr. 43., 44.), šipku z pazourku (tab. V., obr. 39.), více lastur škeble říční (tab. V., obr. 38., 35.), tři přesleny (tab. VI., obr. 2., 3., 10.) a kamenný amulet (tab. V., obr. 37.), jenž maje podobu sekyrky je 9 *cm* dlouhý, při užším konci 2 *cm* a při širším 3·65 *cm* široký; tloušťka obnáší 1·1 *cm*. Dírka při užším konei má 1 *cm* v průměru.

V místech poznačených s F dobyty z hlíny dvě bronzové šípky (tab. XIV., obr. 39. a 40.), z niehž čís. 39. má tulejku pro šipiště, čís. 40. má podobu ploské peeky. Šípka čís. 39. je 3·4 *cm* dlouhá, v křidlech 2 *cm* široká a tulejka má 1 *cm* v průměru. Šípka čís. 40. je 3·5 *cm* dlouhá a 1·4 *cm* široká.

Dále zde dobyta jemná bronzová jehla na šití s podélným uchem (tab. XIV., ob. 42.). Délka 8·8 *cm*, tloušťka 2 *mm*, délka úška 4 *mm*.[1]

---

[1] Koudelka nalezl 2. října 1882 podobnou jehlu.

V D ležel mezi střepy přeslen (tab. VI., obr. 1.), kulovitá řehtačka (tab. V., obr. 6.), opracovaný růžek (tab. X., obr. 18.), bronzový koral, bronzová tulejka (tab. X., obr. 19., 7.) a četné kusy mazaniny s oblými otisky prutů.

V C bylo pohromadě 6 neúhledných kuželů opatřených dírami z hlíny nevypálené; dva se rozpadly (tab. V., obr. 55.—58.).

Z toho, co jsme viděli a nalezli, bylo lze usouditi, že jsme odkryli lidské obydlí — chýši. Spodní část této chýše byla do země vyhloubena, dno bylo upraveno, jak si venkovan do dnešních dob urovnává světnici neb síň; svrchní část byla nejspíš z tyčí a silných prutů, jež byly hlinou omazány. Střecha mohla býti chvojová a travou neb slamou pokrytá.

Zákop B.

Před prázdninami r. 1892 dohodl jsem se s p. Filou, že budeme ve výzkumech na Hradisku pokračovat. Ustanoveno, že se odkryje půda na jihozápad od chýše A na pozemku čís. 677. Část práce provedl p. Fila sám o prázdninách. Když se dodělal podobného žlutkového dna, jaké bylo v chýši A, odstranil větší část vrstvy kulturní až na menší prostor při stěně západní, jež byla 1·2 *cm* vysoká.

Ku konci prázdnin pracovali jsme s přestávkami společně a dne 30. října měli jsme celý prostor žlutkou vyložený na světle (tab. II., obr. B).

Jevil se jamou skoro čtvercovou s rohy zaokrouhlenými; měl v průměru 7·2 *m* a byl nestejně hluboký (0·25—1·2), poněvadž půda se tu svažuje, a dno bylo vodorovné.

Ve vodorovném dnu byly výstupky a prohlubeniny a sice: Při stěně západní zvédal se obloukovitý výstupek A 1 *m* dlouhý, 0·35 *m* široký a 0·45 *m* vysoký.

Poblíž výstupku tohoto viděti bylo ve vzdálenosti 0·65 *m* tři kruhové jamky B, C, D, jež skoro v přímce vedle sebe byly umístěny a tuto měly vzdálenost:

B od C = 0·6 *m*, D od C = 0·2 *m*.

Jamka B měla v průměru 0·36 *m*, C 0·27 *m*, D 0·2 *m*. Hloubka při B obnášela 0·48 *m*, při C 0·38 *m*, při D 0·12 *m*.

Na straně severní bylo viděti též tři kruhové jamky F, H, Ch. Všechny tyto jamky ležely opět v přímce a měly tento rozměr v průměru:

F = 0·2 *m*, H = 0·3 *m*, Ch = 0·35 *m*.

F bylo od H 0·8 *m*, Ch od H 0·94 m vzdáleno.

Na straně východní byl obdélníkový výstupek L, jenž jsa 0·4 *m* vysoký měl délky 1·55 *m* a šířky 1 *m*.

V rohu jihovýchodním bylo popeliště I se střepy.

Na straně jižní nalezal se obloukový příkůpek K, jenž od stěny na straně vnější měřen jsa byl 1 *m* dlouhý, 0·25 *m* široký a 0·1 *m* hluboký.

V rohu jihozápadním nalezal se výstupek E tvaru trojuhelníkového; jedna strana měla 0·8 *m*, druhá 0·85 *m*; výška výstupku obnášela 0·25 *m*.

Obsah jámy.

Jáma poskytla značné množství hrubých střepů jak v popelisku I, tak mimo ně, kde zvláště kusy mazaniny nescházely. Řidší byly kosti. Střepů bylo nahromaděno na čtvrtinu kubického metru.

Kosti náležely zvířatům téhož druhu jako v chýši A.

Nejhustěji zastoupena byla koza (žebírka, čelisti, píšťaly). Též nescházelo prase, pes (obratel, kusy žeber, zuby), hovězina, kůň (zuby), hlodavci a lastury škeble říční. Dobyli jsme kančí zuby (tab. V., obr. 28., 30. a 33., opracovanou větev parohu jelenního (tab. V., obr. 47., pět přeslenů, (tab. VI., obr. 5., 7., 9., 11., 14.) tři zlomky kruhů žárových (tab. VI., obr. 15., 16., 17.), kamenný hladič (tab. VI., obr. 26.), zlomek sekyrky (tab. VI., obr. 22.), několik odštěpků pazourkových, mlatový vývrtek (tab. VI., obr. 43.), zlomek cezáčku (tab. IV.; obr. 44), hliněný růžek (tab. IV., obr. 47.), kostěný hrot (tab. V., obr. 23.), kostěné šidélko (tab. V., obr. 45.), dvě kostěné šípky (tab. V., obr. 46. a 31.), z nichž č. 46. je pouze zhruba vyříznuto a nedohotoveno, zlomek amuletu s dírkou (tab. V., obr. 41.), zlomek větve jelenního parohu (tab. V., obr. 42) a bronzovou jehlici (tab. XIV., obr. 30.).

Kruhové jamky pokládám za dolíky po kolech neb podpěrech svisle do země zaražených.

Z toho, co jáma poskytla, lze souditi, že byla taktéž příbytkem. Příbytek tento byl prostranný a velice vhodný. Že dlouho byl obýván, o tom svědčí množství střepů a kostí a že požárem za své vzal, dokazují četné kusy mazaniny, jež jsou do červena vypáleny ba i v trusky zpečeny.

Obě chýše náležejí dle stejných památek téže době a jsou současné s blízkým pohřebištěm, o němž dole bude jednáno. Současnost dokazují jednostejné střepy a oba amuletky, jež úplně souhlasí s podobným, jenž vyzvednut byl Filou ze hrobu.

Práce Floriana Koudelky.

Florian Koudelka, rodák brněnský, byl od mládí milovníkem všeho, co starožitnost prozrazuje. Při procházkách po okolí zabloudil kdysi na Hradisko Obřanské. Nasbíral si tu něco střepů a kostí. Věci tyto pudily jej opět a opět na Hradisko a vedly jej tu ku pracím výkopním, jež neumorně prováděl v letech 1880—1886.

Místa Fl. Koudelkou pozkoumaná nalezají se z větší části v končinách východních, ve stržích a poblíž strží, jak je na pláně označeno (tab. I., zákop I., II., VI., III., IV.). Mimo to pracoval „u Planiček“ (VII.), na svahu severozápadním (V.) a jižně od strží (VIII.).

Hojný material, jehož se Koudelka dodělal, záleží v předmětech z hlíny (střepy z nádob, závaží, mazanina z chýší), v památkách zvířeny, v nástrojích z kamene a kosti, v předmětech bronzových a v památkách člověka.[1]

Přehled předmětů Koudelkových dle doby.

1. listopadu 1880. Střepy a zlomek čelisti srnčí s dvěma zuby a kus roztříštěného lidského hnátu (břeh strže východní).

19. listopadu 1880. Střepy, lidské kosti (strž východní). Zlomek srnčího běhu (strž sousední).

20. listopadu 1880. Střepy z hromad na mezích.

21. února 1881. Několik pazourků. Pupky z nádob.

10. dubna 1881. Sekyrka z břidlice.

18. dubna 1881. Nožík z pazourku a střep s čárkovou kresbou. Stolička lidská (východní svah valu).

8. května 1881. Lidský hnát, hladič, dláto.

10. května 1881. Hrot šipky z rohovce špinavě bílého, provrtaná placička z pískovce, kusy mazaniny (jižní svah).

15. května 1881. Střepy, kosti lidské, kosti z krávy bahenní (vše roztříštěno). Střepy z popelnice, při nichž drobty kostí lebečných

---

[1] Sbírka Koudelkova nalezá se ve Františkově museu v Brně.

z člověka; místo bylo popelovité, mělo dno z kamenných placek a bylo kameny obemknuto (východní stržc). Též Fiala nalezl ve strži sousední dvě popelnice s kůstkami lidskými.

17. května 1881. Spodní čelist lidská; střepy tuhované, střepy s ozdobou prstovou (strže).

18. května 1881. Šipka kostěná, horní čelist prasete.

22. května 1881. Psí zub, přeslen (val).

26. května 1881. Tam, kde 17. května byla čelist lidská, nalezen levý hnát člověka (zlomek), holeň, kost lýtková, stehenní, krční obratel, češka, několik zlomků žeber, sekyrka ze serpentinu opotřebovaná, čelní kost lebečná z člověka.

6. června 1881. Horní čelist bobra, horní čelist kozy, zub koně, zub krávy, škeble říční, střepy (strž).

17. září 1881. Střepy a pazourkový škrabák (v místech z 18. května 1881).

24. října 1881. Poznámka. Fiala a Řehák nalezli kus lávy. Dle dr. Mucha pochází z Uher.

23. prosince 1881. Přeslen, střepy, mazanina, ucha, drtidlo (Planičky).

24. prosince 1881. Střepy.

3. ledna 1882. Střepy, $^1/_2$ přeslenu, strusky z hlíny (mazanina).

19. února 1882. Pátráno po mazanině. Mnoho kusů nalezeno ve hromadách; jsou na polo vypáleny, mnohé ve strusky proměněny a zpečeny. Hnáty dobytka hovězího roztříštěné, stolička krávy bahenní, přeslen ozdobený. U Planiček: Zlomek levé spodní čelisti kozy, levá kost vřetenní (115 *mm*), pravá kost stehenní, zlomek kosti loketní a holenní.

24. února 1882. Střepy, kosti, mazanina, dolní čelist prasete, stolička koňská, třísky pazourku, přeslen (Planičky).

27. února 1882. Střepy, mazanina.

28. února 1882. Dno nádobky vnitř rumělkově červené, vnějšek černý, střepy s okrasou prstovou; pod lupou viděti rýhy kůže a rýhu nehtu; prst malý špičatý, nehet krátký, zaokrouhlený.

1. března 1882. Dva ruční mlýny z permského slepence (Červený kopec u Brna), jeden z kulmového slepence, jiný ze syenitu, kus mazaniny s otiskem listu a zrnem pšeničním (jižní svah).

2. března 1882. Uhlíky a kameny vápencové, jež sem byly doneseny (strže).

4. dubna 1882. Poznámka. V místech (hlavní strž), kde památky člověka byly nalezeny (15. května 1881): Zlomky lebky, zlomky hnátu, levý kloubový konec hnátu, obratel krční, úplná čelist člověka. O 10 *m* výše: kost čelní, kost skráňová, spodní kloub kosti stehenní, češka, zlomek kosti lýtkové, několik článků prstových. Ve strži na jižním svahu: pravá kost ramenní.

7. srpna 1882. Nožík pazourkový, zlomek sekyrky, velký zlomek mísy (jižní svah).

1. září 1882. Zlomek plochého šálku, zlomek mísky s úškem. Ve strži: 2 stoličky lidské.

2. října 1882. Lebka as 8letého dítěte, při ní střep červeně natřený, hlazený, horní stolička krávy. Polovice mlatu kulovitého z devonského vápence (na západní straně Hradiska). Zlomek levé čelisti dítka as $1^1/_2$ leta starého, polovička serpentinové sekyrky, jehla bronzová (délka 87 *mm*, tlouštka 2 *mm*, ucho zlomeno, kousek vylomeného ucha je 4 *mm* dlouhý),[1] střepy tuhované. Fiala úplnou sekyrku (Planičky).

5. ledna 1883. Míska s uchem (zlomek) a struska bronzová (strž na již. svahu). Hrot kostěný (délka 55 *mm*, průměr 17 *mm*), střepy tuhované, kus přeslenu, levá kost vřetenní kravská (Planičky).

23. března 1883. Střepy, kostěný výrobek (délka 84 *mm*) neznámého účele (tab. X., obr. 8.), zlomek kosti stehenní (Planičky). Broušený mlat ze syenitu (zlomek) v díře přeražený (na cestě V panských).

2. srpna 1883. Zlomek šálku (Planičky).

20. srpna 1883. Fiala: Sekyrku ze syenitu, kus přeslenu (Planičky).

30. srpna 1883. Sekyrka nehotová z amfibolitové břidlice, přeslen s ryhami, kus slitiny bronzové, nožík z pazourku (Planičky).

1. září 1883. Ruční mlýn je mezník nedaleko strží. Na jižním poli od mezníku: zlomek spodní čelisti dítěte $1—1^1/_2$ roku starého s 2 zuby. Dvě pole severněji prstový článek lidský. Úplné zánartí koně mezi kostmi a střepy, krční obratel krávy bahenní (střední strž).

3. září 1883. Em. Šauman, studující: Pazourkový nůž (Planičky). Zákop čís. I. (9 kroků od prostřední strže) v drnu šachta 1·3 *m*

---

[1] Viz chýši A.

dlouhá, 0·6 *m* široká. Ve hloubce 0·8 *m*: škeble říční, hlemýžďky. Ve hloubce 1 *m*: lebka dětská; v téže hloubce: hlavička fibule bronzové. Na severu strže: levá čelist psa a trhák, něco dál v téže hloubce (1 *m*) část čelisti koňské s dvěma zuby.[1] Ve hloubce 0·2 *m*: přeslen; ve hloubce 1 *m* o něco dál: patní kost krávy a spodní kloub holeně koňské, lidské hnáty a zub prasečí. V rozšířené šachtě (1 5 *m* dlouhé a 0·9 *m* široké), 0·2 *m* pod povrchem: kulturní hlína (popel, uhlíky, pálená hlína, střepy). Jeden střep měl uvnitř zelenavé přilité strusky. Ve hloubce 1 *m*: pravá temenní kost lidská, záhlavní kost, spánková kost, část horní čelisti a tři zlomky dolní čelisti; dva zlomky dolní čelisti jsou pravé a náležejí tudíž dvěma osobám. Dvě kosti holenní, dva zlomky kosti stehenní a kost ramenní. Dle hnátu souditi lze na individuum 75 *cm* vysoké, dle čelisti na dítě $1^1/_2$ roku staré; druhá spodní čelist náleží staršímu dítěti. Zlomky žeber a jiných kostí z krávy, kost patní z prasete, levá čelist psa.

Zákop II.: střepy a kosti do hloubky 1 *m*; ve hloubce 0·7 *m* střep 42 *mm* tlustý.

Planičky: ornice 30 *cm*, černice s uhlíky 10 *cm*; žlutá pálená hlína písčitá 70 *cm*, pevná, udupaná hlína šedá, na červeno pálená 40 *cm*. Celkem zákop 1·5 *m* hluboký. Obsah: Mnoho na červeno pálených střepů, kusy hnětené hlíny s otisky prstů, mazanina a celá nádobka (tab. X., obr. 18.) s dvěma pupíky, z nichž jeden je opatřen dírkou (snad lampička), druhý je zašpičatelý. Na bílo pálené kosti. Ve svahu 1 *m* hluboko: pod drnem (10 *cm*) vrstva bílé popelovité hlíny, 20 *cm* mocná; v ní na bílo pálené kosti a střepy červené, pak červená hlína, pálená škeble.

15. září 1883. Zlomek levé čelisti psa spálený na bělo (jižní svah).

12. dubna 1884. Nad studánkou ve hloubce 0·75 *m* ve hlíně popelovité: půl horní čelisti člověka, poblíž kosti hovězí, a to první obratel, kost stehenní atd. (východní svah). Ručka z jemné hlíny (délka 30 *mm*, průměr 8 *mm*), v rameni ulomená, na červeno vypálená (tab. X., obr. 17.).

---

[1] Dle radia koňského (kosti vřetenní) z hrobu na Širokých (Koudelka 19. února 1885) by výška koně obnášela 129·6 *cm*.

24\. září 1884. Zákop VIII.: Hloubka 1 *m*. Obsah: Zlomky kosti zvířecích, lidských, střepy.

Zákop VI.: Popelovitá vrstva a střepy s kostmi.

Zákop III. a IV.: Mnoho střepů, zlomek spodní čelisti divokého prasete, zlomky končetin a postranní zuby, dva pálení hlemýžďkové, dno nádoby podoby dna láhvového. Sekyrka syenitová (Domovní Hradisko). U brány na svahu: kulturní vrstva, střepy, kosti, popel, pálená hlína, uhlí.

26\. září 1884. Sekyrka serpentinová (Domovní Hradisko). Vývrtek z devonského vápence, celý přeslen (Planičky).

27\. září 1884. Poznámka. Z hromady od strží: sekyrka z černého hadce pěkně hlazená. Z Domovního Hradiska: bronzový nůž vyoraný (má Em. Šauman). Délka nože 90 *mm*, délka držadla 32 *mm*, tlouštka nějvětší na hřbetě 3 *mm* s ryhou. Na levé straně nože je vtlačené místo 18 *mm* dlouhé, 3 *mm* široké jako pro firmu. Držátko je na pravé straně pokryto škraloupy železného rezu. Barva nože žlutočervená (patina je totiž otřena). Nůž má známky silného opotřebení.

15\. prosince 1885. Tkalcovské závaží v půli pluhem rozříznuté; délka 24 *cm*, šířka dole 13 *cm*, díra 10 *cm* (v brázdě na poli u cesty, jež dělí Svobodné Hradisko od Domovního). Svobodné Hradisko: Zouhar nalezl sekyrku z jinorázového syenitu pouze hrubě opracovanou.

4\. dubna 1886. Poznámka. Návštěva u Fily. Fila vykopal nedaleko Planiček v jámě přes 1 *m* hluboké kosti z tura rašelinního a ovce (Domovní Hradisko). V místech, kde dle udání občanů půda duní (Panské Hradisko), vykopal Fila ve hloubce 20—30 *cm* plochou, upěchovanou a na červeno vypálenou hlínu, v níž byly kulaté díry (20 *cm* v průměru); díry byly 20 *cm* hluboké a končily špičatě. V jedné vězel kužel z hlíny, jenž byl na povrchu na červeno vypálený, uvnitř černý. Hlína kužele byla míšena plevami ječmenovými a ovesnými a chovala i zrna. Zde byl nalezen též ruční mlýn. Pod starými: ve hloubce 20—30 *cm* vykopána byla podobná plocha jako na Panském Hradisku. Hlína byla upěchována a na červeno vypálena. Na upěchované hlíně ležely velké střepy, četné zteřelé kosti, ruční mlýn s dvěma kulatými drtidly (tab. V., obr. 52., 53., 54.). Ve hloubce 0·5 *m* kost ramenní (Panské Hradisko).

Práce Jindřicha Slováka.

Jindřich Slovák, knihtiskař v Brně (nyní v Kroměříži), počal sbírati střípky na Hradisku na podzim r. 1885. Byl tu několikrát procházkou. Četné střepy po mezích a na polích poutaly jeho pozornost svou hrubostí a zvláštní ozdobou. Sbíral je ze zvědavosti a bavil se nimi. Když jich míval plné kapsy, kladl je na mez na hromádku, aniž by věděl proč; pohodit je nechtěl, neb zdálo se mu, jakoby volaly: Zanech nás pro strýce Příhodu!

Při jedné vycházce r. 1886 dověděl se od jistého občana z Obřan, že pp. Zouhar a Fila, učitelé v Obřanech, mají mnoho věcí starožitných z Hradiska. Navštívil je a vida u nich pěkné starožitné nádoby umínil si vyplňovat své prázdné chvíle prací na Hradisku. Nevěděl ovšem, že nádoby, jež mu byly ukázány, z Hradiska nejsou. Zmínění pánové mu prý pohřebiště Obřanské tajili.

Z jara r. 1887 měl J. Slovák již určitý cíl — hledat na Hradisku starožitnosti.

Píšeť v Poznámkách: „Jednou zatoulal jsem se, prohlížeje si rozlohu Hradiska, na východní stranu, kde je druhý železniční tunel, jedeme-li z Brna ku Praze. Zde pod ostrým svahem okraje Hradiska nalezá se křovím porostlá prostranná kotlinka. Pozoroval jsem na ní kopečky počtem 6, jež se zdály, jakoby s hůry od okraje (nyní meze) byly nasypány. Kopečky byly porostlé drnem a křovím. Na prostředním z nich vymlela voda malou strž. Zakopl jsem do stěny strže a viděl, že půda je popelovitá a chová pěkné střípky.

Příští neděli pustil jsem se se svými známými do rozkopávání kopečku a nalezl jsem, že kopeček byl skoro samý popel s četnými střepy z nejrůznějších nádob. Vedle střepů měl kopeček plno přetlučených a rozštípaných kostí, zejména hovězích, prasečích, kozích, psích a drobné kůstky ptačí. Mnohé střípky byly dovedně zdobeny. Z několika, jež k sobě se hodily, dala se sestavit polovička pěkně ryhované nádobky (tab. V., obr. 19.).

Místo toto pojmenovali jsme si, abychom nějaké označení místa vůbec měli, „žároviskem“.

Na „žárovisko“ chodil J. Slovák kopat opět a opět a vždy vracel se domů s četnými pěkně zdobenými střepy (tab. III., obr. 16.—45.).

Jednou našel tu mezi střepy též zlomek hliněného věnečku (tab. V., obr. 10.) a hliněné závaží (tab. V., obr. 51.).

Ze střípků vynikaly jemností a ozdobností střípky z nádob tuhou natíraných (tab. IV., obr. 1.—7., 10.—18., 21.—26.), pak z nádob červených a bělošedých (tab. III., obr. 16., 19., 20., 21., 22., 17., 26., 28., 30., 31., 32., 41., 44., 45., 33., 36.), takže střípkům z nádob porcelánových nejsou nepodobny. Střepy jemné jsou dokonale vyhlazeny a vyhlížejí, jakoby byly polírovány.

Na střepech, jež Slovák na Hradisku nasbíral a zejména ze „žároviska" vyzvedl, je ornament čárkový karakteristickým. K čárce přistupuje zhusta rýha a důlek. Střídání se čárek, ryh a důlků tvoří pěknou ozdobu. Čárky ryty byly kolmo neb šikmo buď ostrou hranou kamene neb kosti, neb kostěnou jehlou. Též důlky a rýhy dělány byly as kostí zaokrouhleně přibroušenou.

Zvláštní pozornost věnoval Slovák uchům nádob; nasbíral jich na sta.

Než dospěl r. 1887 ku konci, prozkoumal Slovák celý kopeček (žárovisko).

Mezi nalezenými předměty byly nejzajímavější dvě celé mísky (tab. V., obr. 1., 3.) a nádobkové drobotiny (tab. V., obr. 12., 14., 15.). Nádobka obr. 14. je kulatá a má malé hrdlo; nádobka obr. 15. má podobu kužele a 12. zkomolceného kužele. Všecky nádobky jsou maličké, snad dětské hračky. Tomu by nasvědčovala i droboučká mísečka v „žárovisku" nalezená (tab. V., obr. 9.).

Vedle těchto celých nádobek vyskytly se četné nádobky necelé, a sice mísečky, kalíšky, hrnéčky a slzničky, jaké se též na pohřebišti pod Hradiskem objevily (tab. V., obr. 2., 8., 11.).

Tvar jiných nádob znázorňují střepy na tab. V., obr. 4., 5., 7., 60., 61., 13., 21., 16., 17., 18., 19., 20.).

Mimo střepy z nádob poskytlo „žárovisko" též přibroušené kůstky, jimiž nádoby mohly býti hlazeny a zdobeny.

Nejdůležitějším nálezem byla bronzová jehlice (tab. X., obr. 9.), jež úplně souhlasí s předměty téhož druhu na pohřebišti.

V pozdější době podařilo se Slovákovi zjistiti v lese as 15 *m* pod žároviskem ve strži kulturní vrstvu na 1·5 *m* mocnou, jež se sem od „žároviska" táhla.

V této kulturní vrstvě kopal Slovák několikrát a nalezl v ní střepy souhlasné s oněmi v „žárovisku“. Hlína byla tu promíchána spoustou kostí všeho druhu zvířat, ale postrádala popel a uhlíky; někde byla sypká, jinde tvrdá jako spečená.

Dle toho zdají se býti naznačená místa smetištěm. Slovák nalezl tu též bronzový kroužek, jenž není vytepán, nýbrž ulit (tab. X., obr. 14.).

Památky z Hradiska v přehledu.

Památky, jež dílem na povrchu byly nasbírany, dílem ze zákopů vyzvednuty, jsou tyto: Nádoba, přeslen, závaží, kruh žárový, ruční mlýn, zbraň a nástroj z kamene a kosti, předměty z bronzu, zvířecí kosti, lidské kosti, obydlí, pohřeb.

Nádoba.

Nejobyčejnější předmět na Hradisku je střep z nádoby hliněné, jež sloužila domácí potřebě; všude se s ním potkáváš. Tvar, hmota a velikost se střídají.

Nejhustěji vyskytá se střep z nádoby o hrdle vyhrnutém na ven (tab. X., obr. 1.—3.) a v břiše silně vydutém (tab. V., obr. 7., 17., 19.,20.).

Ozdoba bývá na hrdle, na břichu, neb v místech mezi hrdlem a břichem.

Se střepy Hradiska hrubých nádob souhlasí střepy ze sídliště od Ostopovic, Troubska, Komína a Židenic, částečně i Líšně, Leskouna, Býčí Skály a Bisamberka v Dolních Rakousích.

a) Tvar.

Ve tvaru nádob, pokud ze střepů souditi lze, není velká rozmanitost. Větší nádoba celá, neporušená do letoška scházela;[1] toliko skrovné drobotiny poskytlo Slovákovo „žárovisko“ (tab. V., obr. 1., 3., 12., 14., 15., 9.) a Koudelkův zákop (tab. X., obr. 18.).

Z toho, co dobyto, jde najevo, že hotoveny byly hrnce, cezáčky, šálky a mísky (tab. III., IV., V.).

Nádoby větší jsou méně úhledné a na povrchu drsné. Vnitřek je urovnán a vyhlazen.

[1] Práce letošní, ku konci srpna na Hradisku podniknutá, dala opětně chýši; zmínku činím v „dodatku“ na konci stati.

Menší nádobky jsou celkem úhledné, hlazené, tuhované i netuhované a vkusně zdobené.

b) Hmota.

Nádoba robena byla z hlíny. Hlína je různá dle velikosti nádoby. U nádob velkých, ve stěně 6—20 *mm* tlustých, je hlína promísena pískem křemenitým neb syenitovým, drobnějším i hrubším až velikosti hrachu. Na lomu jeví se zevnější část vypálena do červena, vnitřní do šedočerna. Nádoby z této hmoty mají často hrubé pupíky a ucha, pásky kol hrdla, při okraji neb přes břich, jsou nízké i vysoké a ozdoba na nich způsobena je dřívkem neb prstem (tab. III., obr. 1.—15., tab. V., obr. 5.).

U nádob menších je hlína čistá, dobře propracovaná. Tloušťka stěn obnáší 3—10 *mm*.

Nádoby tyto bývají vnitř i vně (hustěji pouze vně) tuhou natřeny a pěkně zdobeny; též nádobky netuhované jsou někdy dovedně okrášleny.

Některé nádoby jsou robeny z hlíny jemné, červené, jakoby byly z hlíny „terra sigillata“ (tab. III., obr. 29., 44., 18., tab. V., obr. 18., tab. X., obr. 3.). Na vnější straně jsou dokonale vyhlazeny a lesknou se jako polírované. Tloušťka stěn je nepatrná a výzdoba bohatá.

Jeden druh nádob menších hotoven byl z hlíny bílé a nažloutlé (jílky), velice jemné jako plavené.[1] Uhlazení je dokonalé, vypálení polovičaté, ozdoba rozmanitá, tloušťka stěn skrovná (tab. III., obr. 16., 19., 17., 20., 26., 41., 22., 28., 30., 33., tab. IV., obr. 40., 42 , 38., 41.), tab. X., obr. 2.

c) Výzdoba.

Výzdoba nádob je velice rozmanitá. Náleží sem pupík, obojek, důlek, rýha, zářez, čárka, tečka a jejich kombinace.

Pupíky umístěny byly kolem nádoby vodorovně; jsou nevysoké a 2—4 *cm* dlouhé.

Obojky jsou více méně vyvyšené pásky, jež běží vodorovně kolem nádoby; v nich vytlačeny jsou jamky prstem neb dřívkem. Tu a tam je okrasa obojková spojena s pupíkovou; pupík je totiž někdy v pásku, někdy pod ním.

[1] Jílka tato, drobným ostrým křemenitým pískem promísená, nalezá se zde onde na polích při silnici, jež vede z Obřan do Bílovic.

Pásek (obojek) je u nádob velkých, válcových umístěn v horní třetině stěny (tab. III., obr. 7., 8., 9., 15., tab. V., obr. 5.). U nádob s břichem vydutým nalezá se mezi hrdlem a břišní vydutinou.

Jamky prstové neb dřívkové nejsou vždy v pásku vyvyšeném, někdy jsou i ve stěně (tab. III., obr. 1.) poblíž okraje. Okraj hrdla bývá kolmý neb slabě ven vyhrnutý; v případě tomto bývají jamky někdy šikmo kladeny (tab. III., obr. 5.), čímž okraj zůstává ostrým.

Na místě jamek prstových objevují se v pásku jamky dřívkem robené a jsou pravidelnější (tab. III., obr. 8.). Jamky dřívkové bývají i ve stěně nádob. Všeobecně připadá na 50*mm* pět prstových jamek, jež hloubku 5*mm* nepřesahují.

Konečně vyskytují se na povrchu nádob hrubých brázdy způsobené prsty a zářezy v okraji hrdla, kterážto okrasa zhusta šikmo ku kraji hrdla směřuje.

Uvedené ozdoby dlužno pokládati za nejprimitivnější.

Ozdoba vyvinutější je ornament přímočárný spojený postupem času s tečkováním a čárkováním.

Prvky čárkového ornamentu jeví se pod způsobou čar nepravidelně do stěny hrubých nádob vyrytých (tab. III., obr. 23., 38., 25., 27., 35.; tab. IV., obr. 29., 45.; tab. XV., obr. 10—12.).[1]

Na nádobách menších, hlazených nepravidelnost čar ustupuje pravidelnosti a to ve spojení s tečkami a čárkami v takové rozmanitosti, že nesnadno nalézti dva střípky s touže ozdobou (tab. III., obr. 16., 19., 21., 22., 17., 26., 28., 30., 41., 36., 33., 43., 44., 45.; tab. IV., obr. 1.—24., 38., 40., 37.; tab. XIII., obr. 1.—18.; tab. XV., obr. 1.—9.; tab. X., obr. 1.—4.).

Ozdoba ryhová je obyčejná. Rýha je mělká (tab. III., obr. 20.; tab. IV., obr. 8., 18., 16., 22., 31.; tab. V., obr. 7., 19.; tab. X., obr. 1., 3.).

Někdy vyskytá se též mělký, okrouhlý důlek, jenž s ornamentem přímočárným bývá spojen (tab. III., obr. 28.; tab. IV., obr. 1., 2.).

d) Dno.

Dno nádob je obyčejně ploché, zřídka do vnitř nepravidelně vtlačené a je silnější než stěna; jsou dna až 20*mm* silná při stěnách 8*mm*.

[1] Pouze skrovné ukázky.

Dno přirovnáno k velikosti nádob bývá dosti malé.

Stěny vystupují ode dna skoro vždy v tupém uhlu, zřídka stojí kolmo, v kterémžto případu dno je širší než břich. Nádoby tohoto druhu mají stěny válcové a okraj mírně na ven vyhrnutý.

Dna, jež do vnitř jsou vtlačena, mají uprostřed kruhový důlek, kolem něhož běží někdy malá kruhová vyvýšenina, jež od stěn jamkou stejné šířky je oddělena.

e) Okraj.

Okraj je u mnohých nádob na ven vyhrnut neb přehrnut, má sílu stěn a jen zřídka je tlustší; v tomto případě je vodorovně urovnán neb i do vnitř jednoduše neb dvojnásobně šikmo zříznut.

Jsou též nádoby, jejichž okraje vodorovně pod pravým uhlem jsou zahnuty a nahoře uhlazeny a ozdobeny (tab. IV., obr. 11.). U některých je okraj rovný a nepřehnutý.

U šálku je okraj slabě na ven vyhrnutý neb rovný (tab. V., obr. 4., 13., 61.); u mísek bývá též na ven zahnutý (tab. IV., obr. 19., 20., 21., 36.) neb rovný (tab. V., obr. 1., 16.) a jen zřídka do vnitř zahnutý.

f) Pupíky a ucha.

Mnohé nádoby mají na břiše neb při hrdle pupíky a ucha.

Zda pupíky byly prvkem okrasovým, zda prvkem ucha, je vedlejší. Pupík dobře se hodí k tomu, aby ruka, zvédajíc nádobu, měla podporu. Pupík propichl se postupem času pro šňůru, díra se zveličovala, a z pupíku přirozeným způsobem se mohlo ucho vyvinouti.

Menší část pupíků provrtána je kolmo (tab. III., obr. 40), větší část vodorovně.

Na menších nádobách bývají pupíky vyzdobeny.

g) Výroba.

Nádoby robeny byly v ruce, ne na kruhu. Celou větší nádobu, jak shora bylo řečeno, Hradisko neposkytlo.[1] Větší zlomek z nádoby nalezl Fl. Koudelka ve hromadě kamení na východním svahu a Slovák v „žarovisku“ (tab. V., obr. 60., 7., 18., 19., 13., 17., 16, 20.). Zlomek Koudelkův náleží nádobě v břichu kulovitě vyduté, s páskem kol hrdla

[1] Letošní chýše poskytla 4 nádoby.

a okrajem na ven vyhrnutým. Ze zlomků Slovákových má jedna část tvar též kulovitý (tab. V., obr. 17., 19., 20.), jiná hrnkový (tab. V., obr. 18.), šálkový (tab. V., obr. 13., 61., 4.) a mískový (tab. V., obr. 1., 3., 16.). Zlomek Koudelkův představuje nádobu 90 *mm* vysokou, v hrdle 70 *mm*, ve dnu 50 *mm* a v břiše 130 *mm* širokou; nádoba je z hlíny jemné a slabě vypálena. Výzdoba, 15 *mm* pod okrajem umístěná, záleží ve 4 vodorovných ryhách, jež břicho od hrdla oddělují. Od těchto ryh jdou podobné rýhy kolmo přes břich a ke dnu se ztrácejí.

Přeslen.

Přeslenů je na Hradisku hojnost. Tvar je rozmanitý. Hustý je tvar kuželovitý a prstenový, řidší placičkový (tab. VI., obr. 1.—14.). Nejhojněji vyskytují se zlomky přeslenové.

Přesleny jsou slabě vypáleny. Některé vyzdobeny jsou ryhami, některé vodorovnými, některé kolmými čarami a jsou též tuhované.

Podstavec (závaží).

Ku hliněným výrobkům náležejí též předměty tvaru jehlancového a kuželového různé velikosti a různého vypálení; někdy jsou i nevypáleny a jen očazeny. Předmětům těm říká se obyčejně „tkalcovské závaží“.

Mám za to, že o předmětech těchto jako tkalcovských závažích mluviti nelze. Neb všimneme-li si dírky, jež u nich při vrcholu vodorovně je umístěna, vidíme, že dírky vyhloubeny jsou směrem ke dnu a nikoli k vrcholu. Kdyby předmět byl závažím, pak nemohla by se díra vyšoupati nití neb šňůrou ke dnu, nýbrž musila by vytřena býti k vrcholu. Pokládám jehlance a kužele tyto za p o d s t a v c e p r o r o ž e ň, na níž se maso nad ohněm upravovalo. Husté očazení a jednostranné vypálení domněnku tuto potvrzuje.

Kruhy žárové a placičky.

Dosti hojné jsou na Hradisku tak zvané kruhy žárové, ale vždy jen ve zlomcích. Chýše B poskytla 3 zlomky, žárovisko 1 kus; mimo to vyskytují se zhusta na povrchu (tab. VI., obr. 18., 19., 20.). Myslím, že sloužily za podstavce pro nádoby menší s oblým dnem, jež k ohni byly přistavovány.

Též nalezeno několik placiček z hlíny a kamene s dírkou na okraji. Fl. Koudelka nalezl dvě provrtané a dvě navrtané.

Zda placičky tyto měly býti okrasou na krk, neb amuletem, neb něčím jiným, těžko rozhodnouti.

Zbraň a nástroj z kamene a kosti.

Hradisko poskytuje jak na povrchu, tak ve vrstvách kulturních hojné nožíky, škrabadla, pilky a šipky z pazourku a rohovce.

Vrstvám Hradiska pazourek dle zkoumání Koudelkova ve stržích provedeného schází. Za to v rovině pod Hradiskem u Maloměřic, Židenic a Juliánova je však dosti hojný. Odtud donášeli si Obřanští beze vší pochyby pazourkový material na uvedené předměty.

Pěkné předměty toho druhu chová Františkovo museum a Musejní spolek (tab. VI., obr. 27., 28., 33., 36., 40., 49., 50. atd.).

Vedle pazourku a rohovce[1] užívali Obřanští na hotovení zbraní a nástrojů hmotnějších břidlice chloritové, amfibolitové, hadce, vápence, pískovce atd.

Četné sekyrky, dláta, mlaty a motyky chová Františkovo museum a Musejní spolek (tab. VI., obr. 21., 22., 34., 26., 23., 24., 29., 25., 30.). Mlaty vyskytují se obyčejně ve zlomcích jsouce v uchu přeraženy. Zvláště hojny jsou vývrtky (tab. VI., obr. 32., 31., 43., 44.).

Nástroje z kosti jsou řidší. Fl. Koudelka nalezl jednu šípku (tab. X., obr. 16.); je čtyrhranná, do špice přibroušená, má v patce kruhovou díru, by se mohla nastrčit na šipiště (délka 39 *mm*, šířka 13 *mm*, tloušťka 9 *mm*). Podobně Fila (tab. XIV., obr. 33.); je třistranná, na obou koncích špičatá a ostrohranná (délka 42 *mm*).

Chýše daly hroty oštěpů (tab. V., obr. 23., 29.), šídla, škrabadlo (kančí zub), šípku pazourkovou a šípku kostěnou jen zhruba ořezanou (tab. V., obr. 45., 44., 43., 30., 39., 46.).

Ruční mlýny.

Ruční mlýn je na Hradisku předmětem zcela obyčejným. Skládá se ze dvou částí, z kamenné placky, jež na jedné straně je plochá, zhusta konkávně vyhloubená (vydřená), a z podlouhlého neb kulovitého kamenného drtidla, jímž se obilí na mlýně rozmělňovalo.[2] Jsou z různých

---

[1] Fila nalezl též kousek obsidiánu (tab. VI., obr. 48.), ale odštěpek schází.

[2] Mlýnů ručních užívají do dnes lidé nízkého vzdělání v Africe a Americe

hornin (ze syenitu, permského a kulmového slepence), a potkáváme se s nimi zejména na hromadách kamení a v brázdách pod způsobou mezníků. Fl. Koudelka jich nalezl několik; podobně Fila, Zouhar, Dr. Dvorský a ještě jiní (tab. V., obr. 54., 59., 53., 52.).

Obilí na těchto mlýnech nebylo na mouku umíláno, nýbrž bylo pouze rozmačkáváno.

Ruční mlýny obřanské souhlasí s ručními mlýny osad nákolních.

Předměty z bronzu.

Obřanští znali též bronz; památky jsou však velice řídké. Z bronzu měli šperk, nástroj i zbraň. Zda-li znali bronz připravovat a předměty z něho robit, pochybuji. Ze strusky bronzové, kterou Koudelka nalezl u Planiček a ze střípku se zdánlivým bronzovým povlakem mohlo by se soudit, že bronz slívali, ale řídkost kovu toho na Hradisku[1] nutí k domněnce, že si předměty z bronzu zjednávali koupí.

Nálezy bronzové jsou tyto:

Prsten. Prsten ze zákopu čís. I. Prsten pokryt je značnou vrstvou rzi; má v průměru 18 *mm*, je 5 *mm* široký a 3 *mm* vysoký a hladký; váha 5·88 *gr*.

Jehlice. Jedna jehlice ležela na povrchu na poli (Panské Hradisko); je 100 *mm* dlouhá, 10 *mm* široká a 2 *mm* tlustá a váží 11 *gr*; je poněkud prohnutá a s jehlicemi na pohřebišti totožná, jiná nalezena byla v chýši B (tab. XIV, obr. 30.).

Čepel nože bronzového (zlomek) dal zákop V. (tab. X, obr. 6.) Délka zlomku 37 *mm*, šiřka na lomu 8 *mm*. Hřbet je rovný, ku špici mírně zahnutý. Tlouštka 1 *mm*, váha 2·8 *gr*. Patina je dokonalá.

Jehla bronzová (zákop V.). Délka 87 *mm*, tlouštka největší 2 *mm* (tab. X., obr. 13.); podobnou jehlu dala chýše A (tab. XIV., obr. 42.).

Koral a tulejka z bronzu (tab. X., obr. 19., 7.).

Různé drobotiny.

Vedle uvedených předmětů poskytlo Hradisko ještě věci, o jejichž významu nesnadno se vysloviti. Jsou to především podlouhlé kamenné placičky s dírkou při okraji užším (tab. V., obr. 41., 37., 36.), pak malý kuželek s jemnou dírkou, jíž lze sotva nit protáhnout (tab. IV.,

---

[1] Na pohřebišti je bronz též vzácný.

obr. 48.), růžek hliněný (tab. IV., obr. 47.), dvojité kuželky hliněné (tab. IV., obr. 33., 35.),[1] zlomky hliněné ptáčkům ne nepodobné (tab. IV., obr. 27. a 30. a tab. V., obr. 49. a 50. pouze podstavce), zlomek nějakého zvířátka o čtyrech nohách z bílé hlíny (tab. IV., obr. 43.), ručka v rameni ulomená (tab. X., obr. 17.), zpracovaná kost neznámého účelu (tab. X., obr. 8.).

Placičky pokládám za amulety, podobně i malý kuželek; vede mě k tomu souhlasný nález na pohřebišti v popelnici.

Dvojité kuželky jsou snad předměty obřadní a tolikéž i ptáčkové. U ptáčků soudím na obřadnost z třirohého zakončení hlavičky; zakončení toto zhusta se vyskytá u řehtaček, hrobních to příměsků pohřbů žárových.

Konečně sem náleží řehtačka, tvaru kulovitého (tab. V., obr. 6.), jež se rozpadla a 9 kaménků chovala. Též řehtačku pokládám za předmět obřadový.

Ručka, jejíž prsty jen zdaleka jsou označeny, náleží snad idolku.

Obydlí.

Seznavše, co si Obřanští robili, tážeme se, jak asi bydleli.

Fl. Koudelka všímaje si každého předmětu, jenž mu na Hradisku pod ruku přišel, nacházel, jak z jeho zápisku patrno, kusy hlíny, jež jsouce nestejně vypáleny byly vždy téhož rázu. Na jedné straně je obyčejně plocha přihlazená, na druhé naproti tomu drsná s válcovými, skoro rovnoběžnými prohlubeninami. Prohlubeniny mají 15—20 *mm* v průměru. Tak na př. viděti v kuse 60 *mm* širokém tři rovnoběžné prohlubeniny (tab. X., obr. 15.).

Podobné kusy hlíny nalezl jsem v obou chýších a Fila na různých místech na Hradisku.

Prohlubeniny jsou otisky prutů 15—20 *mm* silných, vedle sebe a na sebe kladených, jež hlinou byly omazány.

V mazanině lze pozorovati otisky řezanky, listů, klasů travných a křemenitý písek, jenž velikosti liskového ořechu dosahuje. Jeden rozlomený kus měl na lomu, jak na svém místě bylo praveno, otisk listu a jiný obilní zrno.

---

[1] Kuželek č. 34 (tab. IV.) nalezen byl ve hrobě na pohřebišti.

Dle míst, kde uvedené památky se vyskytují, je patrno, že sídliště prostíralo se hlavně po horní planině, kde se tří stran ostrými svahy přirozeně bylo zabezpečeno.

Aby zjednána byla jistota i směrem na severozápad (viz plán tab. I.), kde planina s ostatní rovinatou vyvýšeninou souvisí, opevněna byla tato část náspem, jenž pouze na ven byl příkrým, maje podklad z nakupeného kamene.

Zbytky tohoto náspu jsou znatelny na severu, severozápadě a severovýchodě zvláště u Planiček.

Podklad náspu v těchto místech byl z kamene; dokládal tak Fl. Koudelkovi Ber. Špatný, pololáník z Obřan, jenž část této zdi r. 1853 rozebral a z dobyté hmoty domek si postavil. Jak daleko tento kamenný podklad od Planiček sahá, nebylo dosud prozkoumáno.

Památky po člověku.

Kostí lidských je na Hradisku poměrně málo. Koudelka nalezl (7. srpna 1892) na jižním svahu u prvního tunelu ve strži (1·5 *m* hluboko) pravou ramenní kost; schází jí pouze horní kloubová hlavice.

Čestnější památky daly svahy východní, a sice zákopy u strží a stěny strží. Východní strž: kus lidského hnátu a jiné zlomky (1. listopadu, 19. listopadu 1880); východní svah náspu: (18. dubna 1881) stolička, (8. května 1881) lidský hnát, (15. května 1881) kosti lebečné a jiné drobty ve hrobě, (17. května 1881) spodní čelist, 26. května 1881 zlomek levého hnátu, holeň, kost lýtková, stehenní, krční obratel, češka, zlomek žeber, kost lebečná.

Hlavní strž 4. dubna 1882: zlomky lebky, hnátu, obratel krční, úplná čelist. Něco výše: Kost čelní, skráňová, spodní kloub kosti stehenní, češka, zlomek kosti lýtkové, články prstové (vše může náležeti jednomu člověku).

1. září 1882. Jižní svah strže: Pravá kost ramenní, dvě stoličky.

2. října 1882. Lebka 8letého dítěte; zlomek levé čelisti dítka $1^1/_2$ leta starého.

23. března 1883. (Planičky.) Zlomek kosti stehenní.

1. září 1883. Zlomek spodní čelisti dítěte 1—$1^1/_2$ leta starého.

3. září 1883. Zákop I. Lebka dětská, lidský hnát, temenní, záhlavní spánková kost, část horní a tři zlomky dolní čelisti, dvě kosti holenní, dva zlomky kostí stehenních, kost ramenní (dle hnátu dítě 75 *cm* vysoké).

18. dubna 1884. Nad studánkou: Půl horní čelisti člověka.
4. dubna 1886. Ramenní kost.

Celou lebku (chová Musejní spolek) vykopal J. Fila ve východním břehu hlavní strže poblíž zákopu Koudelkova čís. II. as 1·5 *m* pod drnem. Lebka je zachovalá, ale schází jí dolní čelist, jež přes vše hledání nebyla nalezena; čelist horní má dokonalý chrup.

Dle délky končetin byl člověk Obřanský as 1·58 *m* vysoký. Tvar prstů je viděti na kuse hnětené a vypálené hlíny a na střepech v okrase obojkové. Na jednom střepě tohoto druhu patrny jsou čtyři prstové důlky, na nichž pod lupou pozorovati lze rýžky kůže a záhyby nehtů. Dle důlků jeví se prst špičatým a nehet krátkým. Kosti lebečné byly vždy vyjímajíc nález Filův rozpoutány.[1]

Pohřeb.

Pohřeb u Obřanských byl spalovací. Dokladem jsou památky Koudelkovy z hlavní strže. Týž nalezl 15. května 1881 v levé stěně uvedené strže vrstvu kulturní (0·5 *m* šířky a 0·1 *m* výšky) a v ní vedle mnoha střepů popelnicových též rozdrobené a spálené kosti lidské. Místo, jak shora bylo uvedeno, mělo na dně kameny a bylo též kameny obemknuto.

O způsobě, jak pohřeb byl uložen, poučuje nás jiný podobný nález Fr. Fialy v téže strži. Týž vykopal (0·5 *m* pod povrchem) dvě na sobě postavené a tlakem země poškozené popelnice, z nichž jedna chovala mezi popelem a hlinou zlomky lidské lebky; popelnice se zlomky lebečnými stála přímo, druhá byla poklopena.

Ač jsou to nálezy pouze dva, přece lze za to míti, že se na Hradisku též pohřbívalo, a pohřeb že byl spalovací.

Jestliže ostatní lidské kosti jsou nespálené, mohou náležeti padlému vojínu nepřátelskému, jemuž nedostalo se pocty býti pohřbenu obřadem obvyklým. Památky kostí dětských mohou pocházeti z doby, kdy sídliště násilně za své vzalo.

Památky zvířecí.

Památek zvířecích dobyto v chýších, při stržích a ve stržích, v žárovisku a u Planiček takové množství, že lze si učiniti zcela jasný obraz o zvířeně, jež na Hradisku za pokrm sloužila.

---

[1] Viz „dodatek.“

Ku kostem vyoraným a na povrchu nasbíraným nelze přihlížeti; mohouť býti na pole s mrvou vyvezeny.

a) Pes bahenní.

Památky psa nejsou sice tak hojné jako jiných domácích zvířat, ale v žádném ze zkoumaných míst nescházely.

V chýších nalezena část čelisti horní, celá čelist dolní, zlomky kosti lýtkové, obratel, kusy žeber a zuby.

Fl. Koudelka vykopal na východním svahu ve dvou daleko od sebe vzdálených místech v nepohnuté vrstvě kulturní levou čelist (ve stěně hlavní strže 1 *m* hluboko) a zub trhák horní čelisti jiného individua. V náspu severovýchodním mezi střepy pravý trhák (22. ledna 1881) a na jižním svahu (15. září 1883) zlomek levé čelisti.

Koudelka srovnal tyto památky s památkami psa švýcarských nákolí a nalezl, že se shodují.

Pes bahenní je postavy malé a blíží se dle Rütimeyera nejvíce křepeláku, dle Jeitelesa jezevčíku.

Tolik je jisto, že Obřanští psa měli a masa jeho požívali.

b) Bobr.

Bobra poskytly zákopy Koudelkovy; týž nalezl totiž horní čelist. Bobr byl tudíž předmětem lovu a domovem v údolí Svitavy.

c) Kůň.

Památky po koni jsou dosti hojné, ale celistvé scházejí. Obyčejně se vyskytují články prstové a zuby, jež zkáze nejvíce vzdorují.

Koudelka nalezl ve hlavní strži vedle jiných zbytků zvířecích koňskou stoličku; stolička náleží koni malé postavy.

Chýše daly zubů několik, a všecky byly malé.

Všecky ostatní zuby koňské na Hradisku nasbírané mají rozměry, jež se srovnávají s rozměry zubů oněch malých koní, kteří jsou nižší než 150 *cm*.

Nalezené články prstové srovnal Koudelka se souhlasnými koně prostředního do výše 156 *cm* a nalezl, že Obřanští měli koně malého as 120—130 *cm* vysokého se slabými končetinami.

d) Prase divoké.

Divoké prase zjištěno bylo v chýši A i B a v zákopu III. Jsou to zuby, zlomky čelistí a končetin. Ze zlomků zachovalejší je čelist

s oběma posledními třenáky a spodní čelist s druhým pravým třenákem.

Zuby postranní jzou značných rozměrů; jeden sloužil za škrabadlo (tab. V., obr. 24.) a jeden za rydlo (tab. V., obr. 30.).

e) Prase bahenní.

Z prasete bahenního nalezeny zlomky horních i dolních čelistí. Chýše daly zlomky 3, zákopy Koudelkovy 2 zlomky. Prase bahenní je menší než divoké.

f) Kráva bahenní.

Památky dobytka hovězího jsou na Hradisku nejhustější. Z toho vysvítá, že byla kráva nejdůležitějším zvířetem domácím. Památky (končetiny, žebra, čelisti, zuby atd.) vyskytují se ovšem jen ve zlomcích. Chýše A dala zlomků na několik kilogramů.

Fl. Koudelka srovnal památky z Hradiska s památkami odjinud a nalezl, že výška kostry krávy bahenní v Obřanech obnášela dle zánartí v jednom případě 115 *cm*, v druhém 122 *cm*, dle kosti vřetenní v třetím případě 110·6 *cm*.

Mimo to nalezeny byly dost četné zlomky kostí krávy bahenní též na povrchu.

g) Koza.

Památky kozí daly obě chýše (zlomky čelisti, končetin, žeber, obratlů atd.) i zákopy Koudelkovy.

Koudelka nalezl ve stěně strže hlavní v sousedství psa bahenního levou horní čelist (zlomek) s třemi mezerními stoličkami a prvním třenákem. V kulturní vrstvě na severním okraji Hradiska levou čelist dolní (zlomek) s dvěma prvními třenáky; mimo to obratle, žebra a celé nepřetlučené končetiny.

Památky kozy Obřanské souhlasí s památkami kozy z nákolí Olomouckého a nákolí švýcarských.

Koza chována byla jakožto zvíře domácí poskytujíc mléko a maso; možno, že i srsti užíváno bylo na tkanivo.

h) Srnec a jelen.

Obřanští honili na srnce a jelena. Dokladem je opracovaný parůžek srnčí z chýše A, opracovaná větev parohu jelenního taktéž z chýše A a dva zlomky růžků srnčích neopracovaných.

Pohřebiště.

Flor. Koudelka na pohřebišti.

Polní trati, jež se pod Hradiskem na západ rozkládají, slují „Příčni, Široké a Úzké.“ Mezi Příčními a Širokými vede polní cesta a spolu pěšina do Bílovic (viz plán tab. I. a tab. VII.).

Na podzim r. 1885 oral Ant. Srba z Obřan na Širokých a vyoral 3 nádoby; dvě rozbil, třetí vzal domů a zašel si do školy, aby ji pp. učitelům Zouharovi a Filovi ukázal.[1]

Pp. učitelé poznavše na nádobce příbuznost se střepy z Hradiska umluvili se, že pole Srbovo při nejbližší příležitosti prozkoumají.

Než ku zkoumání došlo, dověděli se o věci pp. Fl. Koudelka a Fr. Fiala (tehda assistent na Brněnské technice).

P. Fr. Fiala znaje Hradisko[2] a tušc pod ním důležitý objev požádal p. Filu, by jej na místo nálezu dovedl.

Stalo se. Dne 19. října 1885 stojí pp. Fila, Fiala a Koudelka na Širokých. Místo, kde nádoby byly vyorány, nalezli po střepech. Pustili se hned do práce a když dostali se do hloubky 0·5 *m*, nalezli vedle množství střepů bronzového koníka a bronzovou jehlici.

Koník se dostal p. Fialovi[3] a jehlice p. Filovi[4] losem (tab. II., obr. 1.).

---

[1] Nádobu obdržel Fila.

[2] A. Rzehak und Fiala: Eine praehistorische Ansiedlung bei Brünn. Verhandlungen des naturforschenden Vereines in Brünn, XX. Bd, 1881.

X. F. (Franz Fiala) Praehistorische Fundstätten in der Umgebung Brünns. Das Hradisko in Obřan. Orignal-Feuilleton des „Mähr.-schles. Corespondent“ 1881.

[3] Koník je majetkem prof. Makovského na technice a má dle Koudelky tyto rozměry:

Výška koníka od kohoutku (kohoutek není označen, ježto hřbet je rovný)	60 *mm*
Výška až k týlu, kde počíná hříva	93 „
Délka hlavy od záhlaví k nozdrám	18 „
Kolmý průřez prsou	16 „
Kolmý průřez břicha	11 „
Délka předních končetin	45 „
Délka zadních končetin (končetiny měřeny byly na straně vnitřní)	50 „
Délka ohonu od kořene	60 „
Hříva odstává kolmo jako stříhaná	6 „
Hříva s krkem	15 „
Trup má sice prsa naznačená, ale jen nepatrně a jest válcovitý (objem)	47 „

Kromě uvedeného prvního hrobu nalezli uvedení pp. ještě 7 hrobů, ale všude pouhé rozorané střepy. Na dně jednoho hrobu byly vedle střepů kameny.

Od tohoto okamžiku stala se pole na Širokých místem zhusta navštěvovaným. Co tu nalezeno a dobyto, o tom doleji.

Krátce po odkrytí hrobů na Širokých pozoroval p. nadučitel Zouhar na čerstvě zoraném poli Dvořákově v Příčních střepiny.

Věc sdělena byla pp. Filovi a Koudelkovi.

V poznámkách píše p. Koudelka:

I. hrob. „Dnes ráno (12. listopadu 1885) nalezl p. Zouhar hroby na trati „Příční“ na poli Dvořákově. Místa hrobů byla na čerstvě zoraném poli poněkud temněji zbarvena. Dali jsme se do práce skoro u samé pěšiny, jež vede k Bílovicím. Ve hloubce as 0·3 *m* přišli jsme na hrob. Hrob měl nádobu mísovitou, dnem zhůru obrácenou, jež pokrývala nádobu menší. V této nalezli jsme roztlučené, na polo spálené kosti a popel.

Hrob měl v průměru 0·5 *m* a sahal do hloubky 0·5 *m*.

II. hrob. As 10 kroků od hrobu I. nalezli jsme hrob II. Byl pouze 0·25 *m* pod ornicí; hloubka celková 0·3 *m*. Hrob měl 4 nádoby s rozlohou, jak znázorňuje číslo 1. (tab. VIII., obr. 1.).[1] Nádoby stály na zvětralém syenitu a obklopeny byly černou prstí promíchanou popelem u uhlím.

Válec ztenčuje se k břichu (objem) . . . . 41 *mm*
Ohon (průměr) . . . . 5 „

Končetiny jsou všude stejného průměru. Klouby nejsou označeny. Místo kopyt jdou do předu zahnuté tlápy. Uši jsou krátké a stojaté (myší). Oči a nozdry označeny jsou důlky, huba vodorovným vřezem. Mezi předními končetinami (předprsí) je vypouklý záhyb. Pohlaví schází. Kůň má postavu, jako kdyby uzdou zpět tažen jsa se zastavoval.

[4] Ve sbírkách Musejeního spolku. Délka ku špici 145 *mm*, tlouštka u hlavice 2 *mm*; hlavice záleží ze dvou vývalků, špice je ostrá (tab. XIV., obr. 4.).

[1] Vysvětlení značek:

P = popelnice velká.	š = šálek.	F = Filovy hroby.
p = popelnice malá.	o = osudí.	K = Koudelkovy hroby.
M = mísa.	s = slznička.	S = Slovákovy hroby.
m = míska.	d = spojitá nádoba.	H = Hladíkovy hroby.
h = hrnéček.	†† † = hromádka střepů.	

V nádobě 1., 2., 4. byla jen černice s popelem a uhlím, v nádobě 3. nalezaly se roztlučené pálené kosti. Dle zlomků kostí náležel hrob osobě dospělé.

III. hrob. Něco málo od hrobu II. přišli jsme ve hloubce 0·25 *m* na hrob s průměrem 0·6 *m* a 4 nádobami. Rozlohu nádob znázorňuje číslo 2. (tab. VIII., obr. 1.).

Nádoby: 1. Míska jemně pracovaná, tuhou natřená, vně i vnitř ozdobou opatřená; rozpadla se.

2. Popelnice; rozpadla se.

3. Nádoba šálková; byla prázdná a rozpadla se.

4. Popelnice s kostmi přetlučenými a pálenými.

Zajímavá byla v popelnici část lebky, a sice prostředek záhlavní kosti popálené. Na zevnější straně bylo viděti bouli s oblou hranou. Boule byla drsná, hrbolkovitá, jako krupicí posypaná. Je to kost navní povstalá zánětem pokostice. Příčina zánětu způsobena byla nejspíš úderem do záhlaví; viděti totiž na straně vnitřní na třech místech zarostlé pukliny; rána se zahojila, čímž se vyvinula kost navní.

IV. hrob. Ve hloubce 0·3 *m* pod ornicí nalezly jsme střepy a nádoby částečně rozrušené. Velká popelnice měla kosti lidské popálené a pokryta byla druhou hrubší a větší. Na tomto poli bylo ještě více hrobů, ale nádoby byly necelé.

Z Příčních přešli jsme do Širokých (majitel Dvořák). Hrobů nalezli jsme několik; ležely celkem 0·5 *m* hluboko.

V. hrob. Popelnice pokryta byla pěknou miskou a chovala jen popelovitou hlínu.

VI hrob. Dvě velké popelnice nestejné velikosti; obě byly pěkně vyzdobeny. V menší byly kosti roztlučené, popálené a v nich bronzový náramek. Pohřeb náležel dle kostí osobě mladé, dle náramku snad děvčeti.

VII. hrob. Hloubka 0·3 *m* pod ornicí; průměr 1·5 *m*. Hrob byl na 0·05 *m* hlinou vymazán.

Obsah: Ploché tlusté střepy do červena vypálené.

VIII. hrob. Týž nalezal se poblíž hrobu VI. a byl vyložen plochými, syenitovými kameny. Na kamenech stála nádoba podobná sploštělé kouli, se širokým břichem a úzkým hrdlem; byla na povrchu tuhou natřena a uvnitř do červena vypálena.

IX. hrob. Ve vzdálenosti 5 kroků na sever od hrobu VIII. nalezen byl hrob IX. Choval dvě úplné popelnice; v jedné byl bronzový náramek. Náramek je malý, bez okras, s konci přes sebe přeloženými, ale nespojenými. Patina je zelenavá a hnědá. Tloušťka 6 *mm*, zevnější průměr 52 *mm* a 49 *mm*; drát je plochý, konce useknuté. Náramek podobá se onomu, jaký p. Fila nalezl. (tab. XIV., obraz 3.)."

V dalších záznamech čteme:

„Dne 19. listopadu 1885 kopali jsme poblíž dřívějších hrobů na Širokých směrem k severu. Hroby hledaly jsme dle černé popelovité hlíny."

X. hrob. Pod ornicí 20—30 *cm* objevila se černá hlína; chovala několik střepin a nožík pazourkový. Ve hloubce 0·4 *m* udeřili jsme na velkou nádobu, při níž bylo velké množství potlučených pálených kostí lidských. Nádoba ležela na boku a půl jí scházelo. Pod nádobou byly střepy z jiných nádob a pálené kosti. Mimo to ležela tu část čelisti ovčí a hnát koňský. Dle hnátu obnášela výška koně 1·296 *m*.

Na to prokopáno bylo ještě několik míst, ale nalezeno bylo pouze několik nepatrných střepů.

I přešli jsme opět na pole Dvořákovo do Příčních.

XI. hrob. Osm kroků od polní cesty zaryli jsme do půdy načernalé a dodělali se v hloubce 0·4 *m* pod ornicí hrobu XI. Bylo v něm 7 nádob, z nichž dvě byli zachráněny. Nádoby ležely těsně vedle sebe a byly tyto:

Popelnice velká, ploše smáčknutá (průměr břicha 0·29 *m*) chovala hlínu, popel, uhlíky, přetlučené pálené kosti a nádobku vyplněnou taktéž pálenými, přetlučenými kostmi lidskými, popelem a uhlíky. Na dně velké popelnice jsme nalezly bronzové předměty a sice: fibuli, náramek, nákrčník, prstýnek z drátu vinutý a sponkové zlomky.

Vedle hlavní popelnice stála smáčknutá druhá popelnice, jež s první co do tvaru i velikosti souhlasila, ale obsahovala jen černici.

Malá popelnice s okrasami chovala černici a drobné kůstky dětské.

Větší míska s černicí, dvě malé mísky.

Malá černá nádobka tvaru jablkovitého s otvorem kulatým po straně (11 *mm*). Výška 65 *mm*, dno prohloubené 19 *mm*, největší průměr 75 *mm*. Hrdelní okraj byl ulomen a tloušťka stěny obnášela 1·5 *mm*. Mezi krkem a břichem jsou souběžné čáry.

Poněvadž ve velké popelnici byli kosti osoby dospělé se šperky ženskými a v malé popelnici drobné kůstky dětské, náležel pohřeb snad matce s dítkem.

XII. hrob. O něco dál směrem k Hradisku nalezli jsme hrob XII. Choval něco střepů a kousky bronzového drátu.

XIII. hrob. Poblíž hrobu XII. odkryt byl hrob XIII. Měl 7 nádob tak rozložených, jak znázorňuje obraz (tab. VIII., obr. 1., číslo 3.). Dvě větší nádoby chovali kosti pálené a potlučené s černou hlinou. Dvě menší nádoby byly zachráněny, ostatní vzaly za své.

XIV. hrob. Dne 26. listopadu 1885 zkoumáno bylo pole Dvořákovo v Širokých (viz plán tab. VII.) a uhozeno (2·85 *m* od stezky a 9·75 *m* jižně od pole Dvořákova v Příčních) na černici a na nádoby. Polohu nádob značí číslo 4. (tab. VIII., obr. 1.). Ze všeho zachráněna byla toliko jedna celá miska. Všecky nádoby ležely ve hloubce 0·3 *m* v prohlubince písku syenitového. Obsah hrobu viděti na čís. 4. Vedle mísky *a* ležela placička hliněná s dírkou.

Další zákopy v sousedství nevedly k ničemu.

XV. hrob. Z Širokých přešli jsme do Příčních a nalezli 15 *m* od stezky hrob XV. Situaci nádob a obsah hrobu znázorňuje číslo 5. (tab. VIII., obr. 1.) Popelnice *a* pokryta byla miskou dnem zhůru obrácenou.

Ve hrobě nalezen kousek provrtané hlíny.

XVI. hrob. Hrob tento odkryt 6 *m* od stezníku přímo proti hrobu IV., jsa od něho 2·25 *m* na sever vzdálen. Černice měla v průměru 1 *m* a šla do hloubky 0·35 *m*; byla plna střepů, popele a pálených kostí.

Obsah: Jediná celá prázdná miska obyčejného tvaru, jež se rozpadla.

XVII. hrob. Dne 3. prosince 1885 zkoušeli pp. Fila a Zouhar pole Hajmanovo v Širokých a odkryli hrob XVII. Hrob měl situaci, jak značí číslo 6. (tab. VIII., obr. 1.).

Ve hloubce 0·2 *m* nalezena byla nádoba (zlomek) dnem zhůru obrácená; pod ní byl očazený kámen syenitový (10 *cm* v průměru). Vedle kamene nalezala se ve hloubce 0·75 *m* menší nádoba podlouhlá, jež byla rozpraskaná a chovala hlínu s popelem. Vedle nádoby této seděla větší, širší nádoba též dnem zhůru a kryla střepy dvou misek, z nichž jedna byla tuhovaná a měla pěkné ozdobné dno. Miska tato

jest plochá s vodorovnými pupíky v okraji, v nichž jsou vedle sebe dvě dírky pro provázek. Dno je kulaté a po obou stranách ozdobené. Uvnitř je ryhami utvořený kruh trojnásobný, od něhož vybíhají ryhové paprsky; je to tak zvané „kolo sluneční.“ Na vnější straně dna je rovný kříž, jehož ramena jsou trojnásobnými ryhami utvořena.

Vedle nádoby dnem zhůru obrácené byla malá popelnice, jež pokryta byla nádobou mískovitou (dala se slepiti).

Vedle popelnice malé seděla velká popelnice tvaru mísovitého, již pokrývala mísa. Popelnice měla mnoho pálených kostí lidských na drobno roztlučených a promíchaných popelem a hlinou.

U velké popelnice byla nádoba dosti vysoká s popelem a hlinou. Celý hrob měl hloubku 1 *m*.

Jindřich Slovák na pohřebišti.

I. hrob. Pan Jindřich Slovák píše o tom, jak přišel na pohřebiště a jak se mu tam dařilo, v tento smysl:

„Když se sbírka má předměty na Hradisku získanými rozhojnila, jal jsem se přemýšleti na podzim r. 1887 o tom, kde by as bylo pohřebiště. Od rolníků a p. učitele Fily jsem zvěděl, že jsou hroby na polích pod Hradiskem a že leží mělce; kde by byly, tajilo se.

Jednoho dne pustil jsem se se soudruhy na pozemky pod Hradisko, abych pátral po hrobech.

Zkoušeli jsme zde onde vykopávajíce jamky na 15—30 *cm* hluboké; pátrání naše zůstávalo však bez výsledku. Soudruzi mě opustili, aby se pobavili na „žárovisku.“ Já zůstal samoten. Kopal jsem jamku za jamkou; v desáté jamce[1] pozoroval jsem střípky a ve hloubce 30 *cm* narazil jsem na okraj nádoby. Odstraňuje hlínu kol nádoby přišel jsem na nádobu druhou, menší, pak na třetí docela malou s miskou. Měl jsem, po čem jsem toužil.

Všecky nádoby ve hrobě byly valně poškozeny; nejmenší byla nejzachovalejší.[2] Prostřední měla kol hrdla na čtyr stranách ozdobu.

II. hrob. Poblíž hrobu I. objevil se hrob II. s velkou popelnicí (průměr 45 *cm*). Hořejší část (okraj) byla pluhem urýpnuta. Popelnice

[1] Pole, na němž bylo kopáno, v poznámkách není blíže označeno.

[2] Nejmenší dala se sestavit; prostřední a velká poskytla po sestavení nádoby částečné.

tato stála samotna, chovala hlínu a v ní dvě menší nádobky bez okras a dvě misky.[1]

III. hrob. Zdar na pohřebišti lákal k nové práci. Po týdnu přišel jsem na pole opět a nalezl jsem hrob III. Hrob choval dvě popelnice a mísu; vše bylo tíží země rozdrceno. Popelnice spočívaly na popeli a chovaly rozdrobené kosti a popel.[2]

IV. hrob. Při třetí výpravě na pohřebiště podařilo se mi nalézti hrob IV. Polohu nádob znázorňuje číslo 7. (tab. VIII., obr. 1.), a jsou tyto:

Popelnice s dvěma protilehlými oušky pod hrdlem a čárkovanou ozdobou.

Menší nádoba hrnkovitá byla poklopena.

Velká popelnice měla hořejší část pluhem urytou.

Mísa úplně zachovalá.

Nádobka dvojitá s kulatým ouškem. Dutiny obou nádobek jsou v místě, kde nádoby souvisejí, spojeny dírkou, takže voda, do jedné nádoby nalitá, přeteče dírkou do druhé. Nádoba tato vyplněna byla hlinou. V ostatních nádobách byly kůstky vyjímajíc mísu.

Všecky nádoby spočívaly na popeli, v němž se nalezaly uhlíky ze dřeva dubového.

Všechny nádoby byly zachovány.[3]"

Poznámky J. Slováka končí hrobem IV.[4]

Práci jeho na pohřebišti vůbec znázorňuje na plánu (tab. VII.) značka ●. Jest to Slovákův vlastnoruční zápis. Mimo to dají se jeho výkopy sledovati na číslech předmětů, jež ve Františkově museu jsou uloženy. Dle těchto čísel dá se alespoň přibližně zjistiti počet předmětů, jež zachránil.

Dle značek na pláně odkryl J. Slovák v letech 1887—1890 na 104 hroby, z nichž 40 úplných uloženo ve Františkově museu. Zachránil 102 nádoby a něco předmětů bronzových (nůž, knoflíčky, kroužky, zlomky jehlic, náramků, spon a prstenů), jež chová Františkovo museum.

---

[1] Velká popelnice dala se z části sestavit; malé nádoby byly úplně slepeny.

[2] Ze střepů sebraných podařilo se sestavit popelnici s kalíškovým podstavcem a mísu téměř celou.

[3] Předměty do konce r. 1887 v Obřanech nasbírané daroval J. Slovák Musejnímu spolku Brněnskému.

[4] Poznámky o práci v letech 1888—1890 poslal J. Slovák dle sdělení do Františkova musea, ale tam jich není.

Jan Fila na pohřebišti.

Jan Fila, bývalý učitel v Obřanech, pracoval na Hradisku od r. 1882. Na pohřebiště, jak shora bylo připomenuto, dostal se r. 1885. Dle sdělení otevřel od r. 1885—1889 celkem 82 hrobů, jež mi do plánu (tab. VII.) sám zapsal.

V 26 hrobech nalezl nádoby zachovalé, v ostatních pouhé střepy a spodní části nádob. Úkaz ten vysvětluje rozoráním.[1]

Ze všech hrobů byly pouze dva vymazány jílem. Jeden z nich měl 9 nádob (pole Zouharovo v Příčních) a druhý 13 (pole Dvořákovo v Širokých); byl to největší počet nádob v jednom hrobě.

Jeden hrob byl obložen kameny (pole Dvořákovo v Širokých) a choval nejbohatší kořist, totiž 10 náramků bronzových, knoflíčky bronzové a perleťové korálky (tab. XIV., obr. 1., 2., 3., 5., 6., 7., 11.—14. a tab. X., obr. 16., 32.).

V jednom hrobě (pole Zouharovo v Příčních) nalezl dva broušené kamenné nástroje, v jiném (na poli Srbově v Příčních) sponku železnou (tab. X., obr. 27.). Podobnou sponku železnou s náramkem bronzovým choval hrob na poli dra. Domluvila v Širokých (tab. X., obr. 26.).

V jednom hrobě (na poli Srbově v Příčních) nalezl skleněné korálky (tab. X., obr. 36.) a dvojitou nádobku (tab. XI., obr. 27.); podobnou nádobku nalezl v jiném hrobě na témže poli (tab. XI., obr. 31.).

Mimo to vyzvedl několik jehlic a jejich zlomky (tab. XIV., obr. 8., 9., 10., 18., 19., 24., 29. atd.), zlomky náramků (tab. XIV., obr. 16.), náušnic (tab. XIV., obr. 46., 45., 36., 37., 34.), závitnicovou patku železné fibule (tab. X., obr. 30.), zlomky fibulí bronzových (tab. X., obr. 12., 13., 14., 15.), skleněný kroužek (tab. X., obr. 28.), koral z modrého skla (tab. X., obr. 31.), tři hladké kaménky (tab. X., obr. 24., 25., 34.), hliněný dvojitý kuželek (tab. IV., obr. 34.) a četné slité kousky bronzu (tab. XIV., obr. 20., 61.—74.).

V uspořádání nádob ve hrobech pozoroval toto:

Hrob měl obyčejně jednu velkou nádobu (popelnici) a kolem ní rozestaveny byly nádoby menší.

---

[1] Předměty, jež Fila na Obřanech nasbíral a dobyl, uloženy jsou ve sbírkách Musejního spolku Brněnského, jemuž je daroval.

Ve třech hrobech byly nádoby menší uloženy v nádobě velké.

Ve dvou hrobech byly velké nádoby pokryty misami dnem zhůru.

Bronzový přídavek byl obyčejně ve spodní části nádoby mezi roztříštěnými kostmi a popelem.

Ve hrobě, jenž obložen byl kameny, ležely náramky u nádob.

Kosti nalezaly se ve většině hrobů v popelnicích, řídčeji v misách.

Hloubka hrobů kolísala mezi 0·3—0·8 *m*.

V poloze hrobů pravidelnost nepozoroval.

Při 17 hrobech poznamenal situaci nádob, z nichž 15 uvedeno je na pláně (tab. VIII., obr. 1., číslo 8.—22.).

Musejní spolek Brněnský.

Roku 1888 zaražen byl Musejní spolek v Brně za účelem, aby drahé památky, jež rodný kraj poskytuje, se zachovaly a nerozešly.

Pp. Zouhar, Fila, Vítkovič, Fr. Slovák a Jindřich Slovák byli mezi prvními, kteří spolek svými sbírkami obdarovali.

Na program práce spolkové položeno mezi jiným zkoumati, pokud možno, Obřanské pohřebiště. Došlo k tomu z jara r. 1890.

Pan J. Fila zastávaje vedle svého úřadu učitelského též místo obecního sekretáře v Obřanech vymohl mi u pp. Ant. Srby a J. Srby svolení ku zkouškám na jejich pozemcích.

I. hrob. S prací na pohřebišti počal jsem, maje společníkem p. Filu, dne 2. dubna 1890 v Širokých na poli Ant. Srby.

Z několika zákopů jsem poznal, že paběrkuji. Teprv po delší práci našli jsme místo, kde půdou nebylo dosud hýbáno. Země temně zbarvená a dva střípky věštily dobrý úhoz. Ve hloubce 0·42 *m* pod povrchem dodělali jsme se okrajů tří nádob. Když půda patřičně do kola byla odstraněna, objevil se hrob čís. I. (viz plán tab. VII.). Situaci nádob označuje číslo 23. (tab. VIII., obr. 1.). Nádoby byly rozpraskané a velice vetché a při nejmenším dotknutí se drobily. Velká nádoba (popelnice) tvaru kulovitého s hrdlem ven vyhrnutým chovala rozdrcené kosti s popelem. Opodál ní ležela hromádka střepů. Menší popelnice vyplněna byla popelovitou černicí a míska chovala popelovitou hlínu.

Další pokusy v sousedství nic neposkytly.

I překročili jsme na pole J. Srby v Příčních. Bylo na něm dle sdělení Filova také již kopáno (Fila, Zouhar, Slovák), ale poměrně nejméně.

II. hrob. Počali jsme s prací 1 *m* od stezníka. Při druhém zákopu objevil se hrob II. Polohu nádob značí čís. 24. (tab. VIII., obr. 1.) a vzhled obr. 5. (tab. IX.).

Hrob choval velkou popelnici bezokrasovou, menší popelnici s dvěma protilehlými uchy mezi hrdlem a vydutinou břišní a ryhami zdobenou, malou popelničkovou nádobku úplně zachovalou, mísku šálkovou, tuhovanou s okrajem ven zahnutým a mísku talířkovou s okrajem do vnitř ohnutým.

Obsah v nádobách: Velká popelnice chovala rozdrobené kosti promíchané popelem, menší hlínu popelovitou, malá popelnička taktéž hlínu popelovitou, miska talířková černici a míska tuhovaná hlínu s popelem.

Vedle mísky mezi popelnicí velkou a mískou bylo něco zdrobených kostí, a v nich nalezen bronzový nožík (tab. XIV., obr. 50.). Délka nože 8 *cm*, šířka 1·5 *cm*, délka držadla 3 *cm*. Nůž je velice opotřebovaný patina chatrná.

Popelnice velká má totožný tvar s hlavními popelnicemi Měnickými.

III. hrob. Od hrobu II. hnal jsem příkop na 1 *m* široký rovnoběžně s pěšinou. Ve vzdálenosti 3·75 *m* od hrobu II. narazil jsem na hrob III. Hrob tento ležel 0·44 *m* pod povrchem a choval 6 nádob, jež, ač byly dosti zachovalé a pěkně držely pohromadě, přece bez úrazu nezůstaly. Polohu znázorňuje čís. 25. (tab. VIII, obr. 1.) a vzhled obr. 1. (tab. IX.).

Hrob choval popelnici baňatou s hrdlem ven vyhrnutým, popelnici menší tvaru podobného, popelnici menší s dvěma protilehlými širokými úšky, dva šálky a mísku tuhovanou s ozdobou vně i vnitř.

Obsah v nádobách: Popelnice baňatá vyplněna byla rozdrobenými pálenými kostmi, popelnice menší chovala drobty kostí, popel, hlínu a uhlíky, popelnice s úšky kůstky dětské, šálky a míska pouhou hlínu popelovitou. Kořisť bronzová scházela. Opodál nádob byla hromádka střepů.

IV. hrob. Od hrobu III. pokračoval jsem směrem na jih, poněvadž černice hrobem tímto nekončila. V málo okamžicích bylo viděti, že práce nebude marnou, neb brzy narazil nůž na střípek, brzy zabělala se pod ním kůstka.

Ve hloubce 0·45 *m* přišli jsme na nádoby hrobu IV. Polohu nádob viděti na čís. 26. (tab. VIII., obr. 1.) a pohled na obr. 2. (tab. VIII.).

Hrob měl 7 nádob, a to popelnici velkou s pupíky na břiše, tři menší popelnice, z nichž jedna s uchem při břiše, šálek a dvě misky. Obsah v nádobach: Všecky čtyry popelnice chovaly kosti rozdrobené, popelem a hlinou promísené; šálek a misky měly hlínu s popelem. Nádoby byly vetché. Větší miska měla okraj kanelovaný, menší byla tuhována a okrasou vně i vnitř opatřena.

Hrobem IV. přerušil jsem prozatím práci na pohřebišti, nechtěje dalším rýpáním v osetých polích prokázané ochoty pp. rolníků nadužívati.

V. hrob. K opětné práci na pohřebišti dostal jsem se teprv po prázdninách r. 1891.[1] Pan učitel Fila sdělil mi totiž listem 15. září 1891, že na poli J. Srby přišel na hrob a že jeho rozebrání odkládá do mého příchodu.

Hrob p. Filou nalezený ležel 9 *m* od stezníku a 3 *m* od brázdové meze (V., tab. VII.), byl 0·35 *m* hluboký, a nádoby měly rozlohu, jak ji znázorňuje čís. 27. (tab. VIII., obr. 1.) a vzhled, jak značí obr. 3. (tab. VIII.).

Nádoby v něm byly tyto:

Velká popelnice, menší popelnice, velký šálek.

Nádoby byly velice poškozené a vetché a po odstranění obsahu se rozpadly.

Obsah: Popelnice velká vyplněna byla rozdrcenými kostmi a popelem, popelnice menší chovala černavou hlínu, a šálek též hlínu s popelem.

VI. hrob. Od hrobu V. mířil jsem průkopem podél meze do délky 4 *m*. Nemoha se směrem tímto ničeho dopracovati, vrátil jsem se ku hrobu V. a zkoušel štěstí směrem na jih v délce 2 *m*, nato opět rovnoběžně s mezí směrem ku Planičkám. Po delší obtížné práci přišli jsme na hrob VI. Hrob VI. ležel 0·42 *m* pod povrchem a měl 7 nádob; polohu znázorňuje čís. 28. (tab. VIII., obr. 1.) a vzhled obr. 6. (tab. IX.). Seznam nádob: Tři misky, tři osudí, a spojité nádobky.

Obsah: Prostřední z mísek chovala kosti, ostatní vyplňovala hlína popelovitá s četnými uhlíky dřeva dubového.

VII. hrob. Od hrobu VI. zaměřil jsem na Planičky konaje metr

---

[1] R. 1890 a 1891 ztrávil jsem dobu prázdnin na pohřebišti Měnickém.

od metru zkoušku hlubším zákopem, abych si odkrýváním hluchých míst ušetřil práci. Když jsem pokročil do vzdálenosti 7 *m*, udeřil jsem na půdu temnější; byl jsem na stopě. Ve hloubce 0·46 *m* objevilo se dno nádoby, a brzy na to celý hrob. Polohu nádob značí obr. 29. (tab. VIII.) a pohled obr. 2. (tab. IX.). Hrob měl čtyry nádoby a to: popelnici přikrytou misou, nízkou popelnici v břichu značně vydutou s uchem při hrdle a úzkým hrdlem a mísku s okrajem do vnitř zahnutým a malým uchem.

Obsah. V popelnici poklopené misou byly rozdrobené kosti, v popelnici menší a v míse popel s hlinou a uhlíky.

Nádoby daly se zachovati, ač byly vetché a v rukou se rozpadaly.

VIII. hrob. Od hrobu VII. pustil jsem se na sever ku brázdě mezové chtěje se dostati, zkoumaje pole na příč, do čáry hrobu V. Dosáhnuv toho po 2 *m* pokračoval jsem vedle meze na východ a po 2·5 *m* objevil se hrob VIII., obr. 30., tab. VIII.

Hrob byl velice chudý; měl toliko jednu popelnici a kousek od ní hromádku střepů z různých nádob. Popelnice vyplněna byla drobty kostí a popelovitou hlinou s uhlíky. Střepy z ní byly sebrány a později slepeny. Opodál nádob hromádka střepů.

IX. hrob. Od hrobu VIII. pracoval jsem opět napříč pole a dosáhl hrobu IX. s jedinou popelnicí, jež misou byla přikryta (čís. 31., tab. VIII.); mísa byla tíhou země přes popelnici šikmo svezena a uplně rozdrcena; popelnice byla kulovitá bez ozdoby. Obsah: drobné kůstky s popelem.

X. hrob. Pět metrů od hrobu IX. udeřil jsem na hrob X. (čís. 32., tab. VIII.). Podobal se úplně hrobu IX., chovaje pouze popelnici s poklopenou misou a hromádku střepů opodál.

Obsah: v popelnici nalezeny byly roztříštěné kosti, dvě stoličky a jeden přední zub. Na dně byly slité drobty bronzové a bronzový nožík. Délka čepele 6·5 *cm*, patky 2·5 *cm*, šířka u patky 1·5 *cm* (tab. XIV., obr. 51.). Patina je zrnitá a opotřebování značné. Opodál hromádka střepů.

Výtěžek celkem byl velice uspokojivý.

XI. hrob. Hroby, jež jsme dne 17. září 1891 na poli Jana Srby odkryly, nutkaly přistoupiti k opětné práci. K té přikročeno dne 30. září; účastnil se jí též prof. Dr. Dvorský.

Zákop učiněn ve směru, kde byly objeveny hroby č. V. a VIII. Vykonáno bylo několik zkusných zákopů, až jme padli na černici poblíž

mezové brázdy. Když byla ornice na prostoru 1·5 *m* do čtverce odklizena, bylo místo hrobu svým ztemněním zcela zřetelné. Ve hloubce 0·5 *m* seděl hrob XI. Choval pouze mísu, na níž poklopen byl při jedné straně na okraji šálek (tab. VIII., čís. 33., a tab. IX., obr. 3.).

Obsah: Mísa vyplněna byla rozdrobenými kostmi a popelovitou hlinou, šálek, úplně zachovalý, choval hlínu s uhlíky.

XII. hrob. Šest metrů od hrobu XI. na jih (tab. VII.) bylo viděti střepy na povrchu; náležely popelnici. I vykonán byl v místě zákop a poskytl hrob XII.; byl chudičký. Nalezena byla pouze spodní část rozorané velké popelnice, v níž byly rozdrobené kosti s popelem.

Poněvadž černice, v níž popelnice seděla, táhla se směrem k cestě (pěšině), dal jsem tímto směrem ornici odstraniti a nalezl do délky 1·20 *m* a do šířky 0·8 *m* půdu úplně černou. Těše se nadějí, že dodělám se hrobu zvláštního, přikročil jsem ku práci s nožem a lžicí. Střepů byla hojnost, a zem samý uhlík. Práce konána byla s velikou pozorností zvláště pak, když se nám pod nožem zazelenal zde onde drobet bronzový. Všichni jsme dychtivostí hořeli, zvláště když dosáhli jsme hloubky 0·6 *m*, a střepů, popele a uhlí přibývalo. Ve hloubce 0·7 *m* dosáhli jsme konečně mrtvého dna, ale hrob jsme nenalezli. Jáma vyplněná černicí byla 1·2 *m* dlouhá a 0·8 *m* široká a chovala vedle velkého množství uhlí a popele přečetné střepy z nejrůznějších nádob pohřebních.

Jamou touto byla práce na pohřebišti pro rok 1891 ukončena. K nové práci došlo 4. května 1892.

XIII. hrob. Pro rok 1892 měl Musejní spolek pronajat onen pozemek Jana Srby, na němž odkryty byly r. 1890 hroby II. III. a IV. O prázdninách roku 1890 a 1891 pracovali tu pp. Fila a oba bratři Slovákové.

Ježto nám scházel zápis odkrytých tu hrobů, bylo nesnadno uhodnouti, kde dosud kopáno nebylo.

Vykonali jsme více zkoušek, ale přicházeli jsme opět a opět na místa již přehrabaná. Pátrajíce po končinách, kde by ještě kopáno nebylo, dospěli jsme až ku stezce Bílovické, jež 0·25 *m* nad polem je vyvýšena.

Ve břehu této cesty trčel střípek, a půda pod ním, když ornice byla odhrábnuta, měla nádech temnější. I přikročeno tu ku práci a ve

hloubce 0·58 *m* pod povrchem objeven hrob XIII. Hrob měl 4 nádoby s polohou, jak znázorňuje čís. 35. (tab. VIII.).

Seznam nádob: Velká popelnice, menší popelnice tuhovaná, dvě misky, z nichž jedna měla úško. Popelnice tuhovaná měla rýhy kol hrdla, dvě malá protilehlá úška mezi hrdlem a kol břicha mělké důlky, od nichž kolmo přes břich vedou trojnásobné rýhy.

Obsah v nádobách: Popelnice velká vyplněna byla rozdrobenými kostmi a popelem s četnými uhlíky. Na blízku hromádka střepů.

Popelnice tuhovaná obsahovala jen hlínu popelovitou, a misky též hlínu s popelem.

XIV. hrob. Od hrobu XIII. přestoupili jsme do míst, kde nalezli jsme svým časem hrob III. a IV. Položili jsme zkušební příkop od hrobu III. na východ a ve vzdálenosti 3 *m* objevily se nám střípky, jež vedly na hrob XIV. Hrob byl 0·42 *m* hluboký a choval 6 nádob. Polohu nádob označuje čís. 36. (tab. VIII.) a vzhled obr. 4. (tab. IX.).

Seznam nádob: Popelnice velká baňatá poklopená misou dnem vzhůru; popelnička hladká bez okras, miska v misce, šálek se širokým úškem.

Obsah: V popelnici velké byly rozdrobené kosti s popelem, v popelničce hlína popelovitá, v miskách hlína popelovitá, v šálku hlína popelovitá a na dně velký bronzový knoflík (tab. X., obr. 1.) hmotný, jenž maje 2 *cm* v průměru a jsa 1·4 *cm* vysoký váží 16·3 *g*. Vedle šálku ležela kamenná placička s dírkou podoby sekyrkové (tab. X., obr. 17.).

Nádoby byly chatrné, ale daly se zachránit.

Jsouce s hrobem XIV. hotovi, ustanovili jsme se na tom, podniknouti ještě jeden zákop, a to v bezprostředním sousedství právě prokopaného hrobu, poněvadž jižní jeho stěna byla nápadně černá a plna uhlíků. Šli jsme po černici a vybrali tak prostor 1 *m* dlouhý, 0·74 *m* hluboký, nalezli v něm plno střepů, popele a uhlíků a tři drobty bronzu, ale na pohřeb jsme nepřišli.

Jáma tato objevila se něčím podobným, jak jsme viděli u hrobu XII.

Jamou touto ukončil jsem prozatím práci na pohřebišti Obřanském v pevné naději, že tu znovu počnu, jak se vhodná doba dostaví.

Pohřebiště celkem.

Pohřebiště Obřanské vyniká rozlehlostí. Prostranství, na němž hroby byly odkryty, má plochy okrouhle vzato 4 hektary. Tím nechci

říci, že by se pouze na tento prostor obmezovalo; možno, že je mnohem větší.

Zjištěná rozlehlost dokazuje, že se tu dlouho pohřbívalo a že osada, jíž pohřebiště náleželo, byla četně obydlena.

Přihlédneme-li k poloze hrobů, vidíme jakous takous pravidelnost v poloze, alespoň v Širokých u hrobů Slovákových, ale vzdálenost hrobu od hrobu nikde se nejevila pravidelnou.

Na povrchu známek není; pouze tam, kde hrob pluhem byl rozryt, objevily se střepiny, a těmi hrob se prozradil.

O násypu sebe menším nikde není potuchy.

Když nalezen byl hrob, nedalo se určiti, v které vzdálenosti bude míti souseda; ten hledán byl vždy zkusmo.

Všecky hroby ležely celkem mělce pod povrchem, průměrně 0·2 až 0·6 *m*, t. j. tak hluboko, jak mocnou je vrstva nad zvětralým syenitem. Nezřídka spočívaly nádoby na skále. Na místech, kde hlíny je více, ležely hlouběji. Slovák nalezl hroby (6) skoro na 1 *m* hluboko, ba u třech obnášela hloubka přes 1 *m*, a J. Vítkovič měl hrob 1·5 *m* hluboký, jak Fila sdělil.

Dle toho je možno, že v dobách, kdy pohřby byly ukládány, hloubka byla větší, ježto půda jsouc od dlouhých časů zorávána, může býti zejména v místech svahovitých odplavena.

O šířce a délce hrobů (jam) rozhodoval počet nádob; průměr býval v délce i šířce stejný 0·4—0·8 *m*; podélných hrobů bylo poskrovnu.

Jen výjimkou vyložen byl hrob kamenem neb byl vymazán. Koudelka a Fila nalezli dva, kameny vyložené a tři, hlinou vymazané.

Valná většina hrobů měla po více nádobách; jedna nádoba ve hrobě byla řídkostí. Některé hroby měly až 12 nádob; o počtu rozhodovala snad zámožnost, snad společenské postavení, snad četnost příbuzenstva.

Nádoby stály obyčejně pohromadě tvoříce hnízdo tu větší, tu menší; zřídka byl hrob roztrousen.

Nádoby jsou tohoto druhu:

Velká popelnice, menší popelnice, osudí, hrnéček, miska, šálek, slznička, nádobka dvojitá.

Velká popelnice. Z nádob vyniká obyčejně jedna větším rozměrem; jest to vlastní či hlavní popelnice (tab. XI., obr. 1., 4., 5., 6., 9., 12., 22., 29.), ostatní nádoby bývají menší.

Tvar hlavní popelnice není jednostejný; tu je dosti vysoký se štíhlejším hrdlem a úzkým otvorem s okrajem ven vyhrnutým (obr. 1., 4., 22.), tu baňatý s nižším hrdlem, někdy rovným, někdy též ven zahnutým.

Popelnice bývá někdy přikryta misou, někdy pouhými střepy, častěji je bez pokrývky. Ve dvou případech (Slovák a Fila) spočíval na popelnici plochý kámen.

Popelnici velkou zastupuje zde onde mísa o širokém průměru v hrdle a o úzkém průměru ve dně (tab. XII., obr. 50.—53.).

Výroba je ruční, vyhlazení dobré, vypálení neúplné. Hmota je z hlíny dobře vypracované, stěny nejsou silné.

Ozdoba obyčejně schází. Někdy se vyskytují pupíky pod břichem (tab. XI., obr. 5., 6.), někdy nad břichem (obr. 1.), někdy ucha (tab. XI., obr. 4.) obyčejně s malým otvorem.

Popelnice bývá vyplněna kostmi lidskými, rozdrobenými, jež do nádoby jsou nacpány; mimo kosti je v nádobě též popel a něco hlíny s uhlíky. Vše bývá mnohdy jako zpečeno. Vrstvu horní tvoří obyčejně zlomky kostí lebečných. Drobty kostí mají lom ostrý, byly tudíž celé kosti násilně na kameni roztloukáním drobeny. Mnohé jsou šedomodré, mnohé bílé působením žáru (tab. X., obr. 5., 6.). Zuby jsou dosti husté.

Popelnice chovají někdy památku bronzovou, celkem nepatrnou, zřídka celistvou. Památka je někdy na povrchu, někdy uvnitř mezi kostmi, někdy na dně; velice zřídka mimo nádobu a to ve zlomcích.

Kolem popelnice hlavní rozestaveny jsou nádoby ostatní, a sice: jedna, neb dvě, neb tři (zřídka čtyry) popelnice menší, osudí, mísky, šálky, slzničky a někdy i jiné přímětky (hromádky střípků).

Popelnice menší. Popelnice menší stojí zhusta bezprostředně vedle popelnice hlavní. Je celkem nízká o hrdle úzkém, častěji ven zahnutém, zřídka rovném, bývá v břiše široká, zhusta tuhovaná a v tomto případě obyčejně umělecky zdobena (tab. XI., obr. 7., 8., 10., 11., 15., 16., 13., 14., 23., 24., 25., 26., 28., 30., 32., tab. XII., 1., 2., 4., 6., 8., 7., 9., 10., 11., 12., 13.).

Popelnice menší bývá obyčejně opatřena jedním neb dvěma úšky, jež umístěna jsou vždy nad vydutinou břišní, nikdy při okraji hrdla. Úška jsou malá a při tuhovaných nádobách (tab. XII., obr. 10., 11., 12., 13.) bývají mělkými ryhami zdobena.

Popelniee menší robeny jsou v ruee z hlíny jemné, jsou dokonale vyhlazeny a tuhované vypadají jako polírované.

Vypálení je neúplné.

Popelnice menší bývá vcliee zřídka poklopena mískou, spíše se nalezají na povrchu střípky z malýeh tuhovaných nádobck (mísek, šálků).

Obsah záleží obyčejně z kostí rozdrobených, popele a hlíny. Kdekoliv zub se vyskytl, byl drobnější než v popelniei velké. Zde onde nalezla se v kosteeh bronzová drobotina obyčejně ve zlomcích (náramek, jehlice, náušnice, sponka, perličky skleněné a perleťové, prsten). Snad byly do popelnie menších ukládány pohřby ženské.

Osudí. Osudí je odruda popelnic menších (tab. XI., obr. 17., 20., tab. XII., obr. 5.). Výroba je ruční, dovedná, ozdoba při tuhovaných pěkná, vypálení nedostatečné. Úška, nad břiehem položená, mají dírku, jíž lze sotva šňůrku protáhnouti, aneb jsou to pouhé dva pupíčky protilehlé. Velikost osudí je skrovná, někdy jsou nádobky tyto ve břiše sotva 5 *cm* široké. Vetchost je u nich značná, drobily se obyčejně na přečetné kousky. Ozdoba je rozmanitá a souhlasí s okrasou malýeh popelnic, t. j. kolem hrdla běží souběžné rýhy a od těeh jdou souběžné rýhy svisle přes břich obyčejně ve skupináeh, a mezi nimi je okrasa přímočárná, oblouková neb důlková a její kombinaee (tab. XVI., obr. 7., 9.—18.). Dno bývá rovné neb oble vypouklé, v jehož středu je někdy důlek do vnitř vtlačený. Málo kde chybí u nieh nad ryhami a mezi ryhami skupina kolmých, obyčejněji šikmých čárek, jejiehž počet nebývá stejný (tab. XVI., obr. 9., 11., 13., tab. XV., obr. 5., 7.). Je-li čárkování toto (též obyčejné u tuhovaných malýeh popelnic, mísek a šálků) pouhou okrasou neb něčím jiným, těžko rozsoudit. Osudička vzala obyčejně za své.

Osudička byla vyplněna jen hlinou silně popelovitou; v dvou případech ehovala kůstky dětské a v jednom kůstky ptačí.

Hrnéček. Hrnéček je na pohřebišti pravou vzáeností (tab. XII., obr. 30.). Výroba je tatáž, jako nádob předešlých, totiž ruční; výzdoba sehází. Obsah: pouhá hlína.

Míska. Míska je trojího druhu talířková, hnízdečková a šálková.

a) Míska talířková bývá hrubší, mívá okraj do vnitř zahnutý,

zhusta šikmo ryhovaný, má někdy malé úško pod okrajem a neb je bez něho. Výroba je ruční, hmota zhusta drobným pískem křemenitým neb sycnitovým promísena, stěny jsou dosti silné, výzdoba je skrovná a vypálení dosti dobré (tab. XII., obr. 14., 15., 16., 18., 20., 21., 25., 26., 27., 28., 29.). Jedna (tab. XII., obr. 23.) má uvnitř zoubkovou malbu černou.[1]

b) Miska hnízdečková bývá opatřena tu menším, tu větším odstávajícím uchem, vyskytá se tuhovaná i netuhovaná, ozdobená i bez ozdoby, okraj má rovný a je robena v ruce z hlíny jemnější než talířková (tab. XII., obr. 32., 33.).

c) Miska šálková je zboží velice jemné s bohatou výzdobou. Velikost je různá. Každá je opatřena úškem obyčejně větším odstávajícím, jež vybíhá z okraje hrdla a ústí na břiše; u menších bývá úško oblé, u větších připlacatělé, široké a ryhami podél zdobené. Vyhlazení je dokonalé, vypálení slabé. Okraj bývá obyčejně na ven mírně zahnut (tab. XII., obr. 34.—49.).

Ozdoba je vně i vnitř nádoby skoro pravidlem, záležejíc ze souběžných ryh kruhových, obloukových, čárkových a důlků (tab. XVI., obr. 1.—6., 8.). Výroba je ruční, vypálení nedostatečné.

Mísky (talířkové, hnízdečkové i šálkové) chovaly v sobě skoro vždy jen hlínu a byly do sebe někdy vloženy, neb se nalezaly v nádobách jiných.

Poloha mísek ve hrobech byla různá; někdy byly obráceny dnem zhůru, řídčeji byly k nádobě větší přiklopeny neb nahoře na nádobě poklopeny.

Slznička. Slzničku nazývám nádobku nejdrobnější, jež tvarem se podobá osudí. Slznička vyskytovala se ve hrobech jen pořídku a obyčejně se v ruce rozdrobila. Slzničky byly tuhované i netuhované, s okrasou i bez ní, obyčejně s dvěma protilehlými pupíčky nad břichem, jež ouška měly značiti. Práce je ruční, vypálení nedostatečné. Vyplněny byly vždy pouhou hlinou.

Dvojitá nádobka. Za zvláštnost pohřebiště Obřanského pokládám dvojitou nádobku[2] (tab. XI., obr. 27., 31.). Vyskytly se pouze

---

[1] Podobnou mísku chová Františkovo museum.

[2] Dvojitá nádobka vyskytla se též na pohřebišti Těšnovicko-Bařickém; chová ji J. Slovák v Kroměříži.

čtyry; dvě chová Musejní spolek, a dvě se rozpadly. Dutiny břišní jsou spojeny. Spojité nádobky mají vzhled našich kalamářů; měly účel nejspíš obřadní.

Vedle nádob pohřebních vyskytovaly se častěji ve hrobech hromádky střepů, zvláště menších tuhovaných nádob. Poněvadž střepy tyto jsou z nádob různých a ve hrobě na sobě a do sebe byly položeny, nemohou býti věcí nahodilou. Případ ten pozoroval Fila, Koudelka i Slovák. Účastníci průvodu pohřebního nejspíš nad hrobem nádobky lámaly a zlomky do hrobu na hromádku kladly.

Málo která nádoba pohřební byla bez porušení; většina byla na všech stranách popraskaná a rozpadala se, jakmile výplní bylo hnuto. Hlavní příčina vězí v nedostatečném vypálení nádob. Porušení stalo se bezpochyby hned při pohřbu tím, že hlína, jíž nádoby byly přikryty, byla utlapávána. Domněnku tuto vážím z okolnosti, že některé nádoby byly v pravém slova smyslu na placku rozmáčknuty, což by se pouhým tlakem země sotva bylo stalo. Další rušení působil tlak země, vlhko a rostlinné kořínky.

Na mnohych nádobách je viděti po jedné straně památky žáru, jsou jinak zbarveny a očazeny.

Dle těchto známek soudím, že nádoby byly k místu, kde mrtvola byla pálena, přistavovány.

Na prostoru mnou prokopaném nalezl jsem dvě jámy, jež popelem, uhlíky a střípky oplývaly, a hlína v nich byla skoro černá. Fila, Koudelka a Slovák nalezli dle sdělení totéž. Mimo střepy chovaly tyto jámy i nepatrné drobty bronzu. Poněvadž jámy byly o něco hlubší (0·70 a 0·72 *m*) nežli hroby sousední a též delší a širší (1 a 1·2 *m* délka, 0·74 a 0·8 *m* šířka), a poněvadž hlína jejich stěn byla místy do černa vypálena, byl v jamách těchto sděláván oheň.

Mám za to, že mrtvoly nebyly páleny vždy v místě, do něhož nádoby byly vloženy, nýbrž že jistá část hrobů měla společnou spalovací jámu (žároviště), z níž zbytky upáleného byvše vyzvednuty jinde byly pohřbeny. V domněnce této potvrzuje mne ta okolnost, že jsem ze žároviště u hrobu XIV. vyzvedl střep, jenž se ku střepu ve hrobě XIV. na hromádce položenému úplně hodil.

Dle rozlohy žárovišť byla mrtvola nejspíš v sedě pálena.

Upálení nebylo úplné, poněvadž kosti od žáru nezuhelnatěly. Velká

část kostí zůstala celá, a bylo ji nutno rozdrobiti. Drobení dělo se na kameně kamenem. Ostré hrany drobtů tomu nasvědčují.[1]

Ku spalování bráno bývalo dřevo dubové, jež dává mocnější žár než kterékoliv jiné. Že užíváno bylo dřeva dubového, dosvědčují uhlíky jež i velikosti holubího vejce dosahují.

Předměty z kovu.

Předměty z kovu, jež pohřebiště poskytlo, jsou až na skrovné zlomky sponek železných z bronzu, a sice: nůž, jehlice, šídlo, dlátko, náramek, nákrčník, náušnice, sponka, knoflík, prsten,

Nůž. Nůž má tvar, jaký poskytuje nejstarší kultura bronzová (tab. X., obr. 4.) a kultura Hallštattská (tab. XIV., obr. 50., 51., 52. 53., 54., tab. X., obr. 5.). Nejzachovalejší je ten, jejž představuje obr. 54. (tab. XIV.), neb vypadá, jako by ani nebyl upotřebován (délka celá 11·3 *cm*, násada 4 *cm*, zvýšení nad násadou 5 *mm*, šířka násady 1·2 *cm*, šířka čepele u patky 2·3 *cm*). Patina na noži obr. 54. (tab. XIV.) a obr. 5 (tab. X.) je šedavě zelenavá a drsnými krupičkami pokrytá. Na noži obr. 5. (tab. X.) je 5 mělkých ryh podélně vytepáno. Patina dokonalá (délka 14·2 *cm*, patka 3 *cm*, šířka 2 *cm*, šířka patky 5 *mm*).

Rozměry ostatních nožů:

Tab.	Obraz	Délka celého nože	Délka násady	Největší šířka	Stav	Poznámka
XIII	4	10 *cm*	0·5 *cm*	3 *cm*	opotřebov.	Při hřbetě má ozdobu z teček a obloučků ⌒⌒⌒⌒⌒
XIV	50	8 *cm*	3 *cm*	1·5 *cm*	opotřebov.	
„	52	12·4 *cm*	3 *cm*	1·6 *cm*	patina otřená	
„	53	9 *cm*	2·5 *cm*	1·5 *cm*	opotřebov.	
„	51	8·3 *cm*	1·5 *cm*	1·8 *cm*	opotř. velice	

Mimo to poskytl hrob Filův ještě zlomek (tab. XIV., obr. 55.), jehož roztepaný hřbet skupinami drobných rýžek je ozdoben.

Jehlice. Jehlice je jednoduchá z drátu slabšího i silnějšího a

[1] V Měníku nalezl jsem kámen, na němž roztloukání se dělo, i kámen roztloukací.

má tvar hřebíkový, zhusta šavlovitě prohnutý. Hlavička bývá někdy kruhovitá (jako u drátěného hřebíku), někdy kuželovitá, někdy je tvořena jednoduchým neb dvojím zářezem do drátu, někdy má jeden neb dva vývalky, někdy je v oušku zahnutá (tab. XIV., obr. 4., 8., 9., 10., 18., 19., 22., 23., 56., 26., 76., 29.).

Jehla bývá hladká, někdy spiralově neb souběžně ve skupinách ryhová, někdy i čárkovou ozdobou (záseky) opatřená.

Délka i tloušťka jehlice kolísá; délka 8—16 *cm*, tloušťka 2—3 *mm*.

Šídlo. Pohřebiště dalo čtyři šídla; jedno (č. 17., tab. XIV.), je oblé, drsné, na obou stranách špičaté — délka 4·5 *cm*, jiné č. 77. je čtyrhranaté (zlomek — délka 3·2 *cm*), jiné č. 43. je při jedné straně hranaté, při druhé oblé (délka 5·5 *cm*) a opět jiné č. 59. je na jednom konci zaplacatělé (délka 6·3 *cm*), na druhém oblé.

Dlátko. Dlátka vyskytla se tři (tab. XIV., obr. 57., 58., 78.); obr. 57. je na jednom konci při ostří 5 *mm*, při druhém 3 *mm* široké a 7·3 *cm* dlouhé. Obr. 58. je čtyrhranaté a hmotné, obr. 78. je čtyrhranné, připlacatělé.

Náramek. Náramek je jako jehlice velice jednoduchý. Jest to silnější drát, jenž bývá na vnitřní straně plochý, na vnější oblý, někdy také přihranatělý. Jest otevřený, konce dosahují k sobě neb přesahují přes sebe, jsou užší, zhusta zaokrouhlené, řídčeji přiscknuté (tab. XIV., obr. 1., 2., 3., 7., 14.). Jeden je na jednom konci v oušku zahnut (tab. XIV., obr. 38.).

Náramek je hladký neb má na vnější straně drobné, sotva viditelné rýžky ve skupinách kolmo položených.

Pouze dva náramky zachovaly svou původní podobu (tab. XIV., obr. 3., tab. X., obr. 12.), všecky ostatní byly buď rozevřené, neb násilně přehýbané, neb polámané (tab. XIV., obr. 1., 2., 5., 6., 11., 12., 13.).

Náramek zachovalý (obr. 3.) má v průměru 5·5 *cm* a 5·2 *cm*, tloušťky 6 *mm*; náramek obr. 12. (tab. X.) 6 *cm* a tloušťku 7 *mm*.

Tloušťka u náramků kolísá 4—8 *mm*.

Nákrčník dalo pohřebiště jediný; je z drátu kulatého a na 4·5 *cm* rozevřen. Průměr 13·2 *cm*, 12 *cm* (tab. X., obr. 11.).

Náušnice. Náušnice jsou buď lité neb ze slabého drátu točené (tab. X., obr. 22.). Z litých zachovali se pouze spodní části (tab. X., obr. 11., 8., 9., 20., tab. XIV., obr. 34., 15., 46., 45., 47.).

Sponka. Sponka je velice řídká. Celé pohřebiště dalo pouze jednu sponku celistvou (tab. X., obr. 7.) s osmičkovým zahnutím (pera a patky) na obou stranách v plech vytepaného a po obou stranách ozdobeného krunýře, četnější zlomky (krunýř, kus péra, jehly a spirálkově točené patky (obr. 29., tab. X.), čtyři zlomky závitnicových patek (tab. X., obr. 12., 13., 14, 15.) a listový krunýř s patkou (tab. XIV., obr. 35.). Vedle těchto zlomků bronzových nalezeny též rozrušené spony železné (tab. X., obr. 26., 27., 30.) a dvě ve Frant. museu.

Knoflíček. Knoflíčky objevily se v několika hrobech. Fila jich nalezl ve hrobě kameny obloženém 45. Knoflíčky jsou drobounké, s ouškem slaboučkým, sotva pro nit dostatečným a hlavičkou tenkou, málo vypouklou. Knoflíčky tohoto druhu mohly sloužiti pouze k okrase myslím k okrase pasové, s jakou se do dnes potkáváme u lidu venkovského na opascích[1] (tab. X., obr. 16.).

Skutečný knoflík nalezli jsme ve hrobě XIV. (tab. XIII., obr. 1.), a Fila ve hrobě na Širokých (tab. X., obr. 2. a tab. XIV., obr. 25.).

Knoflíčky obr. 1. a 2. jsou lité. Knoflík na obr. 1. je bambulovitý a dutý; ouško tvoří silný drát napříč dutiny položený (váha 16·3 *gr*). Knoflík na obr. 2. byl ulit v celku, má úško poškozené a váží $2^1/_2$ *gr*. Knoflík ná obr. 25. je vytepaný z plechu, vydutý s bradavičkou ve středu.

Prsten. Prsten, celkem předmět řídký, byl ze slabého drátu utočen a nalezl se celkový jen jeden (tab. X., obr. 10.), v ostatních případech jen ve zlomcích (tab. XIV., obr. 36., 37.).

Všech předmětů bronzových bylo v tak velkém množství hrobů velice málo. Řídkost tato prozrazuje velikou vzácnost. Dýka a sekyrka scházejí úplně.

Na bronzu je viděti značný žár; předměty se zhusta roztavily (tab. XIV., obr. 20., 62., 74., 73., 68., 65., 75., 72., 63., 69., 70., 66., 71., 67., 64., 61.).

Nezřídka nalezeny byly pouhé drobty neb zlomky předmětů bronzových, jsou zohýbané a na polo neb úplně zlomené. Úkaz tento vysvětluji si tím, že cenný předmět lámán a ohýbán byl snad ze žalu

[1] Měník dal týž druh knoflíčků.

nad zvěčnělým, neb z té příčiny, aby jsa celým nezavdal podnět hrob oloupiti.

Bronz dostal se na Obřany obchodem. Musejní spolek chová kadlubek, jenž dle udání Fr. Slováka pochází z Hradiska (list akácový). Pochází-li kadlubek skutečně z Hradiska, pak této době hrobů popelnicových naprosto nenáleží. Nebo kdyby byl šperk na Hradisku do tohoto kadlubku lit, byl by ho zajisté i lid nosil a svým mrtvým nebyl by ho býval odpíral — šperk byl by se našel při tak četném množství hrobů i na pohřebišti. Kadlubek náleží době zcela jiné.

Jiná okrasa.

Vedle šperku z bronzu a železa poskytlo pohřebiště též ozdobu z kosti, perletě, skla, hlíny a kamene. Perličky perleťové (54 kusů) s několika knoflíčky bronzovými nalezl Zouhar (tab. X., obr. 35.). Podobné perličky nalezl Fila (tab. X., obr. 32.) a z kosti (tab. X., obr. 33.).

Sklo je na pohřebišti velkou vzácností; neb mimo Filu, jenž nalezl 45 jemných modrozelených korálků (tab. X., obr. 36.), větší koral ze skla temně modrého (tab. X., obr. 31.) a kroužek ze skla nazelenalého (tab. X., obr. 28.), nikdo jiný se skla na pohřebišti nedopracoval. Perličky skleněné podobají se kostěným, jsou však slabší a místy žárem slité.

Ze vzácnosti skla a bronzu patrno, že se pohřby nedočkaly pokročilejší doby bronzové, a že se za doby rozvoje kultury Hallštattské na pohřebišti již nepohřbívalo.

Konečně sloužila k okrase i hlína a kámen. Fila nalezl v jednom hrobě provrtanou hliněnou placičku se třemi dírkami (tab. XIV., obr. 27) a v jiných třech po hladkých placičkách z tvrdého kamene (tab. X., obr. 24., 25., 34.); dírky u placiček kamenných scházejí — snad měly jiný význam než okrasový; dvě z nich jsou černé (obr. 24; 25. tab. X.), jedna obr. 34. špinavě žlutošedá.

Celkem kladu Obřany do sklonku doby neolithické, kdy se začala šířit do našich končin kultura Hallstattská.

Z úkazu, že na pohřebišti nenalezena žádná památka zbraně ani z kosti ani z kamene ani z kovu, možno souditi, že lid Obřanský nebyl lidem válečným, alespoň ne lidem toho druhu, s jakým se potkáváme ve hrobech kostrových neb i popelnicových v mohylách.

Činím ještě zmínku o železe. Ze železa dalo pohřebiště pouze sponky; je z toho vidět vzácnost tohoto kovu. Kulturu Hallstatskou železo všude provází.[1]

Na pohřebišti Obřanském ukládali obyvatelé z Hradiska své drahé zesnulé k věčnému odpočinku. Pohřbívání dělo se spalováním; co po spáleném zbylo (kosti a popel), vkládáno do popelnic, k nimž přičiňovány i nádoby jiné snad s potravinami na dalekou pouť.

Závěr.

Přehlížejíce vše, co Hradisko a pohřebiště Obřanské dosud poskytlo, docházíme k těmto výsledkům:

Hradisko je sídlištěm po dlouhou dobu let nepřetržitě obývaným, ježto vrstvy kulturní nejeví se nikde přerušenými a obměněnými.

Sídliště toto prostíralo se hlavně po horní planinaté ploše a mělo snad jen skrovné výstřelky na východním horním svahu (Slovákovo žárovisko).

Hradisko bylo opevněno.

Opevnění poskytla z větší části příroda (ostré svahy), menší část provedla ruka lidská zjednavši násep z části kamenný, z části hlinitý, jenž srázným byl pouze na ven.

Lid na Hradisku přebýval v chýších. Spodní část chýše (as $^1/_4$) byla v zemi vyhloubena, ostatní část zvédala se nad povrchem. Část v zemi vyhloubená (0·6 *m* průměrně) byla na dně hlinou odjinud dopravenou vymazána a po způsobě mlatu urovnána.

Chýše měla oddělení (výstupky).

Část chýše, jež nad jamou se zvédala, opatřena byla nejspíš kruhovou stěnou z prutů, jež hlinou vně i vnitř byly omazány.

Kryt podepřen byl silnými podstavci.

Hradisko obýval dle památek neolithec, jehož způsob života v mnohém se srovnává s neolithcem sídlišť jezerních. Živil se masem hovězím, kozím, koňským, srnčím, jelenním, vepřovým a zvířat drobnějších, potravou z mouky a nepohrdal ani říční škeblí a hlemýžděm.

Neolithec Hradiska dožil se doby bronzové. Maje domácí zvířata,

---

[1] Pohřebiště Měnické, jež pokládám za mnohem mladší než Obřanské, postrádalo dlouho železa, ale konečně přece dostavil se hrob, v němž vedle náramku bronzového objevily se i dva náramky ze železa a jehlice.

zasývaje obilí, předa a snad tkaje a znaje se dovedně v hrnčířství byl usedlým.

Lid Hradiska pohřbíval své zemřelé s nevšední pietou na místě ku pohřbívání určeném pod Hradiskem.

Sídliště na Hradisku vzalo za své požárem a bylo opuštěno před dobou římskou, nebo nenalezen ani jediný doklad, jenž by dobu římskou prozrazoval.

Obřanské Hradisko s pohřebištěm souhlasí co do nádob zejmena pohřebních a způsobu pohřbívání s Prusy (ve Slezsku pruském), Policí (u Val. Meziříčí), Nelešovicemi, Kokory, Tršicemi, Žalkovicemi (Slovák), Hradiskem (Slovák), Postupky, Těšnovicemi, Bařicemi [1] (Slovák), Bohuslavicemi, Měřovicemi (Slovák), Vrchoslavicemi (Pek), Mohelnicí, Nezamyslicemi, Ivanovicemi, Křenovicemi u Kojetína (Slovák), Domaželicemi u Přerova (Pek) atd. atd., v Čechách s Korunkou, Ředicemi, Dražkovicemi, Rosicemi, Trnávkou, Kuněticemi, Třebechovicemi, Hořiněvsi, Měníkem, Dobřichovem, Přepeří, Svijany, Libochovany, Veselím atd.

Pohled na mapu nás poučuje, že místa uvedená náležejí končinám, jimiž vody své valí řeky Odra, Bečva, Morava, Svitava, Orlice, Loučná a Labe, že náležejí vůbec východní části Moravy a Čech.

Jeví-li se úplný souhlas v nádobách pohřebních a způsobu pohřbívacím, lze za to míti, že končiny od Odry k Labi obýval v době Hallstattské lid sobě příbuzný. Rozsáhlá pohřebiště, jež po sobě zanechal, svědčí o jeho četnosti a stálém pobytu na místě. Že by kratší pozdržení se v místě aneb procházení místem společný hřbitov zanechalo, není pravdě podobno.

Pronésti se o národnosti lidu tohoto byla by pouhá domněnka; k úsudku takovému nynější material archaeologický ještě nedostačuje.

Končím slovy: Pohřebiště i Hradisko Obřanské jsou nad míru důležitá místa pro srovnavací archaeologii, ale nejsou dosud řádně prozkoumána. Kéž by se tak stalo v době nejbližší!

Dodatek.

Letošní práce na Hradisku, koncem srpna předsevzatá a dosud neukončená, dala opět chýši v blízkém sousedství obou chýší shora popsaných.

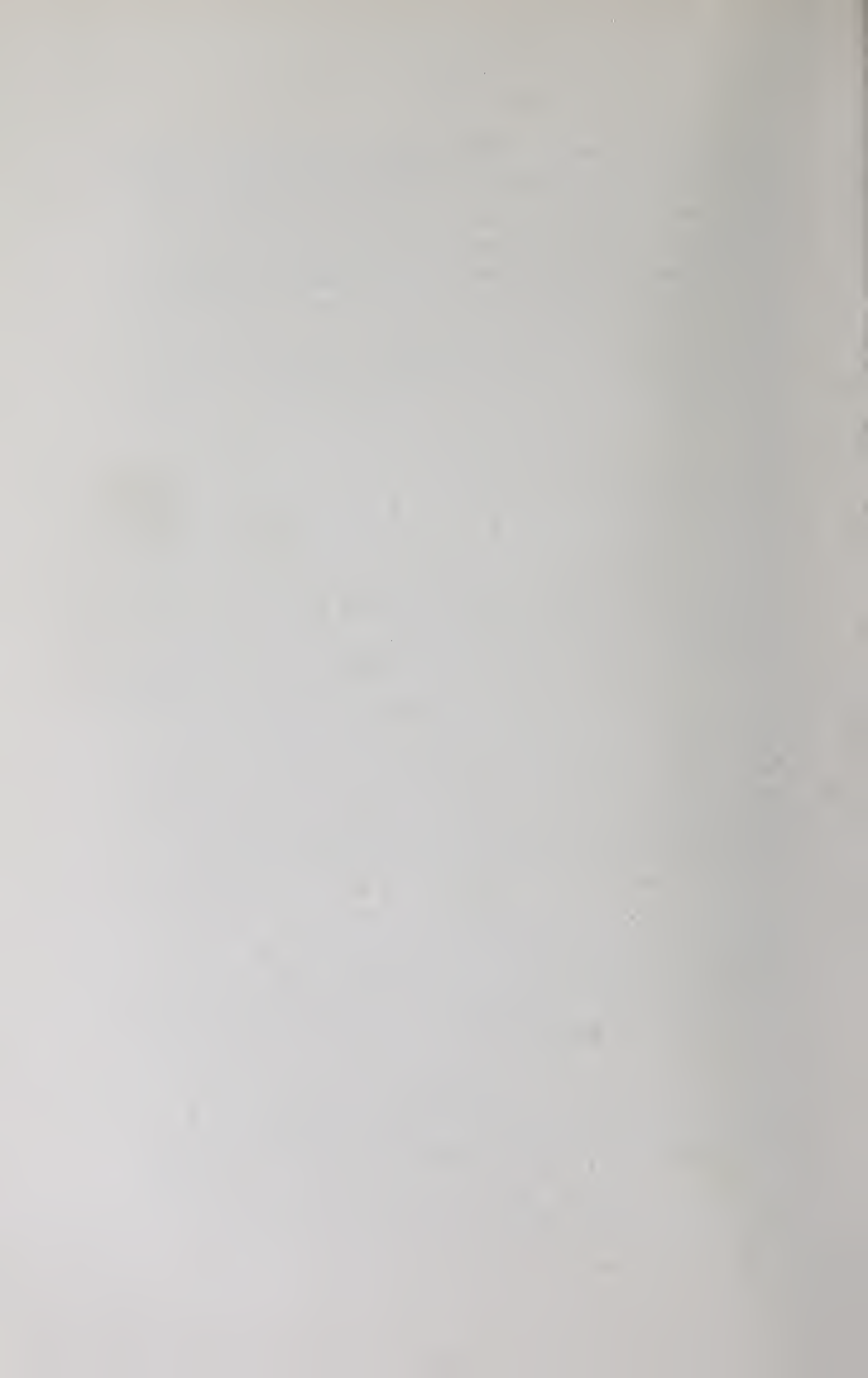
---

[1] Rozlehlé pohřebiště, z něhož četné předměty chová J. Slovák.

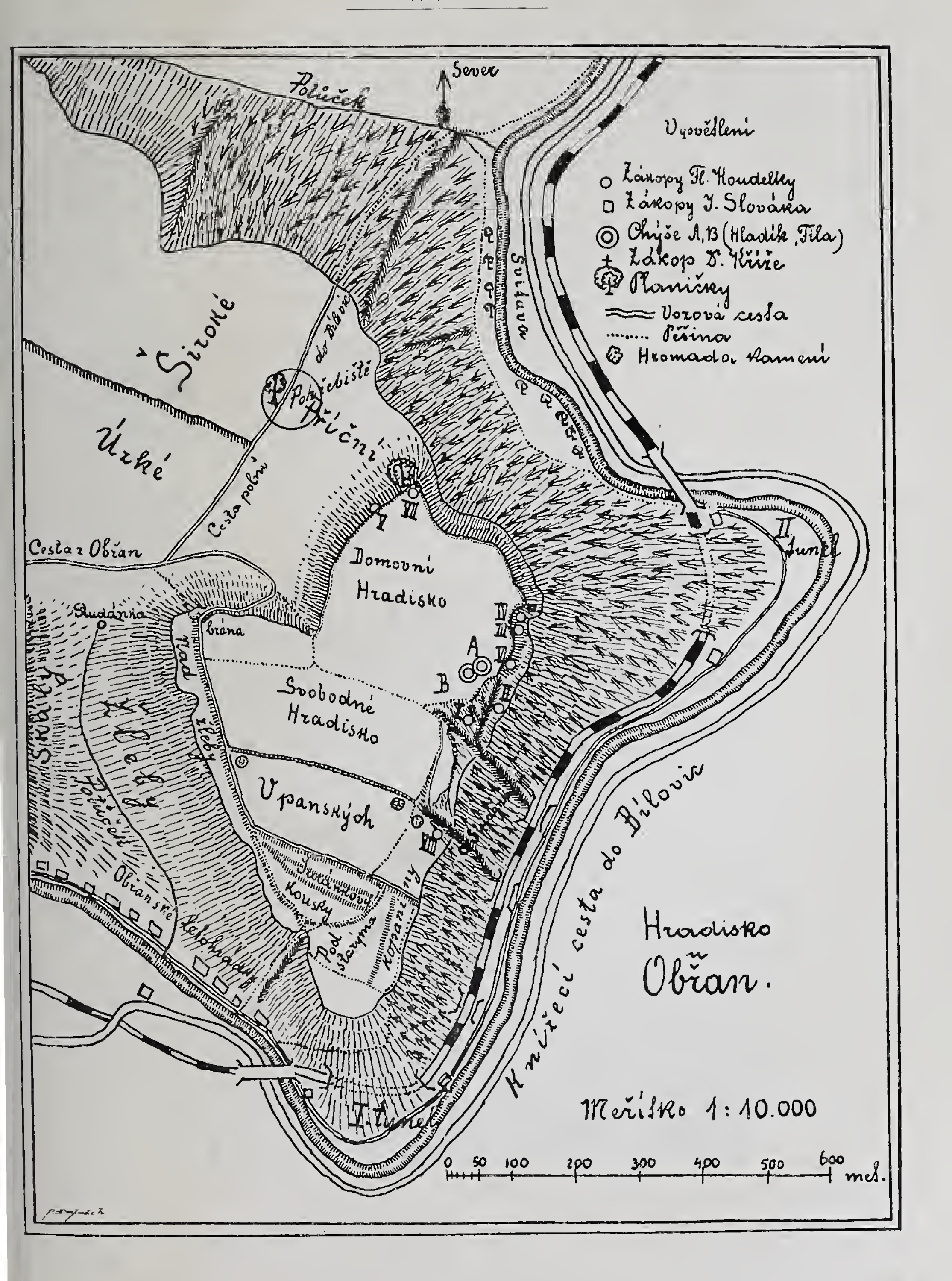
Nová chýše poskytla vedle značného množství střepů a kostí (6 beden) četné artefakty. Mimo to vyzvednuta byla z chýše část lebky lidské staršího individua (lebka je na dvou místech úderem rozražena) a spodní čelist mladého individua.

Též jsem se dopracoval čtyř celistvých nádob; dvě menší jsou úplně zachovalé, obě velké (jedna má 0·71 *m* šířky ve břiše a 0·4 *m* šířky v hrdle) byly tlakem země rozmáčknuty.

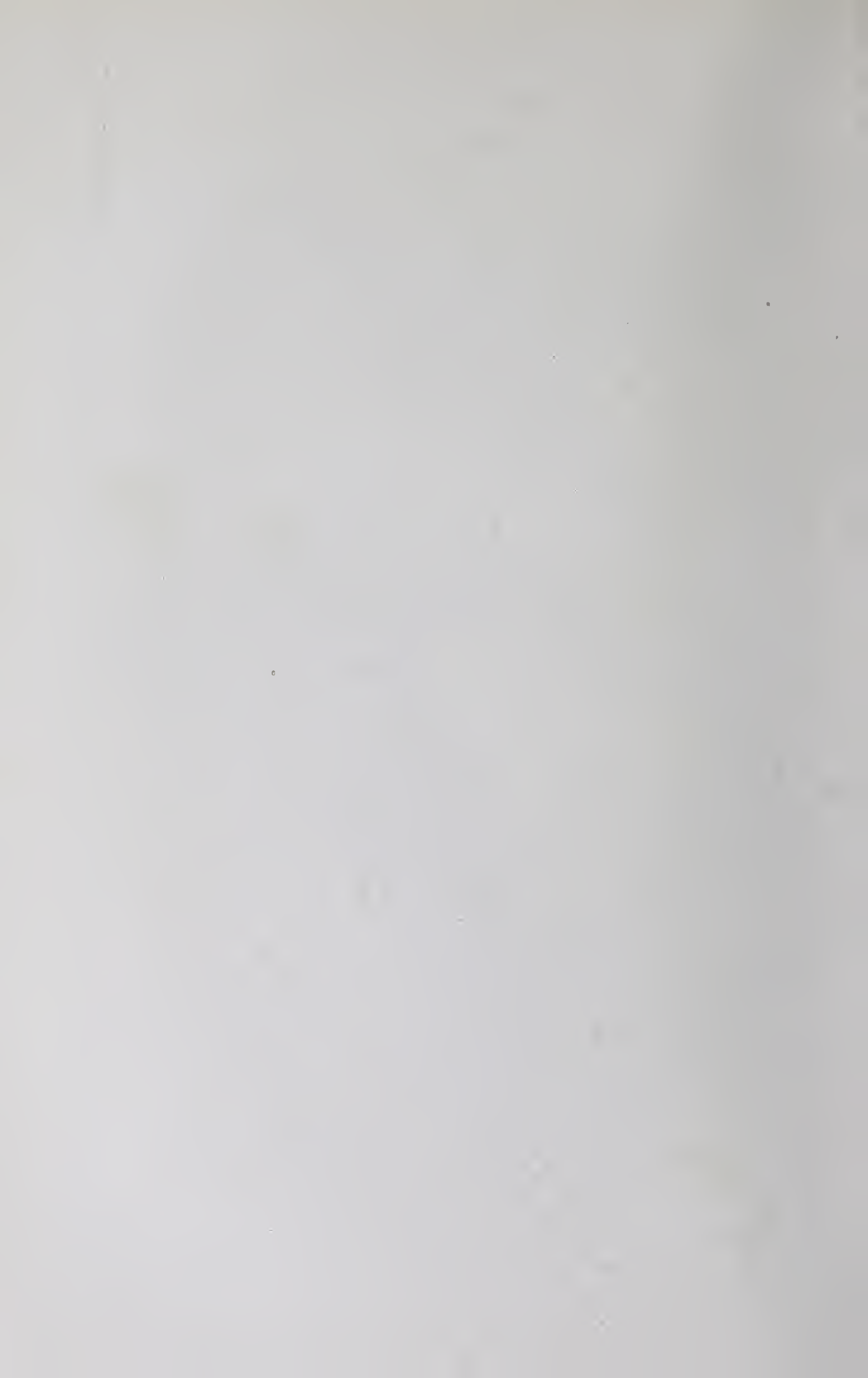
Poněvadž práce dosud není ukončena, zůstavuji si popis chýše pro dobu příští.

Tab. I.

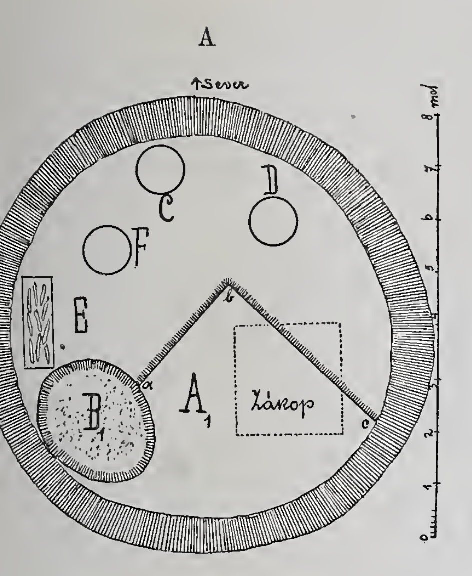

Sever
Vysvětlení
Zákopy Fl. Koudelky
Zákopy J. Slováka
Chýše A, B (Hladík, Fila)
Zákop V. Kříže
Planičky
Vozová cesta
Pěšina
Hromada kamení
Široké
Úrké
Příční
Potřebiště
Cesta polní
Cesta z Obřan
Studánka
brána
Domovní Hradisko
Svobodné Hradisko
Upanských
Kousky
Kopaniny
Svitava
I. tunel
II. tunel
Knížecí cesta do Bílovic
Hradisko Obřan.
Měřítko 1:10.000
0 50 100 200 300 400 500 600 met.

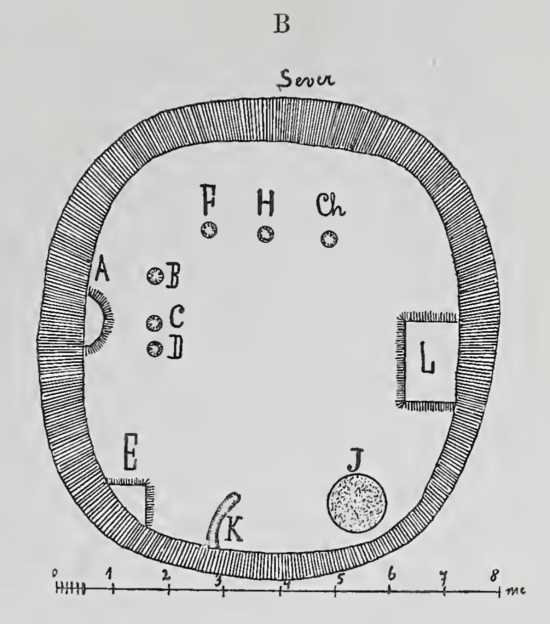

Tab. II.

A

B

Obr. 1.

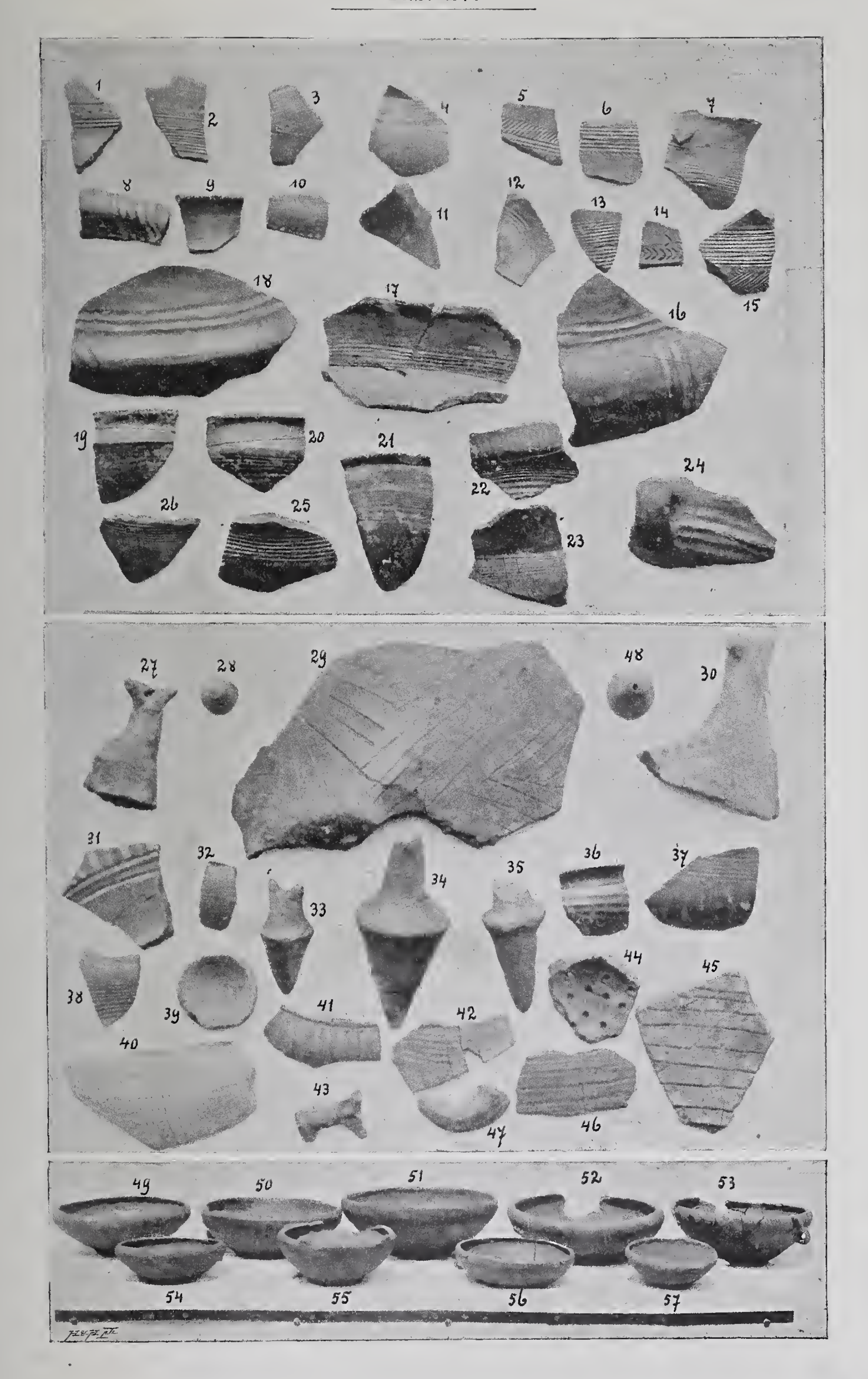

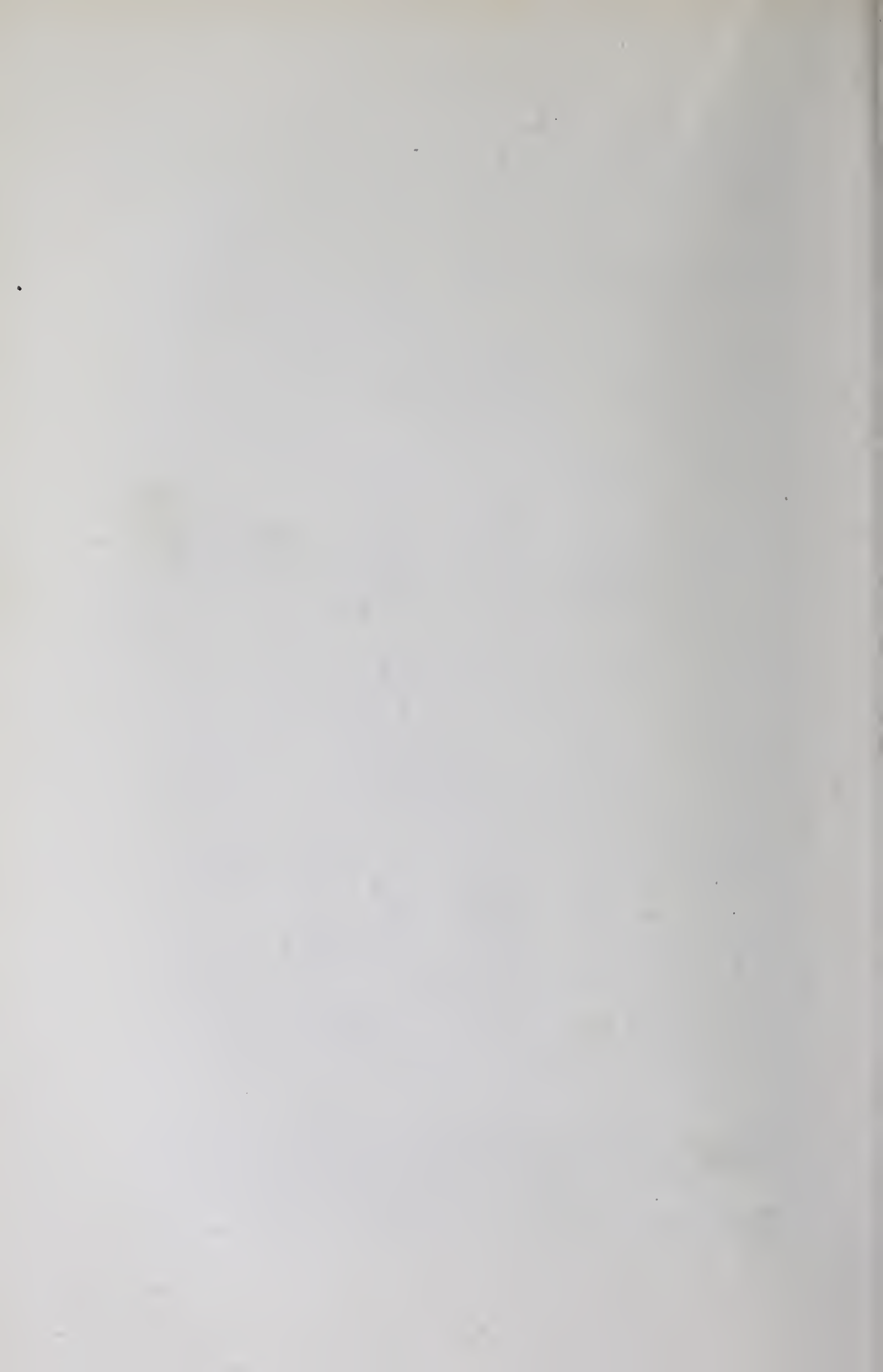
Tab. III.

Tab. IV.

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
18
17
16
19
20
21
22
24
26
25
23
27
28
29
48
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
41
42
44
45
40
43
47
46
49
50
51
52
53
54
55
56
57

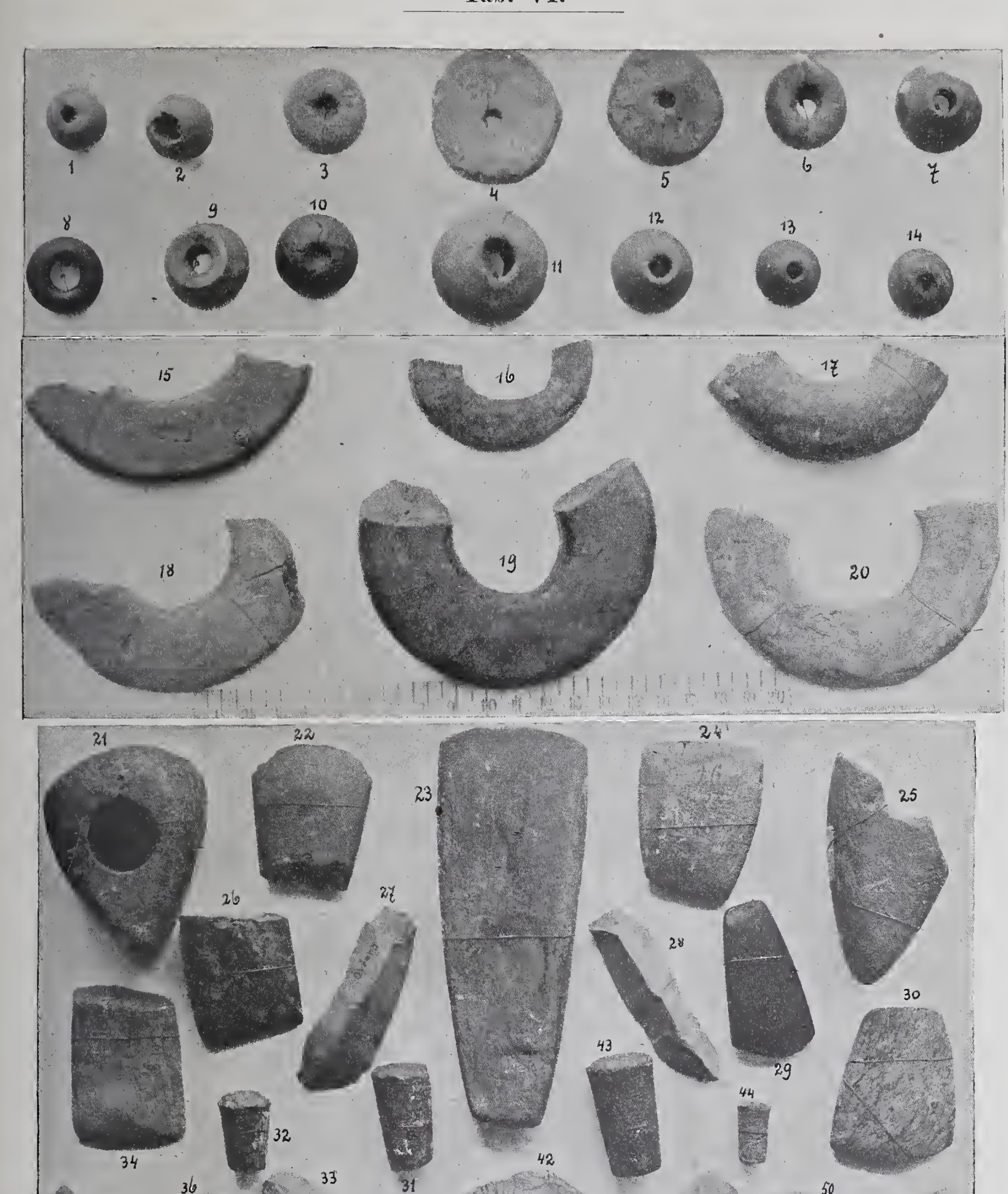
Tab. V.

1
2
3
4
5
60
7
6
8
9
10
11
61
12
13
21
14
15
16
17
18
19
20
23
24
22
29
25
28
26
45
44
43
42
27
30
31
46
41
39
38
37
35
33
32
36
34
47
48
49
50
51
53
52
54
55
56
57
58
59

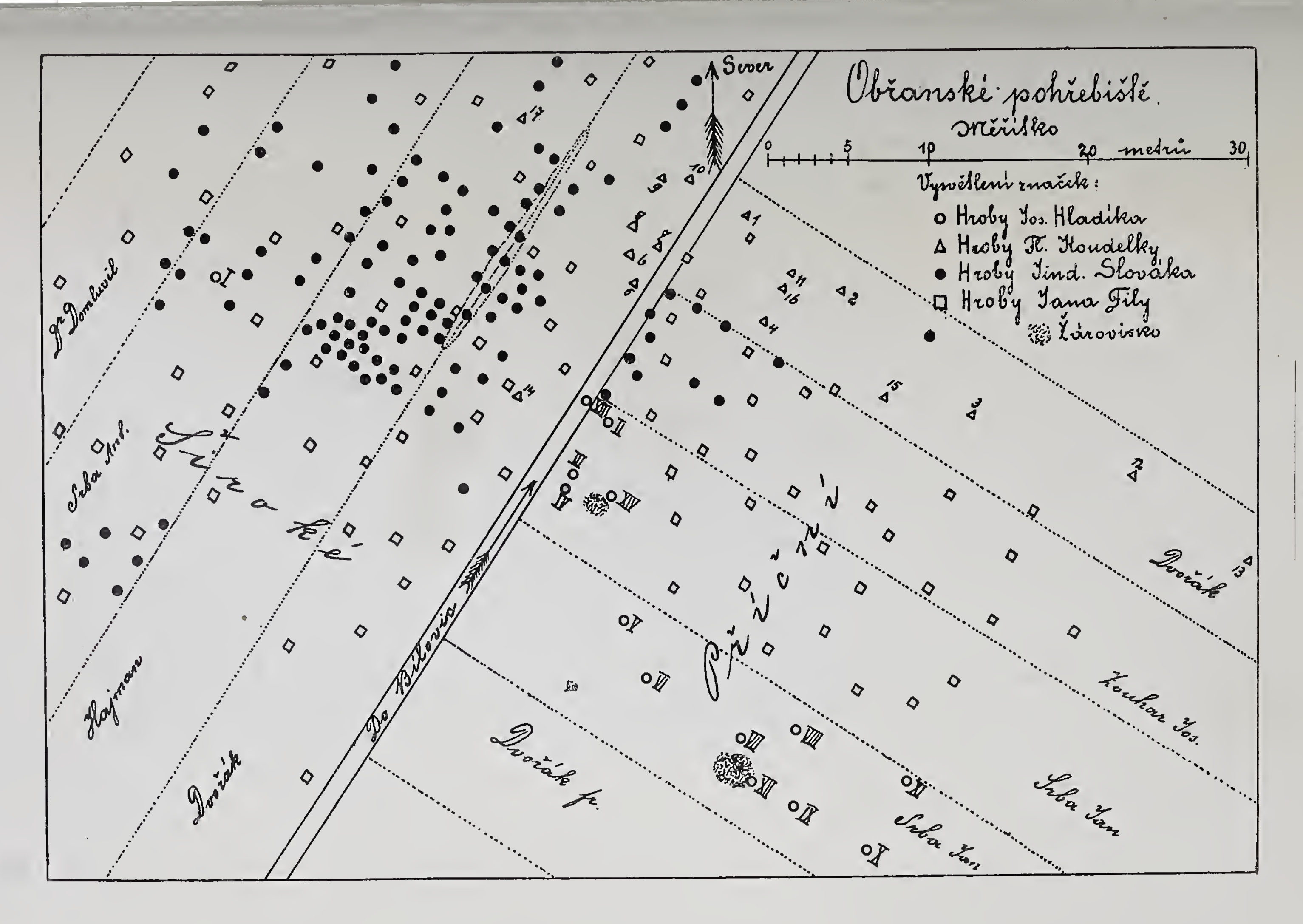
Tab. VI.

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55

Tab. VII.

Obřanské pohřebiště.
Měřítko
0
5
10
20
metrů
30
Vysvětlení značek:
Hroby Jos. Hladíka
Hroby F. Koudelky
Hroby Jind. Slováka
Hroby Jana Fily
Žároviště
Sever
Do Bílovic
Široké
Příčné
Dvořák
Kouhar Jos.
Srba Jan
Dvořák Fr.
Hajman

Tab. VIII.

Poloha nádob některých hrobů Obřanských.

Vysvětlení značek na str. 131 v poznámce.

1

2

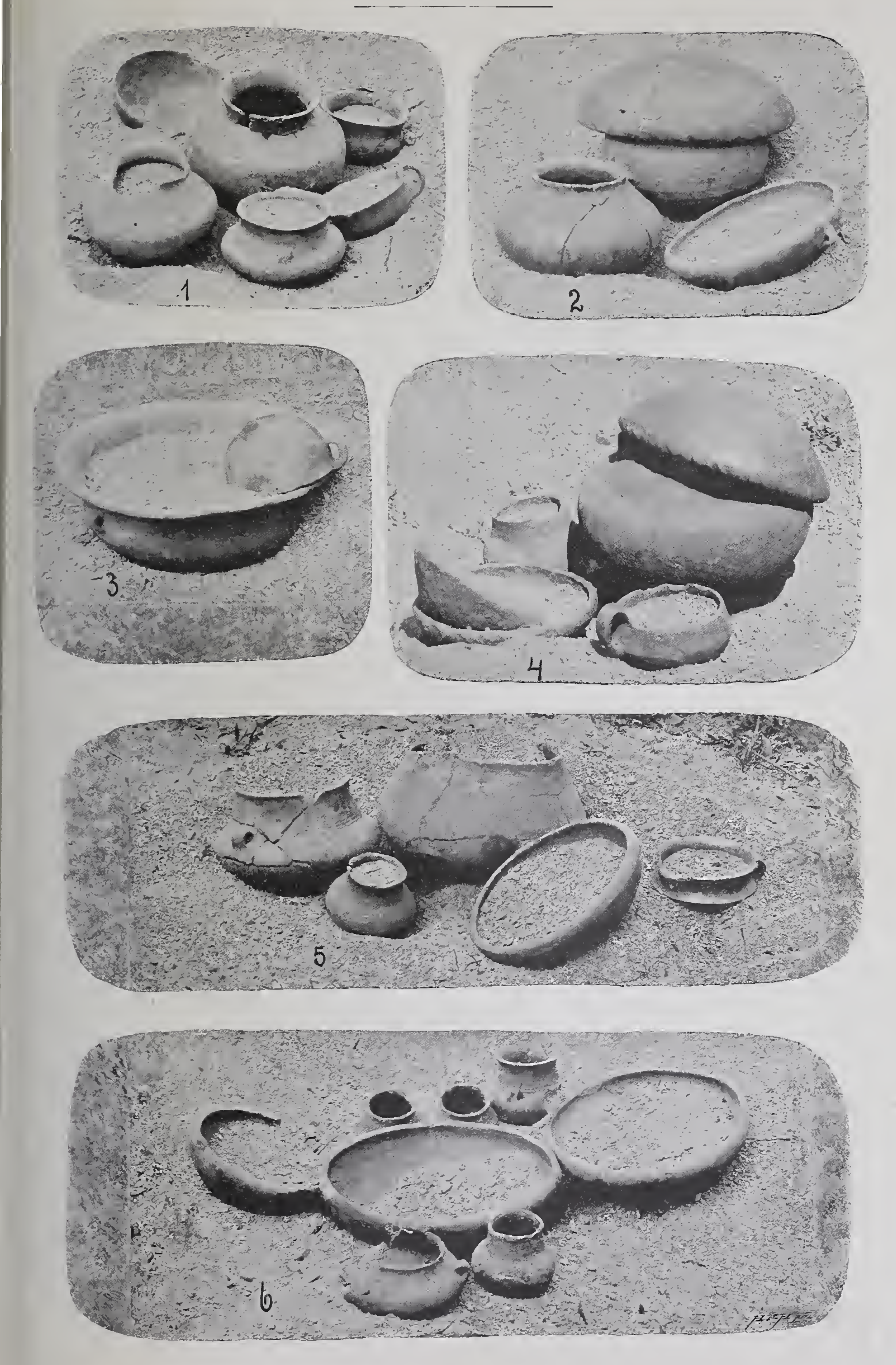

3

Tab. IX.

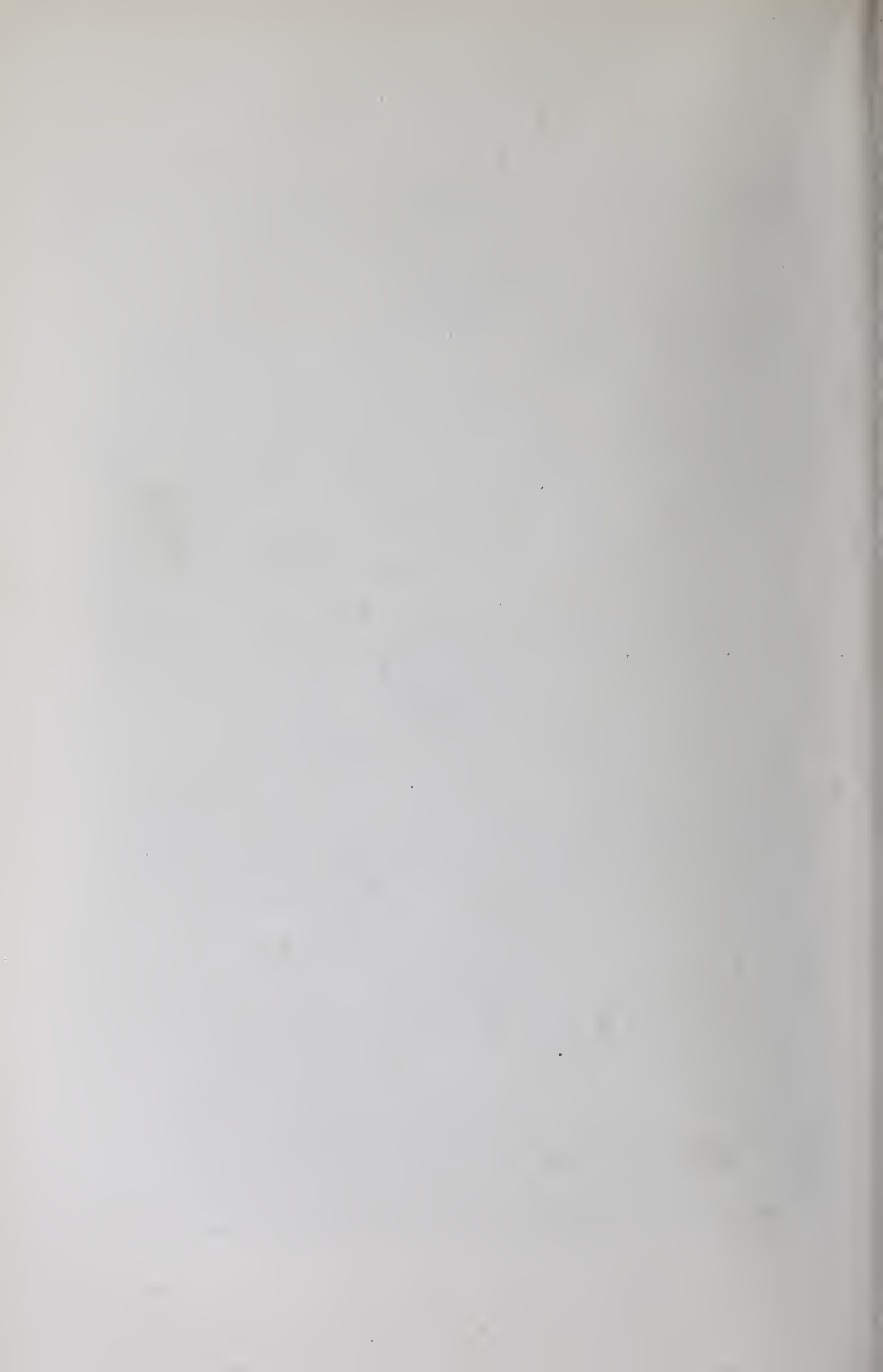
Tab. X.

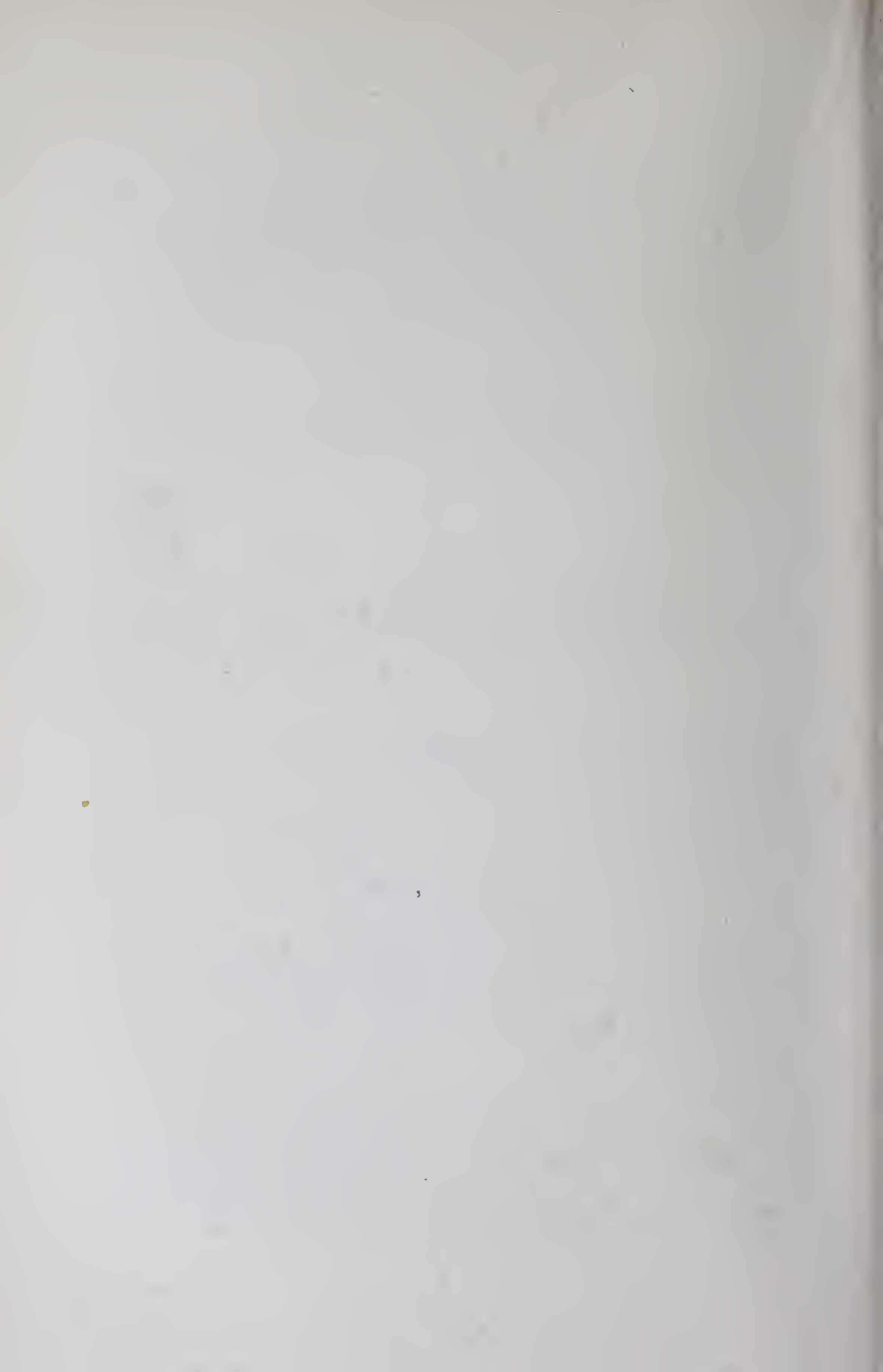
Tab. XI.

1
2
3
4
5
6
7
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33

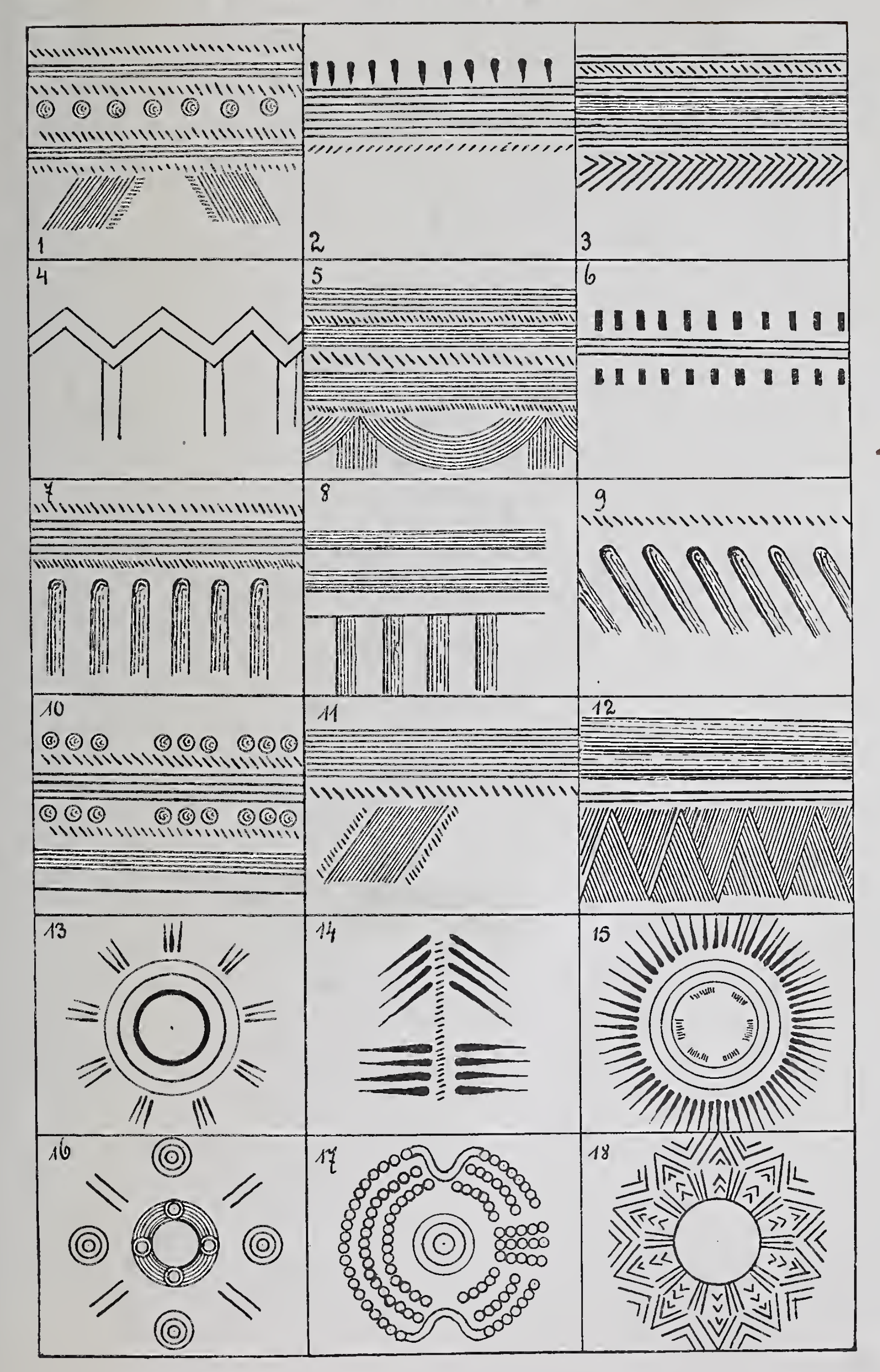
Tab. XII.

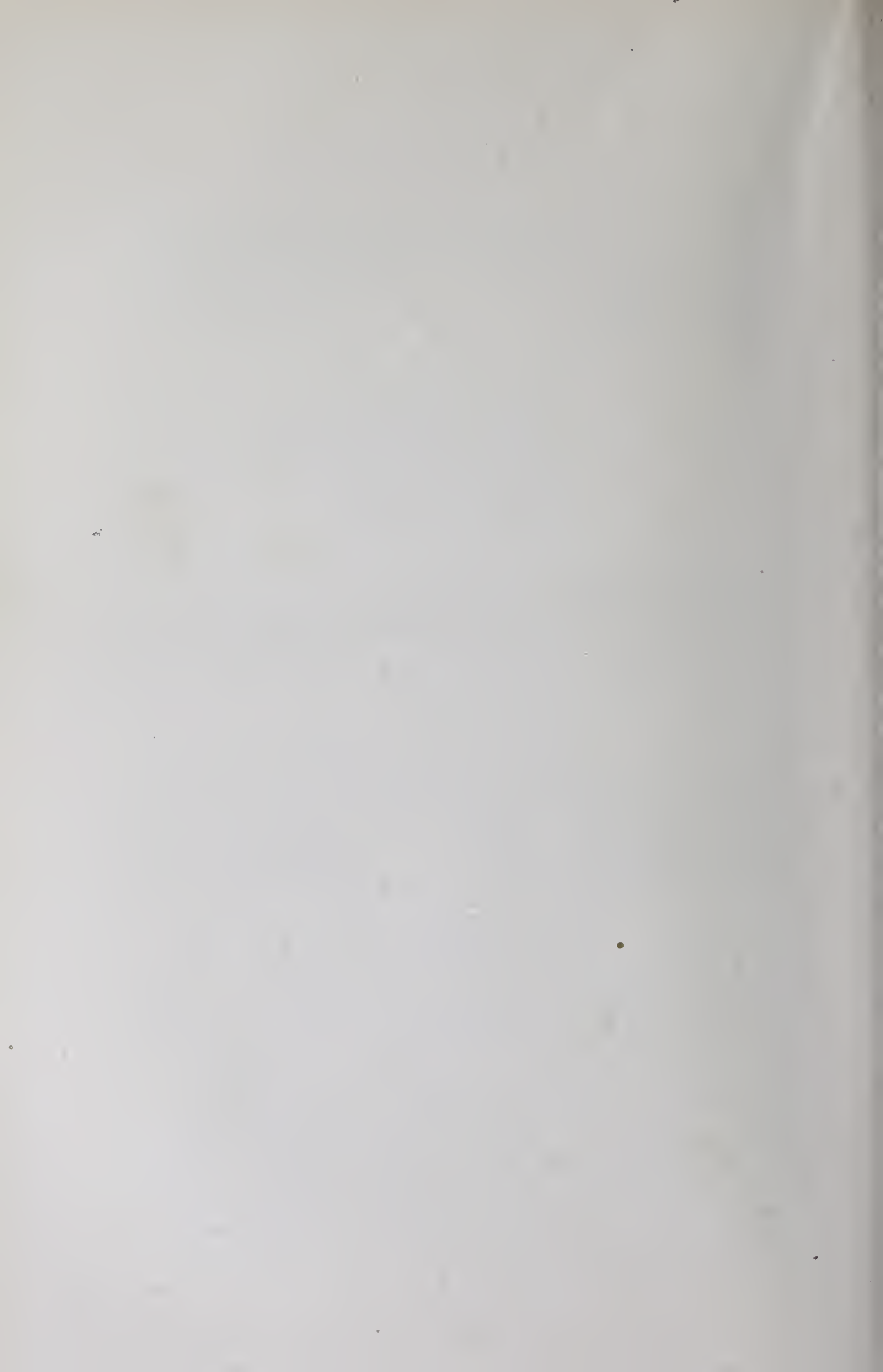

1 2 3 4 5 6 7 8 9
10 11 12 13
22 23 24
14 15 16 17 18 19 20 21
25 26 27 28 29
30 31 32 33 34
35 36 37 41 43 47 49
38 39 40 42 44 45 46 48
50 51 52 53

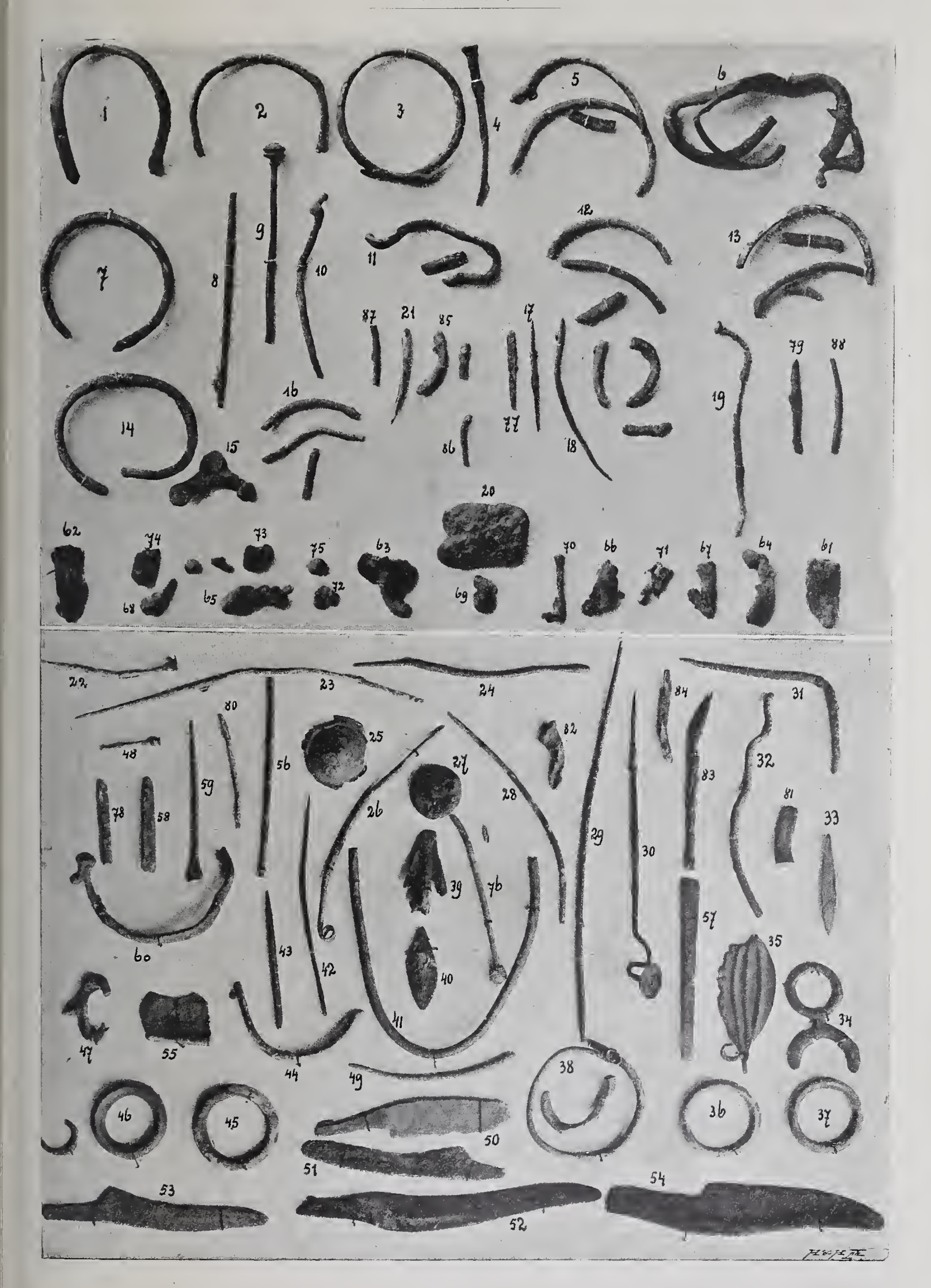
Tab. XIII.

Ozdoba nádobová na Hradisku u Obřan.

Tab. XIV.

1 2 3 4 5 6
7 8 9 10 11 12 13
87 21 85 17 79 88
14 16 15 86 77 18 19
20
62 74 73 75 63 70 66 71 67 64 61
68 65 72 69
22 23 24 84 31
80 25 82
48 56 27 28 32
59 83 81
78 58 26 29 30 33
39 76 57
60 43 42 40 35
41 34
47 55 44 49 38
46 45 36 37
50 51
53 54 52

Tab. XV.

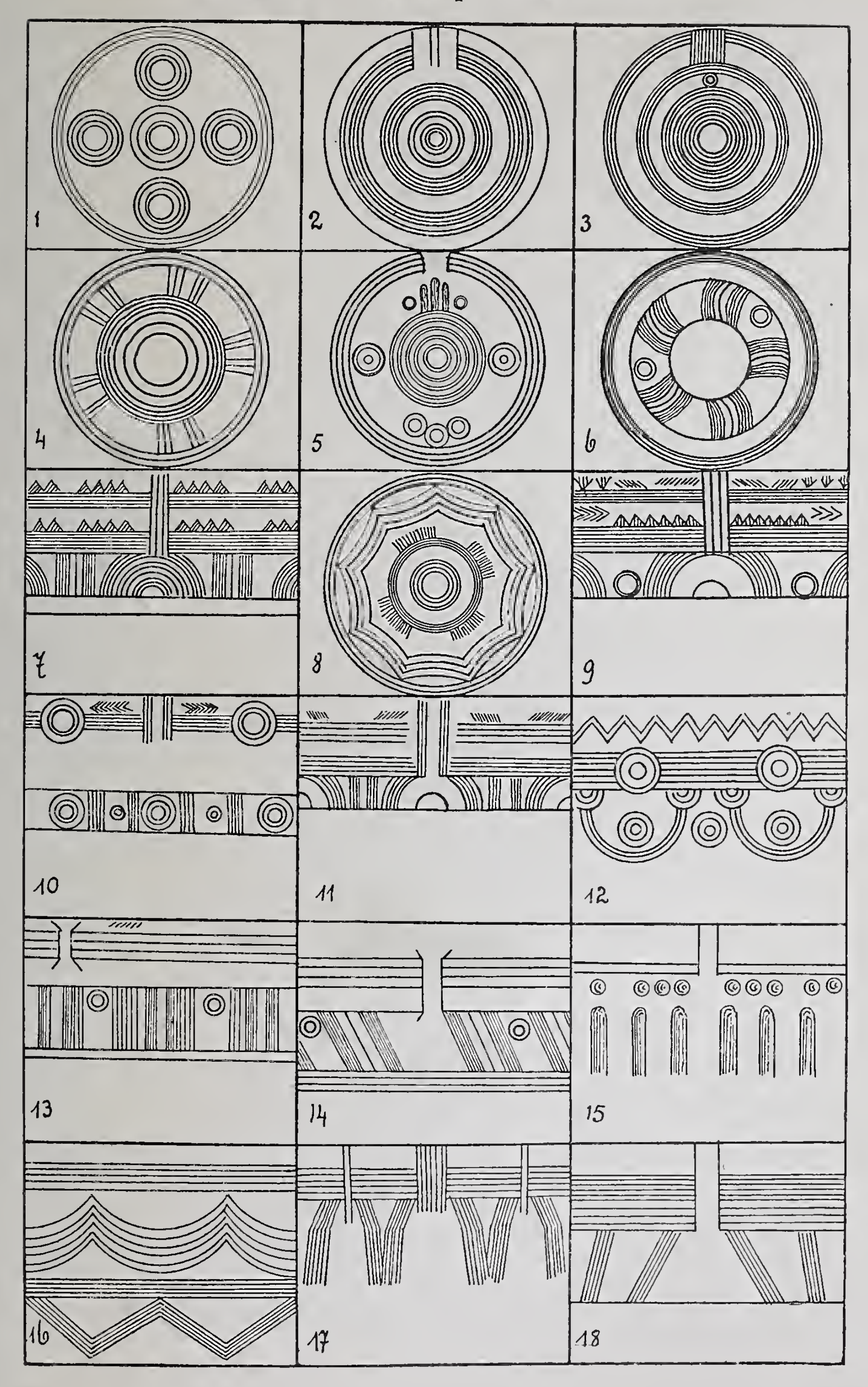
Ozdoba nádobová na pohřebišti a Hradisku u Obřan.

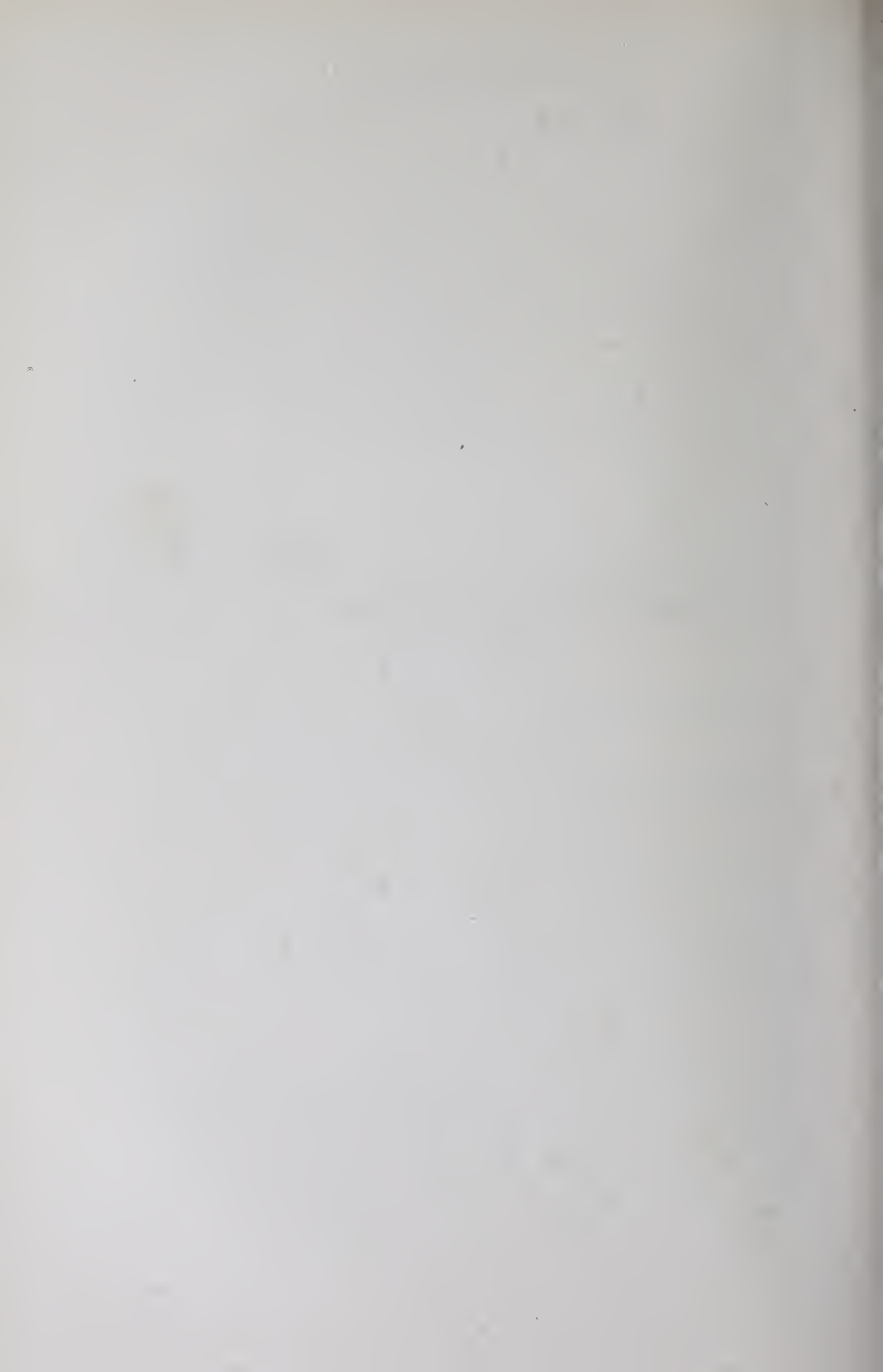
1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18

Tab. XVI.

Ozdoba nádobová na pohřebišti u Obřan.

Brünns Stadtbilder.

(Bis zum Jahre 1750).

Von Dr. Berthold Bretholz.

Sowohl das Franzensmuseum, als insbesondere das Brünner Stadtarchiv, dann auch einige Privatsammlungen bewahren eine sehr beträchtliche Anzahl von alten Prospecten, Veduten, Ansichten und Plänen der Stadt Brünn, die wir gewiss mit zu den beachtenswerten Denkmälern ihrer Geschichte rechnen dürfen. Denn zum mindesten bieten sie uns ein Hilfsmittel mehr, um in das alte Brünn einen Blick werfen und uns von dem Brünn der vergangenen Jahrhunderte ein anschaulicheres Bild machen zu können.[1]

Es ist ja gerade unsere jüngste Zeit in ganz eigenartiger Weise für alterthümliche Stadtbilder empfänglich geworden. Einerseits wandern wir so gerne in jene Städte, die ihren alterthümlichen Charakter wenigstens in einzelnen Partien und Stadttheilen noch bewahrt haben, und wo dies nicht der Fall ist, suchen wir — allerdings nur für vorübergehende Ausstellungszwecke — zu reconstruieren: Altwien, Altleipzig, Altberlin u. v. a. m.

---

[1] Dieses Thema ist meines Wissens bisher noch nicht bearbeitet worden. Bloße Verzeichnisse von Brünner Stadtbildern lieferte einmal d'Elvert in seinen „Beiträgen zur Geschichte... der Landeshauptstadt Brünn“ im XIII. Band der „Schriften der histor.-stat. Section“, 1860, S. 215 ff., sodann M. Trapp anlässlich einer im Jahre 1871 veranstalteten Ausstellung unter dem Titel: „Verzeichnis der im Franzens-Museum ausgestellten, bis jetzt bekannten Ansichten und Pläne etc. der königl. Landeshauptstadt Brünn vom J. 1593 bis auf die Gegenwart.“ Bei meiner Arbeit waren mir die Herren Bibliothekare Dr. Wilhelm Schram vom Franzensmuseum und Dr. Karl Zelbr von der technischen Hochschule durch Hinweis und Beschaffung der einschlägigen Literatur, ferner der tüchtige Brünner Topograph Herr Gödl durch persönliche Mittheilungen so außerordentlich behilflich, dass ich ihnen auch öffentlich meinen verbindlichsten Dank sage.

Vielleicht darf man unter solchen Verhältnissen auch auf die originalen Vorlagen dieser Kartengebäude, auf die alten Bilder hinweisen, die allerdings die Vorstellung, wie unsere Vorvordern gelebt und gewohnt haben, nicht so anschaulich erzeugen, denen aber dafür der Vorzug treuer Wirklichkeit in weit höherem Maße anhaftet.

Die ältesten deutschen Städtebilder haben wir wohl zuerst als Beiwerk und Hintergrund auf Bildern mit religiösen Darstellungen, auf Altargemälden des 15. Jahrhunderts zu suchen. Sehr bald erhalten aber Städtebilder auch eine selbständige Bedeutung in den seit dem Ende des 15. Jahrhunderts immer beliebter und häufiger werdenden illustrierten Werken allerlei Art, darunter Reisebeschreibungen, die man mit Bildern und Ansichten von Städten schmückte. Zwar nicht das erste, aber eines der ältesten und bedeutendsten Bücher dieses Charakters war die im Jahre 1486 erschienene „Reisebeschreibung nach Jerusalem" (Opusculum sanctarum peregrinationum ad sepulcrum Christi in Hierusalem) des Mainzer Dekans Bernhard von Breydenbach mit Städteansichten im Holzschnitt von dem Maler Erhard Rewich aus Utrecht.[1]

Noch bedeutsamer und nachhaltiger wirkte auf die weitere Ausbildung von Kosmographien und Städtebüchern mit Abbildungen die Schedel'sche Weltchronik mit den zahlreichen allerdings großentheils rein phantastischen, zum Theil aber auch nach der Natur von Michel Wolgemut hergestellten Zeichnungen und Bildern.[2] Mähren ist hier recht stiefmütterlich behandelt. Auf Fol. 279 findet sich unter dem Titel „De Moravia Germanie provincia" eine kurze historisch-topographische Skizze, aus welcher ich hier bloß die uns zunächst interessierende Stelle heraushebe: „In hac provincia complura sunt oppida plena populo et operibus abundantia, inter quae Brunna principatum obtinet". Eine Abbildung Brünns oder einer anderen mährischen Stadt wird nicht geboten.

Und ebenso verhält es sich in dem nächsten derartigen Werk, in Sebastian Münsters „Cosmographey oder Beschreibung aller Länder, Herrschaften etc." erschienen zu Basel im J. 1564. S. MCLXXXII lesen

---

[1] Das Exemplar der Olmützer Studienbibliothek war vor kurzem in Brünn in der Buchausstellung des Gewerbemuseums zu sehen.

[2] Das im hiesigen Franzensmuseum befindliche Exemplar hat W. Schram beschrieben in Annales I, S. 144/5.

wir eine kleine unbedeutende historisch-politische Notiz über „Moravia, Märhern“, darin die Bemerkung: „Die fürnemste statt diser Marck heißt Pryn und ist ein reiche und fruchtbare gegne darumb“. Auch hier kommen Ansichten von mährischen Städten nicht vor.

Noch kürzer wird Mähren abgehandelt in dem im J. 1595 zu Frankfurt erschienenen „Parvum Theatrum urbium sive urbium praecipuarum totius orbis brevis et methodica descriptio authore Adriano Romano E. A.“, wo wir S. 177 lesen:

„Moravia. Brin caput est Moraviae ac Marchionis sedes.
Olomontium, episcopalis sedes est, Vologradensis prius dicta.“

Und doch muss es in dieser Zeit wie in anderen Städten so auch in Brünn ein Bild der Stadt, wahrscheinlich eine officielle vom Rathe veranlasste „Abconterfeiung“, gegeben haben, da doch schon zwei Jahre früher, im Jahre 1593, Bartholomeus Paprocky's „Zrcadlo slawného margkrabstwii Morawského (Spiegel der berühmten Markgrafschaft Mähren)“, dieses aus dem Polnischen durch den lutherischen Pastor in Lobositz Johann Wodiczka ins Böhmische übertragene Buch, das bei Milichtallers Erben in Olmütz erschienen ist, wie von vielen anderen mährischen Städten so auch von Brünn auf Folio CCCLXXXVI eine Ansicht bringt.

Es ist ein kleiner unansehnlicher Holzschnitt, Originalgröße 145 *mm* Breite, 85 *mm* Höhe, wie alle anderen in diesem Werke von dem Prager Johann Willenberger hergestellt.[1] Die Stadt von Osten gesehen zeigt im Vordergrunde das sogenannte Köpfhäusl und die Zderadsäule am jenseitigen Zwittawaufer mit einigen der angrenzenden Vorstadtgassen. Die Stadtmauer sieht man von der höchsten Spitze am Petersberg bis zum Rennerthor. In der Stadt ragen hervor der Dom, Bischofshof, Rathhaus, St. Nikolaus, St. Jakob u. a. Über alles erhebt sich der Spielberg mit den welligen Bergen im Hintergrunde. Zwischen den primitiven Wolken schwebt das alte Brünner Stadtwappen.[2]

Bei aller Pietät, die man diesem „ältesten Stadtbilde“ Brünns entgegenbringt, kann man doch ob seiner Kleinheit und Undeutlichkeit dessen künstlerischen und historischen Wert nicht anders als sehr niedrig

---

[1] Vgl. über ihn Dlabacz, Künstlerlexicon, Bd. 3, S. 373.

[2] Das Bildchen ist öfters reproduciert worden, zuletzt in meinem Buche: „Der Vertheidigungskampf der Stadt Brünn gegen die Schweden“. 1895, S. VII.

bemessen, und muss vielmehr sagen, dass das älteste Bild, das uns auch eine Vorstellung vom Charakter der Stadt zu bieten vermag, erst die Kupferradierung des Georg Houfnagel ist, die die Jahreszahl 1617 trägt. Wir haben es natürlich auch hier keineswegs mit einer geometrisch genauen Aufnahme zu thun, sondern nur mit einer freien perspectivischen Ansicht, aber im ganzen erhalten wir hier doch eine recht gute und getreue Abbildung der Stadt, insbesondere von der Anlage, dem Laufe und dem Aussehen der alten Mauer vom Brünnerthor über den Petersberg zum Juden- und von da weiter bis zum Rennerthor. Wenn auch nicht ganz frei von einiger phantastischen Ausgestaltung zeigen doch die Thore und Thürme den Versuch der Reproduction nach ihrer wirklichen Gestalt. Das Bild ist 55 *cm* breit, 26·5 *cm* hoch und trägt die zweizeilige Aufschrift: „BRVNN — Vulgo Brinn marchionatus Moraviae civitas insignis.“ [1]

Wenn man übrigens dieses Bild gewöhnlich als eine Aufnahme der Stadt vom Jahre 1617 schlechtweg bezeichnet, so bedarf diese Jahreszahl immerhin einer Erklärung. Das Blatt zeigt in der rechten Ecke eine zweispaltige Erklärungstabelle mit den Buchstaben A bis H und J bis Q zur Bezeichnung der hervorragendsten Bauten und Punkte in der Stadt. Über dieser Tabelle steht die Jahreszahl „1617“, unter derselben die Bemerkung: „Ex depicto aliorum communicat Georgius Houfnaglius.“ Das heißt wohl nichts anderes, als dass dieser Kupferstich nach einem Bilde, einem Gemälde gearbeitet ist, das andere, nicht Houfnagel, verfertigt haben. Vergleichen wir nun weiter diesen Kupfer- vom Jahre 1617 mit dem Holzschnitte vom Jahre 1593, von dem wir früher gesprochen haben, so nehmen wir auf den ersten Blick eine große Verwandtschaft beider Blätter unter einander wahr. Sie sind vom gleichen Standpunkte aufgenommen, zeigen uns die nämlichen Grenzobjecte, dasselbe perspectivische Verhältnis, gleiche Behandlung des Vorder- und Hintergrundes, so dass man wohl auf diese Momente gestützt die Vermuthung aussprechen darf, dass beide, der Holzschnitt vom Jahre 1593, und der Kupferstich vom Jahre 1617, sich von einer gemeinsamen Quelle ableiten, eben von jenem Gemälde (depictum), auf welches Houfnagel selber hinweist, von dem wir aber sonst nichts wissen, wenn nicht etwa die zahlreichen Rechnungsbücher und andere Materialien

[1] Dieses Bild fehlt noch in den Verzeichnissen von d'Elvert und Trapp. Eine verkleinerte Wiedergabe in meinem Vertheidigungskampf, S. 16/17.

unseres städtischen Archives noch einmal einen Anhaltspunkt bieten sollten. Ist aber diese Voraussetzung nicht unbegründet, dann stellt — und hierin liegt das wichtige Moment — der Kupferstich vom Jahre 1617 bloß eine in diesem Jahre angefertigte Reproduction nach einem älteren Stadtbilde dar, das spätestens im Jahre 1593 bestanden haben muss. Der schöne Kupferstich gäbe uns also das Bild der Stadt wieder, wie diese mindestens am Ende des 16. Jahrhunderts, vielleicht noch etwas früher ausgesehen hat. An sich wäre es nichts auffallendes, sondern hätte alle Wahrscheinlichkeit für sich, dass auch in Brünn, wie anderwärts, schon im 16. Jahrhundert an die Herstellung eines Stadtbildes gedacht worden sei. An Malern, die solchen Aufgaben gewachsen gewesen wären, hat es in jener Zeit in Brünn nicht gemangelt. Aus der Chronik des Rathsherrn Georg Ludwig, die über die Jahre 1555 bis 1604 handelt, lernen wir allein vier Maler in Brünn kennen, die ziemlich gleichzeitig gewirkt haben: Hieronymus Hamerl († 1586, November 8), Lienhart Schwinghammer († 1591 October 29), ferner Lukas Rollandt, der auch Rathsherr war, und einen Georg Scholz,[1] und aus den Stadtrechnungsbüchern erfahren wir auch so manches über die Arbeiten des einen und anderen von ihnen. Von einem Stadtbild scheint sich, so weit eine erste oberflächliche Durchsicht ergab, allerdings keine Erwähnung zu finden, allein die Reihe dieser Bücher beginnt erst mit dem Jahre 1561 und ist in den ersten Jahrzehnten lückenhaft.[2]

Die Herstellung der Kupferradierung im Jahre 1617 durch Georg Houfnagel (auch Hufnagel oder Höfnagel geschrieben) hängt mit der Aufnahme des Blattes in das große Städtebuch von Georg Bruin (Braun), „Civitates orbis terrarum in aes incisae et excusae et descriptione topographica, morali et politica illustratae, Coloniae, 1572—1618, 6 Tomi“ zusammen, für welches bekanntermaßen Houfnagel verschiedentliche Städtebilder geliefert hat.[3] Es findet sich daselbst in

[1] Vgl. Peter R. von Chlumecký, Des Rathsherrn und Apothekers Georg Ludwig Chronik von Brünn. S. 21, 26, 27, 44, 88.

[2] Extracte aus diesen Stadtrechnungsbüchern hat Dr. Wilhelm Schram in „Neue urkundliche Beiträge zur Geschichte der Stadt Brünn“ (Zeitschrift d. Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens, 1. Jhg., 3. Heft, S. 59 ff) mitgetheilt.

[3] Über Houfnagel vgl. Müller, Künstlerlexicon, Bd. 2 (1860) S. 388. Das dort angegebene Sterbejahr 1600 ist nach unserem Stich wohl ausgeschlossen.

dem im Jahre 1618 erschienenen 6. Bande der lateinischen Ausgabe, pag. 29.[1]

Die Houfnagel'sche Kupferradierung der Stadt Brünn ist in verkleinertem Maßstab und mit kleinen Abweichungen fortan öfters in verschiedenen Werken reproduciert worden. Die Comeniuskarten von Mähren, deren erste Ausgabe etwa ins Jahr 1627 gehört und von Piscator (Nicolaus Visscher) besorgt wurde, worauf noch zu Lebzeiten des Autors sechs andere Ausgaben bei verschiedenen Verlegern erschienen, zeigen bekanntlich im oberen Rande vier Städtebilder, darunter auch Brünn in der Größe von 14·5 × 4·5 *cm.* Es ist der verkleinerte Houfnagel'sche Stich.[2]

Im Jahre 1678 erschien die dritte Ausgabe von dem Städtebuch des Daniel Meisner unter dem Titel „Libellus novus politicus emblematicus civitatum oder Neues politisches Stätt und Emblematabuch", das aber schon 1624 bis 1626 als „Thesaurus philo-politicus" bei Kieser in Frankfurt a. M. herausgegeben worden war. Ob diese erste Edition oder vielleicht die zweite u. d. T.: „Sciagraphia comica" (Nürnberg bei Fürst und

[1] Diese Nachricht verdanke ich einer Mittheilung aus dem Germanischen Nationalmuseum in Nürnberg. Wir besitzen von diesem Bilde im Brünner Stadtarchive zwei in der Aufnahme ganz gleiche Exemplare, nur ist eines auf größerem, das andere auf kleinerem Papier. Bei jenem ist der rückseitige Text („Bruna. — Post Olomutium .... exemplo adjuvatur") über beide Hälften des Blattes, bei diesem nur über eine Hälfte vertheilt. Dieses letztere Exemplar mit rückwärts einseitigem Text ist in der oben im Texte angeführten Ausgabe enthalten. Das zweite Exemplar gleichfalls mit lateinischem und wörtlich gleichlautendem Text stammt aller Wahrscheinlichkeit nach aus dem Wiederabdruck, mit dem im Jahre 1612 begonnen wurde. In welchem Bande dieser 2. lateinischen Ausgabe aber Brünn vorkommt und in welchem Jahre dieser Band erschien, ist mir nicht bekannt; ebensowenig ob in der oder den deutschen Ausgaben, die von diesem Werke unter dem Titel „Beschreibung und Contrafactur der vornehmsten Städte der Welt", Cölln 1574, 3 Volum. erschienen sind, ein Bild von Brünn vorkommt. Das Franzensmuseum besitzt seit kurzem ein altcoloriertes Bild von Houfnagel, das mit dem unsrigen vollkommen übereinstimmt, aber rückwärts einseitigen französischen Text trägt, also aus einer französischen Ausgabe dieses Werkes stammt. Über die Editionen vgl. Graesse, Trésor de livres rares, Bd. 1 (1859) unter „Bruin". Das Franzensmuseum besitzt auch einen vereinzelten 1. Band dieses Werkes vom J. 1575. Vgl. Annales, II, (1897), S. 45.

[2] Vgl. auch Matzura, Die ältesten und älteren Landkarten von Mähren. Annales II, S. 287, Anm. 3.

B. Caymoy 1638 und 1642) ein Bild von Brünn enthielt, ist mir nicht bekannt; die obige dritte Ausgabe zeigt, wiewohl schon bessere Bilder zu beschaffen gewesen wären, den alten Bruin'schen Stich in verkleinertem Maßstabe im „Dritten Hundert" das siebente Blatt, bezeichnet „C. 7." Das Bildchen ist 138 × 68 *mm* groß, hat die Inschrift: „PRYN. in Mehrern", in der rechten Ecke drei nackte weibliche Figuren, die in ein geborstenes Fass Wasser gießen und entsprechend der ganzen Anlage dieses Städtebuches eine Anzahl von Auf- und Unterschriften über und unter dem Rahmen: „All gutthat am undanckbahren ist verlohren. Belides ut laticem pertusa in dolia fundunt — Sic et ingratum qui benefacta locat. — Wer ein undanckbarn Guts beweist/ Und Wein in Löchrich Fässer geust/ Der ließ die Arbeit wol anstohn/ Er bringt kein nutz noch danck davon."

Ja selbst noch auf der Landkarte von Mähren von Matthaeus Seutter, die ins 18. Jahrhundert gehört, findet sich diese alte kleine Ansicht von Brünn aus dem 16. Jahrhundert.[1]

Dürfen wir demnach die Entstehung der ersten Brünner Stadtbilder aller Wahrscheinlichkeit nach in die zweite Hälfte des 16. Jahrhunderts verlegen, so dauerte es immerhin fast ein Säculum, bevor sich eine abermalige Gelegenheit zur Anfertigung neuer Ansichten und Abbildungen der Stadt darbot. Es war dies das welthistorische Ereignis der muthigen Vertheidigung der Stadt gegen die Schweden im Jahre 1645. Bevor wir aber zu diesen Gemälden übergehen, müssen wir des kleinen Bildchens gedenken, durch welches wir zum erstenmale eine wenn auch nur partielle Innenansicht von Brünn erhalten.

Im Jahre 1644 hatte nämlich der Maler des Landeshauptmannes von Mähren Christoph Paul Grafen von Liechtenstein, Marx Groer, über dessen Persönlichkeit ich weiter nichts finden konnte, ein kleines Votivbildchen auf Kupferblech hergestellt und für die Marienkapelle, die sich an der Stelle des Eckhauses der heutigen Ferdinand- und Herrengasse (Falkensteinerisches Stiftungshaus) befand, geweiht. Dieses Tafelbildchen in der Größe von 42 *cm* Breite und 31 *cm* Höhe zeigt uns eben diese Marienkapelle, davor zwei bewaffnete und zwei kämpfende Männer mit ihrer Geleitschaft, sodann aber in ziemlich großem Maßstab und gut

[1] Vgl. Matzura a. a. O. S. 316.

gezeichnet den Einblick in die heutige Johannesgasse (alt Bürgergasse), sowie die ersten Eckhäuser einerseits vom Großen Platz, andererseits von der Ferdinandsgasse (Sattlergasse). Die damalige Bauart der Häuser, mit Giebeldächern, Erkern, Zinnen, die eigenartigen Laden und Kramen, die weit in die Straße vorspringenden Wasserrinnen, die Gassenkeller, all das wird hier so deutlich und getreu dargestellt, dass wir gerade diese Partie des alten Brünn jederzeit in ihrer ursprünglichen Art nachzubilden vermöchten.[1]

Zu dieser sehr instructiven Innenansicht gesellen sich nun eine Reihe bedeutsamer Gesammtbilder und Pläne der Stadt aus den nächstfolgenden Jahren.

Die Siegesstimmung des Jahres 1645, das Gefühl der historischen Bedeutung des Ereignisses rief nicht bloß die mehrfachen literarischen Schilderungen des Brünner Vertheidigungskampfes, die bekannten „Diarien", „Relationen" und „Berichte" hervor, sondern veranlasste auch, die Erinnerung an jene Zeit im Bilde festzuhalten, und zwar nicht nur in den sonst üblichen kleinen Kupferstichen, sondern in imposanten, künstlerisch bedeutsamen Gemälden.

Das anschaulichste und wirksamste, auch in der Ausführung unzweifelhaft beste ist das dermalen in der Gemäldegallerie des allerh. Kaiserhauses befindliche große Bild, das sich selber bezeichnet als: „Aigendtliche Abbildung der königlichen Statt Brünn, so von der Cron Schweden den 3ten Mayo biss den 20gisten Augosto dess 1.6.4.5sten Jahrs belegerth worden" von Hieronymus Benno Beier[2] und Hans Jörg

---

[1] Das Bild — eine Reproduction s. in meinem „Vertheidigungskampf" S. 24/5 — heute im Franzens-Museum (Nr. 27) trägt die Widmungsinschrift: Anno 1643 bin ich Marx Groer Ihr. Gräffl. gnaden H. Landthaubtman Maller, auf freuer gassen in die Linckhe handt gehauen worden, Zu welchem mir noch ein andere Kranckheit geschlagen, in solichen schmertzen, ich mich hieher Zu disem gnaden Bildt verlobet und solches nachmallen in windt geschlagen. Aber Anno 1644 als mich Gott widerumb in der H. Carwochen eben mit solcher schweren und fantasierischen Kranckheit heimbgesucht, das mir Menigeklichen das leben abgesagt, hab ich mich meines gelibts erinnert und mich von neuem verlobt, ist es widerumb algemach besser worden, darumb ich zur dancksagung disz taffele, Gott und unser lieben frauen hieher gemalt.

[2] Das Wort „Beier" ist auf dem Bilde verlöscht oder abgekratzt.

Zeiser gemalt.[1] Das Hauptbild zeigt uns im Vordergrunde das schwedische Lager in vollster Angriffsthätigkeit, belebt durch eine große Zahl schwedischer und ungarischer (Rakoczy'scher) Soldaten und Officiere, Aufmarsch von Reiterei, Transport von Geschützen, alles concentriert im Gebiete des ehemaligen sogenannten Jesuitengartens, also auf dem Boden der heutigen Franz Josefs- und Schmerlingstraße. Von der Stadt tritt daher die Partie um die Jesuitenbastei und das alte Thomaskloster besonders deutlich hervor. Die Stadtmauer mit ihren Thürmen und Thoren, die Kirchen und sonstigen hervorragenden Bauwerke der Stadt sind alle mit großer Genauigkeit wiedergegeben. Der Spielberg ist wohl absichtlich stark nach rechts geschoben, um ihn von der Stadt unverdeckt mit seinen ganzen Befestigungswerken zeigen zu können. Die linke untere Ecke des Bildes ist abgegrenzt und hier die Stadt, wenn auch in kleinerem Maßstabe von der entgegengesetzten (Süd-) Seite aufgenommen, so dass hier vor allem Petersberg und Judenthor, Altbrünn und der Spielberg mit den Befestigungen gegen Königinkloster und St. Anna hin sichtbar werden. Eine überaus reichhaltige Legende localisiert durch Buchstaben, Ziffern und Zeichen die verschiedenen bedeutenden Punkte. Das Bild ist ganz gleichzeitig begonnen worden und jedenfalls im Jahre 1650 fertiggestellt gewesen.

Fast unter demselben Titel: „Aigendliche Abbildung der schweren und harten Belegerung der Stadt Brünn von der Khron Schweden vom 3. May bis auf den 20. Augusti des 1645 Jahrs" arbeiteten in derselben Zeit die nämlichen zwei Maler — sie unterschreiben sich hier: „Hironymus Benno Beyerr, Hanns Jörg Zeiser pinzerunt" ein Planbild der Stadt mit der ganzen Umgebung aus der Vogelschau gesehen, das sich im Besitze der Stadt Brünn befindet und dermalen im Franzensmuseum aufbewahrt wird. Das Bild ist 2·45 *m* breit, 1·60 *m* hoch,[2] lässt also die damalige Anlage der Stadt und ihrer Straßen in vollster Deutlichkeit erkennen.[3]

---

[1] Wir besitzen leider von diesem für unsere Stadt so interessanten Kunstwerke keine entsprechende Copie in Originalgröße. Eine kleine Reproduction in meinem Buche „Der Vertheidigungskampf..." zwischen S. 44 und 45.

[2] Das Wiener Bild, von dem ich keine genauen Größenmaße habe, übertrifft, soviel mir in Erinnerung geblieben ist, das unsrige besonders in der Breite.

[3] Von diesem Bilde ist im Jahre 1845 anlässlich des damaligen Schwedenbefreiungsfestes nach einer guten Zeichnung von Leopold Pinkawa ein zinko-

Schließlich wurde noch ein drittes Gemälde der Stadt Brünn während der Schwedenbelagerung wahrscheinlich von denselben Malern hergestellt und vom Rathe als Votivbild nach Mariazell geweiht, wo es sich heute im dortigen Pfarramte befindet. Der bekannte Stadtsyndicus Sebastian Sutor verfasste, wie wir aus einem kurzen Regest in seinem Registraturbuch vom 9. August 1653 wissen, die Aufschrift auf dieses Blatt.[1]

Was nun die beiden Maler betrifft, die sich bei diesen zwei oder vielleicht drei Werken zu gemeinsamer Arbeit zusammengefunden haben, so bietet uns das Brünner Stadtarchiv immerhin einige zuverlässige biographische Daten über dieselben, die ich umso eher hier anführen darf, als von ihnen bisher nicht viel mehr als ihre Namen und ihre Ansässigkeit in Brünn bekannt war. Unsere Künstlerlexica übergehen sie gänzlich. Von beiden verzeichnet vorerst das Brünner Bürgerbuch [Codex Nr. 75 des Brünner Stadtarchivs] die Aufnahme in den Bürgerverband. Fol. 37 v.: Anno 1634 den 16 Juli Jeronimuss Beno, ein Maller von Landtspeckh aus Payern,[2] ist für einen Burger ahn- und aufgenummen worden. — Fol. 96: Anno 1653, 13. Januarii ist Hans Georg Zeysser von Wartenberg, ein Mahler, mit Vorweisung Los- und Geburthurkund zue einem Burger angenommen worden. Sein Nahrung

graphischer Abdruck in c. 1/4 der Originalgröße erschienen, von dem noch eine Anzahl im städtischen Archive verwahrt wird. S. auch „Der Vertheidigungskampf...“ zwischen S. 32 und 33. Ich muss hier einen Irrthum richtig stellen, der sich in d'Elverts Verzeichnis a. a. O. S. 215 eingeschlichen hat. Dort spricht er zuerst von einer Stadtansicht von Beyer und Zeiser aus dem Jahre 1650, womit das Wiener Bild gemeint ist. Dann aber lässt er einen Belagerungsplan von dem Maler Benno Hindtermayer gemalt sein, worunter aber nach den weiteren Angaben nur das zweite Bild vom Benno und Zeiser, das hier in Brünn ist und deren Namensunterschrift trägt, verstanden sein kann. d'Elvert hat diese irrige Ansicht einer falschen Bemerkung im „Brünner Wochenblatt“ vom J. 1825, März 18, S. 86 entnommen. Einen Maler Benno Hindtermayer hat es übrigens wirklich in Brünn gegeben, er erhielt 1682 hier das Bürgerrecht, doch hat er mit diesem Bilde nichts gemein.

[1] Das Bild befand sich anlässlich der historischen Ausstellung im Jahre 1895 allerdings in Brünn, doch wurde damals leider keine photographische Aufnahme gemacht.

[2] Wir ersehen daraus, dass sein eigentlicher Name Hieronymus Benno (Beno) lautete und dass „Beirer“ (Beurer, Payrer u. ähnl.) nur ein Appellativum nach seiner bairischen Herkunft ist.

wird sein Kunst sein. Das Burgrecht ist ihm nachgesehen, weil er bei der Belägerung gewesen. — Von Benno wissen wir ferner aus dem im Jahre 1583 angelegten Grundbuch, dass ihm in der Zeit, da ihm das Bürgerrecht verliehen worden, c. 1635 ein Haus in der Altbrünnergasse (Or. Nr. 14) zu eigen gehörte; und dass er im Jahre 1645 an der Vertheidigung persönlich theilnahm, ersicht man aus dem kaiserlichen Privileg vom 3. Februar 1646, wo er unter den „Ringsleuten und vornehmen Bürgern“ angeführt erscheint.[1] Seine nachweislich früheste Verwendung im Dienste des städtischen Raths gehört ins Jahr 1638.[2] Damals betheiligte er sich gemeinsam mit einem Maler namens Wilhelm an der malerischen Ausschmückung der Triumphpforte, wofür beiden am 26. Juli d. J. 12 fl. gegeben wurden.[3] Benno arbeitete schon damals mit einem Gesellen, was man derselben und einer anderen Eintragung zum 14. November 1639 „Dem Mahlergesellen bei dem Hieronymus Benno vor das Raht zue mahlen geben . . .“ entnimmt. Abgesehen von den Belagerungsbildern werden von ihm in den Rechnungsbüchern erwähnt: am 30. Mai 1646 „12 Wappen zum castrum doloris“, am 13. August „die neue Wappen diser Stadt Brünn in das Privilegiumbuch eingemallet“, und am 6. August 1654 abermals „Wappen zu denen Exequien für Ihr königl. Mait. Ferdinandum IV.“, also eigentlich keine einzige belangreichere Arbeit.

Über Zeiser erhalten wir aus denselben Quellen eine interessante Nachricht, indem wir daselbst zum 17. Mai 1661 lesen: Dem Frater Johann Georg Zeiser Mahlern im Kloster zu Braunau vor die Landtschaft welche Ihr. Gn. Frau Jackartowsky Unterkämmerin verehrt worden, bezahlt 50 fl.“ Er hatte sich also in dieser Zeit bereits aus Brünn zurückgezogen, lebte als Mönch im Benedictinerkloster Braunau, übte aber auch dort noch seine Kunst aus und muss sicherlich als Land-

---

[1] Vgl. Polykarp Koller.

[2] Die folgenden Notizen entstammen den Rathsrechnungsbüchern im Brünner Stadtarchiv, vgl. auch W. Schram, „Neue urkundliche Beiträge.“

[3] . . . Dem Hanns Wilhellmb und Hieronimo Benno beiden Mahlern über das, was sie vorhero empfangen haben, aus Befelich Herrn Bürgermeisters Jacob Pischoffs, dann auch E. E. W. Raths geben wegen dass sie die Triumphporten gemahlet haben . . . . . . fl. 12·—.

Item Ihren Gesellen aus Befelich meiner Herren, E. E. W. Rath geben welche 9 Tag mahlen geholfen an der Triumphporten . . . . . . fl. 18·—.

schaftsmaler einen Ruf besessen haben, wenn sich der Brünner Rath, dem auch in der Stadt namhafte Künstler zur Verfügung standen, an ihn wandte.

Auch über die Kosten unserer Bilder haben wir verschiedene, leider nicht ganz klare Angaben. Schon Joh. Ev. Schlager hat in seinen „Materialien zur österreichischen Kunstgeschichte“, erschienen im „Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen“ Band V (1850) aus den Hofausgabeverzeichnissen für Kunstwerke mitgetheilt: „Beyer Hieronymus Bruno (sic) und Georg Zeyser, Maler in Brünn erhalten für den Brünnerischen Belagerungsabriss 200 fl.“ (S. 711, vgl. auch S. 693) und meint, dass „hierunter jenes, noch dermal auf dem Brünner Rathhause aufbewahrte Bild zu verstehen ist, welches in Vogelperspective die Stadt Brünn und ihre Umgebung zur Zeit und mit den Stellungen der fruchtlosen Belagerung durch die Schweden unter Torstensson im J. 1645 darstellt und von welchem im J. 1845 durch J. Pinkawa im verkleinerten Maße eine Kopie (Zinkographie) herausgegeben wurde.“ (S. 766.) Zu dieser Annahme musste Schlager kommen, da ihm wohl nur das eine Bild von Benno und Zeiser bekannt war; die unzweifelhaft richtigere Voraussetzung dürfte aber die sein, dass diese 200 Gulden der Preis für das Wiener Bild waren und zwar nicht bloß aus dem Grunde, weil es unerfindlich wäre, weshalb ein für Brünn gearbeitetes Bild von der kaiserlichen Kammer bezahlt worden sei, sondern auch vor allem deshalb, weil wir die Bezahlung des Brünner Bildes in den hiesigen Rathsrechnungen verrechnet finden. Ich will diese Posten hier zusammenstellen:

Manuale über Empfang und Ausgab von 1644 bis 23. April 1646;

Fol. 113 v., zum 20. August 1645: Dem Hieronimo Benno Mahlern in Abschlag wegen der Abreisung der schwedischen feindlichen Stadt- und Spillbergs Belägerung geben . . . . fl. 1.30

Fol. 115, zum 17. September 1645: dem Hieronimo Benno Maller zum andermal in Abschlag der Abraisung der schwedischen Feindes Belagerung den 7. 7^{bris} geben . . . . fl. 6

Fol. 120, zum 9. October 1645: dem Hyronimo Benno Mahler in Abschlag der Statt Abmahlung geben . . . . fl. 2.30

Fol. 121 v., zum 25. October 1645: dem Hieronimo Mahlern in Abschlag seiner Arbeit geben . . . . fl. 20

Fol. 122 v.: Den 11 May (so wol verschrieben für November) dem Hieronimo Benno Mahlern in Abschlag seiner Arbeit zallet auf die 25 f. r., so ein ersamer Rath etc. Ihme wegen Tschetka Fischgelder abzueschreiben verwilliget hat, geben . . . . . . fl. 18

Fol. 124 v., zum 26. Februar 1646: dem Hieronimo Mahlern in Abschlag des Abrisses der feindlichen Belägerung geben . . . . . fl. 20

Fol. 127, zwischen 5. und 23. April: Dem Hieronimo Mahlern zue 2. Mallen wegen des Abrisses der Belägerung geben in Abschlag . . . . fl. 20

Manual über Empfang und Ausgab . . . von 1646, 23. Mai bis am 20. April 1648.

Post Nr. 9 zum 2. Juni 1646: Dem Hans Georg Zeissler (sic) Maller wegen der Abmalung der Statt Brünn Belegerung in Abschlag bezalt . . . . fl. 30

Post Nr. 30 zum 13. August 1646: Dem Hieronimo Benno Beyerer . . .

Post Nr. 31 zum 13. August 1646: Mehr obgedachtem Maller wegen Abmalung gemelter Statt Brünn, wie sie belegert ist gewesen in Abschlag bezalt worden . . . . fl. 25 kr. 42

Post Nr. 69, zum 17. Juni 1647: Dem Hans Geörg Zeissler Maller in Abschlag der gemalten Belegerung dieser Statt, so er geholfen hat zu malen, geben . . . . 6 fl 30 kr.

Darnach hätte Hieronimus Benno, wie er hier regelmäßig genannt wird, insgesammt 113 fl. 02 kr., Hans Georg Zeiser 36 fl. 30 kr. erhalten. Ob dies aber der gesammte Preis ist, den die Maler für ihre Arbeit erhielten, und ob sich diese Summen, wie ich allerdings annehmen möchte, ausschießlich auf das Brünner Bild beziehen, wobei noch zu berücksichtigen ist, dass wir für das Mariazeller Bild gar keine Bezahlung von amtswegen finden, lässt sich vorläufig nicht entscheiden.

Nicht uninteressant ist auch die Notiz in einem späteren Rechnungsbuch, wonach am 11. Juli 1672 dem Brünner Maler Johann Strobel „wegen Ausbesserung des Herrn General de Souches Contrafact und der Stadt Belägerung“ 2 fl. 30 kr. bezahlt wurden.[1]

---

[1] Was das Porträt des Commandanten de Souches anlangt, das sich heute im Brünner Franzens-Museum befindet, ergibt sich aus einer Correspondenz, die sich unter den Bürgermeisteramtsacten des Brünner Stadtarchivs findet, dass dies keineswegs mehr das ursprüngliche Original, sondern eine Copie ist. Die beiden Actenstücke

Mit diesen Bildern waren und sind nun allerdings Ansichten von dem damaligen Brünn geschaffen, wie sie in solcher Mannigfaltigkeit und in so genauer, schöner und künstlerischer Art nie wieder hergestellt wurden. Ihnen gegenüber verlieren denn auch so manche der übrigen in jener Zeit — Mitte und zweite Hälfte des 17. Jahrhunderts — entstandenen Abbildungen und Pläne wenigstens in dieser Hinsicht an Wert und Belang, bezüglich deren wir uns daher hier mit dem Hinweis auf die Verzeichnisse von Trapp und d'Elvert begnügen dürfen.[1]

Von dem so bedeutungsvollen Jahre 1645 nimmt nun die Entwicklung der Stadt ein rascheres Tempo an. „Es war", wie eine gleichzeitige Schrift sagt, „an dem Gebäu und vermöglichen Anzahl der Bürgerschaft zu solchem Wohlstand gerathen, dass von dato sie keiner anderen Stadt zue weichen brauchen". Durch die Niederbrennung der Vorstädte wegen der Schwedengefahr waren zahlreiche Vorstädtler in die innere Stadt gezogen. Die Nonnen des Franziskanerordens, die Bernardiner und Kapuziner verlangten für ihre demolierten Klöster in der Vorstadt neue Wohnstätten innerhalb der Mauern. Das Augustinerstift, früher außerhalb der Mauern, gehörte bereits zur inneren Stadt und machte ein Stück der alten Befestigung wert- und zwecklos. Brünn wurde nun auch der ständige Sitz der Landesregierung, eine große Zahl von Beamten nahm hier ihren dauernden Wohnsitz, der hohe Adel erschien regelmäßig zu den Landtagssitzungen und baute seine eigenen Paläste und Wohnhäuser; es trat mit einem Worte eine tiefgreifende Entwickelung der Stadt ein, die denn auch in der baulichen Ausgestaltung zum Ausdrucke kommen musste. Mit dem Princip der Sonderung der Wohnsitze nach dem Gewerbe, das auch in Brünn lange gewahrt worden war, wurde in dieser Zeit endgiltig gebrochen, das feuergefährliche, das lärmende oder mit anderen unwillkommenen

---

die für die Geschichte des Souchesporträts im Franzens-Museum nicht ohne Belang sind und in deren einem auch das Belagerungsbild von Benno und Zeiser erwähnt wird, s. im Anhang.

[1] Hervorzuheben wäre bloß der dort fehlende gut gezeichnete Plan der Stadt Brünn sammt Vorstädten mit der Aufschrift „Brinn" und Beschreibung der bemerkenswerten Gebäude, A—Z, 1—5, in der Größe von 31 × 20 *cm* in der „Topographia Bohemiae, Moraviae et Silesiae" von Mathaeus Merian, Frankfurt a. M. 1650

Eigenschaften behaftete Gewerbe musste aus den Hauptstraßen weichen, ebenso das Elend und die Armuth. Schließlich war auch aus den angeführten Gründen Wohnungsnoth eingetreten, und so begann man denn zunächt an die Stadtmauer kleine Häuschen anzubauen und sich in die Stadtthürme und Zwinger einzunisten, bald auch außerhalb der Mauer, diese als Rückwand benützend, Wohnstätten herzurichten. Bis heute sehen wir, beispielsweise in der Neuthorgasse, Basteigasse, derartige höfelose Häuser, in deren Innerem wir ein Stück der alten Stadtmauer finden. Damit verlor nun diese selbst ihre natürliche Bestimmung; doch war sie ja auch wirklich nach dem vielhundertjährigen Bestande und all den Schicksalen, die sie erduldet hatte, altersschwach, dem modernen Fortificationswesen nicht mehr entsprechend, für die wachsende Bevölkerungszahl war der Gürtel bereits zu eng, und so gieng man, allerdings ohne die Gestalt der alten Mauer irgendwie zu verändern, allsogleich im Jahre 1645 daran, die Stadt mit einem neuen Steinpanzer zu umschließen. Man begann parallel mit der alten einige hundert Schritte von ihr entfernt, eine neue Mauer mit neuen Stadtthoren und Befestigungswerken (Bastionen) zu errichten. Ihr Begründer ist eben Graf de Souches gewesen, der Befreier Brünns aus dem Jahre 1645. An dieser Fortification wurde dann unter mancherlei Schwierigkeiten die ganze zweite Hälfte des 17. Jahrhunderts hindurch fortgearbeitet, bevor sie zu einem einigermaßen befriedigenden Abschluss gelangte.

Einige überaus instructive „Übersichtspläne der neuen Brünner Stadtbefestigung“ aus den Jahren 1645, 1658, 1676, 1678, 1682, 1699 und 1702, die sich im k. k. Kriegsarchiv in Wien befinden und anlässlich der historischen Ausstellung hier in Brünn auflagen, zeigen uns den Fortgang im Baue der neuen Circumvallationslinie ganz deutlich im Bilde.

Schon auf dem Plan vom Jahre 1658 erscheinen außer einem Hornwerk, das zwischen der Stadt und der Festung Spielberg lag und der „kleine Spielberg“ genannt wurde (Reste hievon sind bis zum heutigen Tage sichtbar) das neue Brünner-, Holz-, Menser- und Judenthor fertiggestellt, ebenso einige Bastionen; die meisten fehlten aber noch, ebenso die Curtinen, d. h. die Verbindungsmauern zwischen den Bastionen. Auf dem zweiten Plane, dem vom Jahre 1676, sieht man auch schon die Bastionen 1 bis 6 und die Curtinen zwischen den

Bastionen 1/2, 2/3, 3/4, 4/5 und 6/7 vollendet, zu bauen waren noch die Bastionen 7, 8, 9, sammt den dazwischenliegenden Curtinen und jener von Bastion 5/6 sowie das neue Fröhlicherthor. Diese beiden letzteren Stücke wurden dann bis zum Jahre 1678 hergestellt, während sich der Bau der anderen drei Bastionen noch einige Zeit hingezogen zu haben scheint.

Der erste Versuch nun, dieses im Innern wie nach außen hin veränderte Brünn in malerischer Ansicht darzustellen, stammt von dem Brünner Landschaftsmaler Johann Baptist Spieß. (Franzensmuseum Nr. 29). — S. das umstehende Bild. — Das Gemälde ist 1·56 *m* breit, 1 *m* hoch, die unteren 12 *cm* füllt in der ganzen Breite die Unterschrift aus:

„Bruna olim Arsuna, urbs Moravorum praecipua fidelis victoriosa ab Arminio prius Marcomannorum rege sub imperio Augusti condita, antiqua regum et marchionum sedes, nunc regii regiminis domicilium, fastorum provinciae custos, theatrum nobilium et mater religiosorum“, also keine historisch hohe Leistung.

Über der Stadt schweben in der Mitte links ein Putto mit dem Reichsadler, rechts davon etwas tiefer ein Putto mit dem böhmischen Löwen, in der linken Ecke einer mit dem mährischen Adler, in der rechten einer mit dem neuen Brünner Stadtwappen und einer Fahne mit der Inschrift: Salutem ex inimicis nostris. —

Das Bild ist sehr rein gearbeitet, aber perspectivisch nicht sehr genau gezeichnet. Aus welchem Anlass und in welchem Jahre es hergestellt wurde, ergeben wiederum unsere Rechnungsbücher. Schon Ernst Hawlik schreibt in seinen Beiträgen „Zur Geschichte der Baukunst, der bildenden und zeichnenden Künste im Markgrafthum Mähren. 1838“, dass Johann Baptist Spieß, Maler aus Scherzingen in Tirol, am 21. Februar 1676 in Brünn Bürgerrecht erhalten, was sich aus unserem Bürgerbuch auch thatsächlich erweisen lässt,[1] und ferner: „von ihm ist eine Ansicht der Stadt Brünn wie sie zu seiner Zeit bestanden mit der Umgegend, auf dem Brünner Rathhaus“.

---

[1] Cod. 75, Fol. 158 v.: A⁰ 1676 den 21. Februarii ist Johann Baptista Spiess, ein Maller gebürtig von Scherzingen aus Tyrol gegen Producierung seiner ehrlichen Geburthsurkundt zu einem Bürger aufgenommen und die Erkanntnuss wegen verrichter Mahlerey völlig nachgesehen worden.

BRVNA OLIM ARSVNA VRBS MORAVORVM PRÆCIPVA, FIDELIS, VICTORIOSA, AB ARMINIO PRIMO MARCOMANNORVM SVB IMPERIO AVGVSTI CONDITA, ANTIQVA REGVM ET MARCHIONVM SEDES, NVNC REGŸ REGIMINIS DOMICILIVM, FASTORVM PROVINCIÆ CVSTOS THEATRVM NOBILIVM, ET MATER RELIGIOSORVM.

In unserem Rechnungsbuch vom Jahre 1675 finden wir zum 18. März die Post verzeichnet: „Dem Herrn Johann Spiess Mahlern für zwei Contrafaict dieser königl. Stadt Brünn, deren eines Ihr. Gn. dem Herrn Landesuntercammerer verehrt, das andere aber in die Rathstuben gehenkt worden, bezalt 75 fl.“ [1]

Kaum war dieses Bild angekauft, hören wir abermals von einer neuen Abbildung der Stadt, indem wir zum 6. October 1688 im Rechnungsbuch die Eintragung lesen: „Dem Andreas Spiess Mahlern wegen von ihme erkauften Copey der königl. Stadt Brünn lauth Geschafftl und Quittung bezahlet 20 fl.“ Das war, vorausgesetzt dass diese Summe den vollen Preis darstellt, jedenfalls billig, denn für dasselbe Bild wurde vom Bildhauer Antonio Riga ein Rahmen verfertigt, für welchen die Stadt ihm am 15. Februar 1689 21 Gulden und für dessen Vergoldung der Malerin Frau Miesteczkin am 1. April 50 Gulden bezahlte. Das Bild ist verschollen.

Und noch von einer dritten derartigen Arbeit berichtet uns dieselbe Quelle, indem wir in einem der für die Culturgeschichte der Stadt Brünn so überaus wertvollen Rathrechnungsbücher zum 31. October 1690 verzeichnet finden: „Herrn von Allen, kais. Cammerdiener und Cammermaler, so aus allergnäd. kais. Befehlich einige Stätte in den kais. Erbländern zu entwerfen anbefohlen worden und auch hiesige Stadt abcopiert, zu einem Recompens fl. 36, und die Zehrung im Gasthaus bezahlt fl. 9.“

Dass dieses Bild wirklich ausgeführt wurde, beweist die schon von Schlager a. a. O. S. 707 mitgetheilte Notiz, wonach Volbert Allen im Jahre 1691 „zur Verschaffung einer von BildhauerArbeit geschnitten und vergolten Rom (Rahmen) zu der in Grund gelegten Statt Brünn 150 fl.“ erhalten hat. Leider ist uns aber auch über das Schicksal dieses Bildes weiter nichts bekannt.

Zu diesen Gemälden treten nun noch einige sehr beachtenswerte Kupferstiche aus dem Ende des 17. und Anfang des 18. Jahrhunderts. Sie stammen zumeist aus größeren Bildersammelwerken, deren Bestimmung aber hier mangels aller Hilfsquellen nicht leicht durchführbar ist. Ich muss mich daher mit einer kurzen Beschreibung der

---

[1] Vgl. auch Schram, Neue urkundliche Beiträge, S. 33.

einzelnen Blätter beschränken, wobei auch an absolut vollständige Aufzählung aller vorhandenen derartigen Reproductionen nicht gedacht sein kann.

1. Der Kupferstich des Fr. Dominicus ord. praed. aus dem Jahre 1692. Größe 54 × 39 *cm*. Oben Mitte trägt ein Adler in seinen Fängen ein Band mit der Aufschrift 16 — Brunn — 92. Links in der Ecke halten „S. Cyrilli“ und „S. Methudi“ das mährische Landeswappen, rechts Petrus und Paulus das Brünner Stadtwappen. Die Stadt mit dem überragenden Spielberg ist von erhöhtem Standpunkt dargestellt, jedes einzelne Haus, die Straßenzüge groß und deutlich gestaltet. Das Maßverhältnis lässt hier und dort zu wünschen übrig; im ganzen ist es aber eine sehr instructive Zeichnung, wenn man etwa die Partie um die Jakobskirche oder beim Bischofshof, bei der Dominicanerkirche und dem alten Landhaus vergleicht. Rings um die Stadt sehen wir die großen neuen Bastionen mit Curtinen und Contreescarpen, vor diesen einen Theil der Vorstädte von Altbrünn bis zur Obrowitzerkirche. Den unteren Rand füllt in der Mitte die Widmungsinschrift: feLIX noVI annI aVspICIVM et DIes VoVIt (= 1692) celsissimis excellentissimis, perillustribus, generosis, nobilibus, amplissimis dn̄is dn̄is inclyti Marchionatus Moraviae statibus patriae patribus Brunae in provintiali comitio adonatis (sic)“. Rechts und links davon je in zwei Reihen (1—7, 8—14, 15—21, 22—27) Erklärungen der einzelnen Gebäude und die Unterschrift:

F. Dominici Ord. Praed. sculp: }
Bernardus Senapi Exeud: } Brunae.

2. Ansicht der Stadt Brünn auf der Karte Mährens von G. M. Vischer vom Jahre 1692.

Größe c. 45 *cm* in der Breite. Als Cartouche in der rechten unteren Ecke des Blattes, links die Stadt Olmütz. Die neue Befestigungslinie vom Petersberg bis zum St. Thomaskloster liegt sehr deutlich und schön gezeichnet da; außerhalb der Mauer sind einerseits das Königinkloster, anderseits die Karthause und Obrowitz, zweifelhaft ob naturgetreu, abgebildet. Zwischen den beiden Stadtbildern das Porträt Vischers mit der Umschrift: „Aetatis suae 64 comp. Ao. 1692, April 22.“ [1]

3. Eine Stadtansicht „Brünn in Mähren“ erschienen bei J. P. Wolff Sell. Erben.

A. Die Stadt Brün . B. Der Spilberg . C. Die Kirchen St Thomas . D. Daß Kloster St Thomas .
E. Der Petersberg . F. St Barbara Kirchl . G. Der Bischoffshoff . H. Die PP. Capuciner . I. Die PP. Fran,
ciscaner . K. Die Kloster Frauen S. Ioseph . L. Das Rath-Haus . M. Die PP. Minoriten . N. Die PP.
Dominicaner . O. Das Landhaus . P. S. Cyrilli & Methudi . Q. S. Nicolai Kirchl . R. Daß Magni,
che Stifft . S. S. Mauriti Kirchl . T. S. Iacobi Pfar Kirchē . V. Das Collegium S. I: X. S. Ioañes Capistran .

Mater Dei nigra, ſed formosa, penicillo Divi Lucæ Evangelistæ, illa adhuc vivente et tabel,
lam ipſam vidente, gratiámque adeò illi formæ ſuæ imittente, expreßa, Miraculis Clara, Regiæ Civitatis
Brunensis per 380. Annos in cunctis neceßitatibus Auxiliatrix Specialis, et Protectrix, Anno 1736.
die 10. Maÿ Solemniſsimo ritu pro Regina Moraviæ Coronis aureis Coronata.

Y. Die Schiesstatt . Z. Das Iuden-Thor . 1. Das Mentzer Thor . 2. Das Frölicher-Thor . 3. Das Holtz-Thor .
4. Das Brüñer Thor . 5. S. Wenceslai Kirch . 6. S. Procopi Kirchl . 7. Alt-Brünn . 8. Die Neu,
Stüfft . 9. Das Dörn Rössl . 10. Der Mühl-Graben . 11. Die Thomener Mühl . 12. Die Schwa,
ben Gaßen . 13. Die Kleine Neu-Gassen . 14. Die Grosse Neu-Gassen . 15. Der Iesuiter Garten .
16. Der Thomener-Hoff . 17. Der Herrn Hoff . 18. Der Weg auf die Cartaus . 19. Der Weg auf Obrovitz

Größe 31·5 × 27 *cm.* Kupferstich. Trapp bestimmt das Bild auf das Jahr 1700. Es ist jedenfalls, nach der Nr. 49, die am unteren Rande erscheint, zu schließen, aus einem Sammelwerk. Das Verzeichnis am unteren Rande nennt 18 Objecte. Als Charakteristicum nenne ich den Bauer und die Bäuerin in der rechten Ecke. Einigen Wert hat die im Vordergrunde erscheinende Vorstadt Kröna mit dem Weg aus dem Judenthor, die sich sehr deutlich darbietet.

4. Eine Stadtansicht „Brünn in Mähren". Friedrich Bernhard Werner delin. ad vivum. Johann Friederich Probst excendeb. A. V.

Größe 96 × 30 *cm.* Kupferstich. Die bedeutenderen Gebäude und Punkte mit 41 Nummern versehen und am unteren Rande des Blattes eine Erklärung beigegeben. Auch dieses Bild stammt aus einem Werke und trägt die Nr. 45. Es gehört in die Zeit um 1700.

5. „Prospect von der Statt Brünn in Mähren". F. B. Werner del. Martin Engelbrecht excud. Aug. Vind. — Cum priv. sac. caes. Maj.

Größe 28 × 17 *cm.* Kupferstich. Mit 30 Erklärungen am unteren Rande. Das Blatt ist „Nr. 9" einer größeren Sammlung. Nach Trapp (Nr. 12) vom Jahre 1703.

6. „Plan von der Haupt-Stadt und Vorstätten Brünn, in Mähren." F. B. Werner delin. Breslau. Gabriel Bodenehr fecit et exc. Aug. V.

Größe 28 × 17 *cm.* Mit 28 Erklärungen in der rechten Ecke.

7. Ansicht von „Brünna Moraviae, Brünn in Maehren". Marc. Abraham Rupprecht sculp. A. V. Joh. Christoph Haffner exc. A. V.

Größe 64 × 23 *cm.* Kupferstich. „Nr. 41" einer Sammlung. Verzeichnis von 30 Objecten am unteren Rande, links in lateinischer, rechts in deutscher Sprache.

8. „Prospect der Stadt Brünn in Mähren". Eder exc. A. Sommer fecit.

Größe 26 × 15 *cm.* „Nr. XXXIV" einer Sammlung. Ohne Verzeichnis der Objecte.

9. „Wahre Delineation der königlichen Stadt Brünn in Mähren", gezeichnet von I. C. Laidig.

Größe 29 × 19·5 *cm.* Außer dem Titelband von einem Engel gehalten, das Landes- und das Stadtwappen in Wappenschildern. In der linken und rechten Ecke auf Bändern das Verzeichnis der Bauten und

---

[1] Vgl. über die Karte Matzura a. a. O., S. 300.

sonstigen Punkte 1—10 und 11—20. Nach Trapp (Nr. 14) aus dem Jahre 1712.

10. Ansicht der Stadt Brünn, gezeichnet von J. G. E. (sc. Etgens), gestochen von Johann Matth. Steidlin zu Augsburg.

Größe (sammt Legende) 68 × 19. Am unteren Rand in der Mitte die Inschrift: „Mater Dei nigra sed formosa, penicillo Divi Lucae Evangelistae, illa adhuc vivente et tabellam ipsam vidente, gratiamque adeo illi formae suae immittente, expressa, Miraculis Clara, Regiae civitatis Brunensis per 380 Annos in cunctis necessitatibus Auxiliatrix specialis et Protectrix, Anno 1736. die 10. May Solennissimo ritu pro regina Moraviae Coronis aureis Coronata“. — Rechts und links die Buchstabenerklärung A—Z und 1—19. — S. das Bild zwischen S. 174/5. — Dieser Kupferdruck zeichnet sich durch die minutiös genaue Zeichnung der Befestigungswerke und durch die stärkere Berücksichtigung der Vorstädte aus.[1]

Wirkt in dieser Zeit die buchhändlerische Unternehmung in erster Linie bei der Anfertigung von Stadtansichten mit, so fehlt es doch nicht an Beispielen, dass wie früher, so auch jetzt, im 18. Jahrhundert, noch das patriotische Gefühl zur Herstellung von großen Gemälden mit dem Bilde der Stadt den Anlass bietet. Die Blockade Brünns durch die Preußen und Sachsen im Februar 1742 war immerhin ein historisches Ereignis, das im Bilde der Nachwelt erhalten zu werden verdiente, denn abermals wie vor etwa hundert Jahren, war es diese Stadt, die sich als kaisertreu und uneinnehmbar erwies. Wie im Jahre 1645 schrieb man die Befreiung von Feindesnoth der Jungfrau Maria zu und ihr widmete der Rath und die Bürgerschaft ein Votivbild, das sich früher in der St. Thomaskirche befand; heute wird es in der Prälatur des Königinklosters in Altbrünn aufbewahrt. Es ist eines der schönsten Stücke aus unserer ganzen Sammlung, durch die deutliche Zeichnung und die vorzügliche Erhaltung der Farbe sehr instructiv. Eine genaue Beschreibung leider mit sehr unzulänglicher Reproduction hat Konrad Schenkl in Jurende's Mährischer Wanderer für das Jahr 1845, S. 161/2, geboten. —

[1] Trapp, der dieses Bild sub Nr. 16 aus dem Besitz d'Elverts anführt, bemerkt, dass auf diesem Exemplar unten noch die Bemerkung sich findet: „Sic Brunna prospiciebat cum Spielberga ante adventum Saxo-Borussorum. A[0] 1741 in decembri postea mutata est.“ Das im Stadtarchiv befindliche Blatt enthält diese Notiz nicht.

LIBERATA AB OBSIDIONE BORVSSICO-SAXONICA VRBI BRVNENSI, ISTHOC GRATA CIVITAS LIBERATRICI DICAT

S. das Bild zwischen S. 176/7. — Das gleiche Bild soll die Stadt auch nach Mariazell geopfert haben, wo es sich heute im Pfarramt befindet.

Ein drittes Gemälde, die „Preußische Blockade Brünns“ darstellend, besitzt das Franzensmuseum.[1] Es ist 2·10 *m* breit und 1·04 *m* hoch, doch ist es leider so schadhaft, dass es Mühe macht, den Gegenstand zu erkennen. Immerhin zeigt das Aussehen der Stadt und ihre Befestigung, das Heransprengen von ganzen Colonnen von Soldaten, dass es nur aus dieser Zeit stammen kann. Eine Restaurierung von kundiger Hand wäre eine Ehrensache wie des Franzensmuseums so auch der Stadt Brünn.

Ich mache schließlich auch auf das Bild aufmerksam, das sich heute noch über dem Südausgang der St. Thomaskirche befindet und eine Ansicht von Brünn bieten soll. Ich konnte wegen der ungünstigen Beleuchtung allerdings nichts erkennen.

Und wie die Außenansicht Brünns in der Zeit der Schwedenbelagerung in so vollkommener Weise durch das kleine Straßenbildchen von Groer ergänzt wurde, so besitzen wir auch jetzt, hundert Jahre später, eine schöne Innenansicht von Brünn, die uns die vornehmsten Theile der Stadt, den Großen Platz und den Krautmarkt im Jahre 1750 zur Anschauung bringt. Es ist das im Franzensmuseum befindliche große Frohnleichnamsprocessionsbild von Franz Korompay.[2] Die lange Inschrift[3] nennt uns den Anlass für seine Herstellung: die Anwesenheit und Theilnahme Kaiser Franz I. und der Kaiserin Maria Theresia an der Frohnleichnamsprocession am 13. Juni 1748 und die Feier der

---

[1] Nach dem Katalog: I. Raum, Nr. 13. Trapp (sub Nr. 18) sagt, dieses Bild sei in derselben Zeit genau nach dem Originale in St. Thomas copiert, nur ohne das Bildnis der Mutter Gottes. Mir scheint es nicht mit jenem identisch zu sein.

[2] Über Korompay vgl. Wurzbach, Biographisches Lexikon, Bd. 12, S. 469.

[3] Sie steht am unteren Rande und lautet: Anno quo insignis regia ac collegiata ecclesia SS. apostolorum Petri et Pauli Brunae e ruderibus suis, in quibus pene sepulta jacebat ad altius fastigium evecta atque completa est, incarnatae vero salutis MDCCXLVIII, idibus Iunii solennis procaessio festivae diei SS^{mi} corporis Christi celebrata in praesentia augustissimi Romanorum imperatoris Francisci I. Germaniae et Hyerosolimorum regis, necnon augustae Romanorum imperatricis Marie Theresiae Hungariae, Bohemiae reginae officium pontificialiter peragente dom. Rudolpho S. R. I. comite de Schrattenbach dictae ecclesiae praeposito, comitantibus DD. canonicis residentibus Carolo Francisco Equite à Deblin seniore, Henrico Halama Equite a Giczin, Mathia Chorensky L. B. de Ledske, Antonio comite de

vollendeten Restaurierung der Collegiatkirche. Das Bild (3·93 *m* lang, 1·92 *m* breit) zeigt uns auch im wesentlichen die Procession, wie sie sich von der Mariensäule am Großen Platze über diesen, über die Ferdinandsgasse und den Krautmarkt zur Peterskirche bewegt. Das Bild befand sich auch früher in der Sacristei der Domkirche zu St. Peter und wurde im Jahre 1863 vom Capitel der Stadt übergeben. Leider bedurfte es damals bereits einer gründlichen Restaurierung, die der Maler Mathias Stiasny in keineswegs vollkommen zufriedenstellender Weise durchführte. Gerade der architektonische Theil ist stellenweise undeutlich ausgearbeitet, der figurale Theil entspricht besser.

Immerhin bewahrt dieses Bild als eine der letzten derartigen Schöpfungen hohen historischen Wert. — S. die Abbildung zwischen S. 178/9.

Von da an häufen sich allerdings die Stadtbilder, sowohl Gesammt- als Detailansichten — musste doch bald jeder Lehr- und Gesellenbrief mit einem oft recht verzeichneten Prospect der Heimatsstadt geschmückt sein — allein wenn wir etwa von den 6 in Gouache gemalten Ansichten des Josephus Mise (c. 1780) aus der inneren Stadt und von den künstlerisch hervorragenden Leistungen Richters absehen, lassen sich die Arbeiten der nächsten hundert Jahre von 1750—1850 mit denen der früheren Zeit kaum vergleichen.

Anhang.

Correspondenz wegen Rückstellung der an Excellenz General de Souches vom Rathe der Stadt Brünn entliehenen Bilder.

1. An Ihr Excellenz Herrn General Desouches wegen deroselben ausgewexleten Contrafaict, so in der Rathstuben gestanden.

27. Maij, a° 1672.

Hoch und wolgebohrner Graff!

Gnädiger Herr Herr!

Euer hochgräffl. Excellenz geruehen sich gnädig zu erinnern, dass auf deroselben gnädiges Begehren Wür vor ohngefahr anderthalb Jahren dero in Unser Rathstuben seither der Schwedischen Belägerung ge-

---

Waffenberg, Ignes Equ. de Rolsberg, non residentibus vero Ioanne equite a Grimm, Carolo equite a Wippler, Iosepho equite a Stehno et Iosepho equ. à Blumencron, In perpetuum igitur actus huius monumentum capitulum reginae memoratae ecclesiae Iconem hanc FF.

Anno, Quo Insignis Regia, ac Collegiata Ecclesia SS. Apostolorum Petri, & Pauli Brunæ è Ruderibus suis,
Incarnatæ verò Salutis MDCC,
Idibus Junii Solennis Procæssio Festiva Dici SS. Corporis Christi celebrata in Præsentia Augustis,
Romanorum Imperatoris Francisci I. Germaniæ, & Hyerosolimorum Regis, nec non Augustæ Roma-
norum Imperatricis Mariæ Theresiæ Hungariæ, & Bohemiæ Reginæ, officium pontificaliter peragente
Domino Rudolpho S:R:I: Comite de Schrattenbach dictæ Ecclesiæ Præposito,
Residentibus: Carolo Francisco Equite à Deblin Seniore,
Capitulum Regium memoratæ Ecclesiæ Iconem hanc F:F:

standenes und allezeit in hochen Ehren gehaltenes Contrafaict sambt einer Taffel sothaner Belägerungs-Abriss auf gnädig versprochene Widerzuruckgebung gehorsamblich zuestellen lassen.

Nun können Euer hochgräffl. Excell. Wür gehorsamblich nicht verhalten, dass zwar die Taffel des Abriss der Belagerung in den rechten Original, deren Contrafaict aber nur in Copia uns unlängst zuekomben ist, nicht wissend, ob das Original solchen Contrafaicts mit gnädigen Wissen Euer hochgräffl. Excellenz zuruck behalten worden oder nicht. Und weillen Wür solches, wie biss anhero mit großen Respect geschehen, also auch noch fehrners zu einer immerwehrenden Gedächtnuss in Unserer Rathstuben in höchsten Ehren aufzubehalten verlangen, als beschicht an Euer hochgräffl. Excellenz Unser gehorsambes Bitten, dieselbe geruehen mehrgedachtes dero Contrafaict in originali, wie solches von Uns zuegestellet worden, sofehrn dasselbe noch undter dero Händen sich befindet und sonst kein Bedenken darwider sein möchte, widerumben in Gnaden zuruck folgen zu lassen, auf dass Wür selbiges obverstandenermaßen zur ewigen Gedächtnuss Unserer Nachkömblingen vor Augen haben möchten. Zu welcher gnädigen Willfährigkeit, auch beharrlichen hochgräffl. Gnaden Wür Uns gehorsamblich empfehlen.

(Anmerkung: Ist zwahr nicht expedirt worden, sondern Herr Postmeister hat für sich selbst destwegen geschriben.)[1]

Concept in den Bürgermeisteramtsacten des J. 1672, M 7. Nr. 8, Brünner Stadtarchiv.

2. Woledler Gestrenger!

Vielgeliebter Herr Postmeister!

Auss dessen vom 17. diess hab ich das Verlangen wegen meines Contrefaits mit mehrem vernomben. Nun ist zwart nicht ohne, dass ich selbiges copiren und diese Copey anstatt dess Alten hinein schicken lassen, und solches zwart darumb gethan, weile ich gesehen, auch der Mahler selbst befunden, dass sich die Farben an dem Alten ganz verlohren; dahero weiln meine Persohn mit der Zeit daran noch mehrers

[1] Dieses Schreiben des Postmeisters ist auch nicht im Concept im Stadtarchiv erhalten, aus obigem und dem folgenden Briefe lässt sich aber auf dessen Inhalt leicht schließen.

unkäntlicher werden mögen, ich vor besser und auch einem löbl. Magistrat angenehmer zu sein vermaint, das frische, welches doch von dem Alten ganz nichts differirt, sondern die Nemligkeit der Persohn nur desto länger conserviren wird, hinzugeben; und zumahle auch Niemandt leicht, der es nicht wohl weiss, judiciren kan, welches das Original (wie dem Herrn selbsten, wann Er es nicht an der Rahmen observiret, geschehen ist) davon sey, so sehe ich nicht, dass diesfals einiges Bedenken darüber zu machen.

Verbleibe im übrigen
dess Herrn
dinstwilliger
De Souches.

Wien, den 20. Juny 1672.

Auf der Rückseite die Adresse: Dem Wohl Edlen Gestrengen Herrn Johann Georg Mezger, vornemben Raths Verwandten und der Röm. kays. Mayt. bestallten Postmeistern in Brün, Meinen villgelibten Herrn. Brünn.

Original in den Bürgermeisteramtsacten des Jahres 1672, M. 7, Nr. 8, Brünner Stadtarchiv.

Kroj lidu slovenského na Moravě.

Popisuje řed. Jos. Klvaňa.

(Pokračování.)

3. Kroj Kunovský.

Kroj tento patří ku krojům starobylým a lid jej nosící, přes blízkost Uh. Hradiště a přes vtírající se odevšad přepych v šatu ženském, velmi houževnatě přidržuje se původních jednoduchých jeho forem. Jen mužské pohlaví z části odkládá v zimě svěčné bílé své kožichy, nahražujíc je dlouhými nebo krátkými soukennými kabáty a burnusy. Charakteristické pro kroj tento jest světle modré husté šňůrování na mužských nohavicích a kordulkách a bílý zimní kožich; u ženských pak lesklý černý šorec, pod nímž až i na decimetr viděti bílý kraj rubáče, t. z. sobotu a holínkové nevrapené boty. Zajímavé, na egyptské sfingy připomínající vázání šátku, jež pro tento kroj jest charakteristické neobyčejně, uvidíme jen v neděli a ve svátek, když jde se do kostela. Ženy jsou po čtyřhranné obalence na temeni hlavy snadno od děvčic k rozeznání.

Dětský kroj jest skorem týž, jako na Hradištsku. Té bohatosti mašlí na temeni čepiček, jak ji známe z Ostrožska, tu není.

Mužský oděv skládá se z černých nohavic, kteréž mají jemné šňůrování světle modré, hedbávné, časem vyrudlé, a tak husté, že zdálky u „kapec“ (poklopce), činí dojem modrých deltoidovitých skvrn. V detailech jest šňůrování to, či jak zde říkají „malování“, velice zajímavé a předčí složitostí svojí i nejbohatší šňůrování uhersko-slovenské od Trenčína. Boční šňůry na nohavicích, na hoře na zad v malou ozdůbku zahýbající, jsou až $1^1/_2$ *cm* široké. Opasek jest jako na Hradištsku. Dříve nosíval se široký opasek. Ve všední den nebo i ve svátek, leč ne do kostela, nosí se obyčejné konopné gatě a k nim modrá, zřídka

vyšitými neb tištěnými květy u spodu vroubená zástěra s červenými stuhami.

Košile mužská má rukávy méně široké, než v krojích předešlých. Vyšívání jest tmavo-oranžové s černými okraji a „zuby“ a to zase na ramenou, na límci a kolem rozparku košile v podobě ⅃. U ruk jest pouze ouzký proužek. Typ seřasení košile kolem krku, zvláště když jest pro starší lidi a proto méně vyšitá, velice připomíná košile, jak je vídáme na panstvu z počátku minulého století, když na obrazích jest ze svrchních rouch svlečeno k nějaké hře. Vyšívání zdejší jest hedbávné, na všedních často konopných košilích i vlněné. Vzory ve vyšívání na mužských košilích oblíbené jsou „na ostrožku“ a prolamování „na hodinky.“

Kordulky též černé, soukenné, jsou zase drobně šňůrované. Na límci jest mezi modrými ozdobami i něco světle červených příkras, ostatní šňůrečkování na předu, u kapec a v zadu na „třech pánech neb tulipánech,“ jen světle modré, husté, hedbávné. Na levé prsní straně jest zvláštní bohatý tvar „stromek“, buď kolmo neb ve vodorovných částech vyvinutý. Od barvy šňůrování pěkně se odlišují tmavocinobrové „kytky kudrnaté“, střapce to u krku, u kapec a vzadu u „pánů“ umístěné. Dírky kordulky bývají provlečeny červenomodrými haraskami, knoflíčky husté jsou ploché, olověné.

Lajbíky jsou rázu obyčejného i u jiných krojů. Halena jako na Hradištsku.

Kožich Kunovický jest, jak řečeno, zcela zvláštní. Na severním Slovácku má jediné Kunovsko bílý kožich mužský. Kožich Kunovský jest křídovaný a má u krku přeložený bělostný beránkový límec. Na předu a dole lemuje jej kosmatá černá vlna, k níž na bílou kůži připojuje se rudě červená 5—6 *cm* širokú kůže s černým lemem. Lem takový táhne se i po bočních švech kožichu nahoru ke kyčlím, kdež bývá z kůžiček červených a černých ozdoba. Černá kůžička lemuje švy kožichové i na ramenech i kolem kapec. I v tomto kroji zastupuje u malých chlapců tento bílý a tudíž choulostivý kožich buď burnusek soukenný nebo kožíšek dubenný.

Širák (klobouk) nosí se nyní většinou světle šedý (jen v Podolí více černý se zelenými žaludy, kterýžto způsob zajisté se rozšiřovati bude čím dál tím více) se šedou pentlí. Kosírky nosí se tu dlouho

a rozšířily se odtud na Hradištsko. Tu říkají perům těm někde i „pomoranč.“ Za dob dřívějších nosily se kloboučky černé, asi 8—10 *cm* vysoké válcovité se střeškami kolmými, k tělesu kloboučku přitisklými, asi jako nynější kloboučky Vlčnovské. Kolem tělesa byla modrá pentlička a červený hedbáv, což mají Vlčnovské kloboučky též. Já jsem viděl roku 1892 snad poslední takový širáček na jednom starochu z Derfle. V zimě nosí se všeobecně beranice černá (astrykánka) se střapci dlouhými nebo i bez nich.

Boty mužských jsou buď duté nebo slabě vrapené, nahoře s modrým lemováním a růžicí s červeným středem. Dlouhých střapců, druhdy oblíbených a modrých, se již od mnoha let nenosí.

Účes vlasů jest u zdejších mužských často velice charakteristický. Vlasy bývají totiž zcela krátce střiženy, jen na spáncích a nad čelem nechávají se delší, obyčejně zkadeřené „škručky“ zpod širáčku neb baraničky vyčuhující. Za dřívějších dob nechávaly se i za tylem dlouhé vlasy, známá „gracka“, v minulém století tuším u všeho lidu venkovského ve střední Evropě obvyklá a cop panstva zastupující. Gracka zmizela už docela a škručky vytrácejí se rovněž.

Svatební úbor mužských není zvláštní. „Vonica“[1] velká jest hlavní jeho součást. Tmavomodrých „mentýků“ bývalých již neviděti u svatebčanů ani při slavných bohoslužebných výkonech u hodnostářů obecních.

Ženský kroj jest oproti krojům sousedním: Staroměstskému, Veletínskému a hlavně Ostrožskému nápadně chudobný, ale za to tím starobylejší.

Rubáč, jehož vysoké oplíčko v předu jest rozestřižené, přesahuje jak uvedeno ostatní svrchní oděv na decimetr a tvoří tudíž dole široký bílý pruh, jemuž se všeobecně říká „sobota.“ Úsloví na Slovensku i jinde na Moravě známé: „máš sobotu delší než neděl u“, když spodní roucho u žen jest delší než svrchní, nasvědčuje zcela určitě, že za pradávných dob ta „sobota“, t. j. rubáč v den dělní byl ženám jedinou částí oděvu sukňového a jen v neděli se na něj kladly fěrtochy. Na rubáč klade se obvykle „šorec“ černý, lesklý s velkými vrapy (faldy), čímž liší se od neleskléno a hustě vrapeného šorce Staroměstského. Jest

[1] Vonica = vonička = kytice z kvítí.

též užší a kratší, tak že vzadu hluboko bývá spuštěn a „forma“ na jeho límci, pěkně na rozmanité vzorky (na zvonky, hrubé klúče, rafiku, hrkavice, hrozen, ptáky, malé klúčky, na 9 buchtiček atd.) přes vrapy šitá [1], přichází k platnosti a při tom i bílé oplíčko hodně jest viditelno na zádech mezi kordulkou a šorcem. Na neděli a tím více na svátky a svatby zastupuje šorec fěrtoch bílý se žlutou formou a střapci žlutými u bílých tkanic na přivazování jeho. Staré babky mívají fěrtochy i konopné. Protože žádných spodních sukní více tu není jsou ženy i děvčata „úzké“. Z předu mívají ženy i děvčata světlejší fěrtůšek z lehčí látky „mušelínu“, kašmíru, nověji dokonce i z hedbávu, vždy však užší a chudobnější než u okolních krojů. Rukávce mají menší „baně“ než v okolí a pod nimi až k lokti přilehlý rukávek. Rukávce mají obojek, předničky i „kadle“ (t. j. kadrle, okruží u zápěstí) kraječkami lemovány a vyšívání na všem tom jest tmavo oranžové, někdy tmavě třešnovými vzory promíchané. Lem vyšivek jest černý, buď na „stehy“ nebo na srdcovité „zuby“. Vzory výšivkové jsou velmi starobylé a prolomování „hodinkové“, jest velmi obvyklé. Nejpamátnější vzory výšivkové jsou „na ostrožku“, na „hésku“ (<⁄>), na „půl růže“ a „na leluju.“ Špičky obojku bývají v neděli přehrnuty nahoru (drobnůstka slavnostní!). Na všední den aneb nedělní odpoledne nosí se rukávce křížkově „na strakato“, t. j. černě a červeně vyšité. Krajky u obojka se prošívají novější dobou u rukávec „strakatěných“ červenou vlnou neb hedbávem. U slavnostních rukávec mají i žlutavou krajku (šafránem) neb kopřivovou. Kordulky starší, již mizící, jsou soukenné černé se 4 knoflíčky, modrým šňůrováním u dírek a kapec i na zádech v „pánech“, a s „kytkami střapatými“; novější jsou buď modré neb fialové z látky lehké, často hedbávné a tu nejnověji i květované, hluboce do špice vykrojené, aby vyšívání na rukávcích přišlo k platnosti se zelenou „pantlú.“ I tu je u dírek, kapec a v zadu vyšívání a červené třapce. Na počátku století nosívaly se v Kunovicích místo kordulek t. z. „kabátky“ z damašku nebo sametu se zlatými prémami, v předu dvě špičky nahoru obrácené mající, tak jak dosud je nosí při slavnostech na Velecku, hl. v Javorníku. Lajblů flanelových rázu téhož, jak jinde na Slovácku již málo tu nosí a to pouze do kostela. Za to „marýnky“,

[1] Šití přes vrapy jest velmi umělé, známé z Evropy hl. ještě z Anglie, kde jemu říkají „smock.“

s rukávy na ramenou širokými, nabíranými a u ruk úzkými, do pasu, ač bez pasového límce, sahající a z předu vyšívání rukávec volné nechávající, jsou velmi rozšířeny. Obyčejně jsou na zimu z modrého nebo fialového, též z červeného flanelu[1], na leto z barchetu a k nim místo celých rukávec nosí se obojky s pouhými předničkami t. z. „forhemetka". Kožich je týž, jako na Staroměstsku, ale pas je tu užší, často jen jednoduchá „trhačka" (pevná bavlněná a vzorkovaná stuha) u starších žen.

Vázání šátku slavnostní těžko se dá popsati. Připomíná, jak uvedeno, poněkud na egyptské sfingy. Svobodné mají vrch hlavy kulatý, vdané a závitky, majíce ve vlasech na temeni hlavy čtvercovou drátěnou obalenku, do níž se vlasy šňůrkami popletají, mají vrch hlavy čtyrrohý. Obalence se říká „rožky", ale Kunovjanky přes to, že se jím okolí pro tyto „rožky" velice posmívá, přece jen rády se dostanou pod „rožky" a vdávají se často již v 16 letech. Na obyčejno nosí se ovšem šátek „na babušu", anebo ještě raději ledajaký světlý a lehký šáteček jen „pod bradu", po čemž na Hradištsku a Ostrožsku nyní již z daleka kroj ten poznati můžeme. Před 40—50 lety nosívaly ženy i děvčata na hlavě „šatky" ručníkovité, dosti jednoduché, as 150 *cm* dlouhé a 30—40 *cm* široké, hlavně v rozích jednoduše, ale pěkně černě a smetanově vyšité. Čepce, jež pod šatky nosily ženy a závitky, mívaly neobyčejně pracně, plně a krásně vyšitá dýnka, jež bylo na temeni hlavy viděti. Šatky ovazovaly se totiž kolem čela do týla. Děvčata nosí jeden „lelík", v neděli zdobený jednodušší než na Hradištsku pentlí v „mašlu" svázanou. Na počátku století chodila děvčata tu „ve vrkočoch", t. j. měla pletence dva, obtočené pentlemi hedbávnými nebo harasem a otáčela je kol hlavy.

Boty mají v kroji zdejším ženské o dutých měkkých holínkách, na nártu dobře svrapené. Za dřívějších dob býval nárt bílými nitěmi rovněž jako pata a špička (ostrá) boty pěkně vyšitý. (Srov. kroj Nivnický)

Svatební pentlení kroje tohoto jest nejzajímavější z dolního Slovenska a také formálně velmi úhledné, vrcholíc nahoře v pěknou drobnou korunku rázu starobylého. Skládá se pak pentlení to z těchto částí: z lepenkovitého dýnka t. z. „klobouku", jenž do vlasů pevně se vpletá a „pentlí" modrou se ovíjí, tak aby na čele ji bylo viděti. Nad

---

[1] Marýnky takové nosívaly ženské druhdy i v Mařaticích, když tu ještě kroj Derflanské farnosti měl jakýsi vliv.

tu dá se „kánka“ ze zrdcadélek a perliček, pak připevní se „věnec“ z plíšků zlatých a pupenů, jako korunka vysoko vyčnívající a pod něj vloží se nad kánku „šilión“ z dělaných květin, k němu pak v zad připevní se „růža“, s pupeny a bombrlíčky dolů visícími přes celou spoustu v týle na klobouk připevněných pentlí barevných, t. z. fábor.

Nevěsta i družičky mívají ovšem též „plachtu“, která bývá zdánlivě skromně uprostřed vyšita, ve skutečnosti ale často zcela drobně hedbávem vyšita jest na starobylé zdejší formy. Za dřívějších dob býval prostřední pruh i síťkovaný a žlutým, černě lemovaným vzorkem zdobený. Někdy se vkládá „sýtka“ krajková místo vyšívání. Ta však jest lemovaná alespoň úzkým pruhem vyšívaných „zubů.“

Starých koutných plachet se vzorky jednoduchými, ve pruhu přízí bílou, modrou a černou vyšitými, bývalo druhdy mnoho. Pruhy uchovávají do té chvíle některé konservativnější babičky na památku po svém dětství a mladoženství. Ostatní prodaly je tak, jako čepce vyšívané a šatky sběratelům, čímž staly se poměrně vzácnými. Největší sbírku zdejších vyšívaných věcí má redaktor p. Kretz v Uh. Hradišti.

Poznámka: Vyobrazení ku kroji Kunovskému podána v Česk. Lidu roč. II., str. 19. (Šohaj ze zadu, skupina Derflanů v zimním kroji) str. 20. (Skupina Derflanů v letním kroji), str. 21. (Šnůrování nohavic a kordulky mužské), str. 25. (Chlapec z Kunovic), str. 27. (Výšivky a kraslice z Kunovic — kdež vyobrazeno též dýnko z čepce a v pravo a dole dva pruhy ze starých koutnic) a str. 169. (Svatební pentlení z Kunovic), vše dle fotografií pisatele těchto řádků. Dále ve Světozoru r. 1886 str. 648 (žena z Kunovic) a str. 771 (chlapec v gatích).

Výšivky kroje zdejšího nakresleny ve Světozoru 1886 str. 732 a str. 736[1] a dýnko z čepce v II. sešitu „Moravských Ornamentů“, vydaných Vlast. spolkem muzejním v Olomouci roku 1890, vyšívání z koutnic a síťkování z úvodnice v 3. čísle příloh IV. ročníku Zlaté Prahy (Národní vyšívání).

---

[1] Dodatkem ke krojům v minulém ročníku uvedeným poznamenáno budiž, že výšivky z kroje Hradištského podány v II. seš. Mor. Ornamentů, dále v Šímově „vyšívání Slováckém“, ve Světozoru z r. 1886 na str. 732 a 736 a kraslice tamže (roč. 1886, str. 317, č. 22 a 23) a v Česk. Lidu V. roč. str. 431. Výšivky kroje Ostrožského ve Světozoru 1886 str. 316, 734, 759), pak kraslice v Č. Lidu II. roč. str. 486, 487, V. roč. str. 430 a v I. seš. Mor. Ornamentů z r. 1888.

4. Kroj Hradšovský.

Jelikož kroj tento ve své nynější podobě má části kroje Vlčnovského, jemuž druhdy úplně skoro byl podobný, a části kroje Uhersko-Brodského, jež dobou novější přijal, popíšeme jej až po těchto dvou krojích.

5. Kroj Vlčnovský.

Velmi zajímavý kroj má osada Vlčnov, kroj starobylý i zachovalý, přes to že móda a přepych do něj dosti látek, druhdy neobvyklých, nyní vnáší.

Nejvýznačnější části pro kroj tento jsou hlavně kulaté, na čapky sokolské nebo černohorské připomínající kloboučky chlapců a šohajů s červenými hedbávnými neb harasovými třásněmi za stojatou střeškou z daleka nápadnými. Svěčné tyto širáčky, které za dávných dob i na Kunovicku se nosily, nyní zase se — ke chvále Vlčnovjanů budiž uvedeno — těší velké oblibě a více se vzmáhají. Též hnědé kožichy mužů Vlčnovských, v pase upjaté, od pasu rozkřídlené a bílými kůžičkami vyzdobené jsou pro kroj ten nápadné a rovněž i většinou černobílé, široké vyšívání na košilích šohajů. U žen nápadna jest obliba v pěkně červených fěrtůšcích a soukenných kordulkách černých s červenými střapci a u vdaných zvláštní vázání šátku s polokruhovitou obalenkou, jejíž tvar i pod šátkem se prozrazuje.

Dětský kroj je tu podobný jako na Hradištsku, ale záliba v červených, sytě červených barvách a kvítkovaném vzoru je tu na celém Slovensku Moravském snad největší. Čepičky bohatě vyzdobené, v pentlovou mašlí vrcholící, patří ovšem ku zvláštní parádě jeho. Šatečky bývají někdy na náramcích vyšity, na prsou mívají vyšitá srdíčka a u krku přesahuje je oboječek bílé košilky. U děvčátek dvouletých již malé rukávečky nastupují. Šatičky bývají zdobeny i proužky bílých krepinek. V letě strojí se děti, jako jinde na Slovácku často jen do košilek, neb dlouhých rukávec, tu bohatě vyšitých.

Mužský oděv nápadnou má zvláštnosť jak již uvedeno především ve zmíněném kloboučku, jehož rovná střeška přiléhá těsně k válcovitému, na 8 *cm* vysokému tílku, a jest též tak vysoká. Červené třásně se za střešku tu zastrkují a kruhovité dýnko jeho z části i kryjí. Mužáci (starši, ženatí) mají větší poněkud kloboučky takové se střeškami

uprostřed výšky poněkud vydutými, tak že připomínají poněkud na starodávné širáky „kulováče“ na Hradištsku. Vedle typických Vlčnovských „širáčků“ začínaly se nositi i malé kloboučky, jako nyní jsou na Hradištsku v oblibě, se zelenými v týl visícími žaludy; než ty se příliš neujímají, neboť Vlčnovští dobře poznali, co jim svědčí. S kosírkem a kytičkou květinovou sedí takový Vlčnovský „širúch“ na hlavě šohajka neméně výbojně a svěčně, než černohorská čapka s volavčími péry na hlavě Černohorského jonáka.

Košile, s rukávy dosti širokými, jest u svobodnýcch široce na límci, náramcích a ňadrech vyšívaná a sice, jak řečeno v barvách převázně černé a bílé, místy i něco červené a ve vyšívání je hodně uzlíčkovaného prolamování (t. z. výřezu). Ovšem i tu pestré vyšívání z Brodska se tlačící začíná se objevovati. Starší lidé mají málo černého křížkového vyšívání na košilích, anebo jen malá „znamena“ v rožcích límců. Košile jest vždy krátká a nosí se v letě na Vlčnovsku zpravidla po ruském způsobu přes gatě ano i přes nohavice. Toto nošení sic na Dolňácku celém obvyklé, tuto nejvíce jest užíváno.

Kordule bývají z černého sukna. Límec stojatý jest modře a červeně hedbávem vyšitý, pod ním jsou velké červené „kyty“ a menší u kapec (po dvou) a na zádech (tři), ale na rozdíl od Novovesských tmavěji červené a nikoliv střapaté (kadeřavé) než z pouhých třásen. Starší mají „kytky“ ty menší a modré. Šňůrování zpředu (na straně levé) a vzadu na třech „tulipánech“ je modré, o něco tmavší než na Kunovsku a hrubší, harasové, ale husté. Mládež mívá ve šňůrečkování tom nověji jedno nebo i dvě srdéčka vyšita. Též nohavice jsou ze sukna černého (zřídka u starých dědáčků z bílého) a mají kolem poklopce šňůrování husté harasové rázu Kunovského. Toto Kunovské ovšem, protože hedbávím jest provedeno, jest subtilnější a ještě hustší než Vlčnovské. Široká (na $1^1/_2$ *cm*) šňůra jest po bocích a táhne se nahoře k zádům, kdež tvoří malou ozdobu. Celkem se dá mysliti, že původní Kunovský kroj mužský nemnoho se lišil od Vlčnovského na začátku tohoto století.

Řemen k nohavicím jest obvyklý a obvykle se obtáčí. Opasků širších takměř nyní již člověk ve Vlčnově ani nespatří, ač bývaly v užívání, jako dosud spoře na Nivnicku a častěji na Luhačovsku.

Boty bývají obvyklé s modrým lemováním a s modrou růžicí

v předu; někdy bývají i špičaté. Tyto mívaly za stara modré třapce až na nárt sahající a železné vykované opatky (sekavičky).

Roucha pro studenější časy jsou laibl flanellový, takměř bez výzdob, pouze se žlutými knoflíky, halena se širokým, ofrancleným obojkem rázu Novovesského (Ostrožského) a kožich. Ten jest dubenný (hnědý), do pasu úzký, od pasu rozkřídlený. Na kraji má lem široký z červené kůže a na samém okraji třásně černomodré vlny ovčí. Švy a kapce jsou asi s dvoucentimetrovými bílými kůžičkami lemovány. Celkem by kožich Vlčnovský, jen tu obvyklý, připomínal na kožuchy Ostrožské, ale tyto jsou všude stejně široké i v pase, a mají výšší límec a u rukávů ty zvláštní výložky. Že „mentýky“ modré byly v užívání do nedávna, netřeba dokládati při kroji tak starožitném.

Účes vlasů mužských neliší se od účesu na Hradištsku a svatební úbor vyznačuje jen „vonica“ ženicha s družbů.

Ženský kroj má za podklad rubáč zpravidla hrubý, konopný, jejž zpod černého lesklého a jako v Kunovicích vrapeného šorce jako „sobotu“ často i na dlaň viděti možno. Však mladší generace již sobotu ukrývá a stává se pak nápadnou svými krátkými šaty na spodní části těla. Fěrtoch bílý nosí se i tu nejen o svátcích než i na neděle. Šorec i fěrtoch mají často vedle „forem“ (vyšitých límců) v zadu pentle nebo u fěrtocha „kvastle“ žluté. Fěrtůšky jsou rozmanité, vždy světlobarvé i u starých žen z pravidla. Nejčastěji bývají sytě červené, kvítečkované, kašmírové. Na smutek nosívají se bílé a k tomu pak šátek na hlavu s černým fondem. Přes fěrtůšky, u mladších vždy uprostřed založené, bývá nad založením bílý krepinkový pásek.

Rukávce mají širší rukávy než u Kunovjanek, však nikoliv zase tak široké jako na Ostrožsku. Vyšity jsou (na svátek) na obojku, na náramcích, na přednicích, přes „kadrle“ i tam, kde jsou pod loktem staženy. Tím a širokým vyšíváním, z pravidla uzlíčkovým, prolamovaným a hedbávím provedeným, patří k nejbohatším rukávcům na Slovácku. Tak jako mužské košile jsou i rukávce v kraji tomto silně našmolkovány, což zajisté nápadno jest i na Úprkových obrazích z Vlčnova, k. p. na jeho slavné jízdě králů, nebo „Vlčnovském dostaveníčku.“ K vyšívání druží se všudy na pokrajích krajka bílá neb nažloutlá.

Kordulky ženské jsou takměr výhradně černé soukenné s límečkem červeně a modře vyšitým. Na zádech jsou tři „pány“ velké červené

šňůrečkované s modrými ozdůbkami. V předu podobné šňůrečkování převážně červené a u kapec rovněž. V předu u kapec i u „pánů“ jsou velké sytě červené „kytky“ (třapce) nekadeřavé. Kacabajek se tu nenosí, ale marýnky s rukávy baňatými, v zápěstí úzkými z flanellu červeného nebo vzorkované látky ano.

Lajble nosí hlavně ženy a děvčata jen v zimě na svatby a slavnosti. Lajble jsou bílé flanellové, často i na předu modře a červeně v celkové figuře čtvercové šňůrečkované a mají v zadu též malé „pány“ s červenými třapci.

Kožuch ženský podobá se Ostrožskému nebo Kunovskému, jsa bílý, černavou kůží a černomodrou vlnou lemovaný. U kapec jest na spodní části ku předu směřující pěkný kůžičkový květ, jako karafiatový. Kožuchy se tu z pravidla nepřepasují. Na hlavu nosí se dosud šátek turecký, vždy červený „ve svátky smutné“ černý. U vdaných váže se vždy na polokruhovitou, poněkud stlačenou, a na zádi šátku dobře značitou obalenku. Svobodné vážou jej „na babušu“, ale tak, že i kousek brady se do cípu spodního uchovává. Na velké svátky podvazují se cípy boční pod týlo, tak, že jsou často úplně kryty cípem týlním. Děvčata nosí rovněž i tu jeden lelík, pentlemi v neděli zdobený; vdané a „zmrhalky“ vlasy v uvedenou obalenku vtáčejí. Druhdy nosily se i šatky a to přes obalenku i čepce s dýnkem čtyřhranným, podobné Kunovickým.

Boty jsou z měkké telecí kůže obyčejně „do špice“ a na nártě vrapované. Opatky vysoké bývají žlutými hřebíčky v rozmanitých obrazcích zdobené. Po boku bývá šev, žlutě kůžičkou obšitý, jako na Brodsku.

Při svatbě mívají nevěsta i družičky „plachetky“, v prostřed vyšité, a hlavu zapentlenou. Pentlení podobá se Ostrožskému, jde však ještě více do zadu hlavy, tak že „kánka“ přepasuje témě hlavy. Na uších jsou velké růžicovité „náušnice.“

Zbytky po starých plachtách koutních jsou velmi vzácné, tak jako zbytky šatek nebo dýnek čepcových. I tu pruhy v koutních plachtách vyšité připomínají na vzory a techniku plachet Kunovických.

Poznámka. Vyobrazení z kroje Vlčnovského podána jsou ve Světozoru z r. 1891 str. 33 (jízda králů), 189 (žena z Vlčnova); některé výšivky Vlčnovské reprodukovány v ročníku 1896 str. 732. Šohaj

Vlčnovský (mylně z Uh. Hradištska) podán v Čes. Lidu (I. roč. str. 278) a párek mladých v Oest.-Ung. Monarchie: Mähren str. 227. Nejlépe zvěčnil kroj i kraj Vlčnovský malíř J. Úprka na velikém obraze svém „Jízda králů svatodušních ve Vlčnově" a pak některých menších obrazích ve Vlčnově malovaných. Jeden z jezdců „královských" reprodukován též v barvách na 6. příloze díla Národop. výstava, kdež i ženy a děti se nalézají. Jinde kroj tento svérazný a znamenitý nebyl podán. Některé výšivky jsou též ve II. sešitě uvedených již Morav. Ornamentů.

6. Kroj Uh.-Brodský.

Pro kroj tento, jenž za stara velice Vlčnovskému kroji byl blízký, jsou význačny u chasníků černé kordulky beze šňůrování, za to však začasté zlutými knoflíky z předu takměr pokryté a širáčky o úplně vodorovných střeškách. Děvčata nosí z pravidla šátek „na babušu", ale tak že jako na Vlčnovsku kryje i bradu, mají však kordulky ne soukenné než pestré s pentlí širokou i stříbrnými portami v předu. Od Brodu na západ začínají také šněrovací botky nositi a k nim punčochy napříč pruhované. Vdané ženy mají novodobou obalenku, t. z. nátěstu vodorovnou, a tak je i na šátku v týle nápadný její dlouhý jelítkovitý útvar. Nejzachovalejší kroj má tu Maršov, kdežto Polichno tíhne již ke kroji Luhačovskému.

Dětský kroj není odchylný od Vlčnovského, ale nemá takovou zálibu v intensivně červené barvě. Malá drobnůstka, i jinde obvyklá, jest, že na čepičce „křticí" má chlapec růžici stejnobarvou s čepicí a děvčátko různobarevnou.

Mužský oděv má nohavice černé, širokými (až 2 *cm*) černými neb tmavomodrými stuhami jednoduše, ale působivě šňůrované. Kolem širokých šňůr bývají pak ozdůbky z drobnějšího šňůrečkovaní. Gatě konopné jaksi méně se nosí a bývají kratší než na Dolácích, do polou lýtek, a nosí se pak tak jako na Luhačovsku přes boty. Také se k nim nosívá široký opasek, na tři až čtyři přasky ztažený a někdy i 30 *cm* široký! Takový opasek[1] má uvnitř skrýš na peníze, fajku, tabák, křivák atd. a jest zvláště při zdvihání těžkých břemen velice výhodný.

---

[1] Opasek ten neopáše se nad klouby, jak to častěji u soch našich českých mistrů vídáme a jak to snad malebnějším jest, než přes klouby, čímž ovšem při námaze jest prospěšen, svíraje pevně břišní svaly.

nosí se asi od 10—15 let. Kožichy ženské jsou bílé, Vlčnovským podobné, nosí se bez pásu a staré bývají založeny „klínem“ t. j. mají, jako jinde přednice na záda přeloženy tak, že frakovitě se nesou.

Vázání šátku jen o svatbách a úvodě bývá kol půlkruhovité obalenice, k níž čepec se druží, zrovna takové jako ve Vlčnově. Jinak vdané oplétají vlasy kolem podlouhlé jelítkovité „nátěsty“ a tuto znatelně i na vázaném šátku „na záušnice“ viděti možno. Děvčata vážou „na babušu“ ale tak, že brady neviděti a konce šátku často i na temeni hlavy se svazují, což zcela zvláštně vypadá. Slavnostní vázání šátku děvčat jest tože jako ve Vlčnově. Někdy váže se na všechno i malý šáteček pod bradu. Po šatkách a čepcích není více památky, ač muzeum Olomucké má krásné sítkované dýnko z čepce ze Šumic pocházející s polokruhovou obalenicí a šatky s pěkně vyšívanými štampilkovitými ozdobami v rozích konců, poněkud Kunovským šatkám podobné.

Boty ve východních osadách dosud převládají, jsou pěkně špičaté měkké a mají švy žlutou koží pěkně vyznačené; v západních osadách úplně ustoupily šněrovacím střevícím, k nimž druží se punčochy bílé, na příč různě barevně a různě široko pruhované.

I tu nosí děvčata jeden lelík, ve svátek s bohatou pentlovou dlouhou mašlí.

Svatební pentlení podobá se i tím Vlčnovskému, že jest i část vlasů viděti, s celou svojí formou. Na uších jsou velké růžice, z „gučky“ a „podvazku“ pentlového složené, za kánkou věnec pak a pentlová „obalenica“; týl kryje květový „fábor“ a pod ním je „visák“ z mnoha širokých pentlí až k pasu sahající. Tu tedy i fábor i obalenica jiný mají význam, než jinde.

Plachetky nevěstinské nescházívají, jsou rázu obvyklého jako ve Vlčnově, koutní plachty již dávno vymizely.

Poznámka. Z pěkného kroje toho vyobrazeni pouze ženich a nevěsta ve Světozoru z r. 1896 na str. 239. Charakter ženy vdané předveden i malířem Věšínem v obrázku, o němž bude zmínka při kroji Hradšovském. Výšivky některé uvedeny ve II. sešitě uvedených již Ornamentů moravských.

6. Kroj Hradšovský.

Kroj tento, jak již uvedeno, druhdy — asi před třiceti, čtyřiceti lety — podobal se Vlčnovskému, později však přibral elementy kroje

Brodského a tak jest dnes směsí obou. Proto jest těžko podati jeho význačné znaky. Ženské mají oděv rázu Brodského, mužští více Vlčnovsky chodí, ale nemají charakteristického kloboučku Vlčnovského, jakkoliv již před 30 lety jej nosívali.

Dětský kroj jest jako ve Vlčnově, ač ne tak červený a bohatý.

Mužský oděv skládá se z kloboučku, jak jej nosí na Hradištsku, černého se zelenými žaludy, u starých s černou pentlí, v zimě z beranice, z košile, kteráž jest vyšita barvami různými ve tmavě žluté půdě, u starých skromně černě, tak že celkem na Hradištskou připomíná. Kordula a nohavice jsou hustě šňůrečkované a celkem jako na Kunovsku, ale všechna výzdoba jest hrubší a pouze z modrého a červeného harasu a nikoliv z hedbávu. Červené třapce u kordul nejsou také kadeřavé, než plihé — tedy vše jako ve Vlčnově. Staří mají kordule jen modře a méně šňůrečkovány a též třapce na předu, u kapec a v zadu u šůsku jsou modré. Řemen, jako všude jinde, dlouhý, úzký a často pěkně vybíjený. Boty jako ve Vlčnově, druhdy bývaly oblíbeny pěkné čižmy, s modrými střapci až po nárt, a „krajovicemi“ (kovanými podpadky) na tři prsty vysokými. Lajbl bílý flanellový, halena „ofranclená“ rázu Novovesského a kožich rázu buď Hradištského (dlouhý) nebo Brodského (krátký) černou baránčinou lemovaný, zřídka jen typu Vlčnovského, doplňují oděv mužských. Mentýky černé, s modrým šňůrováním, jimž tu „kabáty“ říkali, již všechny zanikly. Nosili je „úřadé“ o slavnostech i družbové a ženich o svatbách. Též vydrové „aksamítky“ s lebkou zelenou aksamitovou a okrajem vydřím, nebo tchořovým, dávno již zmizely.

Ženský oděv má rubáč s hodně vysokým oplečím jako na Brodsku. Též šorce a fěrtochy i fěrtůšky podobají se Brodským, ale vše je delší než ve Vlčnově, což vysvětluje se tím, že tu nosí se nyní skorem vesměs šněrované botky místo bot, a punčochy bílé napříč barevně pruhované. Rukávce jsou jako na Brodsku, bohatě vyšity. Kordulky mladších pestré, s pentlí a portou kolem podlouhle čtverhranného výstřihu, mají v zadu mnoho faldíčků (varhánky) a nad nimi pěkně pestrým hedbávem jemně vyšité ozdoby, hlavně ze srdíčkovitých a růžičkovitých tvarů drobných, převážně žlutých. Starší ženy nosí soukenné černé korduly se čtyřhranným výstřihem a pod ním čtyřhranné červené a modré šňůrečkování hedbávné beze třapců.

Lajblů ženské neužívají celkem, za to čím dál tím více „marýnek“ rázu Brodského, většinou barvy modré nebo fialové i kvítečkované a na leto „jupek“ krátkých a téhož tvaru jako na Brodsku. Kožich bílý též jako na Brodsku. Vázání šátku vdaných ještě před 15 lety bylo tože jako ve Vlčnově. Dnes nosí se obalenka a s ním i vázání Vlčnovské od žen jen když jdou na úvod nebo zdavky. Jinak nosí vdané šátek s příčnou jelítkovitou „nátěstou“ (obalenkou) jako na Brodsku. Svobodná děvčata uvazují šátek — ovšem červený, turecký, jako všude v krajích předešlých — o slavnostech „na ocas“, t. j. tak jako ve Vlčnově a na Brodsku, kde zadní cíp volně splývá a podstranní cípy se pod něj v týle uvážou. Jinak se na obyčejno uvazuje šátek „na babušu“, t. j. konce se přeloží pod bradou (ale té jest mnoho zakryto) a pak na temeni hlavy ještě uvážou. Děvčata mají jeden „lelík“ (pletenec) vlasů, a vážou k němu v neděli květovanou mašli. Že i na Hradšovsku začínají se vázati malé šátečky pod bradu (jsou-li kašmírové slovou i tu „želínky“) jest zjev čím dál tím více se šířící. Šatky i čepce bývaly druhdy v obyčeji. Čepce měly dýnka jako v Kunovicích, většinou žlutě a černě vyšitá a šatky byly též podobny Kunovským.

Při svatbě nosí nevěsta a družičky ovšem i tu „plachetky, vyšité jako ve Vlčnově. Pentlení jest málo kdy užíváno a skládá se z „pentličky“ kolem obalenky, z „věnce“ z dělaných květin a „ocasu“ z pentlí. Koutnic, vyšitých uprostřed přazovými modrými a bílými, někdy i černými nitěmi není již více viděti, ač i tu byly jako na celém Slovensku druhdy v užívání.

Poznámka. Vyobrazení kroje Hradšovského podal jediné malíř Jarosl. Věšín, který se ve Veletínech kdysi pozdržoval. Reprodukce jeho náčrtku podána v „Časop. Čes. Lidu“ 1898 str. 308 (ženich), 309 (nevěsta) a 311 (selka). Proužek vyšívaný, uvedený z Hradšovic v II. sešitě uvedených Mor. Ornamentů (Tab. IV.) zdá se pocházeti z Kunovic. Nejnověji maloval zdejší kroj malíř Mašek, který dlel rovněž ve Veletínech.

7. Kroj Bánovský.

Jelikož kroj Bánovský leecos má podobného s Nivnickým, bude popsán až za tímto.

8. Kroj Nivnický.

Kroji tomuto ještě větší bychom dodali zajímavosti, kdybychom řekli, že to kroj Komenského. Ale nynější kroj kraje toho jest nepopíratelně bohatším, než byl za doby dětství světového paedagoga, v Nivnici narozeného, jakož vůbec nynější kroje, alespoň na sev. Slovácku bohatější jsou, než ještě před lety byly.

Dnes jsou význačny pro kroj tento dlouhé černé kordule mužských i ženských, tak dlouhé, že skorem v žádném jiném kroji moravsko-slovenském je neuvidíme, dále červenočernomodrý výložek na haleně, která má již límec, hluboko do zad sáhající, poněkud na horňácké (Velecké) haleny připomínající, se zvláštní obrubou v zadu, podobnou obrubě límce při haleně Šumieké. Ženské mají zvláštní vázání šátku na oeas, odchylné od Ostrožského, a ženy opletají vlasy ve zvláštní podkovovitou obalenku, jejíž záď na hlavě kopýtkovitě vyniká. Též vyšívání zdejší jest charakteristické, rázu gothisujícího, barvy převážně kermesinové, se žlutou a černou.

Dětský kroj nemá zádných odchylek od předešlých skorem, jen že jest na něm méně červené barvy a parády a že ustupuje u děvčátek úplnému kroji dospělých často již ve třetím roce, což zcela zvláště dopadá.

Mužský oděv skládá se z černýeh nohavic se šňůrami 0·5 až 1 *cm* širokými modrými harasovými, více méně, vždy ale jednodušeji než na Ostrožsku nebo Hradištsku „malovanými“, t. j. šňůrovanými. Ale šňůrování nečiní ze vzdálí dojem jednotné modré skvrny, jak to vidíme na Kunovsku, Vlčnovsku nebo Hradšovsku, nýbrž jest zřetelné i zdaleka. Boční pás tvoří asi tam kam dlaň dosahuje zase příčnou ozdubku šňůrovanou a ovšem i zatočiv se do zadu. V Boršicích, jež mají poněkud odchylný kroj svými halenami, mají šňůry širší. V zimě nosí se v Horněmčí a Korytné bílé huněné nohavice s černými šnůrami, jaké se za stara zajisté po celém Slovensku i Valašsku nosívaly. Pouze mlynářova rodina v Dolněmčí nosí ode dávna nohavice a ovšem i kordulu šedavě modrou (světlou) černě neb modře šnůrovanou. Jelikož tato barva u stařiků Nivnických jest rovněž v oblibě, můžeme za to míti, že se po huně bílé začalo nositi sukno světlé a teprv nedávno ustoupilo suknu černému — jako na Velecku nebo Bánovsku. Ve všední

den nosí se ovšem „gatě“ konopné, jako při krojích jiných. Košile má límec stojatý, převážně červeně (kermezínově) a žlutě s černým u svobodných, bíle u ženatých vyšitý. Na konopných všedních košilích jest vyšíváno vlnou, na nedělních bavlněných hedbávem. Zapíná se na „haklíky“ tak jako „punt“, t. j. náprsenka, až po pravý kraj límce sahající. Na všedno nosí se košile konopné, z pravidla jen bíle vyšité. Rukávy neširoké k zápěstí se úžící, mívají tu dva nebo tři vyšité proužky barevné. Nohavice přepasují se sice úzkým řemenem, ale tu a tam hl. v Nivnici, když jdou starší lidé konat těžkou práci, opásává se široký opasek rázu Brodského. Kordula mužská jest černá a jak řečeno velice dlouhá — sahá až na klouby. „Malování“ její u starých jen modré, u mladých červené s modrým, tvoří kolem dírek a plochých velkých žlutých knoflíků v jedné řadě sestavených obdélník a skládá se z méně zákrutek rozmanitých, však z rozličných mezi ně umístěných stehů. Svobodné mají v dírkách propletené pentličky barevné, třapců mimo Boršice není ani u krku, ani u kapec, ani u třech „pánů“ nad šůsky v zadu. Límec a kapsy jsou též vyšity. Kordula, jako vůbec, zapíná se jen na vrchní jeden nebo dva knoflíky. Ke světlým nohavicím jsou i světlé kordule. Staří mají šňůrování ovšem velmi jednoduché.

Lajbl mužský jest bílý flanelový, bez výložků, olemován kůžičkou skopovou. Dírky jsou červeně obšité, na límci bývají vyšity červené „paprčky“; jen zřídka bývá lajbl tak vyzdoben, jako kordula na předu, na límci, u kapec a v zadu vyšíváním.

Haleny zdejšího kroje jsou význačny jak uvedeno výložkem na předu. Tento skládá se z hora dolů ze čtverečku černého, červeného a zaokrouhleného spodního útvaru světle modrého. Celý výložek jest černě lemován. Dlouhý límec, tu „hazucha“ (proto že se přehazuje přes hlavu při dešti) zvaný, má při spodním kraji obrubu asi 1 *dm* širokou tmavou (černou nebo zelenohněděčernou), proplétanou bílými a černými šňůrkami. Na okraji jsou černé zoubky.

Boršická halena jak uvedeno jest odchylná. Shoduje se úplně s halenami Horňáckými od Velké, jest velmi dlouhá, často až na paty, z jemnější, a žlutobílé huně a má v předu na 35 *cm* dlouhý výložek, černě olemovaný a na hoře i dole černě zakončený, ale ve středním poli z četných barevných bílých, zelených, modrých, červených i žlutých soukenných proužků a zoubků složený. Kromě Lhotecké haleny (u Velké)

není žádný halenový výložek slovácký tak bohatě vyzdoben! Při kapcách haleny jsou černé pásy s červenými a bílými proužky. Obojek haleny jest ještě delší než u Nivnické má aspoň dlouhé černé „francle“ a nad nimi zase formu z černých a červených pruhů, částečně vetkaných, částečně ze sukna našitých.

Kožich nosí se krátký, do kyčlí z pravidla a dubenný. Má stojatý obojek a nad šůsky výzdobu z červených, zeleně obšitých kůžiček. Červené kůžičky bývaly druhdy i na předu kožichů. Staříci mívají kožich dlouhý k lýtkám, bílými a červenými i černými kožemi zdobený asi takového rázu jako na Vlčnovsku.

Širák jest černý s malými střeškami a plochou, ale ne ostrohrannou lebkou. V Boršicích má širší střechu a lebku kulatější. Svobodní mají na něm 5—6 šmuků (housenek zelenočervenožlutobílých) výše zlaté dracounky a nejvýše krepínky a červenou pentli. Konce všech těch věcí visí z předu přes střešku jako paráda. Na pravé straně nosí se péra. Mužáci nosí 3—4 šmuky a nad nimi jen černou pentli. Za dřívějších dob mívaly klobouky širší střešky, ale méně šmuku, hl. zeleného hedbáví, jako dosud v Boršicích, po ožcnění zbyla leda nějaká pentlíčka. Též nosívaly se na zimu dříve „čepky“, t. j. nízké s vrškem aksamitovým a okrají vydřími nebo tchořími opatřené aksamítky, jež kupovali se až v Olomouci. R. 1887 viděl jsem v Dolněmčí snad posledního staříka v ní. Ostatně nosí se na zimu „baranica“ černá se třapci barevně napříč proužkovanými nebo černými.

Boty jsou jako jinde s lemem modrým a modrou růžičkou v předu. Ve Slavkově a Horněmčí do nedávna nosili dlouhou „kytku“ (střapec) na předu, barvy modré, což bylo druhy v celém kraji K tomu místo podpatků byly kované „krajůvky“ nebo „krajovice“.

Účes vlasů jest nyní vesměs na krátko. Dříve však nosily se ovšem vlasy dlouhé, uprostřed jako na Ostrožsku rozdělené.

V kraji Nivnickém na cestu obzvláště rádi nosí mužáci „kabelu“, když nemají širokého opasku.

Kroj ženský nepatří ke svižným krojům Slovenským. Nejvice ovšem zaviňují tu dlouhé kordule, kteréž poprsí a pás úplně zahalují a vyrovnávají. Rubáč je delší často než šorec neb fěrtoch, „podolek“ jeho (spodní část) bývá hrubší, oplíčko, přivazované na jediný „tráček“ přes rameno, bývá z měkčí „činovati“ utkáno. Šorec černý lesklý i

bílý fěrtoch jsou úzké, čímž na Kunovické připomínají. Obojí mají pěknou „formu". Fěrtůšky jsou tu dosud z jednodušších lehkých látek hl. z mušelinu květovaného, zřídka ještě z hedbávu neb kašmíru, často i kartounové, jak to za stara na Slovácku vůbec bylo. Také tkanice jejich (trhačky) jsou jednoduše červené nebo málo vzorkované.

Rukávce mají dosti široké, ale rukávy více měchovité než balounovité. Pouze obojek a předníčky vyšívané jsou lemovány krajkami, „kadle" bývají obyčejně bez nich. Za to je nejen ve stažené části modrá vzorkovaná tkanice než i na „kadlích" vyšitý pásek. Vyšívání rukávec, zase kermezínové a černé, nebo žlutočervené a žluté, zřídka s modrým, jest velmi pěkné, rázu starobylého, gothisujícího charakteru. Bývá z pravidla na výřez a nejobyčejněji na „dubový list", „na stoly", střapatú hrušku, na „héska" (sekáčky), na jatelinku. Žlutění hedbávu dálo se a děje se dosud často šafránem. U krku a kadrlí někdy i na náprsničkách bývají v novější době i krajky přišity.

Kordule ženské jsou dvojí. Starší ženy nosí černé soukenné, mládež látkové fialové neb hedbávné, fialové a modré. Soukenné kordule jsou do čverhranu vystřižené a po obou stranách červeně, modře a zeleně drobně „malovány", t. j. šňůrečkovány kamrhólem[1] (harasem) a na šest plochých „bombíků" zapjaty. Po pravé straně jest kapca šňůrečkovaná, v zadu u tří (až pěti) šůsků modročervení šnůrečkovaní „páni". Prostřední bývá největší. Mládež v Boršicích mívá u krku a kapec červené vlněné „kystě", totiž třapečky. Látkové neb hedbávné kordule mívají kolem krku a zaokrouhleně čtyřstranného výstřihu zelenou, uprostřed vzorkovanou pentli a pod výstřihem (u dírek a knoflíků) a u pravé kapce jakož i u šůsků červené vyšívání.

Lajble ženské (tu „kordule s rukávama" zvané) jsou flanelové bílé, mají však hlavně u svobodných kolem krku a v předu i u kapsy a rukávů širokou modrou pentli, což jinde na Slovácku není. Přes tuto pentli jest zase vyšívání červené na těchže místech jako u kordule obecné.

Kožich jest nyní většinou jako na Hradištsku. Dříve nosívaly se však všcobecně — nyní jen v Nivnici a Korytné někdy člověk je uvidí — kožichy rázu Horňáckého. Byly pod krkem vystřiženy, aby

[1] kamrhól = Kameelhaar.

bylo viděti vyšívání rukávce, kolem krku široce a kol ostatních okrajů úzce černomodrou beránčinou zdobené. Kolem přednic, rukávů a spodního okraje byl široký lem z kůže černé (t. zv. lištiny); nejbohatší výzdoba z červených, bílých a černých, všelijak vykrajovaných koží byla však na prsou a za krkem. Patrně začaly kožichy takové ještě v době, kdy nosívaly se na hlavě šatky, jež ozdob za krkem mnoho nezakrývaly. Švy těchto kožichů jsou kůžičkami červenými obšity.

Vázání šátku jest při kroji Nivnickém více jednoduché, ale typické. Vždy — mimo pohodlnou „babušu" — váže se „na ocas", t. j. konec jeden volně splývá hluboko na zádu v kosočtverečném uprostřed rozšíření, druhé dva podvazují se v týle a otáčejí se kolem hlavy, ale více na zad než u Ostrožského vázání „na ocas". Na spáncích bývají obyčejně čtyři faldíčky ze šátku a konce se „do kostela" nechávají viseti dolů, při čemž jeden do předu, druhý dozadu se přehodí. Šátky, aby déle držely, se škrobívají. Ženy vdané nosí obalenky, jež spojeny jsou s čepcem (t. zv. čepicí). Dýnko jeho napjato v zadu na útvaru obloučkovitém, na horu ostrém, na obalence vlastní. Šátek ostrý výstupek obalenky dobře prozrazuje. Šátky jsou turecké a většinou „holé", t. j. mají hlavní plochu jednoduše červenou nebo červenočernou bez ozdob. Jen okraj má široký květovaný vzor. Ještě v letech sedmdesátých dotrhávaly ženy zdejší překrásně vyšívané čepce, kteréž nosívaly všeobecně přes nynější „čepice", nebo místo nich a kolem nichž ještě před 40—50 lety ovinovaly ony zajímavé šatky, mimo šatky kroje Veselského nejkrásnější mezi šatkami Doláků moravských. Čepce měly dýnka čtyřhranná, vzácně červenohnědě a žlutě vyšitá a prolamovaná. Šatky měly vyšívání kolem přední části i na bočních úzkých stranách, ba někdy i kol do kola. Uvazovaly se přes čepec tak, aby vlasy úplně byly z předu kryty. Pod obalenkou se udělal „suk" a konce se rozestřely po zádech.

Vlasy mají děvčata také v jeden, na konci „omašlený" lelík spletené, vdané svinují je do „čepky" a obalenky v „guču" (drdol).

Boty ženské jsou do špice a nad kotníky hodně vrapované, a sice s kulatými vrapy. Za dřívějších dob bývaly na špičce na tři prsty, pak na nártu a odtud až k patě bílou nití vyšívány. Vyšívání to bývalo vždy v sobotu myto a znova křídováno. Opatky byly na zad ostré a podkůvky upevňovaly se jako mužské krajovice zpříma na podešev.

Šátek na knížku a vlňák na odětí pro případ deště ovšem neschází, tak jako u předešlých všech krojů.

Úprava svatební nyní se ovšem zjednodušila — kytice z krámských květin u mužských, věnec rovněž z dělaných květin u ženských nastoupily na místo dřívějšího úboru svatebního. Za časů dřívějších nosívali ženich a družbové ku zdavkám „mentýk" buď černý neb světle modrý. Prvý býval tmavěji, druhý světleji modře šňůrován. Ke zdavkám opásáváni bývali t. z. prakem či pasem z červených šňůreček složených, takovým asi jak nosí nyní ženské na St. Hrozénkově a jemuž „sak" říkají.[1]

Ženské se druhdy vždy, nyní jen zřídka kdy při svatbách bohatých pentlí. Obalenka se při tom v zadu „zabední" pentlemi, vlasy se zčesají, že je z předu možno viděti, na to přijde „pentla", výše „kánka", na vrch věnec z krámských kvítků až na obalenku. Pod tuto přiváže se „ocas" z pentlí.

Nevěsta i družičky mají plachetku svatební či úvodnici, jež má obyčejně „sýtku" (vložku krajkovou) uprostřed a po bocích vyšívání úzké. Plachetky ty nosí ovšem i kmotřenky na úvod; proto úvodnice.

Koutnice dávno již zanikly. Byly konopné a měly pruh vyšitý formami velice starožitnými nití bílou, černou, někdy i k tomu modrou, asi tak jako na Kunovsku. Dnes ve sbírkách jsou z nich pouze pruhy vyšívané.

Poznámka. Vyobrazení kroje toho dosud nepodáno. Vyšívky zdejší podány ve Světozoru z r. 1886 str. 732 a 829. Kraslice, na nichž zase gothisující charakter se jeví, v Čes. Lidu 1896 str. 431. Z Boršic uvádí se též první psaný a zajímavě lidově zdobený kancionál literácký rektora Pomykala z r. 1727—33.[2] V II. seš. uvedených častěji Mor. Ornamentů jest několik pěkných barevných ukázek zdejších výšivek. Názvy výšivek jsou tu však poněkud spleteny.

7. Kroj Bánovský.

Kroj tento patří k nejjednodušším slovenským a tudíž i ku starobylým. Komna mívala druhdy mnoho společného s krojem tímto, hlavně

[1] Nošení takových „praků" bylo druhdy i v Uhrách obvyklo a honvédští důstojníci ve službě dosud je nosí, ovšem ze zlatých šňůr.

[2] Sr. Kancionál Boršický od Josefa Klvaně a V. Houdka (Moravské Ornamenty III. Vídeň 1891.)

v šatu mužském, kterýž se vyznačoval světle modrou barvou a pak halenou rázu Šumického. Jinak zase jeví kroj Bánovský mnohou příbuznosť s Nivnickým. Význačné byly pro něj do nedávna světle modré šaty mužské a u žen šátek na naušnice zavázaný s obalenkou lichoběžníkovou, nahoře o něco širší, dolů se úžící.

Dětský kroj jest chudobný celkem, ač čepička bývá někdy pěkně květovaná a bůstkami i stříbrnými portičkami zdobená.

Kroj mužský skládá se ze širáčku Nivnickému podobného, u mladých pestrými „šmuky" a krepinami zdobeného. Starší lidé mají pentličku červenou kolem něho, starci bílou. Svobodní nosí na neděli a svátek „kosárky" bílé. „Čepky" (aksamítky) rázu obecného, poměrně časty jsou u starších lidí. Beranice ještě málo jsou v užívání. Košile všední jsou konopné, sváteční bavlněné a jsou vyšity na náramcích a u krku po způsobu Nivnickém, však jednoduššeji. U krku zapínají se haklíčky, u pěstí, kde mají rukávy se úžící, zavazují se často šňůrkou bílou. Na košili obléká se nověji černý, dříve však všeobecně světle modrý (t. z. mlynářský) „brunclek". Jest to kordula, kteráž tu má již jméno v krajích, jež druhdy ve století minulém vesměs za valašské se vydávaly, obvyklé. I na Velecku jest název ten v užívání. Brunclek sahá až ke kyčlím a bývá nad šůsky a kolem dírek, krku a kapes pestře neb modře, vždy ale skromně vyšit. Staří mají jen jednoduché obšívání dírek a límce. Knoflíky jsou ploché, žluté, ne husté. Na brunclek obléká se na studenější počasí „brunclek bílý" s rukávy (tedy lajbl), který má stejné vyzdoby jako onen bez rukávů. Gatě konopné mají dole třepení a jsou do polou lýtek. Nohavice jsou nověji zase černé, druhdy všeobecně světle modré, obojí s nehustým šněrováním v předu kolem příklopce u černých nohavic s modrým, u světlých z pravidla s černým anebo tmavěji modrým. Staří nosí široké „opasky", mladí jen řemen. Boty jsou jako v Nivnici. Kožich jest krátký jako v Nivnici, a téhož tvaru. Halena má výložek jen ze dvou kousků; v Bánově jest na hoře světle modrý dole červený, v Bystřici na hoře červený, dole světle modrý. „Hazucha" jest jako na Nivnicku a mívá někdy pod pruhem místo zoubků soukenných černé francle. Úprava hlavy mužské jest jako v Nivnici — staří však nosí ještě hojněji dlouhé uprostřed rozčesané vlasy.

Ženský kroj má hodně dlouhý rubáč, takže „sobotu" dobře lze

viděti. Šorec je úzký černý, na neděli nosí se všeobecně fěrtoch bílý, jemuž (též již po valašsku) často „leknice“ říkají. Fěrtůšky jsou jestě jednodušší než na Nivnicku. Rukávce podobají se Nivnickým co do tvaru i výzdoby, ale staré ženy podvazují je hluboko pod lokty, tak že měchovitý tvar rukávů jest tu ještě nápadnější. Mládež mívá ovšem kolem krku a kadrlí úzké krajky. Kordulky jsou stejného rázu jako v Nivnici mají ale obyčejně jen tři šůsky v zadu. Soukenné, v zimě zvláště oblíbené kordulky jsou na přednicích více vyšívány, než letní hedbávné. Přes kordulu obléká se ve studenějším čase „kordula s rukávy“ flanelová, obšitá modrou pentlí, na všední den „kabaňa“ rovněž s rukávy, nejčastěji z modrého barchetu. V zimě nosí se kožuch dlouhý, na zádech, rukávech a v předu rozličně zbarvenými kůžičkami okrášlený — týž jak o něm byla učiněna zmínka při ženských kožiších Nivnických. Šátek, turecký ovšem, ponejvíce zase „holý“, váže se u svobodných jako v Nivnici „na lipač“, u vdaných „na babušu“ nebo na „papulu“. Lichoběžníková úzká obalenka, vložená do čepce, prozrazuje ženy zdejší i pod šátkem, kterýž má ve vázání celkem ráz dolský (totiž na záušnice jako starší ženy na Hradištsku). Boty jsou stejné u žen zdejších jako na Nivnicku. Vlas pletou svobodné v lelík jediný, ženy smotávají jej pod čepec v drdol.

Svatební úprava u mužských záleží z kytice za kloboukem — ženichova jest z rozmarínu, pentlovými rozetami posázeného, ostatní jsou krámské. Nevěsta a družičky mají věnečky a to nevěsta zelený, družičky červený, ovšem z kvítků dělaných. Za uši a pak na lelík připojuje se asi šest růžic z pentlí barevných shotovených, uprostřed zrdcadélkem okrášlených a na konec visutého lelíka přivazuje se mnoho pestrých pentlí. (Toto pentlení tiskne se nyní i do blízké Březové a Lopeníka.) I tu mají nevěsty a družičky vysívané „plachetky“ nevěstinské, později úvodné. Starý výstroj svatební podobal se celkem starému Nivnickému.

Poznámka. Kroj Bánovský, ani jeho části nebyly dosud nikde zobrazeny.

(Pokračování v příštím ročníku.)

Mährische Aquarellisten.

Von Dr. Wilhelm Schram.

Die Malerei mit Wasserfarben wurde schon in den ältesten Zeiten geübt, und es ist bekannt, dass sich bereits die alten Ägypter bei ihren Wandgemälden der Wasserfarben bedienten. Der Kunstzweig der Miniaturmalerei, der in altchristlicher Zeit in Aufnahme kam und Jahrhunderte hindurch den Büchern prächtigen Schmuck verlieh, verbreitete die Technik der Aquarellmalerei nach allen Landen. Reiche Anwendung fanden die Wasserfarben beim Colorieren alter Holzschnitte und Kupferstiche. Im 18. Jahrhundert war die Aquarellenmalerei so beliebt, dass sich ihrer überaus zahlreiche Dilettanten bemächtigten. Die Producte dieser Zeit tragen durchwegs das Gepräge des Feinen und Zierlichen.

Zu einem eigenen malerischen Stil brachte es die Aquarelltechnik erst am Ausgang des vorigen Jahrhunderts, und zwar bei den Engländern, welche dieselbe nach und nach zu der heutigen hohen Bedeutung brachten. Warwick-Smith wurde der Begründer einer Schule von Aquarellisten; doch gelten mit Recht erst seine Nachfolger Girtin und Turner als die Schöpfer der modernen Aquarelltechnik, welche in England mit größter Virtuosität geübt wird.

Zum Aufschwung dieser Kunst trugen wesentlich zwei Gesellschaften bei, die im Jahre 1805 gegründete Society of painters in water colors und die Neu-Society, welche seit dem Jahre 1863 Institute of painters in water colors heißt.

Die Franzosen bedienen sich der Aquarellmalerei gewöhnlich zur Herstellung flotter Skizzen. Hie und da findet man auch Künstler, die in großem Stile arbeiten. Von älteren Meistern sind Delacroix und Th. Valerio zu nennen, denen sich Descamps, Raffet, Gavarni, Girard, Detaille und A. de Neuville anreihen.

Lebhafte Pflege findet die Aquarellmalerei in Italien und Spanien.

Wir erinnern einerseits an Corelli, Zezzos, Mainella, anderseits an Fortuny, Villegas, Ussel.

In Deutschland gelangte die Malerei mit Wasserfarben erst ziemlich spät zu einer selbständigen Kunst. In den ersten vier Decennien unseres Jahrhunderts zeigen die deutschen Aquarelle eine unsichere und ängstliche Detailausführung. Die Luftperspective ist in dieser meist noch recht mangelhaft. Als große Künstler erweisen sich erst Karl Werner, ein Meister der Technik, und Ed. Hildebrant, musterhaft in der Behandlung der Lichteffecte. Ihnen reiht sich eine ziemliche Zahl tüchtiger Kräfte an. Eine neue Phase der Entwickelung verdankt das Aquarell dem A. Menzel, der durch Anwendung von Deckfarben eine pastose Wirkung erzielte. In seiner Art arbeiten Franz Skarbina und Paul Meyerheim. Der Pastellmalerei nähern sich Fr. v. Lenbach, Piglhein, Ludwig Dill, Dettmann, v. Barthel und andere, welche an Stelle der Deckfarbe vielfach farbige Kreide in Anwendung bringen.

Unter den österreichischen Aquarellisten erlangten die Vertreter der edleren Richtung Rudolf und Franz Alt, Ludwig Passini, Franz Heinrich, Jos. Selléný, Peter Fendi, Jacob Gauermann und J. Kossak hohen Ruf.

Eine ziemliche Zahl beachtenswerter Künstler dieser Art ist aus der Markgrafschaft Mähren hervorgegangen, welche bekanntlich seit Jahrhunderten einen ungewöhnlich hohen Procentsatz geistiger Kräfte zur Lösung der höchsten Culturaufgaben unserer Monarchie zur Verfügung stellt. Freilich sind nur wenige der Tüchtigsten in der engeren Heimat geblieben. Viele zogen nach Wien oder noch weiter, wo ihnen bessere Gelegenheit zur Ausbildung und Verwertung ihrer Talente geboten wurde.

Der bedeutendste Aquarellmaler Mährens ist Emanuel Stöckler, der überhaupt in seiner Zeit zu den ersten Aquarellisten gezählt wurde. Die Schicksale des Künstlers machen es begreiflich, dass er in seiner engeren Heimat so gut wie unbekannt ist. — Umsomehr ist es aber unsere Pflicht, das Spärliche, was sich über sein Leben ausfindig machen ließ, in diesem Jahrbuche zur Kenntnis der gebildeten Kreise Mährens zu bringen.

Emanuel Stöckler, am 24. December 1819 zu Nikolsburg als der Sohn eines Apothekers geboren, kam später mit seinem Vater nach

Auspitz und widmete sich in der Folge den Gymnasialstudien am Schottengymnasium zu Wien. Der Knabe, welcher eine besondere Anlage zum Zeichnen an den Tag legte und das Glück hatte, schon früher verständnisvolle Förderer seines Talentes zu finden, vertauschte bald die Gymnasialschule mit der Akademie der bildenden Künste in Wien, wo er, erst 15 Jahre alt, eintrat. Er genoß den Unterricht des Professors Jos. Mössmer und des Thomas Ender, welcher damals als Correetor im Landschaftzeichnen an der Akademie wirkte. Letzterer, sehr tüchtig in seinem Faehe, verstand die Wirkung des Lichtes effectvoll darzustellen, war ein verständnisvoller Nachahmer der Natur und verfügte über ein saftiges und dauerhaftes Colorit. Der Einfluss dieses Lehrers auf Stöckler war ein nachhaltiger. Im Jahre 1838 erhielt Stöekler auf der Akademie im Kunstfache der Landschaftsmalerei einen Hofpreis zweiter Classe.

In der zweiten Hälfte der Vierziger-Jahre unternahm er eine Studienreise nach der Schweiz, naeh Italien und dem Oriente. Auch scheint er damals mehrere Kronländer Österreichs, darunter aueh Mähren, durchwandert zu haben. Nach seiner Rückkehr musste er sich ziemlieh kümmerlich durch Unterrieht im Zeichnen sein Brot verdienen, bis es ihm gelang, in Frankreich und England seine Studien fortzusetzen. In Manchester übte die berühmte Art treasute exhibition mit ihren herrlichen Aquarellen eine so mäehtige und bestimmende Wirkung auf ihn aus, dass er sich von nun an mit besonderer Vorliebe der Aquarellmalerei widmete.

Er ließ sich im Jahre 1856 in Venedig nieder. Vier Jahre später erregte er in Nizza durch seine Arbeiten die Aufmerksamkeit und Bewunderung der russischen Großfürstin Maria v. Leuchtenberg. Durch deren Vermittelung wurde er russischer Hofmaler und arbeitete nun die längste Zeit ausschließlich für den russisehen Hof und für die Königin von Württemberg. Im Auftrage dieser höchsten Herrschaften malte er in Italien theils Interieurs der merkwürdigsten Kirchen und Paläste, theils Copien nach den Meisterwerken der Gallerien in Rom, Florenz, Venedig und Neapel. Auch in Paris und London war er längere Zeit für seine Gönner thätig.

Im Jahre 1874 reiste er mit der Großfürstin Maria Nieolajewna nach Petersburg. Diese starb aber schon nach wenigen Monaten, und

nun löste sich naturgemäß die Verbindung des Künstlers mit dem russischen Hofe. Im Jahre 1877 siedelte er sich in Aussee in Steiermark an, wo er die Villa „Teichschloss“ erwarb, in der er im Sommer zu wohnen pflegte. Den Winter brachte er meist in Italien zu. Unser Künstler starb am 5. November 1893, und zwar im Hause Nr. 21 der Gemeinde Zwölfmalgreien bei Bozen, wie mir der Bürgermeister des letztgenannten Ortes, Herr Doctor Perathoner, auf meine Anfrage mitzutheilen die Güte hatte.

Die Werke Emanuel Stöcklers sind sehr zahlreich. Man kennt deren mehr als 400. In allen seinen Bildern tritt ein kräftiger Naturalismus zutage, durch den er überraschende Wirkungen zu erzielen wusste. Trotz des vorwiegend realistischen Gepräges schwebt über seinen Schöpfungen doch auch ein gewisser poetischer Hauch.

Wir müssen die Ölbilder Stöcklers übergehen und versuchen es unserer Aufgabe gemäß, seine bekanntesten Aquarelle zu verzeichnen.

In den Jahres-Ausstellungen der k. k. Akademie der bildenden Künste in Wien waren ausgestellt: „Abendlandschaft“ (1841); „Das Haslithal im Berner Oberlande in der Schweiz“ (1842); „Verenna am Comersee“ (1843); „Isola bella im Lago maggiore“ (1842); „Partie von Weißenkirchen in Nieder-Österreich“ (1843); „Partie aus dem Städtchen Sillán in Ungarn“ (1844); „Zigeunergruppe“ (1844); „Türkisches Costüm“ (1848); „Türken am Beiramfeste zu Smyrna“ (1848); „Überfahrt von Venedig nach Chioggia“ (1858); „Verfolgte Schmuggler“ (1858).

In den Monats-Ausstellungen des österreichischen Kunstvereins, waren zu sehen: „Eingang in den Dom zu Spalato“ (1852); „Leibgarde des Fürsten von Montenegro“ (1853); „Antike Ruinen bei Sorrento“ (1853); „Partie bei Capri“ (1853); „Das österreichische Gesandtschaftshotel in Bujukdere in Constantinopel“ (1853); „Partie von Capri“ (1854); „Ruhende Schnitterin“ (1854); „Thophane in Constantinopel“ (1855); „Zuschauer bei der Regatta in Venedig“ (1857); „Palast Rezzonico in Venedig“ (1858); „Eine Orientalin“ (1858); „Ein Jäger in der Lagune“ (1858); „Byzantinisches Kreuz in der Kirche bei Carmine in Venedig“ (1858); „Die Rialtobrücke in Venedig“ (1858); „Der Versucher“ (1858); „Die Seufzerbrücke in Venedig“ (1858); „Griechische Mädchen“ (1858); „Kirchengängerinnen“ (1858); „Motiv aus der Kirche dei Frari in Venedig“ (1858); „Partie aus der Kirche San Marco in Venedig. Der

Altar von Sansovino" (1858); „Eine Odaliske" (1858); „Kosaken-Commandant von der Sundja-Linie im Kaukasus"; „Lesepult in S. Giorgio maggiore" (1859); „Rathhaus in Seravalle" (1859); „Eine Gondel" (1859); „Inneres der Marcuskirche" (1859); „Venetianisches Mädchen" (1859); „Eine Zigeunerin" (1859); „Leichenbegängnis auf der Insel San Michele" (1859); „Madonna della Salute in Venedig" (1859); „Venetianischer Fischer" (1859); „Insel Giudecca und Giorgio Maggiore in Venedig" (1859); „San Michele bei Venedig" (1859); „Seravalle bei Venedig" (1859); „Eine Venctianerin" (1860); „Der Liebesbote" (1860); „Landschaft bei Aussee" (1860); „Seebad Ostende" (1860); „Sonntagsmorgen in Chioggia bei Venedig" (1860); „Aus Montenegro" (1869).

Im kunsthistorischen Hofmuseum (Gemäldegallerie. Abtheilung: Aquarelle und Handzeichnungen) zu Wien ist Emanuel Stöckler durch folgende Aquarelle, dic von Seiner Majestät unserem Kaiser angekauft wurden, vertreten; Nr. 69: „In der Kirche zu Aussee;" Nr. 247: „Venetianische Victualienverkäuferin, an der Thür ihres Verkaufsgewölbes stehend;" Nr. 277: „Venetianische Kleiderwerkstätte;" Nr. 280: „Inneres der Pfarrkirche in Aussee während eincs Gottesdienstes."

Viele Aquarelle hängen zerstreut in den Gemächern rcicher Kunstfreunde. So besitzt, um nur einiges anzuführen, der König von Württemberg das Bravourstück „Eine Dame aus der Rococozeit" in Lebensgröße, der Herzog von Edinburgh „Nonnen im Chor singend", die Baronin Ceschi, geb. Baronin Kübeck, das Aquarell „Ein Page" und der mährische Großindustrielle und Reichsrathsabgeordnete Rudolf Auspitz das prächtige Genrebild „Kartenspielcnde Bauern".

Meister Stöckler, der durch seine virtuose Aquarelltechnik in ganz Europa berühmt geworden ist, ist bis nun im Franzensmuseum durch kcine seiner Schöpfungen vertreten. Die Verwaltung dieses Institutes wird diese empfindliche Lücke gewiss ausfüllen, sobald es nur irgendwie möglich sein wird. Vorstehende Lebensskizze mag hiezu Anregung geben und zugleich bei der Suche nach Stöckler'schen Bildern zur Orientierung dienen.

Über Stöckler vergleiche man insbesondere: Wurzbach, Biogr. Lexikon des Kaiserthums Österreich, 39. Band; Wastler, Steirisches Künster-Lexikon; Heller, Mährens Männer der Gegenwart, V. Band; Mährisch-schlesischer Correspondent vom 3. Mai 1882; Lott,

Bericht über die Studienjahre 1876/77 bis 1891/92 von der k. k. Akademie der bildenden Künste, S. 116; die Kataloge über die Sammlungen des kunsthistorischen Hofmuseums in Wien.

Unter den mährischen Aquarellisten verdient neben Stöckler zunächst der sehr begabte, als Zeichner, Radierer und Maler gleich geschätzte Franz Xaver Rektorzik genannt zu werden.

Als der Sohn des Theater- und Zimmer-Malers Ignaz Rektorzik am 25. August 1793 auf der Lackerwiese Nr. 13 (Conscr. Nr. 8) zu Brünn geboren, genoss er nur Normalschulunterricht, zeigte aber schon in zartester Jugend ein vielversprechendes Talent für die Kunst und zeichnete mit großem Geschick Landschaften und Thiere nach der Natur. Eine schätzbare Anregung erhielt Rektorzik durch die Theatermaler Girardoni und Arrigoni, welche im väterlichen Hause oft als Gäste weilten und dem strebsamen Jünglinge durch manche praktische Anweisung nützlich wurden. Als Jüngling von 16 Jahren trat Rektorzik beim Kreisamte in Brünn ein, wurde bald darauf in das Directorial-Bureau des Guberniums berufen, wo er sich schnell das Vertrauen des Landes-Chefs erwarb. Als im Jahre 1815 nach der Eroberung Frankreichs durch die verbündeten Truppen der Vicepräsident des k. k. mähr.-schles. Guberniums, Ritter von Stahl, zum Gouverneur der fünf östlichen Departements mit dem Sitze zu Valence ernannt wurde, ward der der französischen Sprache mächtige Rektorzik in dessen Bureau zur Dienstleistung berufen. Die Reise nach Frankreich (über Wien, München und die Schweiz) und zurück (über Oberitalien) gab dem begabten jungen Manne reichliche Motive für seinen Zeichenstift und zugleich Gelegenheit, durch Betrachtung hervorragender Kunstschätze seinen Geschmack zu läutern. Bald finden wir Rektorzik wieder in Brünn, wo er 1832 zum Gubernial-Expedits-Director vorrückte und 17 Jahre später in den Ruhestand trat. Bis zu seinem Tode, der am 13. April 1851 erfolgte, blieb er der Beschäftigung mit der Kunst treu ergeben und widmete ihr alle seine Mußestunden. Rektorzik radierte mit sicherer und reiner Nadel in Kupfer. Über seine diesbezügliche Thätigkeit gibt mein „Verzeichnis mährischer Kupferstecher aus der Zeit vom Jahre 1480 bis zur Gegenwart“ (Brünn, 1894. Verlag der histor.-stat. Section) genügende Auskunft. Rektorzik war aber auch als Maler, insbesondere als Aquarellist sehr tüchtig. Seine Aquarelle sind in Bezug auf sorgfältige Zeichnung

und kräftige Farbenwirkung wahre Meisterwerke. Die Witwe nach dem Universitätsprofessor Ernst Rektorzik, Frau Const. Rektorzik, besitzt aus dem Nachlasse des Fr. X. Rektorzik unter anderem auch 55 von demselben ausgeführte Aquarelle, die wahrscheinlich nach den edlen Intentionen der gegenwärtigen Besitzerin unserem Museum zufallen dürften. Wir heben aus dieser schönen Sammlung folgende Prachtblätter besonders hervor: Nr. 1: Blühender Brombeersrauch vor einer Felswand; Nr. 10: Baum mit verdorrten Ästen vor einem Landhaus; Nr. 14: Festungsmauer beim Brünner Thor; Nr. 15: Südseite des Petersberges in Brünn; Nr. 16: Südseite des Petersberges, aufgenommen im Jahre 1817; Nr. 17: Klettenstaude; Nr. 18: Ansicht von Kremsier; Nr. 21: Ehemaliges Hackelthor in Brünn; Nr. 22: Festungswerke auf dem Spielberg; Nr. 23: Brettsäge; Nr. 36: Zweistöckiges, thurmartiges Wohngebäude; Nr. 37: Parkstiege; Nr. 40: Eingang in eine Höhle; Nr. 42: Blaukohl, Kürbis und Kohlköpfe; Nr. 43: Gartenwildling und wilder Wein; Nr. 44: Ein Weib, Tücher auf eine Mauer legend; Nr. 45: Fuhrleute bei einer Schmiede; Nr. 46: Langhaariger Jagdhund; Nr. 51: Felspartie aus dem „Dürren Thal" bei Blansko, 1850; Nr. 52: Vor einem Landwagen; Nr. 53: Stehendes angeschirrtes Pferd; Nr. 54: Stehendes schlafendes Pferd; Nr. 55: Angeschirrtes, weidendes Pferd.

Das Franzens-Museum besitzt von Rektorziks Arbeiten bis zur Stunde nur zwei Handzeichnungen, römische Ruinen darstellend, und ein aquarelliertes Blatt, das uns eine Schmiede vor Augen führt, vor der ein Reiter seinen Durst löscht. Dieses äußerst flott behandelte farbenfrische Blatt diente offenbar als Vorarbeit für das schöne Ölbild, das sich heute im Besitze der Advocatenswitwe Frau Hermine Pieta befindet.[1]

Ein intimer Freund des Fr. X. Rektorzik und in gewissem Sinne dessen Schüler war Josef Ethler. Geboren in Brünn im Jahre 1796, wandte er sich dem Handelsstande zu und betrieb später das Modewarengeschäft „Zu den drei Grazien" an der Ecke der Adlergasse im eigenen Hause. Dabei benützte er jede freie Zeit, um seiner Lieblings-

[1] Außer meiner oben angeführten Schrift vergleiche man über Rektorzik auch: Moravia 1838 (8/X), 1841 (19/VII), 1880 S. 750, Notizenblatt der hist.-stat. Section 1857 Nr. 4, Brünner Zeitung 1858 (1/X), Mittheilungen der k. k. mähr.-schles. Ackerbaugesellschaft 1838, S. 287.

beschäftigung, der Malerei, nachzugehen oder in seiner reichen Sammlung von Zeichnungen, Kupferstichen und Gemälden Musterung zu halten. Mit großer Hingebung und Liebe studierte er die Natur. Mit seinem Freunde Rektorzik durchwanderte er besonders Adamsthal und Blansko mit ihren reizenden Umgebungen und sammelte dort eine Fülle dankbarer Motive für seine Mappen. Als Kunstdilettant war er bald auf dem Gebiete der Landschaftsmalerei, namentlich in Aquarell- und Gouachearbeiten, hervorragend thätig. Seine Aquarelle, die zum Theile idealisiert behandelt sind, lassen zwar oft die Wärme der Farbe vermissen, sind aber hinsichtlich der Zeichnung und Composition nicht selten förmliche Meisterwerke.

Unter den zahlreichen Aquarellen Ethler's, welche im Jahre 1895 Frau Emilie Drasche dem Franzensmuseum zu spenden die Güte hatte, sind als die vorzüglichsten hervorzuheben: 1. Eichen bei Lissitz, 1856. 2. Landegg, 1843. 3. Gebirgslandschaft mit Wasserfall. 4. Maidenburg, 1841. 5. Thor der Burg Pernstein, 1860. 6. Ein Bauernhaus in Divaky, 1863. 7. Landschaft bei Brünn. 8. Am Waldesrand, 1861.

Ein prächtiges Aquarell, Ansicht der Augustinerkirche in Altbrünn, befand sich viele Jahre im Besitze des längstverstorbenen Malers M. Stiasny.

Dass die Arbeiten Ethler's selbst in höchsten Kreisen gewürdigt wurden, beweist der Umstand, dass dieser Maler das unserer Kaiserin zur Vermählungsfeier gespendete Künstleralbum mit den zwei Aquarellen: „Die Katharin-Kirche“ und „Das Schloss Possenhofen“ zieren durfte.

Infolge seiner hohen künstlerischen Veranlagung machte Ethler auch die Bekanntschaft hervorragender Künstler. Wir nennen bloß die Namen Gauermann, Ranftl und Brand.

Nicht unerwähnt dürfen wir lassen, dass Ethler als nie rastender Kunstfreund und feiner Kenner in Kunstsachen sich große Verdienste um das Zustandekommen der seinerzeit so glänzenden Gemälde-Ausstellungen in Brünn erworben hat. In Anerkennung dieser Verdienste wurde er im Jahre 1862 von Seite des österreichischen Kunstvereines durch Verleihung des ihm einstimmig zuerkannten Ehrendiploms ausgezeichnet. Bei obigen Ausstellungen zeigte er nicht nur im Arrangement der Gemälde Geschmack und Sachkenntnis, sondern bethätigte seine Mitwirkung auch durch Ausstellung von Bildern großer Meister aus

seinem Privatbesitze und dadurch, dass er die besten seiner eigenen Schöpfungen, meist Aquarelle, für die Ausstellung zur Verfügung stellte. Von seinen Ölbildern sind mir nur sehr wenige bekannt. Die Gemäldeausstellung der Brünner Filiale des österreichischen Kunstvereines wies im Jahre 1864 in ihrem Kataloge das von Jos. Ethler herrührende Ölgemälde „Ruinen der Burg Kaya nächst Znaim" aus.

Unser Künstler starb am 8. November 1880 in seinem 85. Lebensjahre.

Vgl. Moravia 1838 (8/X), 1880 (S. 639 und 751); Andresen, die deutschen Maler-Radierer IV. Bd., S. 100; Mähr.-schles. Correspondent 1875 (26/V) und 1880 (11/XI); Neuigkeiten, resp. Tagesbote a. M. u. Schles. 1859 (1/V), 1862 (8/III), 1880 (11/XI und 12/XI); Znaimer Wochenblatt 1864 (23/X); Brünner Anzeiger und Tageblatt 1855 (8/IX), Mittheilungen der k. k. mähr.-schles. Ackerbaugesellschaft 1838, S. 287.

Zu den tüchtigsten Aquarellisten unserer Heimat gehört Josef Eduard Teltscher, eine interessante Künstlergestalt, dessen etwas mystisches Leben noch vielfach der Aufhellung bedarf.

Josef Eduard Teltscher kam zu Anfang des 19. Jahrhunderts, und zwar nach Aussage eines Verwandten, um das Jahr 1806 in Brünn, wo sein Vater als Pächter des städtischen Brauhauses lebte, zur Welt. Diese Angabe kann nicht völlig richtig sein, da nach meinen Nachforschungen Teltschers Vater noch im Jahre 1808 Brauhausverwalter in Schlan war und weder dort noch in den Brünner Matriken der Taufact des Josef Eduard Teltscher zu finden ist. Als Thatsache steht nur fest, dass ein Bruder unseres Malers im Jahre 1811 in der hiesigen Domkirche getauft wurde. Am wahrscheinlichsten ist es wohl, dass Josef Eduard Teltscher im Jahre 1809 oder 1810 an einem dritten Orte, wo sich die Familie vor ihrer Übersiedelung nach Brünn einige Zeit aufgehalten haben mag, geboren wurde.

Unser Teltscher zeigte schon früh große Begabung für das Zeichenfach, und als im Jahre 1824 Johann Trassler die erste lithographische Presse in Brünn aufstellte, lernte er bei letzterem das Lithographieren. Seine ersten Versuche auf dem Gebiete der Porträtlithographie fielen glänzend aus, wie das prächtige im Besitze des Franzensmuseums befindliche Bildnis des Vaters des Geschichtsschreibers Christian Ritter d'Elvert beweist. Bald nach 1824 kam Teltscher als Commis zu seinem

Onkel Franz Teltscher, der am Stockimeisenplatze zu Wien die Nürnberger Warenhandlung „Zum Bergmann“ besaß. Auch in dieser neuen Berufssphäre blieb Teltscher unermüdlich der Kunst ergeben. Als am 26. März 1827 der berühmte Tonheros Beethoven gestorben war, zeichnete denselben Teltscher auf dem Todtenbette ab und stellte dann nach dieser Zeichnung eine Lithographie her, die sich gleichfalls im Franzensmuseum vorfindet. Bis zum Jahre 1829 wohnte unser Maler im sogen. Müller'schen Gebäude (Adlergasse, Graf Deym'sches Haus) in Wien, wo er fleißig lithographierte, daneben aber auch viele Porträts in sprechender Ähnlichkeit in Aquarellfarben auf Elfenbein herstellte. Im letztgenannten Jahre siedelte er nach Graz über, wo er eine große künstlerische Thätigkeit entfaltete und neben vielen Privatpersonen alle bedeutenden damals in der Murstadt lebenden Persönlichkeiten auf Elfenbein oder Elfenbeinpapier mit Wasserfarben in einer ihm ganz eigenthümlichen Technik malte. Seine wohlgetroffenen Porträts waren bald in allen besseren Häusern der Stadt Graz zu finden. Im Frühling des Jahres 1837 unternahm Teltscher mit seinem Freunde J. B. Jenger, einem Beamten des Hofkriegsrathes, eine Reise nach Griechenland, wo er bald mit Baron Prokesch-Osten, k. k. österreichischen Gesandten am griechischen Hofe zu Athen, befreundet wurde. Am 7. Juli ertrank er daselbst im Pyräus. Das Original-Protokoll über die Aufnahme des nach seinem Tode in seiner Wohnung zu Athen am 19. Juli 1837 vorgefundenen Inventars befindet sich als Geschenk seines Neffen C. Tesař, dessen ich gleich gedenken werde, in meinen Händen.

In Mähren war Teltscher als Künstler so gut wie unbekannt geblieben. Erst im Jahre 1897 gieng sein Name in den Kreisen der Brünner Kunstkenner und Kunstfreunde von Mund zu Mund. Damals wurde ein Theil des künstlerischen Nachlasses Teltschers von seinem Neffen C. Tesař, derzeit in Znaim, an das Franzensmuseum, an das Brünner Stadtarchiv und einzelne Privatpersonen veräußert.

Das Franzensmuseum erwarb neben 11 zumeist zwischen 1825 und 1827 ausgeführten Lithographien Teltschers (darunter das Porträt des Vaters Christian d'Elverts, das Porträt der Mutter Teltschers, das Bild des Brünner Bischofs Wenzel Urban Ritter von Stuffler, des Brünner Stadtpfarrers Reisenhofer) zwei größere männliche Aquarell-Porträts in lebhaften Farben auf Papier und ein äußerst zart aus-

geführtes männliches Miniaturporträt auf Elfenbein, überdies zahlreiche Bleistift- und Aquarellskizzen zu Porträts. In der Albertina und in der Hofbibliothek zu Wien befinden sich zahlreiche Lithographien des Künstlers.

Die Quellen, die uns hinsichtlich dieses bedeutenden Malers zur Verfügung stehen, sind sehr gering an Zahl und leider auch nicht verlässlich, das meiste Material bietet noch Wurzbach in seinem biographischen Lexicon. Seine Daten wurden von mir nach Thunlichkeit richtig gestellt und ergänzt; weitere Forschungen — und solche stellen sich als Nothwendigkeit heraus — müssen der Zukunft vorbehalten bleiben.

Ein Künstler von der besten und vornehmsten Art ist Emil Moser. Geboren am 16. Mai 1826 zu Ratschitz in Mähren, zeigte er schon in früher Jugend ein ausgesprochenes Zeichentalent, das von seinen verständigen Eltern liebevoll gepflegt wurde. Seine Mutter Clara, geb. Schenk, die aus Kremsier stammte, zeichnete ihm als Kind oft einzelnes aus dem Schloss- und Ziergarten, Tempel, Irrgärten etc. vor. Sein Vater Ludwig Moser, geboren zu Neutitschein, hatte reges Interesse an der Kunst. Sein Zeichenbuch aus dem Jahre 1807 zeugt von einem sichern Blick und von Genauigkeit in den unnützen Wiederholungen der harten Zeichnungen seiner talentlosen Zeit. Er hat als Autodidact fleißig gearbeitet und Federzeichnungen (nach John) und Fruchtstücke nach Vorlagen und nach der Natur in Aquarell angefertigt. In seinen späteren Jahren war er Gutsdirector der Brünner Damenstiftsherrschaft Mähr.-Neustadtl.

Ludwig Moser übte später auf die künstlerischen Bestrebungen seines Sohnes Emil den nachhaltigsten und förderndsten Einfluss. Letzterer kam im Jahre 1836 an das Gymnasium nach Iglau und studierte die Humaniora in Znaim. Dort erlernte er beim Porträt-Maler Anton Ferencz, der später bis zu seinem Tode in Brünn thätig war, die Öltechnik. Nach Absolvierung des Gymnasiums besuchte Moser von 1843 bis 1850 die Akademie der bildenden Künste in Prag. Daneben nahm er noch speciell Unterricht im Aquarellieren beim Maler Brandeis. Aus dieser Zeit stammt das schöne Bildnis eines Knaben (Privatbesitz), ferner eine Reihe anderer Aquarellporträts, darunter ein sauber und zart ausgeführtes männliches Porträt, nun Eigenthum des Franzens-

museums, ferner die beiden größeren Cartons: „Čestmirs Tod“ und „Albrecht IV. v. Habsburg in der Gruft seiner Ahnen zu Muri“ (gleichfalls im Besitze obigen Museums).

Von 1850—1853 arbeitete Moser an der Wiener Akademie. Eine schöne Reliquie aus dieser Zeit ist die Aquarell-Composition: „Ulrich von Liechtenstein am Grabe seines Meisters, des Markgrafen Heinrich v. Istrien“ (Eigenthum des Pettauer Museums). Das wertvollste Stück ist jedoch das damals außerordentlich fein und delicat gemalte Miniaturporträt unseres Kaisers im Toisonornate. Der Kopf ist nach der ersten Originalskizze, die der Hofmaler Einsle im Jahre 1848 in Olmütz angefertigt hatte, gemalt, alles Übrige nach dem großen Bilde des Franz Dobiaschofsky, Professors an der Wiener Akademie. Mosers meisterhaftes Kaiserporträt fand bei der Brünner Kaiser-Jubiläums-Ausstellung im Jahre 1888 lebhafte Würdigung, und es wurde dem Maler aus diesem Anlasse die auf seinen Namen lautende Schöller'sche Anerkennungs-Medaille verliehen. Vor kurzem hat unser patriotische Künstler obiges Porträt hochherzig und ganz zeitgemäß dem Franzensmuseum gewidmet.

Vom Jahre 1855 bis zum Jahre 1868 wirkte Moser als Professor an der Oberrealschule in Ofen, seit 1870 an der Landes-Oberrealschule in Graz und nach seiner Pensionierung noch weitere 10 Jahre am Grazer Mädchen-Lyceum. Bei sehr angestrengter und gewissenhafter Lehrthätigkeit fand Professor Moser freilich nur wenig Zeit zu künstlerischer Arbeit und diese verwendete er meist zu Restaurierungen älterer Bilder und zu Elfenbein-Miniaturen nach der Natur. Das letztangefertigte Porträt auf Elfenbein (Damenbildnis) war im Jahre 1895 in der Kunstausstellung in Graz ausgestellt.

Um auch die von ihm mit großem Erfolg gepflegte Kalligraphie auf künstlerische Grundlage zu stellen, verfasste Professor Moser das Werk: „Initialen als Charaktertypen der Stylperioden,“ welches leider nicht zur Publication gelangte. Es kam als Geschenk des stets opferwilligen Autors in das mährische Gewerbemuseum und bildet dort oft den Gegenstand aufmerksamen Studiums. Das wertvolle Buch enthält auf 10 Tafeln prächtige theils in Federzeichnung, theils in Aquarell meisterhaft ausgeführte Initialen aus Handschriften des 12. bis 18. Jahrhunderts.

Zu den mährischen Aquarellisten zählt auch Josef Uprka. Über

die Laufbahn dieses Künstlers, der am 25. October 1862 in Kněždub bei Strážnic geboren wurde und nach Absolvierung der Gymnasialstudien die Prager Maler-Akademie besuchte, um später in München und Paris seine Kunststudien zu beendigen, schrieb ich aus Anlass der Uprka-Aussellung in Brünn ein Feuilleton für die „Wiener Zeitung“ (Nr. 73, Mittwoch den 31. März 1897). Eine sehr eingehende und liebevolle Besprechung widmete dem begabten Künstler Prof. Jos. Klvaňa in der Schrift: „Josef Uprka. Několik kapitol ku charakteristice jeho umění.“ Wichtig ist auch die Schrift: „Souborná výstavka akvarelů a olejomaleb Jože Uprky v Brně 1897 od 18. března do 4. dubna.“ Sie enthält die schönen Studien, welche Zdenka Brauner in den „Rozhledy“, J. Herben im „Čas“ und Wilh. Mrštík in der „Zeit“ veröffentlicht hatte.

Uprka war bei der Brünner Ausstellung auch durch zahlreiche Aquarelle vertreten. Dieselben stammen meist aus der älteren Zeit und sind durchwegs flott und mit Liebe ausgeführt. Die Art, wie hier der Künstler das Geschaute mit der ganzen Freiheit eines wirklich unbefangenen Eindrucks festzuhalten und mit Fleiß darzustellen versteht, besticht nicht nur den Laien, sondern erntet auch das uneingeschränkte Lob des Kenners.

Wir heben von den ausgestellten Aquarellen folgende hervor: „Malíř na venkově“ (Eigenthum des Redacteurs Kretz in Ung.-Hradisch), „Na trávě“ (gleichfalls Eigenthum des Redacteurs Kretz), „Mladí literáci“ (Eigenthümer Herr Matýska), „Chlapec“, „Na besedě“ (Eigenthum des Advocaten Dr. Ferd. Dostál in Neutitschein), „Babička“ (Eigenthum des Landtags-Abgeordneten J. Pavlica in Hroznová Lhota), „Staří literáci“ (eines der allerbesten Aquarelle Uprkas), „Školák“ und „Školačka“ (Eigenthum des Dr. J. Herben, „Děvče z Javorníka“ (Eigenthum des Dr. Fr. Vysloužil in Ung.-Hradisch), „Mamičky“ (Eigenthum des Fabrikanten J. May in Ung.-Hradisch), „Děvče z Boršova“ (Eigenthum des Dr. J. Galusek, Bürgermeister in Gaya), „Svadba v Hroznové Lhotě“ (Eigenthum des Dr. Šidlík in Olmütz) und „Z tovarychu“ (Eigenthum des Dr. Fr. Vysloužil in Ung.-Hradisch). Das Franzensmuseum besitzt wohl Dank der Opferwilligkeit des mähr. Landtages das große Ölgemälde Uprkas „Pouť k sv. Antoníčku;“ durch ein Aquarell ist aber der Künstler bis nun in unserem Museum nicht vertreten.

Anton Rzehak, Professor an der Landes-Oberrealschule und Docent an der k. k. technischen Hochschule in Brünn, geboren am 26. Mai 1855 zu Neuhof bei Gr.-Seelowitz, ist wohl in erster Linie ein hervorragender Naturforscher und Archäologe; er verdient aber auch wegen seines künstlerischen Schaffens ernste Beachtung und Würdigung. Seine flott gemalten, farbenfrischen Aquarelle bilden seit ungefähr 15 Jahren regelmäßig bei den Brünner Ausstellungen den Gegenstand liebevoller Aufmerksamkeit. Von Rzehaks diesbezüglichen Arbeiten seien hervorgehoben: „Stück aus dem alten Brünn", „Canal grande in Brünn", „Häusergruppe in Interlaken" (1883), „Bosnisches Bauerngehöft", „Lipari in Bosnien" (1887), „Aus dem Salzachthal", „Motiv aus Hallein" (1893), „Motive aus Salzburg" (1896), „Gerberbruch in Rostock," „Motiv aus Warnemünde" (1895), „Bei Salzburg", „Farm bei Messilää" „Am Näsijärvi", Motive aus Finnland, „Schneeberge von Daghestan", Motive aus Tifflis (1898).

Ein ganz eigenartiger, höchst genialer Künstler ist der berühmte Illustrator und Placatist Alphons Mucha. Geboren zu Eibenschitz in Mähren (24. Juli 1860), gieng er in jungen Jahren zunächst nach München, hierauf nach Wien, worauf er in Paris 4 Jahre lang an der Akademie und in den Ateliers J. Lefébre, Boulanger und J. P. Laurens arbeitete. Nachdem er, wie sich ein französischer Schriftsteller ausdrückt, „10 Jahre des Elends und der Namenlosigkeit" durchgemacht hatte, wurde er im Jahre 1894 mit einem Schlage berühmt und gesucht. Damals erhielt er von der Lithographie Lemercier in Paris den Auftrag, ein Placat für das Théâtre de la Renaissance, in welchem Sarah Bernhardt „Gismonda" gab, zu entwerfen. Dieses Placat und die folgenden „Amants" und „Dame au Camelias" stellten ihn sofort in die Reihe jener Künstler, die sich nach dem Muster des alten Jules Chéret gleich dem Genfer Eduard Grasset und dem satirischen Typisten Toulouse-Lautrec das künstlerische Placat zum Objecte ihrer Thätigkeit gewählt haben. Mucha ist ein Bahnbrecher auf dem Gebiete der decorativen Kunst, ein graphischer Künstler allerersten Ranges und ein vornehmer und genialer Aquarellist, der auch als solcher die größte Anerkennung verdient. Dass er sich in seinen Arbeiten willig dem Gewerbe zu Diensten stellt, kann seinen Ruhm nicht schmälern.

Als Mucha im Sommer 1897 im „Salon des Cents" (Rue Bona-

parte) seine Werke ausstellte, ließ er an der Spitze des Ausstellungs-Kataloges folgenden Brief Sarah Bernhardts abdrucken: „1. Februar 1897. Mein lieber Mucha. Sie wünschen, dass ich Sie dem Pariser Publicum vorstelle. Gut, lieber Freund, folgen Sie meinem Rathe und stellen Sie Ihre Werke aus; diese werden für Sie sprechen, ich kenne mein liebes Pariser Publicum. Die Zartheit Ihrer Zeichnung, die Ursprünglichkeit Ihrer Compositionen, die bewunderungswürdige Farbengebung Ihrer Placate und Gemälde, das alles wird es bezaubern, und nach Ihrer Ausstellung, prophezeie ich Ihnen, werden Sie berühmt sein. Meine beiden Hände in die Ihren, mein lieber Mucha. — Sarah Bernhardt."

Und Sarah Bernhardt hatte recht. Mucha errang durch die Ausstellung seiner Werke die größten Triumphe, nicht nur in Paris, auch in Wien. Bei uns in Brünn hätte die Ausstellung besser besucht sein sollen.

Wer sich mit dem Leben und Schaffen des Künstlers bequem bekannt machen will, der lese die dem Mucha gewidmete Ausnahmsnummer der Zeitschrift „La Plume", in welcher zahlreiche hervorragende Pariser Schriftsteller den Menschen und Künstler Alphons Mucha feiern. In unserer Abhandlung soll eigentlich der Aquarellist Mucha gewürdigt werden, und daher verzeichnen wir nun im folgenden die zahlreichen in Aquarell ausgeführten Original-Entwürfe und Studien, welche wir im November 1897 bei der Mucha-Ausstellung im Kunstsalon Artaria zu Wien (Kohlmarkt) zu bewundern Gelegenheit hatten: 1. Illustrationen zu der Rittergeschichte „Ilse, Prinzessin von Tripoli" von Robert de Flers (128 Aquarelle), das Hauptwerk des Meisters, in dem seine unerschöpfliche Phantasie und sein mächtiger Sinn für die Harmonie der Linien und Farben in geradezu wunderbarer Weise zum Ausdruck gelangt; 2. Salome; 3. Affiche für die Mucha-Ausstellung im „Salon des Cent"; 4. Roland in Ronçeval. Entwurf für ein Glasfenster; 5. Menue; 6. Sitzendes Mädchen; 7. Orientalin; 8. Junge Frau; 9. Affiche für die Société populaire des beaux-arts; 10. Affiche „Sarah Bernhardt;" 11. „Au quartier latin" (für einen Buchumschlag); 12. Die Osterglocken erwecken die Natur; 13. Jeanne d'Arc, Entwurf für ein Glasfenster; 14. Studie für den Umschlag einer Revue; 15. Umschlag zu dem Buche „Chansons d'Aïeules;" 16. Affiche „Champagne Ruinart;" 17. „Affiche-Entwurf für das Cigarettenpapier „Job." Zum Schlusse nennen wir auch noch den

„Prager Fenstersturz“ (Gouache für eine Buch-Illustration) und „Die Enthauptung einer Frau durch Johann von Leyden“ (Sepia-Zeichnung für eine Buch-Illustration).

Mittheilungen über einige andere mährische Maler, die auf dem Gebiete der Aquarelltechnik thätig sind, behält sich der Schreiber dieser Zeilen für eine spätere Zeit vor.

Starší literatura česká ve Františkově museu v Brně.

Podává Dr. František Šujan.

Obsah prvých dvou ročníků letopisů musejních se nese hlavně k tomu, by obecenstvo zvědělo, co Františkovo museum v Brně v prostorách svých přechovává a kterak by jeho sbírky obecenstvu co nejvíce prospěly. Nejbohatší sbírkou je knihovna, kterou poznati možno z tištěných katalogů, jež založil zvěčnělý kustos M. Trapp a horlivě doplňuje musejní knihovník p. Dr. W. Schram. V katalozích těch je uvedena také literatura česká, která v posledních letech ve stánku Mus moravských přátelsky je vítána a slušně tam uváděna. Co z nové literatury naší do knihovny přibývá, oznamuje se v denních novinách brněnských. Já pak chci seznámiti čtenáře s tím, co ze staré a střední doby (od nejstarší doby do konce 18. století) naší literatury lze poznati v knihovně musejní. Podám soustavný přehled knih, které v katalogu musejním jsou na místech přerozličných a vyžadují doplňku. Také upozorním na důležitost jejich. Pojmu v přehled svůj také knihovnu historicko-statistického odboru moravské společnosti národohospodářské, poněvadž s knihovnou musejní pro čtenářstvo tvoří jeden celek, jenž chce sloužiti nejen členům nýbrž i všemu obecenstvu Čísla knih z knihovny odboru historicko-statistického poznačuji závorkami. Knihovna musejní vznikla většinou z darů.[1] Ze šlechetných dárců láskou k jazyku a literatuře naší vynikal šlechetný kněz hrabě Bedřich Sylva-Tarouca[2], který v bohaté knihovně své (přes 6000 svazků) odkázal Museu mnoho velmi cenných knih českých[3], k nimž přibylo

[1] Vznik její pěkně naznačil Dr. W. Schram v II. ročníku těchto annalů: Geschichte der Bibliothek des Franzens-Museums str. 41—75.

[2] Viz článek Brandlův v Časopise Matice Moravské r. 1881 a připomenutý článek Schramův v Annalech str. 48—58.

[3] Knihy české ze 16. stol. z knihovny Sylva-Taroucovy vyjmenoval a ocenil Dr. W. Schram ve připomenutém článku str. 53—58.

ještě něco knih z knihovny Trappovy a d'Elvertovy. K darům jmenovaných dobrodinců přibylo několik českých spisů starých teprve v tomto století vytištěných. To je skoro celá starší naše literatura v museu Františkově. Jaký tedy div, že v knihovně musejní ze starší literatury naší je velmi málo. Uvedením toho, co v knihovně musejní je, chci vlastně upozorniti na to, co tam není, by časem příhodným doplněno bylo.

A. Doba stará (x—1400).

Spisů ze staré doby literatury naší je v knihovně velmi málo. Jsou tam pouze:

1. Výbor z literatury české. Díl první od nejstarších časův až do počátku 15. století. V Praze 1845. Nákladem Matice České č. 17. vydal P. J. Šafařík. (V katalogu musejním kniha ta má číslo 19.875.)

(2.) Anthologie z literatury české. Svazek I. Doba stará. Sestavil Josef Jireček. V Praze 1858. (Č. 1583.)

3. Rukopis Kralodvorský[1], a jiné výtečnějšie národnie spěvopravné básně. Slovně i věrně v pővodniem starém jazyku, s připojeniem polského, južno-ruského, illyrského, krajnského, hornolužického, německého i anglického přeloženie. Vydánie čtvrté Václava Hanky. V Praze 1843. (Jsou tam i Sněm, Libušin súd, Pieseň pod Vyšehradem, Pieseň krále Václava I. Č. 17.068).

4. Rukopis Kralodvorský i zelenohorský. Zpěvopravné básně: Slovně i věrně v pővodniem starém jazyku. Vydal Václav Hanka. V Praze 1861 (č. 14.519).

5. Rukopis Královédvorský. Text upravil a úvody opatřil Prof. J. Kořínek. V Praze 1873. (č. 10.309).

6. Kniha Rožmberská. Kritické vydání opatřené poznámkami a glosářem, jež učinil Vincenc Brandl, zemský archivář moravský. V Praze 1872 (č. 16.504). Brandl klade ji do druhé polovice 13. století, Herm. Jireček a Fr. Palacký do první čtvrti 14. století. Nejasný a neohebný jazyk i sloh její ukazují na dobu velmi starou, asi kolem r. 1300.

---

[1] Uvádím také tuto spornou památku, poněvadž v knihovně musejní je, a mojí povinností je uvésti všechno, co českého knihovna poskytuje obecenstvu všemu.

7. Dalimilova chronika česká v nejdávnější čtení navrácená od Váceslava Hanky. V Praze 1849 (č. 14.517).

8. Dalimilova chronika česká. Vydal Hanka Váceslav. V Praze 1853 (č. 14.518). Kniha ta byla složena v l. 1308—1310 a je památkou velice důležitou.

(9.) Život svaté Kateřiny. Legendu objevil a vydal Dr. Josef Pečírka. K tisku ji zredigoval a vysvětlením temnějších slov opatřil Karel J. Erben. V Praze 1860 (č. 775). Vzácná ta památka byla složena na konci prvé polovice 14. století od neznámého skladatele dle legendy latinské. Rukopis její chová se od r. 1878 v zemském archivu v Brně.

(10.) Tomáše ze Štítného Knížky šestery o obecných věcech křesťanských. Vydal K. J. Erben. V Praze 1852 (č. 599). Památka ta vznikla r. 1376 a je ozdobou naší literatury.

(11.) Thómy z Štítného Knihy naučení křesťanského. Vydal Ant. Vrťátko. V Praze 1873 (č. 331). Kniha ceny veliké.

12. Tkadleček. Památku tuto z r. 1407 vydal Václav Hanka ve Starobylých Skládániech. V Praze 1824 (č. 3417). Knížka ta je vzorem staročeského slohu belletristického.

(13.) Archiv český, čili staré písemné památky české i moravské, sebrané z archivů domácích a cizích. V Praze 1840—1898. 17 svazků (č. 305 a 2608). Sbírka tato obsahuje listy, zápisy zemské, obecné a sněmovní, též listiny královské a ouřední, listiny soukromé, výpisky právní a soukromé, výtahy a přehledy z listin čerpané, čili zkrátka je to sbírka listův a listin psaných jazykem českým, která podle úmyslu svého zakladatele Fr. Palackého má býti zároveň školou ryzí a jadrné češtiny. Jsou v ní listy a listiny ze 14. století, hlavně ale z 15. a 16. století.

(14.) Sem také možno zařaditi 2. číslo Starých pamětí Dějin českých vydaných A. Gindelym: Dr. Herm. Jireček: Codex iuris bohemici aetatem Přemyslidarum continens (Kniha pramenův práva Českého v době Přemyslovcův). V Praze 1867. Je to sbírka památek latinských a také důležitých památek psaných jazykem českým.

B. Doba střední (1400—1800).

Poměrně více památek naší literatury v knihovně musejní je ze střední doby. Incunabulí čili prvotisků českých z 15. století tam není, ale památky z 15. stol. jsou tam tyto:

(1.) Výbor z literatury české. Díl II. Z počátku 15. až ku konci 18. století. Vydal K. J. Erben. V Praze 1857 (č. 329 a 14.236). Vydané nákladem Matice České. Výboru toho vyšly tři svazky 1857, 1861 a 1864, v nichž jsou písemné památky naše z 15. století a několik z počátku 16. století.

(2.) Libri citationum et sententiarum seu Knihy půhonné a nálezové. Vydal Vincenc Brandl. V Brně 1872 (č. 9896). Sbírka ta obsahuje půhony Brněnské z let 1406—1415 a půhony Olomucké z let 1412—1420.

3. Tovačovská kniha ortelů olomuckých. Sbírka naučení a rozsudků vedle práva Magdeburského vrchním právem Olomuckým menšímu právu Tovačovskému od r. 1430—1689 vydávaných. Vydal Vinc. Prasek. V Olomouci 1896 (č. 18.874).

(4.) Liber informationum et sententiarum, čili Naučení Brněnská Hradišťské městské radě dávaná od r. 1447 až do r. 1509 s dodatky do r. 1540. Dle rukopisu Hradišťského vydal Ignác Tkáč. V Uh. Hradišti 1882 (č. 52 v knihovně odboru histor. a 11.297 v knihovně musejní).

5. Manualník M. Vácslava Korandy t. ř. rukopis bibliothéky Klementinské. Vydal Josef Truhlář. V Praze 1888 (č. 19.540). Obsahuje listy z let 1468—1508.

(6.) Kniha Tovačovská, aneb Pana Ctibora z Cimburka a z Tovačova, zemského hejtmana markrabství Moravského, Sepsání obyčejů, řádů, zvyklostí starodávných a práv markrabství Moravského. Dle rukopisu z Moravských desk zemských vydal K. J. Demuth. V Brně 1858 (v knihovně musejní č. 1888, 14.121 a 16.655; v knih. odboru hist. č. 52). Vydání to je dosti chatrné i s předmluvou.

7. Kniha Tovačovská, aneb pana Ctibora z Cimburka a z Tovačova: Pamět obyčejů, řádů, zvyklostí starodávných a zřízení práva zemského v markrabství Moravském. Vydal Vincenc Brandl. V Brně 1868. 2 svazky (č. 13.932). Této vzácné památce, obsahem i slohem nad jiné vynikající, dostalo se Brandlem vydání kritického a zároveň určeno, že vznikla v l. 1481—1490.

(8.) Viktorína Kornelia ze Všehrd Knihy devatery o práviech a súdiech i o deskách země české. V Praze 1841 (č. 2252 a 16.109). Nákladem Matice České vydal V. Hanka s úvodem

Fr. Palackého. Kniha v prvním sepsání byla dokončena 1499. Po čase Všehrd přepracoval první sepsání jako nedokonalé a s některými změnami i pečlivějším slohem vydal 1508. Sloh Všehrdův je jasný a vážný, někde zrovna uchvacuje, všude výtečný.

9. Pro poznání literárních snah u nás koncem 15. a počátkem 16. století čtenáři poslouží v knihovně musejní kniha, kterou ve sbírce Pramenův ku poznání literárního života v Čechách, na Moravě a ve Slezsku nákladem české akademie pro vědy, slovesnost a umění v Praze vydal Josef Truhlář: Dva listáře humanistické. I. Dra. Racka Doubravského. II. M. Václava Píseckého s doplňkem listáře Jana Šlechty ze Všehrd. V Praze 1897 (č. 19.451). Listy ve sbírce té jsou latinské.

10. Rhazesovo ranné lékařství. Z rukopisu věku 15. k tisku zredigoval K. J. Erben, seznamem i vysvětlením slov lékařských opatřil Vácslav Staněk, s latinským originalem srovnal Jos. Jireček V Praze 1867 (č. 16.785 a 19.049). Je to překlad z latiny z první polovice 15. století.

Ze století **16.** je v knihovně památek nejvíce, z nichž mnohé vynikají obsahem i úpravou tiskovou a vždy zůstanou ozdobou a chloubou literatury naší, zvláště skvostné a nákladné knihy, které byly vytištěny v Praze u M. Daniele Adama z Veleslavína.

11. Francysska Petrarchy Poety a welmi znamenitebo a dospieleho muže w wymluwnosti. Knijehy dwoge o leekarzstwij proti sstiestij a nesstiestij totiž proti libym a protiwnym wieczem z Latynského gazyku prželožil Řzehorz hruby z Gelenije. V Praze 1501 (č. 6312). Je to nejstarší český tisk v knihovně musejní, jenž vyniká velikostí, krásně malovanými iniciálkami, ozdobnými uvozovacími znaménky a velmi pěkným a jasným tiskem. Tuto památku uvedli jsme pravopisem té doby, ostatní uvedeme pravopisem obvyklým.

(12.) Kniha Drnovská. Vydal Vincenc Brandl. V Brně 1865 (č. 13.929). Vznik této vzácné památky právnické Brandl klade v leta 1523—1527.

13. Bartoše Písaře Kronika Pražská od léta páně 1524 až do konce léta 1530. Dle dvou rukopisů cís. veřejné knihovny Pražské k vydání upravil K. J. Erben. V Praze 1851 (č. 13.814). Je to první pragmatický spis dějepisný v naší literatuře a vyniká obsahem i slohem.

(14.) Jednání a dopisy konsistoře katolické i utraquistické.

Vydal Dr. Kl. Borový. V Praze 1867 (č. 985). Sbírka ta obsahuje dopisy z let 1525—1563. Vyšlo jako 5. č. v Gindelyho Starých pamětech dějin českých.

15. Místra Brikcího z Licska Tytulové Stavů duchovního a světského. Totiž . . . . v království Českém, v markrabství Moravském a v knížetství Slezském. V Starém městě Pražském 1534 u Pavla Severyna (č. 10.898). Je to podrobný seznam vrchností duchovních a světských v zemích koruny svatovácslavské.

16. Zřízení margkrabství Moravského o soudu zemském, kteréž jest učiněno v Znojmě léta 1535. Toho roku byl sněm obecní ve Znojmě za přítomnosti krále Ferdinanda. Stavové snesli se, by komisse vyhledala artikule ke správě soudu zemskému náležité i jiné, čím se lidé při právě i v jiném spravovati mají. To učiněno. „Wytisstieno a dokonáno gest toto zřijzenije Margkrabstwij Morawskeho w Středu po Pamatowánij Swatých Petra a Pawla: Aposstoluow Páně. In Monte Liliorum.[1] Nákladem Vrozeného Wládyky, Pana Ochmara z Nepomuka, atd. Neywyssijho Pijsarže téhož Margkrabstwije. Skrze Kasspara Prostegowského. 1535.“ Je to exemplář vázaný, pěkně zachovaný (č. 9147). Toto zřízení bylo vytištěno ještě r. 1562 v Olomouci u Jana Günthera a též v Olomouci r. 1604 u J. Handle.

17. Dr. J. Koppa z Raumentalu. Dialogi 6 de cura valetudinis. Gruntovní a dokonalý Regiment, neb zpráva, jak jeden každý člověk ve všech věcech zdraví své s Boží pomocí uměním vždycky opatrovati a mnoho těžkých nemocí i také nečasnou smrt předcházeti má a může. Skrze Hynka Krabice z Waytmille v češtinu přeložený. V Starém Městě Pražském skrze Jana Hada 1535 (č. 4592). Je to kniha veliká, tisku jasného, ale beze znamének rozdělovacích.

18. Práva Městská. Z latinského na česko vyložil M. Brykcí z Licska r. 1536. V Litomyšli 1536 u Alexandra Plzeňského (č. 6532). Jsou v knihovně dva tisky téhož vydání. Jeden je věnován „Nayiasnieggssymu Kniezeti a Paanu Paanu Ferdynandowi“, druhý „Purgmistru a Radě Starého města Prazského“. Úplně se shodují až na předmluvu. Tisk králi je horší a nejasný, kdežto tisk radě je jasnější a čitelnější.

19. Práva manská. Nákladem Duostojného v Boze Otce Pana

[1] V Lulči.

p. Stanislava Biskupa Olomutského. V Olomouci 1538 zkrze Jana Olivetského (č. 6528). Je to kniha veliká, pěkného tisku a pěkné vazby (č. 6528).

20. Práva zemská, na kteráž se Práva manská vztahují. V Litomyšli 1538 u Alexandra Plzeňského (č. 6528). Tisk a vazba knihy pěkná.

21. Vácslava Hájka z Libočan Kronika česká. Vytištěno v Menším městě Pražském prací a mistrovstvím Seweryna a Kubše z Ziepuov r. 1541 (č. 3325). Je to pěkný illustrovaný exemplář knihy pro předky naše velmi památné a důležité

22. Kniha Kronyk o všelikých znamenitých věcech od počátku světa. Od Jana Karyona, hvězdáře znamenitého, sepsaná a skrze pana Buryana z Kornic z latiny do češtiny přeložená. V Litomyšli 1541 u Alexandra Plzeňského (č. 4361). Je to všeobecný dějepis (asi jako školská kniha) rozdělený na 4 monarchie: chaldejskou, perskou, kretskou a římskou (od Caesara). Tisk je velmi jasný a pěkný.

23. Biblí zlatá. Kniha nemá listu titulního, ale má starou, ozdobnou vazbu, na jejíž horní desce je vytištěno „Biblí zlatá.“ Není to však ani starý ani nový zákon, nýbrž obsáhlá kniha o 174 listech, ve které sneseny jsou ze starého i nového zákona citáty o přerozličných cnostech a vadách lidských i o mravouce a věrouce křesťanské na př. o zdrželivosti, o braní darův, o lenivosti, o poctivosti Pánu Bohu, o pochlebnicích, o žádosti panování, o přátelství, o milosti k Pánu Bohu, o milosti k blížnímu a t. d. Obsahem je kniha podnes velmi zajímavá. Tisk je pěkný a na posledním listě 174 dodáno: „vytištěno v Starém Městě Pražském, ten auterý po provodní neděli: Léta Božího 1543 v domě páně Špetlově: Ondřej Kubeš.“

24. Jana Špangenberga Perla písma svatého, zavírajíc v sobě hlavní artikule a články křesťanského učení. Přeložil Jan Straněnský. Jindřichův Hradec 1544 (č. 7799). Knížka dosud pěkně zachovaná.

25. Práva a zřízení markrabství Moravského z r. 1545. Tlačeny v Olomouci 1546 u Jana Olivetského z Olivetu (č. 6530). Je to kniha velmi důležitá a vzácná. Jsou v ní přivázány dva rukopisy: 1. O knížetství Opavském (poměr jeho k Moravě), 2. Výtah z knížky pana Tovačovského (psáno velmi pěkně a záhlaví jsou malována červenou barvou). Přivázán je posudek obou rukopisů od zem. archiváře dra. Josefa Chytila.

26. Práva a zřízení markrabství Moravského (táže kniha jako předešlá č. 11.370). Při této knize je rukopis: Zřízení a práva od velebných pánův Hradištských nařízené i jak se mají všickni poddaní v městečkách říditi.

27. Akta těch všech věcí, které jsou se mezi najjasnějším knížetem a Pánem Pánem Ferdynandem atd. a některými Stavův osobami panského, rytířského a městského království Českého léta tohoto 1547 zběhly, tuto vytištěné. V Menším městě Pražském 8. října 1547 vytištěné od Bartoloměje Netolického (č. 111). Kniha důležitá pěkného a jasného tisku.

28. Zde také dlužno uvésti soudobý spis Sixta z Ottersdorfa o těchže událostech, jenž nachází se v knihovně (č. 9121) pode jménem: „Příběhové království Českého zběhlí za panování slavné paměti Ferdynanda I.“ od J. V. Zimmermana. V Praze 1820. Tito Příběhové jsou vlastně spis Sixtův: „Akta nebo knihy památné čili historie oněch dvou nepokojných let v Čechách 1546—1547“.

29. Starý i nový zákon. Nákladem Bartoloměje a Jiříka Melantricha Rožďálovského v Menším městě Pražském u Bartoloměje Netolického 1549 (č. 806).

30. Kázaní patnáctera o přesvaté mši v Augšpurku na říšském sněmu l. p. 1548 kázaná skrze Michaela biskupa Sidonienského, Mohutského suffragana. V Praze 1549 (č. 5581) a v Holomouci 1567 (č. 5693). Tyto knihy vyloženy jsou v řeči německé a k vytištění dány na žádost pana Joachyma z Hradce (1567).

31. Práva a zřízení zemská království Českého. Nákladem pana Voldřicha z Prostiboře skrze Jana Kosořského z Kosoře v Praze 1550 (č. 359). Kniha obsahem je velice důležitá a zajímavá. Na deskách knihy uvnitř jsou napsána: „práva mezká o mezech“. Téhož vydání je v knihovně ještě druhý tisk s názvem:

32. Práva a zřízení zemská království Českého. Nákladem Voldřicha Humpolce z Prostiboře a na Lochovicích, místopísaře království Českého. Skrze Jana Kosořského z Kosoře. V Praze 1550 (č. 6529).

33. Josefa Flavia O válce židovské knihy sedmery. Z latinské v českou řeč přeloženy od Pavla Aquilina Hradeckého (Vorličný). V Prostějově 1553 skrze Jana Günthera (č. 2549 a 14.288).

V knihovně jsou dva exempláře, které obsahují také články: Život Flaviův, O starožitnosti židovské, O Machabejských. Tisk knihy je velmi pěkný.

34. Epištoly a evangelia nedělní i sváteční přes celý rok. Vydal Jan Straněnský v Počátkách r. 1561. Vytištěno v Holomouci 1561 u Jana Günthera (č. 6509).

35. Dr. Petra Andrea Matthiola Herbář: jinak Bylinář, velmi užitečný a figurami pěknými i zřetelnými podle pravého a jako živého životu bylin ozdobený i také mnohými a zkušenými lékařstvími rozhojněný, ješto takový nikdá v žádném jazyku prvé vydán nebyl. Na českou řeč od Dr. Thadeaše Hájka z Hájku přeložený. V Praze 1562 u Melantricha z Aventýna (č. 5385). Je to kniha velmi důležitá a na tu dobu velice vzácná. Brzy dočkala se nového vydání.

36. Kniha Jezusa Syracha, jinak Ecclesiasticus. Vydal Tomáš Ressel Hradecký 1560. Vytištěno v Holomouci 1563 u Jana Günthera (č. 9617). Je to kniha ohromně veliká formátu 4⁰ a byla přeložena v jazyk český z německého. Už titul hlásá, že jsou v ní zavřína utěšená napomenutí a předkládají se všechněm lidem prospěšná naučení, jak by se jeden každý v svém povolání chovati měl. Summou kniha ta může prý slouti zrcadlem pobožnosti, ctnosti, kázně a počestnosti.

(37.). Práva a zřízení zemská království Českého. Vytištěno v Starém městě Pražském 1564 u Jiřího Melantrycha z Aventýna (č. 2013). Král Ferdinand I. kázal synu svému Ferdinandovi, arciknížeti Rakouskému, by s jistým počtem stavův království Českého práva a zřízení zemská uvedli v jistý řád a spůsob. To se stalo. Skorrigovaná práva a zřízení zemská vydal r. 1564 Wolf z Vřesovic, nejvyšší písař království Českého, a věnoval je Maxmiliánovi II. Kniha byla znova vydána r. 1594 v Praze u Daniele Adama z Veleslavína (č. 2013).

38. Artykulové na sněmu obecním, kterýž držán byl na hradě Pražském r. 1565. Vytištěno v Starém městě Pražském u Jiříka Melantrycha z Aventynu (č. 354).

39. Kroniky a životův sepsání najvrchnějších biskupův Římských, jinač papežův atd. (v l. 1—1176). Tyto historie Dra. Roberta Barusa z latinské řeči na českou s pilností vyložil v Klatovech 1561 Simon Eunius Glatovinus. Vytlačeno v Norimberce 1565 u Woldřicha Neybera a Jana Montána pozůstalé vdovy.

40. Knížka v českém a německém jazyku složená, kterakby

Čech německy a Němec česky čísti, psáti i mluviti učiti se měl. V Starém městě Pražském 1567 u Jiříka Melantrycha z Aventýnu (č. 4498). Byla to knížka na tu dobu velmi praktická, proto často byla vydávána. V knihovně musejní je také exemplář z r. 1573 (č. 3159), 1577 a 1578.

41. Biblí česká, to jest všecka svatá písma obojího, starého i nového zákona. V Starém městě Pražském 1570 u J. Melantrycha z Aventyna (č. 9880).

42. Evangelia s epištolami ročními z knih Paraphrases Erasmi. Z latinské řeči vyložil kněz Kryštof nyní farář v městě Hranicích 1571 (č. 2365).

43. Formy a notule listův všelijakých, jichž jedenkaždý atd. potřebovati můž. Při tom také jest i Tytulář stavův duchovního i světského v nově sebraný a vytištěný v Starém městě Pražském od Jiříka Černého 1572 prací Adama Kazibabového z Kazibabů (č. 2426 a 10.998). Je to vzor pro listy a zápisy všeho druhu jakož i tituly přerozmanité duchovních, členův university, osob stavu světského, a to domu císařského, všech osob stavu panského, rytířského a vládyského, všech měst až i robotném rychtáři ve vsi N. Zároveň tam poznamenáno, co se od půhonů do kterého kraje dává. Tato praktická kniha často byla obnovována, tak zejména od

44. Šebestyána Fauknara z Faukensteina, písaře při soudu komorním: Tytulář obsahující v sobě v jazyku českém: 1. Formy listův všelijakých v potřebách lidských; 2 Tytulové stavův duchovního i světského; 3. Správa krátká vedle Zřízení zemského o slavných soudech království Českého atd. z roku 1543; 3. Výtah všelijakých pokut atd. z r. 1564; 4. Léta 1543 ourokové noví atd. V Starém městě Pražském 1589 u Jana Šumana (č. 10.998).

45. Pěkné a velmi užitečné řeči vybrané z knih některých mudrcův pohanských a učitelův starých. Vytištěno skrze Frydrycha Milichtalera v Holomouci 1572 (č. 6852). Je to kniha vzácná, ale musejní exemplář je už chatrný.

46. Postilla aneb kázaní evangelické pravdy a pravého obecného apoštolského učení atd. Skrze kněze Jana Fera, kazatele kostela Mohutského kázaná a z lat. a něm. řeči na českou přeložená. Vytištěna v Starém městě Pražském u Jiřího Melantrycha z Aventynu 1575 (č. 9605).

Při té postille je přivázána Postilla zimní atd. Skrze kněze Jana Fera z řeči německé v českou přeložená. Vytištěna tamtéž 1574.

47. Postilla česká čili výklad řečí Božích. Vytištěna v Praze 1575 (č. 9606). Titul knihy schází, tisk je však pěkný.

48. O začátku panování tureckého a o jejich zpravování a zachovávání zřízelosti vojenské krátcí někteří kusové místo poznamenání sebraní. Ku kterýmžto jest přidána Knížka o tureckých obyčejích sebraná od Bartoloměje Gorgeviče. Z latinské řeči nyní v nově na česko přeložena od Jana Mirotického v Kroměříži L. P. (1560) 1572. V Holomouci 1576 u Frydrycha Milichtalera (č. 5642). Jiný exemplář je v knihovně pod č. 9537. Přivázáno je: Thadeáše Hájka z Hájku Výtah na proroctví turecké. Gorgevič byl 13 let zajat u Turků, naučil se turecky a psal latinsky a turecky. Zajímavý obsah jeho knihy je znázorněn nápadnými illustracemi.

49. Knížka zlatá, v nížto předkládá se člověku křesťanskému, jakou by braní měl se hotoviti proti nepříteli ďáblu a jeho holomkům. Od Vavřince Rvačovského z Roudnice, faráře ve městě Jevíčku. V Holomouci u Frydrycha Milichtalera 1577 (č. 4796).

50. M. Pavla Krystyána z Koldína Práva městská království Českého. Vytištěno v Starém městě Pražském r. 1579 u Jiřího Melantrycha z Aventynu a M. Daniele Adama z Veleslavína (č. 6532). Je to kniha veliká, jejíž vzácnému obsahu je přiměřena také vzácná zevnější úprava. M. Pavel Koldín přivedl právnický sloh Všehrdův ještě k větší jasnosti a dokonalosti. Knize přivázán je rukopis: Výtah pořadu i všech privilegií nadaných od králův Českých a císařův Římských městu Novému Kolínu nad Labem (leta 1087 až 1629).

51. M. Pavla Krystyána z Koldína Práva městská království Českého v krátkou summu uvedená. Vytištěno v Starém městě Pražském 1579 u Jiřího Nygrina (č. 4553). Je to knížka malá, velmi vzácná.

52. O přirozených vodách hojitelných markrabství Moravského. Napsal v Brně den sv. Bartoloměje 1580 Dr. Tomáš Jordán z Klauzenburku. Vytištěno v Holomúci 1580 (č. 4181).

53. Práva a artykulové na sněmech, které drženy byly v Brně 1583, 1585, 1593; v Holomouci 1584, 1593; na hradě Pražském 1585, 1588, 1593. Vytištěno v Holomouci u Milichtalera a v Praze u Melantrycha v l. 1583—1593 (č. 9692).

54. Artykulové obecní (sněmy, sjezdy a usnešení obecní všech čtyř slavných panův stavův margkrabství Moravského) v Brně 1587; v Olomouci 1593, 1594; v Brně 1598; v Olomouci 1599; v Brně 1601, 1602, 1604; ve Vyškově 1605; v Olomouci a v Brně 1606; v Olomouci 1609; v Brně 1618, 1619. Vytištěno vždy v Brně nebo v Olomouci (č. 9692).

55. Kronyka světa o znamenitějších věcech a proměnách od Jana Karyona nejprvé v jazyku latinském a německém vydaná, potom v jazyk český před lety 43 atd. přeložená. Nyní pak znovu přehlédnutá, v češtině poopravená a s poznačením některých přednějších věcí až do smrti slavné a svaté paměti císaře Maxmiliana II. dovedená od M. Daniele Adama z Veleslavína. V Starém městě Pražském 1584 u Veleslavína (č. 4362). Vyniká pěkným tiskem a pěknou vazbou.

56. Politia Historica. O vrchnostech a správcích světských knihy patery. Z jazyka latinského a německého v český přeložená a vůbec vydaná pilností, prací a nákladem M. Daniele Adama z Veleslavína. Vytištěno v Starém městě Pražském l. p. 1584 (č. 8723).

57. Kronyky dvě o založení země české, o prvních obyvatelích jejich, též o knížatech a králích českých i jejich činech. Jedna Eneaše Sylvia Senenského, v latinském jazyku od něho sepsaná a před lety 75 v český jazyk přeložená a v Praze vytištěná. Druhá Martina Kuthena z Šprynsberku, též v Praze vydaná před lety 46. Nyní pak obě dvě k dobrému a užitečnému všech Čechův znovu spravené, obnovené a v jednu knihu uvedené prací a nákladem M. Daniele Adama z Veleslavína. L. P. 1585 (č. 8724). Je to kniha pěkná obsahem i úpravou zevní, objemu velikého 360 stran s obsáhlým rejstříkem. Tisk je krásný.

58. Šimona Lomnického O sedmi ďábelských řetězích, s kterýmiž vůkol obchází a svozuje všecken svět. Vytištěno v Starém městě Pražském 1586 u Jiříka Nygrina (č. 15.738). Je to knížka úhledná, ale obsahu mělkého.

59. Hospodář užitečný: O způsobu a životu křesťanském. Správa a spůsob hospodářství od Jana Brtvína z Ploskovic (1540). Správa a spůsob hospodářství od M. Mikuláše Černobílc, měštěnína a senatora města Žatce. Traktát o odumrtí M. Jana Husa. Vydal M. Daniel Adam z Veleslavína v St. m. Pražském 1587 (č. 3926).

60. O zachování dobrého zdraví a, kterak by to jak před nemocí ochráněno tak po nemoci napraveno býti mohlo. Od Dra. Adama Hubera z Rizenpachu. V St. m. Pražském 1588 u Velcslavína (č. 3940).

61. Šimona Lomnického Hádání aneb rozepře mezi knězcm a zemanem o moci a panování jak správců církevních tak i potentátův světských. V St. m. Pražském 1589 u Jiříka Nygrina (č. 5148).

62. Šimona Lomnického O potupě smilstva. Začíná sc knížka o všeliké chlípnosti a zlé bujnosti těla atd. Vytištěno v St. m. Pražském u Jiříka Nygrina 1590 (č. 5149).

63. Dr. Vácslava Šturma z Teyna Horšova Odpověď slušná a důvodná na velmi hánlivou a rouhavou obranu kancionalu bratrského. V Litomyšli 1590 (č. 7972). Kniha je velmi pěkně tištěna, pěkně vázána a zachována.

64. Kalendář historický. Krátké a summovní poznamenání všechněch dnův jcdnohokaždého měsíce přes celý rok atd. Vytištěno a vydáno prací a nákladem M. Daniele Adama z Vcleslavína. V Starém městě Pražském 1590 (č. 8725). Je to kniha velmi pěkná s čctnými obrazy (crby) a neobyčcjně veliká o 636 str. s obsáhlým rejstříkem.

65. Štít víry pravé katolické a křesťanské. Otázky na všccky přední a hlavní artykule učení křesťanského atd. Na troje knihy rozděleny a z latinské řeči v jazyk český přcloženy a vydány od M. Daniele Adama z Veleslavína. V St. m. Pražském 1591 (č. 8726).

66. Flavia Josefa Historia židovská. Na knihy IV rozdělená. Přeložena z německého exempláře od Václava Plácela z Elbingu. V Starém městě Pražském 1592 u M. Danielc Adama z Veleslavína (č. 2553). Kniha vclmi vzácná, vynikající slohem veskrze správným a jasným.

67. Práva a zřízcní zemské knížetství Těšínského. Vytištěno v Holomouci u dědiců Miliehtalerových 1592 (č. 6531).

68. Bartol. Paprockého z Hlohol a Paprocké Vůle: Zrcadlo slavného markrabství Moravského, v kterémž jeden každý stav dávnost, vzáctnost i povinnost svou uhlídá. Paprocký dokonal knihu jazykem polským, a v český přeložena skrze Jana Vodičku rodiče Pražského L. P. 1593. Vytištěno v Holomouci 1593 u dědiců

Milichtalerových (č. 6211 a 17.897). Je to kniha ohromná 448 listů foliových a velmi ozdobně illustrovaná. Obsahuje napřed obšírné pojednání „O počátku a dávnosti arciknížat Rakouských“ s jejich podobiznami a pak dějiny české a moravské nesčetnými illustracemi provázené. V knihovně musejní jsou dva exempláře: jeden bohatě kolorovaný, druhý prostý. Výpravou zevní je kniha skvostná.

(69.) Práva a zřízení zemská království Českého. V Starém městě Pražském 1594 (č. 1013) u D. A. z Veleslavína. Je to pouhý otisk Práv a zřízení zemských, která r. 1564 vydal Wolf z Vřesovic u Melantrycha (viz B. č. 37).

70. Historia církevní Eusebia příjmím Pamffila, biskupa Caesarienského v Palestýně, na knihy desatery rozdělená. Téhož Eusebia Pamffila O životu nejsvětějšího císaře Konstantina Velikého knihy čtvery. Nyní v nově z řeči latinské v českou s pilností přeložená od Jana Kocína z Kocinétu, předního písaře radního v Menším městě Pražském, a vytištěna prací a nákladem M. Daniele Adama z Veleslavína v Starém městě Pražském 1594 (č. 4519). Je to společná práce Kocínova s Veleslavínem a vyniká vzorným slohem a skvostnou úpravou zevní. Má 624 stran foliových a podrobný rejstřík (registrum). Exemplář musejní je krásně vázaný v kůži a pěkně zachovaný.

71. Sněmové jednání l. 1593 i 1594 a právní proces Jiřího a Ladislava z Lobkovic. Vydal Frant. Dvorský v Praze 1894 (č. 14.192).

72. Apatéka domácí, v kteréž se zavírají a vypisují rozličná lékařství atd. Z německého herbáře Dra. Petra Ondřeje Mathiola sebraná a nyní v jazyku českém vůbec vydaná od Dra. Adama Hubera z Rysenbachu a M. Daniele Adama z Veleslavína L. P. 1595 (č. 7083). Je to kniha velmi obsáhlá o 714 stránkách s obsáhlým rejstříkem v 8° a tisk její trval dlouho, neboť byla dotištěna teprve po smrti Veleslavínově u jeho dědiců v Starém městě Pražském 1602.

73. Herbář aneb Bylinář vysoce učeného a vznešeného p. Dra. Petra Ondřeje Mathiola, nyní zase přehlédnutý a mnohými pěknými novými figurami též i užitečnými lékařstvími s obzvláštní pilností rozhojněný a spravený skrze Joachyma Kameraria v slavném říšském městě Normberce lékaře a doktora. Z německého pak jazyka v český přeložený od Dra. Adama Hubera z Rysenbachu a M. Daniele

Adama z Veleslavína. V Starém městě Pražském 1596 (č. 5385). Je to kniha skvostná, ohromně veliká o 476 listech velkého folia s přečetnými barevnými obrazy. Nazad spravena jsou hojná Registra bylin v jazyku českém, německém, latinském, řeckém, arabském, vlašském, španělském, francouzském i jiných a seznam neduhů lidských i lékařství proti nim užitečných. Je to kniha z českých v museu největší a nejnákladnější.

74. Biblí svatá. To jest kniha, v níž se všecka písma svatá starého i nového zákona zdržují: v nově vytištěna a vydána L. P. 1596 (č. 813). Je to pozměněné vydání slavné bible Kralické, má 1140 stran a rejstřík 8°, tisk velice úhledný a kniha velmi vzácná.

75. Nový zákon v nově do češtiny přeložený. Vytištěný 1596 v Kralicích (č. 13.877). Je to knížka velice úhledná, tisku překrásného, tvaru 12°, v jakém nyní tiskne Nový zákon brit. společnost biblická. Je krásně vázaná a na ní podepsán František Sušil.

76. Evangelium podle sepsání svatých. Vytištěno v Kralicích 1596 v 16° (č. 2366). Knížečka velmi vzácná. Na ní napsáno: Ex libris Franc. Sušil.

77. Mathesia Jana (mladšího) Vita Christi. Historie Pána a Spasitele našeho atd. Přeloženo od Benjamina Petřka z Polkovic. Vytištěno v Praze 1596 u Daniele Sedlčanského (č. 5383).

78. Bucholzera Abrahama Rejstřík historický, to jest krátké sumovní sečtení a jistý pořádek let od stvoření světa až po narození Pána našeho Ježíše Krista, a odtud až do leta Páně 1596. V českou řeč přeloženy skrze Benjamina Petřka z Polkovic. V Praze 1596 (č. 1195).

79. Bartoloměje Flaxia Krátké naučení o pokání spasitedlném a hříšníka padlého povstání a od hříchův odvrácení. V St. m. Pražském u Jiříka Nygrina 1596 (č. 2556),

80. Karla Staršího z Žerotína: Zápisové o soudě panském (1594—1614). Vydal Vincenc Brandl v Brně 1866—72 (č. 9235 a 13.931).

81. Karla Staršího z Žerotína: Listové psaní jazykem českým (1591—1612). Vydal Vincenc Brandl v Brně 1870 (č. 12.870).

Ze století **17.** je v knihovně musejní z prvé čtvrti poměrně dosti

památek, ale později řídnou počtem a pozbývají důležitosti obsahové v tom malém počtu zrovna tak jako rozvoj literatury naší vůbec.

82. Pravidlo aneb krátké navržení ustanovení těch, jimiž se tovaryšstvo od Pána Ježíše jméno mající řídí a spravuje. V Praze 1600 (č. 18.876).

83. Biblí Králické šestidílné s veškerými poznámkami a výklady Bratří českých dle původního vydání Králického z r. 1601 opět věrné vytištění. V Praze 1873 (č. 9879).

84. Rozmlouvání svatého Řehoře, papeže, o životech a zázracích svatých. Z latiny na česko přeložené od Šebestyána Scipia Plzeňského. V Holomouci 1602 u J. Handle (č. 7792). Exemplář velmi pěkně zachovaný.

85. Carchesia Martina (jinak Kraussa z Kraussnthálu) Knížka obsahující stav městský, kterak by v trvanlivé podstatě zachován býti mohl. V Praze 1602 u Daniele Sedlčanského (č. 1376). Je to malá knížka 16⁰, ale zajímavá. Do tohoto exempláře pak je vepsáno plno vtipných poznámek a úsloví. Carchesius byl předním písařem radním ve Starém městě Pražském. Od něho je v knihovně ještě:

86. Carchesia Martina (Kraussa z Kraussnthálu) Speculum Iudaeorum, to jest Zrcadlo židovské z r. 1603, a Flagellum Iudaeorum, aneb židovský Bič. V Praze 1613. 16⁰ (č. 1377).

87. M. Daniele Adama Veleslavína Politia historica. Druhé vydání od Jonata Bohutského měštěnína Pražského. V Praze 1606 (č. 8723).

88. Krištofa Haranta z Polžic a Bezdružic Putování, aneb cesta z království Českého do města Benátek. Odtud po moři do země svaté, země Indské, a dále do Egypta a velikého města Kairu. Potom na horu Oreb, Sinaj a svaté panny Kateřiny v pusté Arabii ležící, leta 1598 vykonaná. Vytištěno v Starém městě Pražském u dědice M. Daniele Adama z Veleslavína (č. 3434). Kniha obsahem zajímavá, ale slohem unavuje.

89. Krištofa Haranta z Polžic Cesta do Sv. Země. V Praze I. r. 1854 a II. r. 1855. Vydal K. J. Erben ve Staročeské bibliothéce jako č. 4. nákladem Matice České (č. 14.523).

90. Bartoloměje Paprockého z Hlohol: Štambuch slezský, v kterém hospodář s hostem o mnohých věcech spasitedlných

rozprávějí pod erby a rody starodávných panův Pánův a rytířstva knížetství horních v Slezi. V Brně 1609 u Bartol. Albrechta (č. 15.250). I tato kniha vyniká úpravou a velikostí.

91. Zápas se smrtí? Knížečka malá o 27 listech bez titulu. Na knížce je připsáno: „našla se kniha tištěná v Holomouci a druhá w týto knížce Figura v ní L. 1619.“ Je to kniha veršovaná, v níž z písma sv. zmínky o smrti (hříchu), veršem jsou pověděny. Vše pak je naznačeno zajímavými obrázky (53). Verše upomínají na Lomnického, ale v Jungmannově Historii lit. č. nenašel jsem nikde, od koho by kniha byla a s jakým titulem. V knihovně musejní zařazena ještě není a mně byla ukázána v posledním okamžiku, když jsem již článek svůj do tisku přinesl.

92. Paměti Hynka mladšího Bruntálského z Vrbna o věcech veřejných na Moravě a v Opavsku z let 1610 a 1611. Vydal Dr. J. V. Nováček ve Věstníku král. č. společnosti nauk v Praze 1896 (č. 17.831).

93. Konfessí česká, totiž vyznání víry svaté křesťanské všech tří stavův království Českého z víry tělo a krev Krista Pána přijímajících. A přitom Majestát J. M. císaře Rudolfa II. na tuž konfessí, konsistoř a akademii Pražskou se vztahující. Porovnání mezi stranou Podjednou a Podobojí při témž sněmě učiněné, kdež se pokládá, mezi kým a na jaký způsob se to sjednocení, u Majestatu J. M. C. dotčené, stalo, a jak se všickni vespolek k sobě zachovati mají. Řády církevní, konsistořské a někteří artykulové sněmovní, náboženství, konsistoře, akademie a deffensorů nad tím vším nařízených, se dotýkající. Vydal Michal Špánovský z Lisova a na Pacově, nejvyšší písař království Českého. Vytištěno v Starém městě Pražském v impressí Šumanské 1610 (č. 4582).

94. Karla ze Žerotína, nejvyššího hejtmana markrabství Moravského, List k radě města Holomouce o dopisování v jazyku moravském. Dán na Rosicích dne 12. prosince L. P. 1610. V Holomouci 1840 (č. 9090).

95. Matouše Konečného Kniha o povinnostech křesťanských, z písem svatých atd. V Praze 1611 v impressí Šumanské (č. 4579).

96. Karla Staršího z Žerotína Sněm držaný léta 1612. Vydal Vincenc Brandl v Brně 1864 (č. 13.930).

(97.) Václava Březana Život Viléma z Rosenberka. Vydala Matice Česká v Praze 1847 jako 2. číslo Staročeské bibliothéky (č. 980).

98. Vácslava Březana Život Petra Voka z Rosenberka (r. 1615). Vydal Frant. Mareš v Praze 1880 nákladem Matice České (č. 13.971 a 16.521). Staročeské bibl. č. 5. Obě knihy jsou obsahem důležité a zajímavé.

99. Biblí svatá, to jest kniha, v níž se všecka písma sv. starého i nového zákona obsahují. V nově vytištěna a vydána od starších kněží Jednoty bratrské 1613 (v Kralicích) (č. 814). Šest dílů foliových ve 3 svazcích. Je to otisk bratrské Bible z r. 1596, jejíž vzorným překladem a výkladem Jednota bratrská získala si největších zásluh o zvelebení jazyka našeho.

100. Daniel Karel z Karlsperka Urozeného pana Štefana Gwazza O ctném a chvalitebném obcování knihy čtyry. V Praze 1613 (č. 4355). Kniha byla sepsána jazykem vlašským, pak do latiny a němčiny přeložena. Do češtiny ji přeložil A. Bartoloměj Havlík z Varvažova, přední písař na Novém městě. Potom ji přehlédl a poopravil Jiří Karel z Karlsperka, ale maje umříti požádal bratra, by ji vydal. Daniel Karel z Karlsperka tak učinil. Připsal ji Janovi z Kralic, C. M. rychtáři v Žatci, Maxmil. Hošťálkovi ze Závořice, primasovi města Žatce, a Bohuslavu Stryalovi z Pomnausse, radnímu v Žatci. „Jsem té naděje, když jiní dobří lidé národu našeho českého spatří, že V. M. tak vzácní, přední, učení Páni ji sobě libovali a libují, že budou chtíti do ní nahlédnouti a k svému dobrému jí užíti.“ Je to kniha velmi zajímavá.

101. Theatrum divinum, to jest divadlo Boží andělům i lidem žádostivé. Stvoření všeho světa. V Starém městě Pražském 1616 u Samuele z Veleslavína (č. 8113).

102. Knížka o měrách zemských s pilností v l. 1617 sepsaná od Symeona Podolského z Podolí. V Praze 1683 u J. Černocha (č. 6448).

103. Kalendář hospodářský a kancelářský k zapisování a poznamenání všelijakých potřebných věcí atd. Od M. Symeona Partlicia Třešťského. V Novém městě Pražském 1618 u Daniele Karla z Karlsperka (č. 4302). Exemplář hodně popsaný zprávami sou-

kromými od majitele. Kalendáře tehdejší byly velice jednoduché. Obsahovaly obšírné kalendarium historické, kde ke každému dni byly uvedeny důležitější události z dějin domácích i cizích. Pak nějakou pronostiku a seznam trhů.

104. Hus a Jeroným, svatí umučenníci pro pravdu Boží, a Jan Žižka z Kalicha, Boží bojovník. Sepsal a vydal 1619 kněz Havel Žalanský. Druhé vydání vyšlo v Praze 1873 (č. 10.482).

105. Tito artykulové při jenerálním sjezdu, kterýž držán byl na hradě Pražském atd. léta 1619 atd. Vytištěny jsou v Starém městě Pražském u Samuele Adama z Veleslavína (č. 355). V katalogu musejním pod č. 355 jsou uvedení artykulové z r. 1611, v knihovně jsem jich však nenašel, nýbrž nahoře uvedené z r. 1619.

106. Druhá apologie stavův království Českého, tělo a krev Pána Ježíše Krista pod Obojí přijímajících. V Novém městě Pražském 1619 u Daniele Karla z Karlsperka (č. 274). Je to kniha pěkného tisku, která vyšla z poručení tří stavův podobojích a byla věnována P. p. Václavu z Roupova.

(107.) Paměti nejvyššího kancléře království Českého Viléma hraběte Slavaty. K vydání upravil Josef Jireček. Vyšlo ve Starých pamětech dějin českých III. V Praze 1866 (č. 1711). Je to částka (I. a II. kniha) ohromného díla Slavatova (14 knih) a obsahuje paměti z l. 1608—1619. Je to vlastně spis čelící proti předcházející Apologii. (č. 274).

(108.) Pavla Skály ze Zhoře Historie česká. Vydal Karel Tieftrunk ve Starých pamětech dějin českých II. V Praze 1865 (č. 1264). Je to částka ohromného díla Skálova „Historie církevní“ a líčí dějiny české v l. 1602—1623. Dílo Skálovo (celé) jest rozsahem i obsahem největší dějepisné dílo literatury naší.

109. Paměti Mikuláše Dačického z Heslova. K vydání upravil Dr. Ant. Rezek. Nákladem Matice České vyšly v Praze 1878 1880 jako 5. číslo Památek staré literatury české (č. 17.890). Je to soubor dějepisných zpráv o Kutné Hoře a jejím obyvatelstvu od počátku druhé polovice 15. století až do r. 1626.

(110.) Mateř a dcera Zuzany Černínové z Harasova. Listy Alžběty Homutovny z Cimburka a Elišky Myslíkovny z Chuděnic

Vydal Frant. Dvorský. V Praze 1890 (č. 2776). Je to sbírka listův jmenovaných osob z let 1622—1645.

111. Zuzana Černínová z Harasova. Dopisy české šlechtičny z polovice 17. století. Vydal Frant. Dvorský. V Praze 1886 (č. 14.190). Kniha obsahuje listy z let 1633—1654.

112. Listy paní Kateřiny z Žerotína. Vydal Frant. Dvorský. V Praze 1894 (č. 14.194). Kniha obsahuje listy z let 1631 až 1635.

113. Jana Amosa Komenského Labyrint světa a ráj srdce atd. Vydal Jan Nějedlý. V Praze 1809 u Frant. Jeřábka (č. 4809). Exemplář tento je již velice vzácný. Labyrint světa je nejkrásnější plod na poli středověké poesie naší, jenž vykvetl r. 1623.

(114.) Obnovené právo a zřízení zemské dědičného království Českého z r. 1627. Vydal Dr. Herm. Jireček. V Praze 1888 (č. 2676).

115. Jana Amosa Komenského Didaktika. Navržení krátké o obnovení škol v království Českém. Moudrost starých předků. Vydala Matice Česká v Praze 1849 jako 3. číslo Staročeské bibliothéky (č. 14.826). Kniha velice vzácná, pravá ozdoba naší literatury. Sem částečně zařaditi možno také

116. Jana Amosa Komenského Korespondenci, kterou vydal A. Patera v Rozpravách české akademie císaře Františka Josefa v Praze 1892 (č. 13.366). Sbírka ta obsahuje většinou listy latinské, ale také 20 českých, z nichž 10 psal Komenský, 5 bylo psáno Komenskému a 5 psaly osoby jiné osobám jiným.

117. Kašpara Franka Základ víry katolické. Přeložil Bartoloměj Flaxius. V Praze 1636 (č. 2661).

118. Kalendář hospodářský a kancelářský. Ku potřebě pánům úředníkům, písařům, prokuratorům atd. V Holomouci 1654—1687 u Kyliána, Ettla (č. 4303). Všechny ty kalendáře jsou stejné, bez ceny.

119. Nový kalendář hospodářský od Mich. Ign. Krásného Polického, svobodného umění a filosofie místra, hvězdáře a lékaře, na rok 1662. V Litomyšli (č. 4304). Pěkný exemplář.

120. Nový kalendář s pranostikou hvězdářskou od Dra. Václ. Černo-Mostského na rok 1666, 1669. V Litomyšli u J. Arnolda z Dobroslavína (č. 4304). Takových kalendářů z rozličnými tituly je

v knihovně musejní několik, nebudu jich uváděti jménem, nýbrž poznačím jen rok, poněvadž jsou stejné a málo zajímavé. Tak na rok 1603, 1634, 1654 (č. 4304).

121. Prodromus Moravographiae, to jest Předchůdce moravopisu obsahující summovní výtah všeho toho, co v týmž moravopisu, kterýžto na světlo se hotoví, obšírně položeno bude. Zatím napřed vyslaný od svého authora M. Tomáše Jana Pešiny z Čechorodu, děkana Litomyšlského. Vytištěno v impressí Jana Arnolda L. P. 1663 (č. 18.817). Kniha je opatřena obšírnou a důležitou předmluvou českou i německou (obsáhlejší), má velikou cenu a je pěkně zachovaná.

122. Legací císařská Leopolda I. k Portě ottomanské. Vykonal pan Walter hrabě z Leslie. Svým nákladem vydal Jan Arnolt z Dobroslavína 1669 v Litomyšli (č. 2014). Poselství to latinsky popsal nejmenovaný jesuita, zpovědník hraběte z L., pak bylo přeloženo do češtiny.

(123.) Kalendář hospodářský a kancelářský na rok 1674, 1677, 1678, 1702. V Holomouci u Kyliána (č. 392).

(124.) Nový kalendář hosp. a kanc. na r. 1690, 1705, 1706. V Praze u Jeřábka (č. 396).

125. Biblí díl druhý, totižto Nový zákon podle starého obecného latinského textu od samospasitedlné římské katolické církve schváleného. V Praze 1677 (č. 815).

126. Jana Norberta Zatočila z Löwenburku Leto a dennopis, to jest královského Starého a Nového měst Pražských léta 1648 patnácte neděl dnem nocí trvajícího obležení švédského pravdivé a ubezpečlivé vypsání. V Starém městě Pražském 1685 (č. 8998).

127. Kancionál český, více než devět set písní na všecky přes celý rok slavnosti, neděle a zasvěcené svátky. V Starém městě Pražském 1687 u J. K. Jeřábka (č. 4319). Obsahem do té doby hlásí se ještě

128. Studnice života. O pravé a živé víře a o dobrých skutcích (č. 7958). Kniha je nestránkovaná 12^{0}, objemná, ale počátek i konec jí chybí. Jsou to modlitební knížky „z německého jazyku v českou řeč přeložené a nyní v nově přehlédnuté a vytištěné.“

Století **18.** až do poslední čtvrti je pro literaturu naši nejtrudnější,

je to doba smrtelného usínání. V poslední čtvrti však jako veliký zázrak počíná poznenáhlý obrat, literatura již již umírající zoufale napíná poslední síly, by zůstala mezi živými. Malinký a slabounký obrázek toho jeví se také v knihovně musejní. Tam jsou:

129. Práva městská království Českého a markrabství Moravského. V Brně 1701 u F. J. Sinapi (č. 6532). R. 1697 císař Leopold I. nařídil, aby Koldinova práva městská měla obecnou platnost ve všech král. městech také na Moravě, proto byly pořizovány nové otisky.

(130.) Velmi příhodný kalendář kancelářský na r. 1704 1707. V Praze u Arnolta z Dobroslavína (č. 393).

131. Nové právo útrpní a hrdelní pro království České, markrabství Moravské a vévodství Slezské. V Praze 1708 (č. 18.877).

132. Berla královská Jezu Krysta. Od Daniele Nitsch S. J. Je to vlastně Postilla vytištěná v Starém městě Pražském u Vojtěcha Jiřího Konyáše 1709 (č. 9562).

133. Prorokové a knihy Machabeyský. Nákladem dědictví svatého Václava, jehožto dobrodincové živí i mrtví pobožných čtenářů modlitbám se poroučejí. V Praze 1712 u Joachyma Kamenického (č. 809).

134. Biblí česká, to jest svaté písmo podlé starožitného a obecného latinského od všeobecné církve svaté římské potvrzeného a užívaného přeložení. Nákladem dědictví sv. Václava. V Praze 1715 u Joachyma Kamenického (č. 810).

135. Dvě kronyky, první o Štylfrýdovi, druhá o synu jeho Bruncvikovi, knížatech Českých. Vytištěné v Praze 1716 (č. 4721). Jsou to velmi oblíbené románky (povídky) z 15. století, k nimž neznámý básník vybral si látku z dějin českých z doby Vratislava II. a Vladislava II.

136. Kancionál evangelický, obsahující v sobě písně duchovní. Summa písní v tomto kancionálu jest 721. Vydaný od Václava Klejcha v Žitavě 1723 (č. 4321). Kniha zajímavá obsahem i formou. Formát malý, podlouhlý o 980 str. s obsáhlým rejstříkem.

137. Nový zákon Pána a Spasitele našeho Ježíše Krysta. Nákladem Václava Klejcha 1725 (č. 8987). Je to kniha pěkná, vytištěná v Uhrách, snad otisk N. Z. Králického.

138. Jakoba Jana Dukáta Phoenix Moravicus, to jest z nenávisti katolické víry a pro zatajení sv. zpovědi ukrutně třikrát mučený, třikrát téměř usmrcený jako znova kněz od Boha posvěcený, od ohně pálený, třikrát přivázaný, třikrát odvázaný a jako znova třikrát narozený Phönix Moravský. Aneb život velebného Jana Sarkandra Skočovského, děkana Holešovského atd. atd. V Litoměřicích 1725 u Fr. Škrochovského (č. 2100).

139. Kancionál český. Do tisíc písní na všecky přes celý rok slavnosti, neděle a zasvěcené svátky atd. v sobě obsahující. Nákladem dědictví sv. Vácslava po páté vytištěný v Praze 1727 u Joachyma Kamenického (č. 4320).

(140.) Pavla Kristiána z Koldina Práva městská království Českého. S nejvyšším povolením J. C. Kr. M. podruhé vytištěná. V Starém městě Pražském r. 1755 (2010).

141. Evangelia a epištoly na neděle a svátky přes celý rok. V Holomouci 1765 (č. 2369).

142. Biblí česká, to jest svaté písmo podlé starožitného a obecného latinského od všeobecné církve svaté římské potvrzeného a užívaného přeložení. Nákladem dědictví sv. Václava v Praze 1771 u J. Hraby (č. 811).

(143.) Selské povstání r. 1775. Z pamětí Fraňka Jana Vaváka Milčického. Vydal Josef Miškovský v Českém Brodě 1886 (č. 2860).

144. Katechysmus. Mléko čisté pravdy Boží atd. podle náboženství Helvetského. V Brně 1782 u dědiců Svobodových (č. 4374).

145. Kronyka Boleslavská o posloupnosti knížat a králů Českých a slavných národu českého činech od založení téhož národu až do Jana Lucemburského vypravující. Od Františka Faustýna Procházky. V kniharně Kašpara Widtmanna v Praze 1786 (č. 10.277). Je to vlastně Kronika Dalemilova, o které viz A. č. 7 a 8.

146. Příručka učitele lidu. Sbírka obsahující všeliká jednání z historie církevní i světské, všeliká domění, způsobové starých a nynějších národů i obzvláštních učitelů. V Praze a v Holomouci 1787 (č. 6603). Je to knížka, ve které hájí se právo jazyka našeho v oboru správy duchovní.

147. Frant. Pelzla Nová kronyka česká, v kteréž jsou

příběhy obyvatelův země české od počátku až do nynějších časů. V Praze 1791 (č. 6265). V knize té s obšírnou důkladností Veleslavínskou vypravuje se o dějinách domácích od nejstarších dob až po smrť císaře Karla IV. Tato kronyka s kronykou Procházkovou nejvíce budily vědomí národní u nás.

148. M. C. Pothmanna Mravokniha pro křesťanského vlastence s pravdivými příběhami a příklady k naučení a vzdělání popsaná. V Brně 1791 u J. J. Trasslera (č. 6513).

149. Ranní výklad epištol nedělních celého roku. V Brně 1792 u J. J. Trasslera (č. 8969).

150. Katechysmus o zdraví k užívání v školách a při domácím cvičení. Od Dra. Bernarda Kryštofa Fausta. Přeložil K. Suchý. V Brně 1795 u Siedlera (č. 2429).

151. Vypsání nového světa před lety od Františka Bakona Verulamského v anglickém, pak i v latinském jazyku složené a vydané. Nyní ale z latinského jazyka do českého přeložené od Gottfrýda Jana Dlabače, kněze kláštera strahovského. Nákladem Krameryusovým v Praze 1798 (č. 842).

Schválně na konec uvádím díla Jirečkova, a to

(152.) Josefa Jirečka Antologie z literatury české doby střední. V Praze 1860 (č. 1583) a

(153.) Josefa Jirečka Rukověť k dějinám literatury české do konce 18. věku. V Praze 1875. (č. 2686).

Z uvedeného počtu knih snad jasně vysvítá výrok můj, že ze starší literatury naší je v knihovně musejní knih velmi málo, zvláště odečteme-li knihy, které jsou majetkem historicko-statistického odboru společnosti národohospodářské. Výrok můj nikterak není výtkou minulosti, nýbrž chce býti upozorněním pro budoucnost. Dobře znám, jak knihovna musejní vznikala z darů, správa knihovny nemohla tedy nikterak působiti na to, by více knih českých bylo darováno, nýbrž vděčně přijímala dar každý. V poslední době však knihovna roste nejen z darů nýbrž i koupí a vzrostla i s ostatními sbírkami již tak, že není možno, aby museum Františkovo brzy nestalo se ústavem zemským. Pak dotace na knihovnu bude mnohem větší a není pochyby, že i stát

bude podporovati rozvoj knihovny musejní, by pro případ, že dostane se Moravě university, sloužila částečně také potřebám universitním. Tak při větší dotaci bude možno, by náležitý zřetel vzal se na doplnění literatury české v knihovně musejní. Co ze starší literatury naší mělo by se doplniti, nejlépe poradí Jirečkova Rukověť k dějinám literatury české do konce 18. století, kterouž knihu schválně uvedl jsem na konci svého článku.

Než i to, co z naší literatury v knihovně je, prozatím také může posloužiti čtenářstvu. Jsou tam některé knihy velmi vzácné, zvláště ze **16.** století, o kterých aspoň naše mládež studující často slýchá, ale málokde spatří. V museu naskytuje se příležitost nejen knihy ty spatřiti, nýbrž také si prohlédnouti a z nich se poučiti. Upozorněním na ně snad někomu prospěji a to bude mi nejlepší odměnou za můj článek. Dá-li Bůh zdraví, časem upozorním ještě na české rukopisy v knihovně musejní.

Mährische Zunftsiegel.

(Mit 19 Tafeln und 10 Textfiguren.)

Vom k. k. Ober-Ingenieur A. Franz.

„Mit Gunst und Verlaub!“ — Mit dieser altehrwürdigen zünftigen Ansprache sei es gestattet, auch diese kleine Studie einzuleiten, nicht allein deshalb, weil in dem umständlichen Gebaren und den förmlichen Sprüchen des alten Gewerkes ein „Tropfen Poesie“ liegt, welcher bestrebt ist, „das Gewöhnliche über das Alltägliche zu erheben“, sondern auch darum, weil es entschieden der „Gunst“ des freundlichen Lesers bedarf, um mit so unzulänglichem Materiale vor ihm zu bestehen; denn was wollen Abbildungen von dritthalbhundert Zunftsiegeln aus nur 62 mährischen Orten im Vergleich zu der Zahl der Zünfte, die einst in jedem mährischen Marktfleck, ja vielen Dörfern, z. B. dem jetzt 887 Einwohner zählenden Mrakotin, bestanden haben, besagen. So wie es auch der Bitte um „Verlaub“ bedarf, in einem Jahrbuche des Franzensmuseums einen Gegenstand behandeln zu dürfen, dessen Belegstücke sich nur in sehr geringer Zahl in dem Franzensmuseum selbst befinden; denn in den, im Besitze dieses Museums befindlichen Siegelsammlungen nach dem † Gubernialsecretär Cerroni, dann der noch der Ordnung und Bestimmung harrenden Sammlung von 25.500 Stück Siegelabdrücken nach dem † Landesrathe J. Wieser R. v. Mährenheim und einem Tableau von Loschitz sind nur 37 Zunftsiegel vorfindlich, zu welcher Zahl noch 12 Stück Zunfttypare hinzukommen, so dass auf den beigegebenen Tafeln nur 49 Figuren den Sammlungen des Franzensmuseums selbst entnommen sind.[1]

---

[1] Der Herr Autor hat mit dem Manuscripte obiger Abhandlung dem Franzensmuseum 140 Siegelabdrücke, darunter 113 von mährischen Zunftsiegeln übergeben, so dass sich jetzt das Museum im Besitze von 162 mährischen Zunftsiegeln befindet. A. d. R.

Nichtsdestoweniger dürfte diese Anzahl von Abbildungen für eine kleine Studie über mährische Zunftsiegel zur Noth genügen und dürfte es vielleicht gerade deshalb, weil eine vollständige Sammlung aller Zunftsiegel von einer einzigen Stadt, geschweige von ganz Mähren, überhaupt kaum mehr erzielbar sein dürfte, und weil das mährische Zunftsiegel, sowie alle Zunftgeräthe in unserem Landesmuseum so überaus spärlich, ja vielfach gar nicht vertreten sind, angezeigt sein, vorläufig wenigstens eines der alten Zunftgeräthe in den Annales zu besprechen.

Wenn wir uns fragen, wohin denn all die einst, man kann sagen massenhaft vorhanden gewesenen, flügelaltärchenartigen „Handwerkstafeln" die „Steckrahmen", „Kleinodien", „Freispruchkränze", „Meisterkronen", „Altmeisterketten", „Brustgehänge", „Altgesellenschilde", „Zunftregimenter", „Gesellenscepter", „Gildenstöcke", „Ferulas", „Fahnen", „Manipel", „Zunftstangen", „Sargschilder", „Zunftbahren", „Bahrtücher", „Todtentafeln", „Ladentische", „Zunftladen", die „Geschwornen-", „Meister-", „Spruch-" und „schwarzen Bücher", all die „Humpen", „Kannen", „Pokale", „Ehrenbecher" sammt ihren „Gehängen", die „Zechstücke", die „Herbergschilde", „Schreibhölzer", „Pixen" und „Siegelstöcke" hingekommen sind, so finden wir, dass diese „Zunftgeräthe" von vielen Zünften bei ihrer Auflösung an die einzelnen Zunftgenossen — vertheilt — und so in alle Richtungen der Windrose verzettelt worden sind, dass bei einigen Zünften wiederum die Sachen dem letzten Altmeister und Zunftvorsteher zur Aufbewahrung übergeben wurden, der sie auch getreulich bewahrt und an seinen Sohn hinterlassen hat. Da jedoch in unseren Tagen es Sitte geworden ist, den Sohn alles andere eher werden zu lassen als was die Väter gewesen, so wurden diese alten Sachen von den Epigonen nicht beachtet, geringgeschätzt und daher entweder verkauft oder eingeschmolzen, oder überhaupt als im Wege stehendes überflüssiges Gerümpel einfach cassiert.

Es ist daher der Zufall als ein „glücklicher" zu preisen, dass in neuerer Zeit es bei bemittelten Leuten Mode geworden ist, ihr Heim nach dem Vorbilde von Malerateliers mit Antiquitäten zu schmücken, weil er es ermöglicht, alte Zunftgeräthe nicht allein bei Trödlern und Sammlern, sondern auch im Besitze von sich sonst für Archäologie gar nicht weiter interessierenden Persönlichkeiten anzutreffen.

Nur ein ganz geringer Procentsatz der alten Zunftgeräthe ist,

wenn auch schon da nicht mehr vollständig, in den Besitz der Gemeinden und der Genossenschaften übergegangen, von welchen sie recht und schlecht eben aufbewahrt werden, ohne dass auf sie und ihre Erhaltung ein besonderer Wert gelegt werden möchte. Es wäre daher auf das lebhafteste zu wünschen und anzustreben, dass sich die Gemeinden, Genossenschaften und Private entschließen würden, all diese Objecte den mährischen Museen schenkweise oder unter Vorbehalt des Eigenthumsrechtes zur Aufbewahrung und Ausstellung zu überlassen.

Aber es sollten sich auch die verehrlichen Leitungen unserer heimischen Museen den Moment zur Erwerbung alter Kunst oder kunsthistorischer Objecte nicht entgehen lassen, wenn die Mode, solche Objecte zur Decoration von Wohnräumen zu verwenden — aus der Mode kommt, welcher Moment allem Anscheine nach nicht mehr ferne zu sein scheint.

Das Zunfttypar, als das kleinste und unscheinbarste, einst aber so bedeutungsvolle Zunftgeräth, da dessen Abdruck ja den Documenten der Zunft erst rechtlichen Wert verliehen hat, ist der Gefahr des „Verlorengehens“ natürlich am allermeisten ausgesetzt, hat aber vor den anderen größeren Geräthen das Eine voraus, dass das Zunftsiegel sich, selbst dann, wenn das Typar nicht mehr vorhanden ist, noch in den ziemlich zahlreichen Abdrücken erhalten kann und daher auch vielleicht noch am ehesten, wenn auch nicht mühelos, die meisten Zunftsiegel einer Stadt auch jetzt noch gesammelt werden können, was bei den anderen Zunftgeräthen leider kaum erzielbar, ja — man denke nur an die massenhaft eingeschmolzenen Zinnsachen — wohl für immer ausgeschlossen erscheint.

So sind denn auch die wenigsten der auf den beifolgenden 19 Tafeln abgebildeten Siegel von Typaren, sondern die meisten nur von Siegelabdrücken abgenommen, wodurch sich die häufige Unvollständigkeit der Zeichnung, z. B.: bei Fig. 20, 44, 148, 192, 217, 224, 238, 250, weil diese abgesehen davon, dass schon die Siegelstöcke selbst, z. B.: Fig. 108, 119, 146, 172, sehr abgenützt sind, von dem mehr oder minder vollständigen und deutlichen Abdrucke abhängig war, erklärt und entschuldigt werden möge.

Wie in ganz Mitteleuropa, so wurden zu Beginn unserer Zeitrechnung auch in Mähren alle Bedürfnisse einer Familie oder „Gilde“,

Wohnung, Nahrung und Kleidung ausschließlich von der Sippe selbst erzeugt, angefertigt und herbeigeschafft, so wie selbst noch in späterer Zeit die damals so ganz besonders wertvollen Waffen von den „Hörigen“, aber auch den Adeligen, den „Antrusten“ eigenhändig geschmiedet worden sind.

Wann die „Arbeitstheilung“ in den Gilden Eingang gefunden, ist natürlich nicht mehr eruierbar, gewiss ist aber, dass schon im I. Jahrhundert nach Christi sich bei den „Hörigen“ ein Drang nach Vereinigung von Berufsgenossen fühlbar gemacht hat, und soll einer alten Sage nach um 780 nach Christi bereits in der Umgebung von Altenburg bei Iglau ein Mann die Töpferei professionell betrieben haben, also der erste Handwerker Mährens gewesen sein.

Urkundlich werden in Mähren erst im XI. Jahrhundert „Professionisten“, „Binder, Grob-, Kupfer-, Waffenschmiede, Maurer, Zimmerleute, Wagner, Loh- und Weißgärber, Töpfer, Beckendreher“, ja sogar ein „Goldschmied“, namens „Kojata“, angeführt. Die Weberei, Schneiderei, Schusterei, Fleischerei, Müllerei, Bäckerei u. s. f. scheinen damals aber noch nicht professionsmäßig betrieben worden zu sein, weil Bekleidung und Nahrung noch lange im Hause von den flinken Weibern und den jagdfrohen Männern ohne Hilfe fremder Hände beschafft worden sind.

Wann aber diese „Gewerbetreibenden“ Handwerks*gilden* oder „*Gaffeln*“ bildeten, sich zu „*Innungen*“ vereinigten, zu „*Zechen*“ zusammentraten oder „*zünftig*“ geworden sind, wird wohl, und zwar schon deshalb kaum jemals festgestellt werden können, weil die „Zunftrollen“, „Ordnungen“, „Weisthümer“, „Gildenbriefe“, „Innungsartikel“, „Amtsrollen“, „Privilegien“ u. s. f., sowie Aufschreibungen überhaupt erst lange nachher eingeführt und üblich geworden sind, als schon Schützen-, Bürger-, Kaufmannsgilden, Stubengesellschaften, Literatenchöre, Kalandsbrüderschaften, Handwerkerinnungen, Bergmannszechen, wie die Bezeichnungen ursprünglich gelautet, später aber auch verwechselt wurden, also das *Zunftwesen als solches*, das zu seiner Zeit das gewesen, was unsere „Vereine“ heute sind, Vereinigungen gleichstrebender Menschen zu gleichem Zwecke und Ziele, sich allgemein Bahn gebrochen hatte, und bei den Handwerksleuten zu einer Entfaltung gelangte, dass es zu den glänzendsten Erscheinungen der Culturgeschichte gerechnet und als Grund und Eckstein des deutschen Städtewesens angesehen werden muss.

Der unverbürgten Sage nach sollen zwar die ersten Handwerkervereinigungen schon bei den Monumentalbauten in Athen, das wäre also um 1200 vor Christi, nach anderen bei dem salomonischen Tempelbau, also um 980 vor Christi, begründet worden sein und haben die römischen Handwerkervereinigungen bereits unter Numa Pompilius, also im VIII. Jahrhundert vor Christi, schriftliche Satzungen besessen, woraus hervorgeht, dass das Zunftwesen als solches viel älter ist, als das Christenthum. In den Landen des weiland „römischen Reiches deutscher Nation“, in welchem Zünfte und Zechen den Zenit ihres eigenartigen Wesens erreicht haben, dürften jedoch nach den ältesten bekannten Zünften:

der Fischer zu Worms 1106,
der Bäcker zu Speier 1111,
der Kürschner zu Quedlinburg 1134,
der Gewandschneider in Hamburg 1152,
der Tuchmacher in Würzburg 1157,
der Schuster in Magdeburg 1158,
der Schneider in Helmstädt 1244,
der Goldschmiede zu Augsburg 1276 u. s. w.

zu schließen, diese erst zu Ende des XI. oder im Anfange des XII. Jahrh. nach Christi zu suchen und soll die älteste schriftliche Satzung die Zunftrolle der Magdeburger Schuster 1158 gewesen sein, während andere Quellen angeben, dass die Handwerker von Halle die ersten schriftlichen Satzungen vom Erzbischof Wichmann im Jahre 1162 erhalten haben.

Bei uns in Mähren dürften Zünfte, Zechen und Innungen durch die unter Wenzel I. und Ottokar II. eingewanderten deutschen Werkleute (1229 werden Töpfer der „Marien Zelle“ in Kumrowitz, 1249 flandrische Tuchmacher in Iglau genannt), also erst im XIII. Jahrhundert bekannt und begründet worden sein, und haben sich denselben die im Lande mit bis dahin fast ausschließlich agrarischer Bevölkerung bereits sesshaften deutschen und slavischen Professionisten rasch und willig, voll und ganz angeschlossen, wenn sie auch durch vier Jahrhunderte lang national streng geschieden geblieben sind, da erst die Verordnung Leopolds I. vom 21. Jänner 1673 verfügte, dass: „bei Handwerken in Beförderung der Wandergesellen, ob es ein Böhm oder ein Deutscher sei, kein Unterschied und keine Separation geschehen soll, nachdem Böhmen, Mähren und Schlesien zu Deutschland gehören“.

Diese ersten mährischen Handwerkervereinigungen hatten natürlich keine schriftlichen, sondern nur traditionelle Satzungen, welche erst als diese die Confirmation der Stadtvertretungen, der Gutsherren oder der Staatsbehörden erhielten oder vom Kaiser verliehen wurden, niedergeschrieben worden sind.

Als älteste mit einem, in deutscher Sprache verfassten, Zunftrechte belehnte mährische Zunft wird von Rošicky (Dejiny a pamĕti řemeslnych cechů mĕsta Přerova) die Winzerinnung von Kremsier genannt, welche diese Zunftartikel anno 1266 von Bischof Bruno, Grafen von Schaumburg erhalten habe, und rangieren nach der in Brünn zugänglichen Literatur, Archivalien und Handschriften die mährischen Zünfte nach ihrer Gründung, Bestätigung oder dem Ansuchen um Confirmation, Constituierung, Separation und Bildung von Sammelzünften, Verneverungen etc. ihrem Alter nach etwa folgendermaßen:

1266 — Winzer — Kremsier.
1285 — Fleischer — Znaim.
1290 — Goldschmiede, Schwertfeger u. Gärtner — Olmütz.
1292 — ver. flandr. Kaufleute — Brünn.
1300 — Schützenbrüderschaft — Olmütz.
1301 — Walcher — Brünn.
1321 — Tuchmacher — Fulneck.
1349 — Tuchmacher — Iglau.
1360 — flandr. Tuchmacher — Iglau.
1361 — Bäcker — Iglau.
1361 — Messerschmiede — Brünn.
1363 — Fleischer — Olmütz.
1367 — Goldschmiede — Brünn.
1368 — Tuchmacher — Olmütz.
1379 — Bäcker u. Müller — Olmütz.
1385 — Lederer — Iglau.
1387 — Kupferschmiede u. Zinngießer — Brünn.
1387 — Fleischer — Iglau.
1392 — Schneider — Olmütz.
1393 — Schuster — Olmütz.
1400 — Gärtner — Olmütz.
1403 — Sammt- und Barchendmacher — Olmütz.
1406 — Seiler — Olmütz.
1407 — Tuchmacher — Olmütz.
1408 — Mälzer — Olmütz.
1413 — Bader, Binder und Bräuer — Olmütz.
1414 — Fleischer — G.-Bittesch.
1415 — Kürschner, Hutmacher u. Riemer — Olmütz.
1416 — Kaufleute — Olmütz.
1419 — Lebküchler — Olmütz.
1430 — Fischer — Olmütz.
1431 — Schneider — Prerau.
1435 — Schlosser, Sporer — Olmütz.
1437 — Messerschmiede — Olmütz.
1442 — Tuchmacher — Iglau.
1446 — Goldschmiede — Znaim.
1446 — Glaser — Brünn.
1466 — Köchermacher und Sattler — Olmütz.
1478 — Leineweber — Iglau.
1490 — Fleischer — Teltsch.
1498 — Leinweber — Olmütz.
1499 — Schützenbrüderschaft St. Sebastian — Iglau.

1501 — Literatenchor (Sänger) — Trebitsch.
1508 — Kürschner — Iglau.
1510 — Tuchmacher — M.-Trübau.
1511 — Fleischer — Prerau.
1512 — Hutmacher u. Müller — Iglau.
1515 — Binder — Iglau.
1518 — Töpfer — Iglau.
1521 — Tuchmacher — Prossnitz.
1526 — Schwertfeger — Olmütz.
1528 — Fleischer — Budwitz.
1528 — Binder — Iglau.
1530 — Schuster — Startsch.
1534 — Goldschmiede — Olmütz.
1536 — Schuster — Budwitz.
1536 — Schuster — G.-Meseritsch.
1536 — Schuster — W.-Meseritsch.
1538 — Schmiede und Wagner — Neustadtl.
1539 — Schneider — Öls.
1542 — Lohgerber — Trebitsch.
1542 — Schneider — Freiberg.
1543 — Schuster — Malenowitz.
1543 — Schuster — Prerau.
1544 — Kürschner — Prerau
1545 — Schneider, Schlosser, Wagner u. Binder — W.-Meseritsch.
1545 — vereinigte Schneider, Schlosser und Wagner — Sternberg.
1545 — Leinweber u. Zichner — Sternberg.
1545 — Schneider — Neustadtl.
1548 — Leinweber — Olmütz.
1548 — Bäcker — Auspitz.
1549 — Binder — Wischau.
1549 — Wagner, Grob- und Kleinbinder, Sieber, Reitermacher und Drechsler — Olmütz.
1550 — Schmiede — Iglau.
1551 — Schmiede — Holleschau.
1552 — Wagner — Saar.
1552 — Kürschner — Freiberg.
1553 — Schwertfeger — Olmütz.
1553 — Zimmerleute — Iglau.
1555 — Fleischer, Töpfer — Loschitz.
1555 — Schneider — G.-Meseritsch.
1556 — wehrhafte Schneider — Sternberg.
1556 — Fleischer — Saar.
1556 — Töpfer (const.) — Iglau.
1557 — Bruderschaft „Kleine Gemeinde“ — M.-Trübau.
1558 — Binder, Wagner und Tischler — Freiberg.
1559 — Tuchmacher — Prerau.
1559 — Weber — G.-Meseritsch.
1559 — Weber — W.-Meseritsch.
1560 — Gürtler — Olmütz.
1561 — Barbiere u. Tischler — Iglau.
1563 — Schneider — Teltsch.
1565 — Fleischer — Austerlitz.
1565 — Fleischer Brünn.
1567 — Schneider — Datschitz.
1567 — Bäcker — G.-Meseritsch.
1567 — Goldschmiede — Brünn.
1568 — Tuchmacher — Trebitsch.
1568 — Kürschner — Iglau.
1568 — Sammelzunft der Schneider, Binder, Wagner, Schlosser, Weber, Schuster, Schmiede, Müller und Schüsseldreher — Teltsch.
1570 — Tuchmacher — Boskowitz.
1571 — Meistersinger — Iglau.
1571 — Tuchmacher — W.-Meseritsch
1574 — Leinweber — Olmütz.
1577 — Tischler, Seiler, Drechsler und Färber — Prerau.
1578 — Kürschner — Teltsch.
1578 — Schwertfeger — Znaim.
1579 — Goldschmiede, Tischler u. Mälzer — Iglau.
1581 — Binder — Austerlitz.
1584 — Fleischer — Drahotusch und Weißkirchen.

1589 — Schmiede, Wagner, Tuchmacher und Kürschner — Tischnowitz.
1590 — Scharfschützen — Znaim.
1591 — Bienenzüchter — W.-Meseritsch.
1591 — Fleischer — Fulnek.
1592 — Schneider — Trebitsch.
1592 — Schneider — Neustadtl.
1592 — Tuchmacher — Datschitz.
1592 — Walker — Iglau.
1595 — Weber — Neustadtl.
1596 — Bäcker — Iglau.
1598 — Beutler — Iglau.

1605 — Kupferschmiede u. Handschuhmacher — Iglau.
1605 — Sammelzunft der Buchbinder, Drechsler, Gürtler, Kandler, Klämpner, Kupferschmiede, Lichtzieher, Nadler, Nagelschmiede, Plattner, Radschmiede, Riemer, Ringmacher, Schmiede, Schwarzfärber, Seifensieder, Seiler und Siebmacher — Iglau.
1605 — Handschuhmacher — Brünn.
1606 — Schuster — Kunstadt.
1607 — Fleischer u. Schneider — Saar.
1607 — Kürschner — Kamenitz.
1607 — Müller — Trebitsch.
1610 — Fleischer u. Kürschner — Wall.-Meseritsch und Krasna.
1610 — Fleischer — Budwitz.
1610 — Tischler — Austerlitz.
1610 — Tuchmacher — Öls.
1610 — Kürschner — G.-Meseritsch.
1610 — Fleischer u. Fischer — Wall.-Meseritsch.
1610 — Schützen — U.-Hradisch.
1612 — Schneider — M.-Kanitz.
1612 — Müller — Olmütz und Umgebung.
1615 — Fleischer — Zlabings.
1618 — Schuster — Žerawitz.
1618 — Goldschmiede — Iglau.
1620 — Töpfer — Kunstadt.
1625 — Binder — Nikolsburg.
1626 — Schneider — Nikolsburg.
1626 — Fleischer — Jarmeritz.
1628 — Schneider — Gaya.
1628 — Tuchmacher — Battelau.
1630 — Kürschner u. Schneider — Öls.
1630 — Tuchmacher — Malenowitz.
1635 — Schneider, Schlosser — Gaya.
1636 — Schuster — U.-Hradisch.
1637 — Schuster — Gaya.
1637 — Stricker und Kammsetzer — Iglau.
1639 — Schwertfeger und Schmiede — Loschitz.
1639 — Schneider — Brünn.
1642 — Schuster — Butschowitz.
1642 — Maler, Barbiere, Grobschmiede, Glaser, Messerschmiede, Zinngießer, Gürtler und Nagelschmiede — Nikolsburg.
1643 — Schuster, Schneider, Wagner — Frain.
1644 — Weber — Battelau.
1644 — Tuchscheerer — Iglau.
1645 — Maurer u. Steinmetzer — Brünn.
1646 — bürgerl. Schützengesellschaft — Brünn.
1647 — Töpfer — Zlabings.
1649 — Schuster — Napagedl.
1650 — Töpfer — Mohelno.
1650 — Seifensieder — Teltsch.
1650 — Hafner — Gr.-Bittesch.
1650 — Schuster — Battelau.
1651 — Zichner — Olmütz.
1651 — Seiler — Nikolsburg.
1651 — Leinweber — Saar.
1652 — Weber — Saar.
1653 — Seifensieder — Iglau.
1654 — Weißgärber — Iglau.
1655 — Schuster, Schneider, Schlosser u. a. — Holleschau.

1656 — Binder — Jaispitz.
1656 — Fleischer — Nikolsburg.
1656 — Tuchmacher — Pirnitz.
1657/8 — Binder, Fleischer, Hafner, Kürschner, Leinweber, Schlosser, Schneider, Wagner, Schmiede, Schuster und Färber — Kremsier.
1657 — Rauchfangkehrer — Brünn.
1657 — Schlosser — M.-Trübau.
1658 — Kürschner — M.-Kanitz.
1658 — Weber — Mrakotin.
1660 — Seifensieder — Brünn.
1661 — Tuchmacher — Iglau.
1662 — Maurer u. Steinmetzer — Iglau.
1662 — Müller — M.-Trübau, Türnau.
1663 — Taschner — Brünn.
1664 — Tuchknappenbruderschaft — Iglau.
1665 — Weber — Pirnitz.
1666 — Fleischer, Töpfer, Bäcker, Müller — Budwitz.
1666 — Fleischer — Datschitz.
1667 — Schmiede, Wagner — Zlabings.
1667 — Schneider — Křizanau.
1669 — „Verneverung" der Zünfte in den Städten: Brünn, Olmütz, Znaim, Iglau und M.-Neustadt.
1669 — Tuchmacher, Schmiede, Schlosser, Wagner, Binder, Weber, Zeugmacher, Tischler, Müller, Glaser, Bäcker, Zimmerleute, Maurer, Färber, Schneider, Kürschner, Schuster und Schneider — Lomnitz.
1671 — Bader, Wundärzte — Brünn, Znaim und Iglau.
1673 — Müller — Znaim.
1673 — Müller — Brünner Kreis.
1673 — Schmiede — Trebitsch.
1674 — brgl. Barbiere — Brünn.
1674 — Weber — Austerlitz.
1674 — Lederer — Iglau.
1675 — Schneider — Kamenitz.
1675 — Weber — Gaya.
1676 — Weber — Göding.
1676 — Schmiede — Dürnholz.
1676 — Schneider — Budwitz.
1676 — Maurer, Zimmerleute — Mähr.-Kanitz.
1676 — Schneider, Wagner — Göding.
1680 — Kupferschmiede — Olmütz.
1680 — Sattler — Nikolsburg.
1680 — Bäcker — Austerlitz.
1680 — Bäcker — Alt-Reusch.
1680 — Weber — Alt-Reusch.
1681 — Schuster — Austerlitz.
1681 — Tischler — Holleschau.
1682 — Saliterzunft — M.-Neustadt.
1683 — Schützenverein — Wischau.
1683 — Schneider, Tischler — Kunstadt.
1684 — Chirurgen — Iglau.
1684 — Weber, Schneider — Lissitz.
1684 — Barbiere — Iglau.
1685 — Tuchmacher — Zlabings.
1685 — Riemer — Olmütz.
1686 — Weber — Budwitz.
1686 — Handlungsbruderschaft — Brünn.
1688 — Fleischer — Napagedl.
1690 — Schneider — Joslowitz.
1691 — Seiler — Gr.-Bittesch.
1692 — Fleischer — Doubrawitz.
1692 — Kürschner — Göding.
1693 — Binder — Prerau.
1694 — Siebmacher Mährens suchen um Confirmierung ihrer Artikel an.
1694 — Schneider — Steinitz.
1694 — Tuchscheerer — Iglau.
1696 — Müller — Lomnitz.
1696 — Weber — Jarmeritz.
1696 — Schuster — Steinitz.
1696 — Kürschner — M.-Kromau.
1697 — Binder — Alt-Reusch.
1698 — Scharfschützen — Prossnitz.
1699 — Wagner, Schuster — Nikolsburg.

1700 — bürgerl. Schützengesellschaft — Müglitz.
1700 — Rauchfangkehrer — Brünn.
1704 — Malerbruderschaft St. Lucas — Brünn.
1707 — Seiler — Sternberg.
1709 — Steinmetze, Maurer — Olmütz.
1709 — Müller — Iglauer Kreis.
1709 — Schuster — Brünn.
1709 — Färber — Olmütz.
1709 — Hufschmiede, Schlosser, Büchsenmacher, Tischler, Wagner, Binder, Fleischer — Grumberg.
1709 — Schuster u. Schneider — Grumberg.
1710 — Bäcker M.-Schönberg.
1710 — Müller — Olmütz.
1711 — Lederer, Rothgerber — Olmütz.
1712 — Zimmermeister — Brünn.
1714 — Tuchscheerer — Iglau.
1714 — Büchsen- u. Urmacher — Znaim.
1714 — Leinweber — Bodenstadt.
1714 — Confirmation der Zünfte — Kremsier.
1714 — Leinweber u. Schuster — Hohenstadt.
1715 — Weißgerber u. Semischmacher — Brünn.
1716 — Bader u. Wundärzte — Znaim.
1716 — Weber — Zlabings.
1717 — Schuster, Schneider, Schmiede u. Fleischhacker — Schildberg.
1717 — Schuster — Znaim.
1717 — Bäcker — Znaim.
1717 — Weber — Littau.
1717 — Barett- und Sockenstricker — Brünn.
1717 — Bader u. Wundärzte — Brünner Kreis.
1717 — Schuster — Auspitz.
1718 — Müller — Znaimer Kreis.
1718 — Lederer — M.-Neustadt.
1718 — Töpfer — Littau.
1718 — Tuchscheerer — Neutitschein.
1718 — Steinmetz-, Maurer- und Zimmermeister — Ung.-Hradisch.
1718 — Posamentierer und Weber — Brünn.
1718 — Bader, Barbiere, Schuster — Nikolsburg.
1719 Hutmacher, Schneider u. Schuster, Leinweber, Wagner u. Binder, Bäcker — Eibenschitz.
1719 — Fleischer — Eibenschitz, Kromau u. Wolframitz.
1719 — Hufschmiede u. Wagner, Kürschner — Znaim.
1719 — Hafner — Wischau.
1719 — Tuchmacher, Schuhmacher, Huf- und Waffenschmiede, Kürschner, Stricker, Seiler — Olmütz.
1719 — Fleischer — Jamnitz.
1719 — Zimmerleute — Iglau.
1719 — Tuchmacher — Neutitschein.
1719 — Töpfer. Zeichner u. Leinweber M.-Neustadt.
1720 — Bildhauer — Brünn.
1720 — Klempner — Brünn.
1720 — Bader u. Wundärzte (Separat: Artikel) — Znaim.
1720 — Kleidermacher — Brünn.
1720 — Hutmacher — Nikolsburg.
1720 — Schuster, Schneider, Barett- u. Strumpfwirker — M.-Neustadt.
1720 — Bäcker — Olmütz.
1721 — Maurer — Iglau.
1721 — Fleischer — M.-Neustadt.
1721 — Viehhirten des Znaimer Kreises.
1722 — Sammelzunft von 9 Zechen — Brünn.
1722 — Zimmermeister — Olmütz.
1722 — Kürschner — Kromau, Eibenschitz u. Wolframitz.

1722 — Barett- und Sockenstricker — Eibenschitz.
1722 — Bäcker — Nikolsburg.
1722 — Maler — Olmütz.
1722 — Buchbinder — Brünn.
1722 — Tuchhändler — Olmütz.
1723 — Binder — Znaim.
1723 — Leinweber — Brünn.
1725 — Handlungsbrudersch.— Olmütz.
1725 — Schützengesellschaft — Nikolsburg.
1726 — bürgerl. Mätzerschaft — Iglau.
1726 — Steinmetz- u. Maurergesellen — Iglau.
1728 — Tischler und Orgelbauer — Brünn.
1728 — Sattler — Brünn.
1728 — Schneider — Olmütz.
1729 — Schmiede, Schlosser, Wagner, Schuster, Bäcker, Tuchmacher, Kürschner, Schneider, Fleischer — Leipnik.
1729 — Seifensieder, Nadler — Olmütz.
1729 — Schuster, Weber — Ung.-Hradisch.
1729 — Hufschmiede — Brünn.
1730 — Riemer — Brünn.
1730 — Rauchfangkehrer — Olmütz.
1731 — Fleischer — Malenowitz.
1732 — Bader u. Wundärzte (separ.) Iglau.
1732 — Fleischhacker — Goldenstein u. Altstadt.
1732 — Weinbauer — Auspitz.
1732 — Perückenmacher — Brünn.
1732 — Fleischhauer, Schuhmacher — Bärn.
1732 — Perückenmacher — Olmütz.
1732 — Maurer, Steinmetze — Teltsch.
1734 — Müller — Prerauer Kreis.
1736 — Schuster u. Bäcker — Goldenstein u. Altstadt.
1736 — Schlosser — Brünn.
1736 — Schneider, Kürschner — Groß-Seelowitz.
1736 — Weber — Zwittau.
1736 — Unierte Zunft der: Tuchmacher, Fleischer, Schneider, Schuster, Büchsenmacher, Wagner, Schmiede, Schlosser, Weber, Bäcker, Tischler, Binder, Stricker, Töpfer, Seiler, Kürschner, Bader, Weißgerber, Maurer, Tuchscheerer, Lebzelter, Färber, Riemer, Glaser, Drechsler, Sattler, Hutmacher, Rauchfangkehrer und Seifensieder mit 145 Meistern und 80 Gesellen — Sternberg.
1738 — Mälzer u. Brauer — Mähr.-Neustadt.
1738 — Sattler — Brünn.
1738 — Tuchscheerer — Fulnek.
1740 — Bäcker — Brünn.
1743 — Kupferschmiede — Brünn.
1745 — Hutmacher — Brünn.
1746 — Handschuhmacher — Brünn.
1747 — Posamentierer und Knopfmacher — Olmütz.
1747 — Müller — Tobitschau.
1747 — Leinweber — Mistek.
1748 — Seifensieder — Brünn.
1748 — Handlungsgewerbe — Znaim.
1750 — Seifensieder (separat) — Boskowitz, Gewitsch u. Černahora.
1752 — Weber, Töpfer, Schneider und die Sammelzunft der Schlosser, Schmiede und Wagner — Napagedl.
1753 — Maler, Bildhauer, Perückenmacher — Olmütz.
1767 — Scharfschützengilde — Zwittau.
1774 — Kürschner — Napagedl.
1775 — Zinngießer (spec. Artikel) — Brünn.
1793 — Landkutscher, Lehnrössler und Fiaker — Brünn.

So geringen Anspruch dieser $4^1/_2$ Jahrhunderte umfassende Versuch einer Zusammenstellung der Mährischen Zechen und Zünfte auf Vollständigkeit und Verlässlichkeit (es sei nur auf die mindesten befremdende Angabe hingewiesen, dass bereits anno dom. 1378 eine „Müller!?“-Zunft in Olmütz bestanden habe) erheben kann noch will, so dürfte derselbe doch immerhin genügen, um ein halbwegs generelles Bild der Bildung der mährischen Zünfte im XIII., dem allmäligen Anwachsen der Zahl derselben im XIV. und XV., der vollen Entfaltung im XVI. und XVII. Jahrhunderte und der Bewegungen und Verschiebungen derselben, der Vereinigung verschiedener Berufsarten zu einer gemeinsamen Sammelzunft, der Specialisierung und Trennung selbst sehr nahe verwandter Handwerke zu Einzelzünften u. s. f. im XVIII. Jahrhundert zu bieten und zu mancherlei ergänzenden Vergleichen mit den vorgeführten Zunft-Siegeln in zunfthistorischer Richtung, — welche hier weil von dem eigentlichen Thema doch zu weit abführend nicht weiter verfolgt werden kann, — anzuregen, denn so viel steht zweifellos fest, dass die Jahreszahlen auf den mährischen Zunftsiegeln immer das Jahr der Constituierung, Separation Verneverung etc., niemals aber, — wie dies anderswo angeblich der Fall sein soll, — das Jahr der Anschaffung des Zunftsiegels, das freilich häufig ein und dasselbe sein dürfte, bedeuten.

Bei einem selbst nur oberflächlichen Vergleiche obiger Zusammenstellung der Zünfte mit den vorgeführten Abbildungen von Zunftsiegeln fällt es sofort auf, dass die mit Jahreszahlen versehenen Zunftsiegel, von denen jenes der Schuster in Mähr.-Neustadt, Fig. 101, vom Jahre 1520 das älteste ist, nur bis in das XVI. Jahrhundert reichen. Hieraus ist zu schließen, dass das Daticren der Zunftsiegel in Mähren erst in diesem Jahrhunderte üblich geworden ist, denn wenn auch, wie bereits bemerkt, schriftliche Urkunden erst eingeführt worden sind und mit diesen erst das Bedürfnis nach Zunftsiegeln sich ergeben hat, als bereits lange Zeit Zünfte mit traditionellen Satzungen bestanden haben, so darf doch nicht außeracht gelassen werden, dass, da ja der Gebrauch von Siegeln als Beglaubigungs- und Bekräftigungsmittel schon im Jahre 909, also zur Zeit, als es nur wenige des Lesens und Schreibens Kundige gegeben hat, bekannt und angewendet worden ist, es durchaus nicht von vornherein ausgeschlossen sein kann, dass auch

die Zünfte das Siegel etwa schon im XV. und selbst XIV. Jahrhundert gekannt und angewendet haben konnten[1], wie ja auch thatsächlich manche undatierte Siegel, namentlich jene mit gothischer Minuskelschrift, z. B. Fig. 1, 2, 3, 7, 29, 31, ihrer Form und ihrem Stile nach unzweifelhaft ein höheres Alter als das XVI. Jahrhundert erkennen lassen.

Von vornherein und unbedingt von dieser Annahme ausgeschlossen sind selbstverständlich Zunftsiegel der sogenannten „unehrlichen“ Gewerbe, weil die Trompeter, Pfeifer, Zinkenisten, Pauker, Schäfer und Müller (sic!) erst durch die Reichsprivilegienordnungen von 1548 und 1577, die Schäfler in Mähren speciell, von Karl VI. am 12. August 1717, Abdecker, Hundeschläger, Schafmeister, Büttel mit der Verordnung vom 29. December 1729, Gassenkehrer, Feldhüter, Todtengräber, Thürmer Gefangenwärter, Häscher etc. erst vom Reichstage 1731, als ehrlich erklärt und zur Zunftbildung zugelassen worden sind, und es in Mähren überhaupt bis etwa 1607, und zwar aus dem Grunde kein Müllergewerbe, geschweige denn eine Müllerzunft gegeben haben dürfte, als die mährischen Mühlen bis zu dieser Zeit fast ausschließlich Eigenthum von Klöstern und Stiften gewesen oder sich im grundherrschaftlichen Besitz befunden haben.

Ein wesentlicher Grund, weshalb verhältnismäßig so selten Zunftsiegel aus früheren als dem XVI. Jahrhundert vorfindig sind, ist jedoch der, dass die Entwickelung der Zünfte nichts weniger als ruhig, gleichmäßig, glatt und ungestört vor sich gegangen ist.

Schon 1219, also zur Zeit, wo bei uns in Mähren aller Wahrscheinlichkeit nach noch gar keine Zünfte bestanden haben, verbietet Friedrich II. die „Gilden und Innungen der Handwerker“; 1352 erfolgt die Auflösung aller Zünfte von Brünn durch Markgrafen Johann, deren Neubildung von der Zustimmung des Stadtrathes abhängig gemacht wurde, wodurch die Zünfte unter die Macht der „Geschlechter“ gebeugt wurden, welches Joch sie anfangs des XVI. Jahrhunderts, aber vergeblich, abzuschütteln versuchten, und nicht so glücklich waren, wie die Zünfte von Cöln (welche in den Aufständen 1370 und 1396 über die Patricier siegten und dieselben vertrieben), sondern im XVII. Jahrhundert vollständig der Botmäßigkeit der Geschlechter und der Stände verfallen sind.

[1] In dem Artikel C. Nyrops: „Danske Haandvärkerlavs Segl“ der „Tidsskrift for Kunstindustri“ 1897 ist ein 1356 datiertes Siegel der Rothgießer von „Kjobenhavn“ abgebildet.

Es ist daher auch gar nicht zu verwundern, dass im Jahre 1524 über königlichen Befehl alle mährischen Zunftsiegel an die Stadträthe abgeliefert werden mussten, und dass, nachdem im Jahre 1669 die sogenannte „Verneverung“ der Zünfte erfolgt ist, am 17. Mai 1699 sogar in einem kaiserlichen Rescripte die Frage aufgeworfen werden konnte, ob die Zünfte nicht ganz und gar aufzuheben wären. Dies geschah zwar auf Abrathen der böhmischen Statthalterei dto. 11. August 1699 nicht, es wurde aber 9 Jahre später, mit Rescript vom 1. October 1708 die Verleihung von Zunftartikeln und Privilegien als ausschließlich landesfürstliches Recht proclamiert und alle alten Zunfturkunden abgefordert. Am 16. November 1731 erschien das „Gewerbepatent“ Karls VI., nach welchem unter anderem den Gesellenbruderschaften das Führen des Zunftsiegels untersagt worden ist. Im Jahre 1739 wurden endlich General-Zunftartikel erlassen, nach welchen Zünfte nur in Städten und Marktflecken errichtet werden durften, wodurch wieder eine Zahl von Dorf- oder Landzünften sammt ihrem Inventar verschwanden, und noch am Ausgange der Zunftzeit, als sie bereits den Todeskeim in sich getragen, mit Hofdecret vom 2. Mai 1805 die Bildung von „Reihenzünften“ gestattet.

Diese kurzen historischen Daten machen es wohl auch zur Genüge erklärlich, warum in obiger Zusammenstellung z. B. Goldschmiede in Brünn 1367 und 1567, Rauchfangkehrer 1657 und 1700, Zinngießer 1387 und 1775 vorkommen, dass z. B. im Archive der k. k. Statthalterei in Brünn 3 Original-Innungsartikel der Olmützer Leinenweber aus den Jahren 1498, 1548 und 1574 erliegen, und wieso es kommen kann, dass z. B. das Siegel der im Jahre 1300 errichteten Schützenbruderschaft in Olmütz, Fig. 30, die Jahreszahl 1606 trägt, dass 2 Siegel der Brünner Tuchmacher Fig. 3 und 5 aus ersichtlich verschiedenen Zeiten und 2 Siegel der Tuchmacher von Trebitsch existieren, von denen eines, Fig. 198, von 1547 und das andere, Fig. 199, von 1615 datiert ist, ein Siegel der Sammelzunft von 6 Gewerben in Neustadtl das Jahr 1621, Fig. 162, und ein anderes von 5 Gewerben das Jahr 1819, Fig. 163, eines der unierten Zunft von 3 Gewerben, Fig. 181, die Jahreszahl 1729, und ein anderes von 5 Gewerben, Fig. 182, die Jahreszahl 1688 aufweisen etc.

Auch ist es nur natürlich, dass infolge der wiederholten Ab-

lieferungen der Zunftsiegel wohl sehr viele alte Siegeltypare cassiert wurden, verloren giengen, umgestochen, gegen neue umgetauscht oder mit der Jahreszahl der Neugründung versehen wurden, aus welch letzterem Grunde die Jahreszahlen auf Zunftsiegeln bezüglich der ersten und ursprünglichen Constituierung einer Zunft nicht unter allen Umständen als maßgebend und zutreffend angesehen werden können und es daher geboten ist, in dieser Beziehung Jahreszahlen, und insbesondere solchen, welche nicht in die Umschrift mit einbezogen sind, sondern frei im Siegelraume, wie bei Fig. 4, 8, 12, 15, 20, 27, 38, 48, 49, 66, 80 etc. oder im Wappen in Fig. 33, 43, 55, 133, 183, 204, 206 stehen, mit Vorsicht zu begegnen.

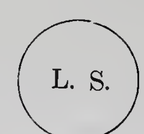
Wenn man endlich noch bedenkt, dass überdies gerade in der Zunftzeit, im XVII. Jahrhundert der dreißigjährige, im XVIII. Jahrhundert der siebenjährige und im XIX. Jahrhundert die Befreiungskriege über unser Vaterland hinweggebraust sind, so ist es schier zu verwundern, dass trotz alledem und alledem sich überhaupt noch irgend welche alte Zunftsiegel erhalten haben.

Es ist bekannt, dass ursprünglich zu den Siegeln Metall (bei kaiserlichen und fürstlichen „Bullen“ Gold, kirchlichen Blei) verwendet wurde, bis im XII. Jahrhundert das ungefärbte, und seit 1300 das verschieden gefärbte Wachs zum Abdrücken der Typare in Anwendung kam. Vom XV. bis XVIII. Jahrhundert war allen Sieglern, also auch Zünften, welche nicht ein separates Privilegium besaßen, nur das grüne Wachs gestattet und das rothe Wachs den Behörden vorbehalten.

Es ist somit das in einer Holzkapsel an roth-gelber Schnur hängende, im Archive des Augustinerstiftes in Altbrünn verwahrte Zunftsiegel des vom 12. October 1661 ausgestellten Lehrbriefes Adam Scharffs, Fig. 16, des Umstandes wegen, dass bei demselben hellrothes Wachs zur Anwendung gelangt ist, bemerkenswert.

Wie alle Siegel, so wurden auch die Zunftsiegel bis in das XII. Jahrhundert auf die betreffenden Urkunden in Wachs aufgedrückt, später an verschiedenfärbigen Schnüren oder Pergamentstreifen in gedrechselten Bein-, seit dem XVII. Jahrhundert Holzkapseln, den Documenten angehängt. Als zu Ende des XVI. Jahrhunderts das Siegellack und die Oblaten aufgekommen sind, haben sich auch die Zünfte derselben

bedient und die Siegel wiederum direct auf die Urkunden aufgedrückt. In späterer Zeit wurden zuweilen die Siegel nicht in Siegellack oder Oblaten eingedrückt, sondern eingeschwärzt und so auf das Papier aufgedrückt, was natürlich, wie Figur 147 und 253 zeigt, nur undeutliche Abdrücke geben konnte, bis zu diesem Zwecke eigene Stempel, bei denen Bild und Schrift nicht vertieft, sondern erhöht war, die sogenannten Stampiglien, Fig. 6, 67, 243 zeigen Abdrücke derselben, hergestellt worden sind. Bei gedruckten Zunfturkunden des XVIII. Jahrhunderts entfiel endlich die Anwendung des Siegels vollständig, und wurde nur der Ort des Siegels mit dem bekannten

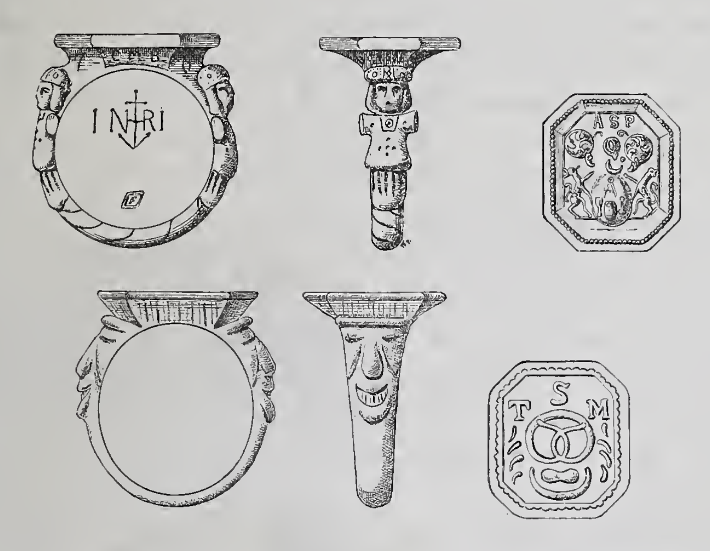
= „Loco Sigilli“ angedeutet.

Zunftsiegel hat es in ein und derselben Zunft nicht immer nur eines, sondern zuweilen zwei, Fig. 55 u. 56, 81 u. 84, 118 u. 121, 179 u. 180, 204 u. 206, ja sogar drei, das kleine, mittlere und große, Fig. 23, 24, 25 und 93, 94, 95 gegeben, die zu verschiedenen Zwecken, je nach deren Wichtigkeit, in Verwendung genommen worden sind. Dies ist aber nicht immer und verlässlich nachweisbar, z. B. Fig. 159 u. 160; 166 u. 169 etc., weil hier der Umstand in Betracht gezogen werden muss, dass, wenn das alte Typar, namentlich, wenn selbes ein silbernes war, durch den Gebrauch so abgenützt worden sein konnte, dass die Anschaffung eines zweiten nothwendig geworden ist.

Die Zunfttypare wurden stets sorgfältig in den Zunftladen oder Truhen versperrt gehalten, um sie vor unbefugtem Gebrauch oder Fälschung, auf welche im Mittelalter die Todesstrafe des Siedens in einem Kessel gesetzt gewesen, zu bewahren, und bestand diesbezüglich sogar eine eigene Verordnung Karls VI. vom Jahre 1780, Art. LVI. Auch durften bei manchen Zünften, so z. B. der Schneiderzunft in Tobitschau, laut Innungsartikel 34 die Zunftsiegel nur in Anwesenheit der ganzen Zunft in Verwendung genommen werden.

Die Herstellung von Siegelstöcken, durch Gravieren oder Einritzen und Ausheben der vertieften Stellen mittelst Stichel und Messer in Verbindung mit der Anwendung von Stempeln zum Einschlagen von Ornamenten, Buchstaben und Ziffern war in der ersten Zeit nur den Goldschmieden vorbehalten, bis sich später eigene „Petschierstecher“ (in Iglau wird 1726 ein solcher erwähnt) mit der Anfertigung

von Siegelstöcken speciell beschäftigten und sind in dieser Beziehung drei behördliche Verfügungen interessant: 1. Das von dem Brünner Stadtrathe am 13. Mai 1387 an die Goldschmiede erlassene Verbot, irgendein Siegel zu stechen, es erfolge denn die Bestellung im Beisein zweier Schöffen Brünns. 2. Die höchste Entschließung vom 23. März 1771, nach welcher den Juden in Mähren das Petschierstechen auf das strengste untersagt wurde, und 3. das Hofkanzleidecret vom 2. November 1817, Nr. 19667, welches allen „Gravenren“ und „Petschierstechern“ bei persönlicher Verantwortung zur strengsten Pflicht macht, kein ämtliches Siegel ohne schriftlichen Auftrag des Vorstehers des Amtes, für welches es gehört, zu stechen und auszufolgen.

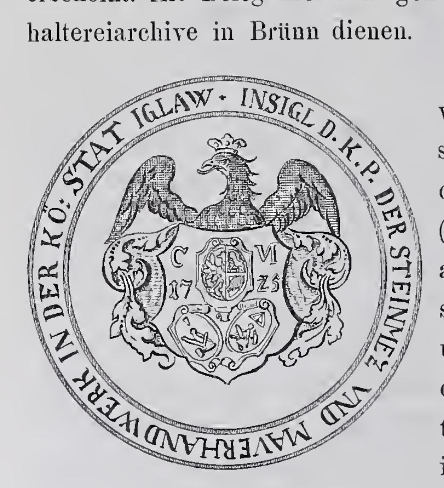
Die Siegelstempel, Stöcke, Petschafte oder Typare selbst, waren aus hartem Holz, Stein (Speckstein) oder Metall (Eisen, Messing, Silber) angefertigt und hatten als Handhabe entweder einen Stiel oder Knauf aus Holz, Metall oder Horn ohne besondere Verzierung oder, namentlich die silbernen, einen umlegbaren Bügel, der manchesmal ornamental verziert war. Zuweilen trug endlich der Erz- und Obermeister das kleine Siegel der Zunft in der Form eines Siegelringes beständig bei sich. Ein Exemplar eines solchen silbernen Siegelringes der Brünner Böttcher aus dem Jahre 1768 von obenstehender Form befindet sich im Besitze des mährischen Gewerbemuseums und ein anderer, unterstehend abgebildeter eiserner Ring in den Sammlungen des Franzensmuseums, welcher

in der letzten Zeit, in welcher er getragen worden ist, offenbar nicht mehr zum Siegeln verwendet worden, da er mit Goldfarbe angestrichen ist, durch welche die vertieften Stellen ausgefüllt sind.

Silberne Zunfttypare kommen ziemlich häufig vor, weil man durch den Wert des Edelmetalles der Bedeutung des Objectes gerne Rechnung getragen hat, was umso leichter geschehen konnte, als ja die Anschaffungskosten nicht unerschwinglich gewesen sind. So hat z. B. das silberne Typar der Fleischerzeche von Preran im Jahre 1533 4 Groschen, also circa 1 fl. 36 kr. gekostet.

Die Siegelplatte der mährischen Zunfttypare ist in der Regel kreisförmig, zuweilen elliptisch, Fig. 19, 25, 26, 28, 42, 54, 69, 70 etc., ausnahmsweise manchesmal eiförmig oder spitzoval, Fig. 113, oder achteckig wie Fig. 227 und variiert die Größe derselben von 62 *mm*, Fig. 234, bis zu 19 *mm* Durchmesser, Fig. 47.

Eine Tingierung ist auf den Abdrücken der mährischen Zunftsiegel, sei es nun in der bei in Stein ausgeführten Wappen üblichen Weise durch erhabene und vertiefte Flächen, Fig. 44, 54, 72, 92, oder durch in der Heraldik gebräuchliche Art der Schraffierungen und Punktierung, Fig. 12, 41, 50, 51, 81, 83, 84, 134 etc., nur verhältnismäßig selten angedeutet, wiewohl diese Tingierung immer bei der Verleihung oder Bestätigung des Zunftsiegels ausdrücklich erwähnt erscheint. Als Beleg hiefür mögen einige Beispiele aus dem k. k. Statthaltereiarchive in Brünn dienen.

a) Nebenstehende Fig. zeigt den vorgelegten Entwurf, heraldisch gesprochen „Aufriss“, des Zunftwappens der Steinmetzer und Maurer in Iglau (Fasc. J., Nr. 99) in $1/4$ Originalgröße, auf welchem Aufrisse die Kreise um die schwarze Umschrift roth, der Adler und die ornamentalen Verzierungen und der Contour des großen Schildes schwarz tuschiert sind. Das große Schildfeld ist weiß, der mittlere einmal gespaltene Schild zeigt rechts den halben roth-weiß geschachten mährischen Adler auf blauem Feld, links das halbe Stadtwappen von Iglau in Silber und

Roth, während die Embleme in den zwei unteren Schilden in ihren natürlichen Farben gemalt sind.

b) Auf dem, dem „Innungsartikel oder Zechordnungsprojecte“ für das Hauptmittel der bürgerlichen Buchbinder in Olmütz (Fasc. O, Nr. 112) zuliegenden, in Miniaturmanier ausgeführten Entwurfe des Siegels in $^1/_2$ natürlicher Größe ist Umschrift und Umrandung schwarz, Presse mit roth gebundenem Buche mit Goldschnitt in natürlicher Farbe; die Engel incarnadin mit rothen Schamtüchern, Krone gold mit rother Kappe und Infulae, Titel und Initiale gold, der den Hintergrund bildende Himmel nebst Wolken von Azurblau über weiß bis rosenroth übergehend. Das Ganze steht vor einer (in der Zeichnung weggelassenen) Architektur in dunkelrothem Marmor mit 7 *cm* breiten und 8·5 *cm* hohen Goldrändchen.

c) Nebenstehende Figur zeigt in $^1/_2$ Originalgröße das in der collationierten Abschrift des Zunftbriefes des Hauptmittels der Chirurgen und Barbiere von Olmütz dto. 29. December 1721 (Fasc. O, Nr. 85) eingeklebte, in einer flachen Landschaft mit blauem Himmel mit rechteckigem Goldrande von 14·7 zu 17·00 *cm* stehende Siegel und lautet der die Verleihung dieses Siegels betreffende „Artikulus vigesimus Tertius“:

„Solle daß in der Königlichen Stadt Ollmütz auch Beide ollmützer Crays des goldenstein und Triebauer, dann Prerau und Freydenthaler Viertels mit Kayserlichen Innungs-Statut- und Privilegien aufrichtende Haubt-Mittel der Chyrorgorum und Barbierer sich des Vralt hergebrachten Signets und Wappens, wie solches in der Mitten dieses Diplomatis mit Farben entworfen und exprimiret ist, noch ferners gebrauchen

und solches noch förders hin beständig führen, als nemblich einen etwas oblänglich-Vnten rundt formirt in die Läng und quer abgetheilten schildt in dessen „Vntern“ (rothen) „Farbenfeldung drey arztney Pixen“, (gelb) „jede mit einen Zetl, in der oberen“ (blauen) „fordern Feldung aber der heyl. Cosmas undt in der hintern der heilige Damianus in Purpurfarber Romanischen Kleydung mit einem Roth oder Rubinfarben Biret und von der gleichen farb Vmbgebenem Doctor Mantel, Jeder in der einen handt eine arzney-Pixen, in der andern aber einen grünen Palm-Zweig haltendt, und Umb den Schildt ein Drach, oder lindwurmb in seiner natürlichen gestalt“ (auf braunem Hintergrunde, hechtgrau mit rothen Schuppen, Aug und Zunge und orangerothen Flügelstumpfen) „dann oben herumb in dem Circulo“ (in Silber mit karminrothen Endungen) „die (goldene) „Vmbschrift: Sigill des Barbieren Haubt Mittels in Ollmütz 1721 vorgestellt wird“.

d) Und diese Figur zeigt endlich, ebenfalls in halber Naturgröße, das in der collationierten Abschrift (Fasc. O, Nr. 82) der Confirmationsurkunde der Privilegien und Separationsurkunde der Bader und Wundärzte des Olmützer Kreises dto Wien 2. Mai 1723 gemalte Sigill, wie selbes in dem „Articulus Sextus“ des Näheren beschrieben erscheint:

„ . . . . Über dieß ist auß besonderer Gnade, erwehnten Badern undt Wundtärtzten folgendes Wappen in Form einer Sigilli sich zugebrauchen gnädigst erlaubt worden, nemlich einen in der mitte über zwerch in zwey gleiche Theil abgetheilten Schildt deren der untere roth- oder Rubin-, der obere Blau- oder Lasurfarb in welchen Formen auf der rechten seiten kreitzweiß über einander aufgeriecht zween grine Quasten, hinten auf der linken seiten Ein gekrönter Pappagey in seinen eigenen natürlichen Farben“ (grün und roth), „welcher in seinem Schnabel einen goldenen mit einem Saphier Versetzten Ring halt, im unteren rothen Theil zween Weiß- oder Silberfarbe Kugelzieher kreitzweiß nach der Schrembs unter einander gelegt, in solcher Gestalt,

daß beide handthaben unten deß Schildts Ecken beriren, und beede spitzen oder örther sich gegen die oberen Ecken wenden, zwischen den kreitzweiß gelegten Kugelziehern erscheinen ferner zur rechten alß auch zur linken jederseits außerwerths nahend am orth des Schildts ein halb zugethanes Scheermesser auffgericht, daß eine orth des Kugelziehers handhab beriret, und dass andere orth die spitzen, in Mitte durch diese kreitzweiß gelegten Kugelzieher stehet mit der handhabe unter sich in grundt und spitzen deß schildts eine mit den spitzen über sich Verborgene weiß oder Silberfarbe Schär, ob dem Schildt erscheinet ein freyer wohlgeformiert zum streit zugethaner helm; undt ob diesem abermahls der Vorhin beschriebene Pappagey, auß dem Schildt aber ziehen sich zween roth und weiß geschwungene Flor- oder Würmbinden in gestalt einer fliegenden helmdecken über den Pappagey den helm hinzu, alß dann auf beeden seiten eben solche zween roth und weiß gewundene Flor, undt Würmbinden abhangen, welche sich unten zum Schildt hinzu hangen mit der umschrift: Sigill deren Badern und Wundtärtzten im ollmützer Kreyß Anno 1723 Allermaßen dann solches Wappen in Forma eines Sigills hier in der Mitte dieses Diplomatis gemahlet undt mit Farben eigentlich entworffen".

In dem Privilegium Ferdinands, Wien 27. Juli 1628, ist der congruenten Beschreibung desselben Sigills noch hinzugefügt:

„. . . . . welches Wappen undt gemerck Sie in Ihren Fahnen, Paniren zu Ernst undt Schimpff auch in Ihren Brief, Siegeln, Pettschafften, Kundtschafften Kleinodien, Verzeichnungen undt anderen Ihrer Nothdurfften redlichen handeln undt Wandeln frey Vor männiglich brauchen, tragen undt führen mägen . . . . "

Dieses Wappen, dessen Hintergrund in Kupferbronze gehalten ist, steht auf einem Rasen in einem grün und weiß gestreiften offenen Zelt, in rechteckiger Umrahmung mit Goldrand von 15·8 auf 17·8 *cm*, welches decorative Beiwerk, sammt dem Zelte, welches hier keineswegs als „Wappenzelt" im heraldischen Sinne angesehen werden kann, in der Zeichnung weggelassen wurde.

Wiewohl demnach, wie wir gesehen, die Zunftsiegel in Form und Farbe umständlich, in Wort und Bild genau fixiert, bewilligt oder verliehen worden sind, so wurden diese, — und dadurch unterscheiden sie sich ganz wesentlich von Adelswappen und Siegeln, — nicht allein

nieht immer strenge eingehalten, sondern sogar, namentlieh zur Zeit, als Sinn und Verständnis für die Heraldik gesehwunden war, ganz eigenmäehtig abgeändert. Ein eelatantes Beispiel bietet in dieser Beziehung die in der Handsehriftensammlung des „Vereines für Gesehiehte Mährens und Sehlesiens“ (H 24, N 144) befindliche eollationierte Absehrift der von Karl VI am 27. Mai 1720 ausgestellte Separationsurkunde der Bader und Wundärzte in Znaim. Diese Urkunde enthält den in Form und Farbe fast identisehen Aufriss des Wappens gemalt, wie jener der Bader und Wundärzte des Iglauer Kreises oben besehrieben worden ist, nur dass hier statt der Quasten, zwei Blätter vorkommen und das Zelt fehlt. In der unteren Eeke der Malerei des verliehenen Siegels ist aber in Siegellaek ein neues Siegel abgedrückt, Fig. 122, mit dem eigenhändigen Vermerk: „Im Jahre 1824 ließ der gefertigte ein neues Siegel steehen, wegen der zu starken undeutliehkeit des alten, worinnen er nunmehro im unteren Felde die Seheermesser ete. wegließ und dafür den Sehlangenstab des Aeseulap, als naeh seiner Einsieht passender, maehen ließ. Das ganze Stöekl kostete 5 fl. C. M. gegen Aufgabe des alten“

Franz Rümmrer (m. p.)
Vorsteher des Grämiums.“

In der Regel zeigt jedes Zunftsiegel ein Bild, das „Signum“ und eine „Umsehrift“ oder „Legende.“ Doeh kommen auch Ausnahmen von dieser Regel vor, und zwar erseheint zuweilen das Signum ohne Legende, Fig. 47, 92, 94, 113, 173, 186, 233, oder die Legende ohne Signum. Letztere wohl nur gegen Ausgang der Zunftzeit in unserem Jahrhunderte.

Die zünftigen Siegelbilder beziehen sieh entweder: 1. Auf jene Heiligen, welche von der betreffenden Zunft oder Innung als Zunftpatrone verehrt wurden und denen von der Zunft entweder ein eigener Zunftaltar in der Kirehe, wodureh sieh die oft so ungemein zahlreiehen Altäre unserer katholisehen Kirehen erklären, oder wohl gar eine eigene Kapelle erriehtet worden ist. Wiewohl nun diese Art Siegelbilder auf den abgebildeten mährisehen Zunftsiegeln nieht besonders häufig vorkommen, und wenn sie vorkommen, nieht selten nieht den Zunftpatron, sondern einen anderen Heiligen darstellen, so mögen dieselben hier dennoeh besproehen werden, da ja die vorgeführten Siegel in ihrer

Unvollständigkeit in dieser Beziehung nicht als maßgebend angesehen werden können und die Varianten nicht ganz uninteressant sind.

Zunftpatrone waren also:

Bei den Bäckern: Die heil. Elisabeth, † 19. November 1231 (also schon zur Zunftzeit), welcher sich die Brote, die sie Armen zutrug, in Rosen verwandelten, Albertus Bischof von Arras, (in Frankreich auch) St. Honoratus Bischof von Amiens, Donatus Ludovicus etc.

Das Siegel der Weißbäcker, Fig. 127, zeigt jedoch die Mutter-Gottes auf der Mondsichel stehend, als Virgo purissima.

Bei den Bindern: Der heil. Georg, welcher von Diocletian in einem mit Messern besetzten Fasse gemartert worden ist.

Bei den Beutlern: Der heil. Otto.

Bei den Bergleuten: Die heiligen: Prokop, Barbara und der Schutzengel.

Bei den Chirurgen: Die heil. Heilkünstler Cosmas und Damian aus Arabien, welche unter Diocletian anno 303 enthauptet wurden; siehe Seite 265 und Fig. 72.

Bei Färbern: Simon der Märtyrer, welcher als Purpurfärberssohn das Gewerbe selbst ausgeübt hat.

Bei den Fleischhauern: Der Schutzpatron aller Thiere, Antonius von Padua, und St. Lucas.

Bei den Gärtnern: Die heil. Jungfrau Dorothea, wohl in Bezug auf das Wunder, dass ein Engel dem Heiden Theophiles, welcher sie unmittelbar vor ihrer (304 erfolgten) Enthauptung höhnend ersucht, ihm doch aus dem Garten ihres göttlichen Bräutigams Rosen und Äpfel zu senden, kaum als das Haupt Dorotheas gefallen, drei Rosen und drei Äpfel überreicht hat.

Bei den Gerbern: St. Bartholomäus, welcher bei lebendem Leibe geschunden worden.

Bei den Glasern: Märtyrer Bischof Evergislus von Cöln, auch der heil. Frater Jakob Griesinger aus Ulm († 11. October 1491), welcher auch in Fig. 19 in der Form eines Glasgemäldes dargestellt sein dürfte.

Bei den Glockengießern: St. Agata.

Bei den Goldschmieden: Der als Goldschmied berühmte Heilige Eligius, geb. 588 in Aquitanien, † 658 als Bischof von Noyen; der kunstreiche Goldschmied, Bischof Bernward von Hildesheim; die Heiligen

Anastasius, Persianus und Januarius. Auf dem schönen Siegel der Olmützer Goldschmiede, Fig. 31, dürfte ein oder der andere der zwei erstgenannten Patrone dargestellt sein.

Die Kaminfeger hatten bekanntlich und haben jetzt noch in Österreich den heil. Florian, welcher sich erboten hatte, durchs Feuer zu gehen, und unter Diocletian in der Enns ertränkt worden, zum Schutzpatron, Fig. 70. Auf dem Brünner Siegel, Fig. 18, ist jedoch die Mutter-Gottes abgebildet.

Die Kammacher hatten die heil. Maria Magdalena, die Kaufleute zumeist den heil. Frumentius von Auxume, welcher im IV. Jahrhundert als Handelsreisender von Abessiniern gefangen, diese bekehrt hat, zum Patron. Auf dem Siegel, Fig. 61, dürfte aber nicht dieser Heilige (dessen Attribut der heil. Athanasius ist, welcher ihm den Bischofstab überreicht), sondern der heil. Diacon Cyriacus, welcher der Tochter Diocletians den Teufel ausgetrieben hat, dargestellt sein.

Die Köche hatten, Fig. 16, den heil. Diacon Laurentius als Patron, welcher in der Christenverfolgung anno 258 auf einem Roste den Märtyrertod erlitten hat.

Die Landkutscher führen, wie Fig. 62 zeigt, den Propheten Elias im Siegel, wie er in dem feurigen Wagen gen Himmel fährt und dem ein Mann im Kutschermantel verblüfft nachsieht. Sonst wurde wohl auch St. Medardus als Zunftheiliger verehrt.

Bei den Lebzeltern war Maria, den Leinwebern St. Jakobus und Severinus, den Malern Evangelist Lucas, Zunftpatron. Die Maurer verehrten den heil. Kilian († 689), Apostel der Franken, zuweilen den als Bauleiter des Klosters in Cöln von den Arbeitern erschlagenen Mönch Reinhold, der auch Patron der Steinmetze war. Auf Fig. 192 erscheint aber befremdlicherweise der heil. Rochus abgebildet.

Müller-Siegel zeigen sonst niemals das Bild eines Patrones; auf dem mährischen Zunftsiegel, Fig. 147, erscheint jedoch ein nimbierter Bischof im Signum dargestellt, welcher wegen der Undeutlichkeit des als Stampiglie angewendeten Siegelstockes leider nicht verlässlich bestimmbar ist, und daher in dieser Figur nach den bei einiger Fantasie erkennbaren drei Broten oder Kugeln in deren rechten Hand, lediglich der Bischof Nicolaus, welcher die Stadt Myra vor Hungersnoth bewahrt hatte, vermuthet werden kann.

Der Patron der Rosarimacher (der Rosenkranzmacher) war der Dominicanermönch Alanus de Rupe. Auf Fig. 35 erscheint als Wappen der Rosarimacher, im Herzschild ein rosenkranztragender Engel, wobei ein Rosenkranz das ganze Siegel der Sammelzunft umzieht, wodurch gleichsam die gesammte Zunft in das gemeinsame Gebet eingeschlossen erscheint.

Die so spät zünftig gewordenen Schäfer, Schäfler, hatten sich den Einsiedler und Abt Wendelin, einen schottischen Königssohn, der dem Vaterhause entlief, um in der Einsamkeit Schafe zu hüten, bis er 597 zum Abte des Klosters Tholey erwählt worden, als Schutzpatron erkoren; Fig. 73 zeigt aber Johannes den Täufer im Signum, wahrscheinlich mit Bezug auf „das Lamm Gottes", oder aber, weil dem Petschierstecher vielleicht die Attribute Wendelins nicht bekannt gewesen sind.

Der Patron der Schlosser war der heil. Petrus, bei den Schneidern der heil. Martin von Tour, der bekanntlich seinen Reitermantel mit einem Bettler getheilt. Auf Fig. 203 erscheint aber nicht minder befremdlich das Bild Christi als guter Hirte dargestellt, wobei wohl vielleicht Johannes der Täufer gemeint sein soll, welch letzterer in der Wüste in einem selbst angefertigten „härnenen", das ist Schamlott oder lodenen Gewande gepredigt hat.

Schuster führten, Fig. 237, die Patrone Crispinus und Crispianus im Siegel, welche als Missionäre in Gallien ihren Lebensunterhalt durch Schusterei erwarben und zu Soissons als flüchtende Christen erkannt und 303 oder 387 in einem, mit geschmolzenem Blei gefüllten Kessel den Märtyrertod gefunden haben.

Schützenvereinigungen hatten als Patron den heil. Sebastian, Fig. 30 und 96, welcher als Hauptmann der Prätorianer unter Diocletian von „mauretanischen" Bogenschützen als Zielscheibe benützt, von einer Christin Irene aber ausgeheilt und welcher 288 zu Tode gestäupt wurde; und auch den Lindwurmtödter St. Georg von Kapadocien, welcher nach der Prinzenkrone und der Kreuzesfahne zu schließen, auf dem Siegel Fig. 102 dargestellt ist.

Steinmetze hatten, wie bereits bemerkt, St. Reinhold, die Tischler den durch seine Tischlerarbeiten berühmten heil. Rochus, Mönch von Narbonne, als Patron, welcher ebenfalls schon in der Zunftzeit 1327 starb. Auf den mährischen Tischlersiegeln, soweit diese eben bekannt

sind, kommt dieser Heilige zwar nicht vor, dagegen erscheint er aber auf dem Siegel der unierten Zunft der Zimmerleute, Maurer und Steinmetze, Fig. 192, neben Josef abgebildet.

Die Töpfer hatten zwar zumeist als Zunftpatron Gott Vater, weil dieser Adam eigenhändig aus Lehm geformt, wie dies auch der alte Töpferspruch besagt:

„O großer Gott Du wunderbarer Schöpfer,
Ich bin der Thon und Du der Töpfer."

Doch scheint Gott Vater niemals im Töpfersiegel abgebildet worden zu sein, sondern lediglich eine allegorische Andeutung. (Siehe dort.) Seltener erscheint St. Groar mit einem Topfe in der Hand als Abzeichen der Töpfer.

Patron der Tuchmacher war der heil. Bischof Severus von Ravenna († 390), welcher wohl auch, obzwar hier der Nimbus fehlt, auf Fig. 128 abgebildet erscheint.

Bei den Wagnern wurde die heil. Katharina von Alexandrien als Zunftheilige verehrt, Fig. 8, weil das Rad, mit dem sie gerädert werden sollte, vom Blitze zerspellt wurde, bevor sie den Märtyrertod durch das Schwert erlitt.

Zimmerleute führen, Fig. 192, Josef den Nährvater im Siegel u. s. f.

Oder es finden sich II. auf Siegelbildern der Zünfte symbolische Darstellungen, Allegorien.

So soll nach Grenser der Papagei auf dem Zunftwappen der Bader, Fig. 122 und Seite 266, eine „humoristische Anspielung" auf die notorische Schwatzhaftigkeit der Barbiere und ihrer Zunftverwandten sein; wie auch die Justicia auf manchen Zunftsiegeln, namentlich der Kaufleute, Fig. 61, und Seifensieder, Fig. 105, das ehrliche und gerechte Maß und Gewicht symbolisieren soll; und der Fuchs, in Bezug auf sein Fell, Attribut der Kürschner ist, sowie denn auch die Taube mit dem Ölzweige im Schnabel, Fig. 124, 130, 241, als Allegorie auf die Arche Noë, in welcher alle Thiere vereinigt waren, deren Felle der Kürschner zu Pelzwerk verarbeitet, aufzufassen ist, und nebenbei vielleicht auch symbolisch andeuten soll, dass, wenn sich die Wasser verlaufen, also im Frühling für den Kürschner die freie Zeit angebrochen ist.

Das den Malern von Kaiser Sigismund am 14. Juli 1414 verliehene Wappen, Fig. 13, ist insoferne lange Zeit als Allegorie aufgefasst

worden, dass man die drei kleinen Schildlein als Andeutung der drei bildenden Künste, Architektur, Malerei und Bildhauerei ansah, welche in einem gemeinsamen Schilde stehen, wie die Kunst alle Kunstzweige umfasse; und demgemäß dieses Wappen nicht als Maler-, sondern als „Künstlerwappen“ angesehen wurde.

Die Unrichtigkeit und Unhaltbarkeit dieser Auffassung hat jedoch in neuester Zeit der verdienstvolle Secretär des Magdeburger Kunstgewerbevereines, Ludwig Clerikus, kurz vor seinem am 1. März 1892 erfolgten Tode in der Zeitschrift des Münchener Kunstgewerbevereines 1892, Nr. 1, pag. 12, überzeugend und wohl für immer nachgewiesen, wornach die vermeintlichen 3 Schildchen gar keine Schildchen, sondern Farbentöpfe sind, wie solche in der nach unten abgerundeten, am Rande etwas eingezogenen Form, ohne Henkel, damit man sie zur Verhütung des allzuraschen Eintrocknens des Bindemittels in feuchten Lehm oder Sand einstellen und beim Malen bequem um den Leib binden könne, im Mittelalter allgemein in Verwendung gewesen sind, und welche Topfform auch bei unserem Brünner Malersiegel ganz besonders deutlich hervortritt.

Die zusammengerollte gekrönte Schlange mit einem Edelsteine im Rachen der Brünner Schmiede, Fig. 2, kann sich zunächst sinnbildlich auf die bekannte Eigenschaft der großen Biegsamkeit des Eisens, oder die Sage beziehen, dass ein gutherziger Schmied, der eine von Frost erstarrte Schlange am Schmiedefeuer erwärmte, von dieser aus Undank gebissen worden sei, aber auch eine viel interessantere Deutung zulässt, nämlich, dass sie sich auf Wieland, den kunstreichen Schmied und Schüler Mimirs der altdeutschen Götter- und Heldensage, zurückführen lässt. Heißt es doch in „Dietrichs Drachenkampfe“ von der Fahne Witigs:

> „Darinne ein zeichen wunneclich,
> das furt der tegen kuene,
> ein Hamber vnd ein zange von golde rot
> ein nater, die ist vom golde wis
> als jm sin vater Wieland gebot.“

und in dem 176. Capitel der im XIII. und XIV. Jahrhundert aus altnordischen Liedern und Sagen zusammengetragenen, nach dieser Pergamentschrift 1725 in Stockholm in Druck erschienenen, und von

F. H. von Hagen 1814 in Prosa verdeutschten „Wilkina und Niflunga-Saga“, nachdem schon im Capitel 81 hievon flüchtig Erwähnung geschieht:

„Witig der Starke hatte eine Rüstung ganz von weisser Farbe, Schild, Sattel Waffenrock, Banner und Helmhut; in seinem Schilde war mit rother Farbe Hammer und Zange gemalt und mit drei Karfunkelsteinen besetzt: zum Zeichen der Abkunft seines Vaters, welcher ein Schmied, und der künstlichste aller Menschen in der Welt war; die drei Edelsteine bezeichneten seine Mutter. Auf seinem Helme war von rothem Golde ein Wurm gebildet — Schlange — genannt, und giftsprüchend. . . . . . Auf seinem Sattel und auf seinem Wappenrock stand derselbe Lindwurm, und in seinem Banner eben dies Zeichen; und von seinem Schilde glänzte sein Wappen, so dass er auch auf den fernsten Wegen daran mochte erkannt werden, wohin er auch ritt.“

Sowie schließlich die Schlange im Schmiedewappen auch im Sinne der Ophiolaterie als Personification der „zischenden, züngelnden, beißenden“, dem Schmiede so unentbehrlichen Flamme aufgefasst werden kann.

Welche Bedeutung die so häufig vorkommenden „Dreibeine“ auf den Schustersiegeln, Fig. 1, 101, 116, 119, 129, 151, 155, 159, 202, 249, welche mit dem Wappen von Sicilien congruent sind, und so lebhaft an die in der Heraldik zahlreich vorkommenden „Henkelkreuze“ erinnern, gehabt haben mögen, ob sie eine Art Dreimeilenstiefel symbolisiren oder etwa auf den dreibeinigen Schusterschemmel sich beziehen sollen, und was der Pfeil im Schusterwappen, Fig. 104, 133, 160, 216, zu bedeuten hat, ist derzeit fraglich und wäre erst zu erforschen.

Nicht uninteressant sind auch die sinnbildlichen Darstellungen in den vier Ecken der Brünner Seifensieder und Lichtzieher, Fig. 15. Rechts unten der Bienenstock im Blumenfeld, links oben das Feuer, durch welches das Wachs geschmolzen, links unten das fließende Wasser, in welchem das Wachs gewaschen, und die Sonnenstrahlen rechts oben, durch welche das Wachs gebleicht wird.

Das Schwarzfärberhandwerk auf Fig. 35 wird durch einen Rappen symbolisiert und die Töpfersiegel von Mähren zeigen fast immer, Fig. 60, 106, 137, 140, 153, 196, 221, 223, durch die Darstellung des Sündenfalles den schon erwähnten symbolischen Hinweis auf den ersten Menschen, den Gott nach seinem Ebenbilde aus Lehm

geformt hat. Ein leicht verständliches Symbol bilden die drei Flachsblüten der Zeugmacher, Fig. 152, u. s. f.

III. Wird auf Zunftsiegeln, wenn auch seltener, die Thätigkeit des betreffenden Gewerbes dargestellt, so Fig. 17 das Gießen, Fig. 107 das Schlachten.

IV. Erscheinen zuweilen Objecte dieser Thätigkeit: der Schornstein der Kaminfeger, Fig. 18, der Ochse bei den Fleischern, Fig. 117, 125, das Rad und die Egge der Beschlagschmiede, Fig. 252.

V. Die gewerblichen Erzeugnisse des betreffenden Gewerbes: Bei den Bäckern, Fig. 50, 51, 86, 118, 121, 139, 215 etc. die Bretzen, Wecken, Kipfel und Semmeln, bei den Beutlern, Fig. 58, 89, eine Tasche für Falkenspeise, den Bindern, Fig. 4, 49, 126, 175, 178, 235, Fässer, Büchsenmachern, Fig. 134, 135, 219, Pistolen, Drechslern, Fig. 12, 109, 113, 143, Billardkugeln, manchmal auch Schachfiguren. Bei Gelbgießern, Fig. 17, Amtsschilde, Pferdegebisse etc., Glasern, Fig. 19, 43, Bleiverglasung von Butzenscheiben, Glasgemälde, Goldschmieden, Fig. 31, Pokale und Ringe, Hufschmieden, Fig. 32, 91 etc., das Hufeisen, Hutmachern, Fig. 35, 36, einen Hut, Kammachern, Fig. 23, 38, Staubkämme, Kürschnern, Fig. 124, 130, 144, 241, Grauwerk, Pelzwerk in Form von Fehwannen oder Eisenhüteln stilisiert, Kupferschmieden, Fig. 135, Kessel, Lebzeltern, Fig. 15, 42, Lebkuchen, Seife und Kerzen, Nadlern, Fig. 10, 39, Stecknadeln, Nähnadeln und Fischangeln, Nagelschmieden, Fig. 110, 219, drei durch ein Herz gehende Nägel — auch wenn man will, symbolisch an die Nägel, mit denen der Heiland ans Kreuz geheftet worden, erinnernd. Nestler haben meist als Handwerkserzeugnis ein oder mehrere Bund Schnüre mit sogenannten Senkeln, wie wir sie zu unseren Schnürschuhen verwenden, im Siegel; das auf Fig. 66 der Olmützer Sammelzunft abgebildete Attribut der Nestler ist nicht ganz verständlich. Perückenmacher, Fig. 27, eine „Frisur", wie sie auch in ihren Auslagen stehen, aber auch Perücken und Zöpfe. Riemer, Fig. 57, 114, 161, Pferdekopfhalfter mit Zügel. Rosarimacher, Fig. 35, Rosenkränze, Sattler, Fig. 52, 134, Sättel mit oder ohne Schabracke. Schlosser, Fig. 92, Vorhängschlösser, oder, Fig. 110, 134, 135, 162 und 163, 170, 186 u. s. f., gekreuzte Schlüssel, zugleich ein Symbolum der Schlüssel Petri, ihres Patrons, im Siegel. Zuweilen, wie bei Fig. 32, sind die Schilde der

Schlosser und Schmiede mit Nägeln beschlagen und eingesäumt. Die Spenglersiegel zeigen als Handwerkserzeugnis Laternen, Fig. 14, 65; jene der Schuster hohe Reiterstiefel, Fig. 103, 145, 184, 191, 194, 214, 226, seltener Schuhe, Fig. 133 und 226. Sporer natürlich einen Sporn; Strumpfwirker und Barettmacher, Fig. 47, 48, 80, Strümpfe und Barette, Töpfer, Fig. 138, 217, eine Blumenvase, Fig. 60 Töpfe, Fig. 223 einen Krug, Tuchmacher, Fig. 45, einen Warenballen, Uhrmacher, Fig. 64, 134, selbstverständlich Uhren, Wagner, Fig. 40, Wagenbestandtheile, Räder und Vordergestelle etc., Zinngießer, Fig. 53, oder Kannengießer, Fig. 35, Kannen und Krüge, auch, Fig. 53, chirurgische Geräthe.

Zuweilen führen VI. die Zünfte das Reichswappen, also bei uns den Doppeladler, im Siegel, Fig. 88, 254, häufiger aber VII. den geschachten mährischen Landesadler, Fig. 44, 54, welcher freilich wohl auch VIII. das Stadtwappen von Olmütz darstellen kann, da die Zünfte auch gerne ihren Bürgerstolz durch das Führen des Stadtwappens documentierten, oder weil ihnen selbes von den Geschlechtern mit den Zunftartikeln selbst verlichen worden ist, siehe Fig. 106, 197, 234; IX. kommen auch Wappen oder Embleme der privilegienertheilenden oder confirmierenden grundherrschaftlichen Obrigkeit in den Zunftsiegeln vor, so Fig. 124 der Dietrichsteine, Fig. 107 des Erzbisthums von Olmütz, Fig. 187 das Wappen der Kaunitz etc. X. Aber sind zu allermeist auf den Zunftsiegeln aus naheliegenden Gründen die Geräthe und Werkzeuge des betreffenden Gewerbes ersichtlich gemacht: Bei Apothekern Arzneibüchsen; Badern und Chirurgen, siehe Seite 266 Zahnbrecher, Kugelzieher, Rasiermesser; Beutlern Schabmesser und Schabebock; Bindern, Fig. 4, 120, 126, 175, 178, Beil, Schlägel, Treibholz, Stellzirkel; Drechslern, Fig. 12 etc., Schnitzmesser, Hohlbohrer, Schaber, Meißel, Tasterzirkel; Drahtziehern, in Fig. 68, die Drahtziehbank: Fleischhauern, Fig. 76, 100, 117, 125, 141, 156, 173, 190, 207 u. a., Beile, Messer, Hackmesser, Schleifsteine; Färbern, Fig. 34, 136, 165, Küpen, Rührhölzer, auch Winden etc.; Gerbern, Fig. 37, 63, 77, 82, 99, 142, Streicheisen, Gerberbottiche; Gürtlern, Fig. 11, 71, Ambos, Treibhämmer, Lochbohrer; Glasern, Fig. 19, 109, Löthkolben, Glaserdiamanten und Kröseleisen; Kaminfegern, Fig. 18, 35, Kratzeisen; Leinenwebern, Fig. 7, 59, 62, 152, 154, 179, 180,

187, meist im Dreieck gestellte Weberschiffchen; Malern, Fig. 13, drei Farbentöpfe; Maurern, Fig. 93 bis 95, 195, 224, 239 etc., Richtscheit, Hammer und Kelle; Müllern, Fig. 108, 177, 193, 236, 242, 251 etc., Kammräder oder Wasserräder, Zirkel und Winkelmaß; Schmieden, Fig. 2, 158, 163, 183 etc., Zangen, Hämmer und Wagenwinden; Schneidern, Fig. 28, 83, 97, 112, 150 etc., eine Schere, einen Stern zum Aufwickeln des Zwirnes, Bügeleisen und Knopflocheisen; Seilern, Fig. 9, 55, 56, 78, 238, durch ein Herz hindurchgehende Kurbelhaken; Schustern oft bis zur Unkenntlichkeit stilisierte Schusterleisten, Fig. 104, 216, 232, und auch Kneif und Pfrieme; Sockenstrickern, Fig. 33, 48, Schere und Krempelmaschine; Steinmetzen, Fig. 195, 239, Hammer, Meißel; Tischlern, Fig. 20, 109, 123, 143, 158, Hobel, Zirkel und Winkelmaß; Tuchmachern und Tuchscherern, Fig. 5, 29, 85, 87, 88, 176, 188, 198, 225 u. s. f., Weberbögen, sogenannte „Fachbögen", Kratzen und Krempeln, Walkhämmer (dipsacus fullonum), Klammern und Tuchscheren; Zimmerleuten, Fig. 21, 46, 195, 205, 253 etc., Winkelmaß, Breitbeil, Zirkel, Klammern, Sägen.

Wenn nun in neuester Zeit die Heraldiker der, in seinen nachgelassenen Schriften mit allem Scharfsinne vertretenen, Ansicht Clerikus beizupflichten beginnen, dass die Wappenfiguren des Adels nichts anderes als Abbildungen von ursprünglich thatsächlich auf den Kampfschilden befestigten Gegenständen, Stoffen, Fellen, Adlerfängen, Eberköpfen etc., aber auch Spiegeln und Geräthen aller Art sind, so dürfte diese Ansicht bei den Zunftwappen und -Siegeln nur in noch weit erhöhterem Maße zutreffen, wie dies schon aus dem oben bezüglich des Malerwappens Gesagten hervorgeht, und auch nach den Schlagschatten und der Schattierung der Aufrisse von Zunftsiegeln auf Seite 265 und 266 zu schließen sein dürfte, dass der Drache und die Wurmbinden plastisch gedacht sind; und wenn viele Adelswappen, so die Mühlsteine derer von Weitmühl und Krabicz, der offene Zirkel der Pezingar, das Richtscheit der Scharowa, der Spaten der Radezky, das Hufeisen der Mnissowsky, Byssowitz etc., die Winzermesser der Dietrichsteine, die Axt der Glenser, der Schlüssel der Grisl und Ugarte, Schlägel und Eisen der Bosinsky und Pavlát etc. auf ein Gewerbe, aus dem vielleicht der Ahnherr des Geschlechtes hervorgegangen, zurückweisen, so dürfte bei den zünftigen Handwerkern wohl noch umso eher anzunehmen

sein, dass ursprünglich bei Processionen, Um- und Aufzügen, Begräbnissen (bei welchen das Handwerkzeug auf dem Sarge des Verblichenen gelegen ist) der Zunft ein charakteristisches Geräth als Manipel vorangetragen wurde, welches später in das Zunftwappen und -Siegel übergegangen ist.

All diese Darstellungen der Zunftheiligen, Allegorien, der Thätigkeit, der Objecte der Thätigkeit, der Erzeugnisse, der Reichs-, Landes-, Stadt- und Herrschaftswappen und Geräthe kommen zwar, wie aus den beigegebenen 19 Tafeln zu ersehen ist, zuweilen einzeln, zumeist jedoch in verschiedenen Combinationen und Permutationen mit den anderen in Anwendung, z. B.: Zunftheiliger und Allegorie Fig. 61, 62; Zunftpatron und Erzeugnisse der Zunft Fig. 31, 237; Zunftpatron und Werkzeuge Fig. 70, 72, 192, 203; Allegorie und Stadtwappen Fig. 106; Allegorie und Erzeugnisse Fig. 15, 60, 223; Allegorie und Werkzeuge Fig. 2, 7, 116; Reichsadler und Werkzeuge Fig. 88, 254; Landes- (Stadt-?) Wappen und Werkzeuge Fig. 28; Landes- (Stadt-) Wappen und Object der Handwerksthätigkeit Fig. 54; Herrschaftswappen und Zunftemblem Fig. 124; Stadtwappen und Erzeugnisse Fig. 92; Stadtwappen und Werkzeuge Fig. 82, 232; Stadtwappen und Monogramm Fig. 81, 84; Donatorenembleme und Thätigkeit der Zunft Fig. 107; Herrschaftswappen und Werkzeuge Fig. 187; Thätigkeit der Zunft und Erzeugnisse derselben Fig. 17; Objecte der Thätigkeit und Werkzeuge Fig. 117 und 125; Erzeugnisse und Werkzeuge Fig. 39, 45, 48, 49 (alle Bindersiegel mit Rad und Beil), 80. Oder: Zunftpatron, Object der Zunftthätigkeit und Werkzeug, Fig. 18; Zunftpatron, Erzeugnisse und Werkzeuge Fig. 19; Landeswappen, Reichskrone mit Initialen und Werkzeug Fig. 41; Landeswappen, Allegorie und Stadtwappen Fig. 74, u. s. f., durch welche Combinationen eben die Einförmigkeit, in welche sonst die Zunftsiegel, so namentlich der Schneider, Fleischer und Bäcker, nur allzuleicht verfallen, vorgebeugt wird.

Anfangs waren alle diese Sachen in dem Siegelraume freistehend, sozusagen schwebend dargestellt, Fig. 14, 16, 17, 40, 45, 60, 62, 87 u. s. f. Als aber später — namentlich nach der sogenannten „Weberschlacht“ in Cöln — sich die Zünfte und Innungen durch „vereinte Kraft und Wehrhaftigkeit die bürgerliche Ehre und Freiheit im Kampfe gegen die eigenen Stadtgeschlechter und den Feudaladel mit Waffen-

gewalt erobert hatten," nahmen die Werkleute die beim Adel seit der zweiten Hälfte des XII. Jahrhunderts üblichen, dann von Kirchenfürsten, Städten und Hochschulen angenommene Wappenform ebenfalls an, indem wohl zunächst die Meister der Bauhütten ihr Meisterzeichen, und später die ganzen Zünfte ihre Insignien, Attribute und Embleme etc. in einen heraldischen Schild, also einen dem Kampfschilde genau nachgebildeten Dreieck oder halbrunden Schild, Fig. 1, 2, 3, 7, 172, oder einen Tartschenschild, Fig. 29, 31, 89, 91, 92, 101 etc., setzten.

Die ältesten bekannten heraldischen Zunftsiegel sind jene der Schlächter in Berlin, 1311, der Fleischer in Halle, 1327 und der Goldschmiede in Wien, 1366,

Dass dieser Schild im Laufe der Zeit durch unheraldische Zuthaten und Zieraten, Fig. 4, 9, 11, 20—22, 32, 50 u. s. f., allmählich in die Cartouche, Fig. 36, 37, 48, 79, 121, 123 etc., übergieng, um endlich einem kreisrunden oder elliptischen Felde mit oder ohne einfacher oder reicher Umrahmung Fig. 10, 12, 13, 19, 26, 43, 54—56 u. s. f., zu weichen, bis endlich auch dieses entfällt und die Embleme wieder wie ursprünglich ganz ledig im Siegelfelde stehen, Fig. 64, 67, 253 etc., ist wohl leicht erklärlich und hängt mit dem Sinken des Handwerksstolzes auf das innigste zusammen.

Dass die „Wappenfähigkeit" nicht eigenmächtig angenommen, sondern erst erworben und durch einen „Wappenbrief" verliehen werden musste, ist selbstverständlich, wie dies auch schon aus den Citaten auf Seite 266 zu ersehen ist.

Mit der Aufnahme des Wappens, welches Wort bekanntlich ursprünglich mit „Waffen" identisch gewesen, kam naturnothwendig nebst dem Schild auch der Helm, die Helmdecken, das Zimier und Schildhalter ins Zunftsiegel, sowie die bereits erwähnte Tingicrung der Wappenfelder und Schildfiguren.

So zahlreich der heraldische Schild und die Cartouche bei den mährischen Zunftsiegeln auch vertreten ist, so selten findet sich bei denselben ein vollständiges heraldisches Wappen, u. zw. außer auf dem einen Aufrisse auf Seite 266 nur noch bei Fig. 13, 53, 111, 122, 241, also unter den 258 Abbildungen nur 6mal vor.

Die bei den mährischen Zunftsiegeln so häufig, unter 258 Abbildungen 36mal vorkommenden Kronen, Fig. 6, 12, 25, 26, 42, 43, 49, 51, 58 u. s. f.

darunter 15 mit 3 Blättern und 2 Perlen = \.|./

„ 1 „ 4 „ „ 3 „ = \.|.|./

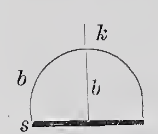
„ 8 „ 5 „ „ 4 „ = \.\.|.|./

„ 7 „ 5 Blättern . . . . . = \\||/

„ 4 „ 7 „ . . . . . = \\\|||/

und 1 „ 9 „ . . . . . = \\|||||//

haben, da sie keine „Rangskronen“ sind, keinerlei heraldische Bedeutung und sind lediglich als Zierden, als Schild- oder Kleinodsfiguren anzusprechen, die man gewissermaßen zum Zeichen eines Amtes in die Zunftwappen aufgenommen hat, wie ja schon vor der Zunftzeit die Meister der Bauhütten ihren Meisterzeichen im Schilde eine oder mehrere Kronen beizufügen pflegten. Nur erscheint eines hiebei auffällig, dass nämlich diese Kronen der Zunftsiegel alle den Ritter-, Freiherrn-, celestial crown und Grafenkronen, also Adels- und nicht jenen Kronen nachgebildet sind, welche den Gesellen oder Knappen und Knechten bei ihrer Meisterpromotion aufs Haupt gesetzt worden sind, welche „Meisterkronen“ jetzt zu den größten Seltenheiten gehören und Schreiber dieses bis nun nur zwei bekannt sind, eine im Museum in Basel und eine, welche in der retrospectiven Abtheilung der ungarischen Millenium-Ausstellung 1896 aus Siebenbürgen zu sehen war, und die sich ganz

wesentlich von Adelskronen unterschied, da sie aus einem glatten silbernen Stirnreif *s*, mit eingravierter deutscher Umschrift und zwei halbkreisförmigen flachen Bügeln *b* bestand, welche mit Dillen für Feder- oder Fähnchenschmuck besetzt waren und an ihrem Kreuzungspunkte *k* einen bannertragenden Knappen, ganz in der Form wie solche auf den Zunftpokalen vorkommen, trugen.

Als „Schildhalter“ waren alle vier in der Heraldik bekannten Arten bei den Zunftsiegeln, u. zw. auch noch dann in Verwendung, als der heraldische Schild verschwunden war, und die Zunftembleme direct von den Schildhaltern, wenn man diese dann noch so nennen darf, gehalten worden sind, welche jedoch von den Figuren, z. B. Fig. 36,

88, 200, 211, 212 u. s. f., zu unterscheiden sind, welche man nicht als „Schildträger“ sondern als „Heroldsfiguren“ ansprechen muss.

So zeigen 1. Fig. 28, 41, 72, 115 einen Adler; Fig. 76 einen Löwen; auf Seite 265 ist ein Lindwurm als Schildträger zu sehen; einen Mann als Schildträger zeigen Fig. 155, 188, 231; einen Engel oder Engelskopf Fig. 46, 55, 56.

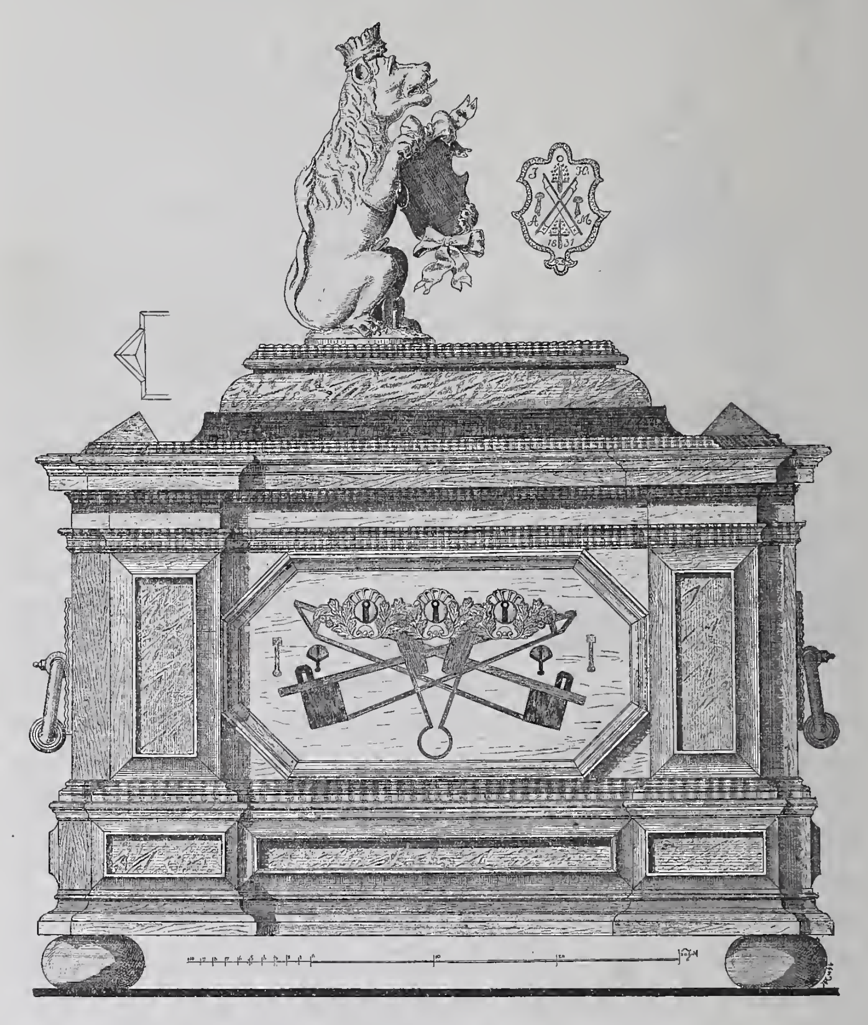
2. Zwei Wappenhälter gleicher Art u. zw. die so beliebten Löwen zeigen Fig. 6, 42, 49, 51, 59, 86, 99, 124, 130 etc. oder zwei Greife Fig. 25, 65, 166; zwei Engel Fig. 168; zwei Männer Fig. 15, 129.

3. Zwei Figuren ungleicher Art, z. B. Löwe und Adler Fig. 193 und 4. drei Schildträger endlich Fig. 23, 24, 118, 161.

Als besonders beachtenswert wären hier speciell hervorzuheben:

Die beiden Männer auf Fig. 15 und der eine Schildträger auf Fig. 231, weil diese nach den Zunftregimentern, Sceptern oder Ferulas, beziehungsweise dem Gildenstock, den sie in Händen tragen, sich als Zunftvorstände, Erz- oder Obermeister, erstere im Arbeitsgewande, letzterer in voller „Amtstracht“ documentieren, sowie auch der Schildträger auf Fig. 188, wenn auch in wenig künstlerischer Ausführung, einen Erzmeister im Talar darzustellen scheint. Dann die beiden geharnischten und behelmten Männer, Fig. 129, mit gezogenenen Schwertern, weil diese, gleich der Heroldsfigur auf Fig. 243, mit gesenkter Helmbarte die Waffenberechtigung dieser Zünfte andeuten, welches alte Zunftrecht, soweit Schreiber dieser Zeilen informiert ist, in Mähren nur noch von der Schustergenossenschaft in Mähr.-Schönberg aufrecht erhalten und insoferne auch ausgeübt wird, dass bei feierlichen Anlässen die Träger der sogenannten „Zunftstäbe“ diese Function mit Degen bewehrt ausüben.

Da bekanntlich zur Zeit des entwickeltsten Zunft- und Handwerksstolzes alle Zunftgeräthe — ohne Ausnahme — mit den Zunftemblemen geschmückt worden sind, so ist es nur natürlich, dass das „Zunftwappen" sammt Schildträger auf den Geräthen auch plastisch ausgeführt erscheint, wie dies hier nur an drei Objecten, dem Willekumen

der Znaimer Kürschner aus dem Jahre 1710, auf welchem sowohl am Deckel als auch den Henkelschilden oder Schaustücken das Zunftwappen erscheint, der „Bruderlade" der Iglauer Tuchknappen aus dem Jahre 1692, deren Schildträger der doppelschwänzige Löwe des Iglauer Stadtwappens ein jüngeres Schild aus dem Jahre 1831 in den Pranken

SACROSANCTATRINITAS,
INESSENTIASVAVNITAS,
PERPETVA,TRIBVIQVOQVE
NOSTRÆ DIGNETVRLÆ
GIBI VNITATEM 1850 A-WOLF.

hält, und dem „Steckrahmen“ der Tuchmacherinnung in Iglau nachgewiesen werden möge. Von diesen drei Zunftgeräthen ist das letzte, nebenbei bemerkt, auch deshalb beachtenswert, weil solche gleich neben der Thüre der „Zunftstube“ angebracht gewesenen „Steckrahmen“, auf welchen Täfelchen mit den Namen der die Woche oder den Tag habenden Beschaumeister, Geschworenen, Altermänner, Jungmeister, Laufgesellen etc. aufgesteckt worden sind, in Mähren bereits zu großen Seltenheiten gehören, dieser Steckrahmen außerdem zu den reicheren dieser Art zu zählen sein wird und dessen Zunftwappen gegenüber dem Siegel Fig. 88 auf Tafel 7 die Variante aufweist, dass hier statt einem Greif, ein goldener Löwe im rothen Feld die zwei Schleifhaken und einen Aufsatzhammer in den Pranken hält, und bei dem nur zu bedauern ist, dass die so charakteristische Übersehrift über den Stecktäfelchen, welche ursprünglich wohl nur: „Sacrosancta Trinitas in essentia Unitas perpetua tribui quoque nostrae dignetur langiri unitatem“. „Die heilige Dreifaltigkeit in ihrer Wesenheit ewige Einigkeit möge auch unserer Genossenschaft gnädigst Einigkeit gewähren“, gelautet haben kann, bei der im Jahre 1850 erfolgten Restaurierung des Rahmens verballhornt worden ist.

Da sich die Handwerkerinnungen

nach ihrer Verfassung

1. in Geschlossene und Nichtgeschlossene, ob nämlich die Zahl der Meister beschränkt war oder nicht;
2. in Uebersetzte und Nichtübersetzte, wo die Zahl der Lehrlinge fixiert war oder nicht;
3. Gesperrte und Ungesperrte, ob nämlich nur Einheimische oder auch Fremde Aufnahme fanden;
4. Einfache und Zusammengesetzte, ob die Zunft nur ein einziges oder mehrere Gewerbe vereinigte;
5. in Stadt- und Landzünfte;

nach der Natur der Zünfte

6. in Verwandte und Nichtverwandte, z. B. Schlosser, Schmiede, Feilhauer, Nadler, oder Schlosser, Tischler, Schneider, Gärber etc.;

nach dem Umfang der Zünfte

7. in Große, Mittlere und Kleine;

nach dem Verhältnisse der Gewerbe zu einander

8. in Haupt- und Nebenzünfte, das heißt ob nämlich die Zunftgenossen, z. B. Schuster, Schneider, Tischler, Beutler, Goldschmiede, Bäcker etc. fertige

Gebrauchsgegenstände oder wie die Gärber, Weber, Tuchmacher, Müller etc., nur Rohproducte lieferten;

9. ob sie bloß die Ware erzeugten oder auch mit derselben Handel trieben; nach dem Zunftgebrauche
10. in Geschenkte und Ungeschenkte, ob sie Wandersburschen Unterstützung und Unterkunft gewährten oder nicht; und endlich nach ihrer politischen Bedeutung
11. in Rathsfähige oder „Ganze" und in Nichtrathsfähige

unterschieden, so kommen manche dieser Merkmale auch zuweilen in den Zunftsiegeln, sei es in der Umschrift, von welcher noch die Rede sein soll, oder dem Signum zum Ausdrucke.

So bezeichnet die Umschrift auf dem Siegel Fig. 7 diese Zunft als eine „ganze" und jene der Fig. 75 als „geschenkte" und jene von Fig. 57, 68, die betreffende Zunft als „Hauptzunft"; so gehört das Siegel Fig. 61 und 105 handeltreibenden Zünften an; so sind Fig. 1, 3, 4, 6, 8, 10, 12, 15, 23, 28 etc. Siegel von Haupt-, Fig. 3, 5, 34, 37 etc. von Nebenzünften; so sind z. B. Fig. 2, 15, 42, 48, 58, 68, 79, 131, 134, 135 Siegel verwandter, Fig. 31, 35, 38, 65, 75, 109, 132, 171, 201 etc. Siegel nicht verwandter Gewerbe; so documentieren sich Fig. 1, 3 bis 14, 16 bis 28, etc. als Siegel einfacher, dagegen Fig. 2, 15, 31, 35, 38, 42, 48, 58, 65, 66, 68 etc. als Siegel zusammengesetzter Gewerbe.

Bei diesen zusammengesetzten oder wie sie auch heißen, den „unierten" oder „Sammelzünften", stehen die Attribute und Embleme der einzelnen Handwerke im Siegelraume entweder frei vertheilt, wie Fig. 171, 201, 208, 228, oder in eigenen Schildleins und Umrahmungen symmetrisch gruppiert Fig. 68, 113, 182, 219, 224, 239, 243 oder aber endlich in einem gemeinsamen Schilde in streng heraldischer Art; durch welche „Gemeinschaftswappen" nicht allein die „ämtliche" Zugehörigkeit der einzelnen Gewerbe zu einer gemeinsamen Zunft zum sichtbaren Ausdruck gebracht, sondern — wie bei den Adelswappen die Blutsverwandtschaft, — „hier das Band der Zusammengehörigkeit in socialer Beziehung versinnlicht wird".

Die einzelnen Embleme der Sammelzünfte stehen dann entweder in einem sogenannten „ledigen" Schild, siehe Fig. 115, 208 und 248, oder in einem „einmal gespaltenen Schild" Fig. 148 und 181 oder einem „einmal getheilten Schild" Fig. 183, 231, oder einem „getheilten

und halbgespaltenen“ Schild Fig. 38, 109 und 186; oder einem „geviertelten“ Schild Fig. 48, 80, 143, 230; einem „geviertelten Schilde mit Herzschild“ Fig. 158; „geviertelten Schild mit Schildfuß“ Fig. 66, 163; oder sie stehen ferner in einer „Göpeltheilung“ Fig. 58 oder einem „geviertelten Schild mit Göpeltheilung“ Fig. 210; oder auch in einem „einmal getheilten zweimal halbgespaltenen Schild mit Herzschild“ Fig. 35; einem „geviertelten Schild mit dreimal gespaltenen Schildfuß“ Fig 134; einem „einmal gespaltenen zweimal getheilten Schild“ Fig. 162; einem „Schach zu 9 Plätzen“ Fig. 250; einem Schach zu 16 Plätzen“ Fig. 75 u. s. f.

Schade, dass in Sternberg alle Zunftgegenstände bei der Aufhebung der Zünfte „vertheilt“ worden sind und gegenwärtig auch nicht einmal ein alter Lehrbrief mehr aufzutreiben ist, denn es muss das Zunftsiegel der dortigen Sammelzunft von 29 Gewerben in dieser Beziehung gewiss interessant gewesen sein.

Nicht unbemerkt soll auch gelassen bleiben, dass die Gemeinschaftswappen von Ingrowitz Fig. 230 und das Zwittauer Siegel Fig. 134, dadurch, dass bei ersteren ein Löthkolben und ein Hobel, bei letzterem zwei Feilen und ein Halfter außerhalb des Wappens stehen und daher offenbar erst später eingraviert worden sind, erkennen lassen, dass die Glaser und Tischler, Feilhauer und Riemer erst später den Sammelzünften beigetreten sind, wie dies auch doch die Umschrift auf Fig. 230 bestätigt wird, welche nur von vier Gewerben spricht. Auch wäre noch zu erwähnen, dass die Stellung, welche die einzelnen Embleme in den gemeinsamen Wappen einnehmen, einen heraldischen Rückschluss auf die Bedeutung und den Einfluss der betreffenden Handwerker innerhalb des Zunftverbandes gestattet.

Leider wurden bei den Zunftwappen die Regeln der Heraldik nicht immer in so rigoroser Weise befolgt und eingehalten, wie dies bei den hochconservativen Adelswappen der Fall ist und sind daher vielfache Verstöße gegen diese Regeln zu constatieren; so z. B. das ganz und gar unheraldische directe Aufsitzen der helmlosen Zimier auf dem Schildrande des Siegels Fig. 88 und des Steckrahmens Seite 283 der Iglauer Tuchmacher, sowie der Siegel der Kürschner von Nikolsburg Fig. 124 und der Kürschner von Pirnitz Fig. 130, bei welchen überdies die auf dem Schildrande aufstehende „Helmzier“ auch noch

von einer Krone überragt wird; ferner z. B. das Hervorstehen einer Heroldsfigur über den Schildrand, wie bei Fig. 223 u. s. f.

Auch haben die Zünfte, wiewohl ihnen, wie wir bei der citierten Privilegiumclausel auf Seite 267 gesehen haben, das Führen eines ganz bestimmten und genau beschriebenen Wappen's auf ihren Fahnen, Panieren, Brief-, Siegel- und Petschaften, Kundschaften, Kleinodien, Verzeichnungen und anderen ihrer Nothdurften, mit einem Worte bei und auf allen Zunftgeräthen bewilligt worden ist, diesen Umstand, selbst bei ganz wesentlichen Theilen des Wappens, nicht sonderlich genau genommen, wie dies bereits bei dem Siegel und dem Steckrahmen der Iglauer Tuchmacher und dem Siegel der Znaimer Bader und Wundärzte bemerkt worden ist, in welchen Thatsachen wohl die Ursache zu suchen sein wird, dass das Zunftsiegel in der Sphragistik und das Zunftwappen in der Heraldik so unsagbar stiefmütterlich und cursorisch behandelt werden.

Die Umschrift oder die Legende, welche, da das Signum der Zunftsiegel allein die bestimmte Zunft nicht absolut genau bezeichnet, als wesentlicher Bestandtheil des Zunftsiegels verhältnismäßig nur selten (unter 254 Fällen bloß 7mal) fehlt, umzieht, man kann (da ja auch hier vereinzelte Ausnahmen, wie Fig. 64 und 98 nur die Regel bestätigen) sagen, immer den Rand des Siegelfeldes und erscheint in der Mitte des XIV. und im XV. Jahrhundert oft in einem Spruchbande Fig. 1, 31, welches zur Zeit der Spätrenaissance Fig. 50, 61, 97, 124, 222 etc. mehr weniger ausgeprägt wiederkehrt, und ist, wenn sie nicht in einem Spruchbande steht, stets sowohl gegen den Rand des Siegels als auch gegen das innere Siegelfeld durch Perlschnüre, Eierstäbe oder Kranzgewinde etc. oder selbst auch nur durch einfache Kreislinien abgeschlossen, von welchen Abgrenzungen die Innere erst seit dem XVII. Jahrhundert zu entfallen begann Fig. 28, 67, 83, 86, 108, 109, 110, 111, 126, 127 u. s. f., was für die Beurtheilung des Alters eines Zunftsiegels von nicht zu unterschätzender Wichtigkeit ist.

Die Umschriften auf den mährischen Zunftsiegeln, welche Art und Ort der betreffenden Zunft näher bezeichnen und präcisieren, und dem Namen derselben oft mit echtem Handwersstolze das Epitheton: „löblich“, „ehrsamb“, „ehrbar“, „ehrenwert“, „poctivy,“ „privilegiert“ etc. vorsetzen, bei

welchen aber auffallend oft die Ortsangabe gänzlich fehlt, Fig. 30, 31, 34, 47, 58, 64, 120, 140, 163, 207 und noch viel häufiger nur, mehr weniger stark gekürzt oder verstümmelt wiedergibt; Fig. 5, 37, 40, 61 62, 78, 100, 112, 114, 139, 151, 153, 155, etc., weisen bis zum XIV. Jahrhundert nur die lateinische, von da ab, siehe Fig. 2 und 7, 29 und 31, auch die deutsche und etwas später, im XVI. Jahrhundert auch die tschechische Sprache neben der lateinischen auf. Nur das Boskowitzer Kürschnersiegel, Fig. 144, hat eine Umschrift in jüdisch-deutschem Jargon.

Die Buchstaben dieser meist nur einzeiligen, zuweilen aber auch wie Fig. 35, 132, 182 zeigen, doppelzeiligen, zuweilen, Fig. 20, 48, 83, 97, 109, 222, 253, in dem Siegelfelde selbst endenden Legenden sind bis in das XVIII. Jahrhundert hinein immer nur concentrisch gestellt, so dass excentrisch gestellte Umschriften, wie in Fig. 122 und 127, oder theils con- theils excentrisch gestellte Umschriften, wie Fig. 108 und 126 zu den Ausnahmen gerechnet werden können.

Die Schriftarten dieser Legenden sind bis in das XV. Jahrhundert die deutsche oder gothische Minuskelschrift, Fig. 1, 2, 3, 7, 29, 31, welcher im XVI. Jahrhundert die lateinische oder römische Majuskelschrift, Fig. 9, 20, 21, 38, 55, 56 etc., folgt, (wobei die Datierung der Zunftsiegel beginnt), welche erst in der kunstlosen, nüchternen Zeit des XIX. Jahrhunderts von der englischen Lateinschrift, Fig. 67, 98, 108, 110, 157 und der Blockschrift, Fig. 111, bei den wenigen Siegeln die in dieser Zeit überhaupt noch gestochen worden sind, theilweise verdrängt worden ist.

Dass auch die Schriftarten für die Beurtheilung des Alters eines Zunftsiegels maßgebend sein können, kann man an der Fig. 111 unzweifelhaft ersehen, welches Siegel zwar ein heraldisch ganz richtiges Signum und die Jahreszahl 1650 aufweist, dessen Umschrift in Blockschrift, in Verein mit dem Fehlen der inneren Abgrenzung der Umschrift mit apodiktischer Sicherheit schließen lässt, dass zwar die Kürschnerzunft von Kremsier anno 1650 confirmiert worden sein kann, das Zunfttypar, Fig. 111, jedoch ganz gewiss erst 200 Jahre später, vielleicht als Ersatz für das unbrauchbar gewordene alte Typar gestochen worden ist.

Zuweilen kommen statt der vollen oder gekürzten Umschrift oder neben derselben noch in den Zunftsiegeln einzelne Buchstaben, sogenannte „Siglen“ vor, die zuweilen, z. B. das F H Z V D S T J G auf Fig. 76

leicht als „Fleischhauerzunft der Stadt Iglau", das P C K Y Z A auf Fig. 174 schon schwerer als „Pečet Cechů Křizanova" entziffert werden können, und das B Fig. 2 die B B Fig. 84 offenbar nur die Initialen einerseits von Brünn und anderseits der Firma bürgerl. Bierbrauer sind, während das O C Fig. 47, M A Fig. 128, das F Fig. 225 und die beiden G Fig. 250, so wenig wie die Siglen auf den Siegelringen Seite 263 A S P (Altmeister Siegel Binder?) und T S M entzifferbar sind und es daher wohl, gestützt auf die Analogie, bei Zunftpokalen am bequemsten ist, anzunehmen, dass diese die Anfangsbuchstaben der Namen der Spender dieser Siegelstempel und Ringe sind.

Auch in linguistischer und philologischer Beziehung können Zunftsiegellegenden zuweilen Beachtenswertes bieten und ist die Orthographie bei denselben oft eigenthümlich und sonderbar genug, (weist doch z. B. der Stadtname auf den Olmützer Zunftsiegeln nichts weniger als 10 verschiedene Schreibungen auf) und dass selbst die Art der Schreibung dieser Stadtnamen zuweilen praktischen Wert haben kann, geht z. B. aus dem mehrgenannten Siegel, Fig. 111, hervor, da die moderne Schreibweise des Wortes „Kroměřízi" im Gegenhalte zu jener auf Fig. 103 und 105 schon für sich allein ausreichen würde, zu erkennen, dass das Typar dieses Siegels unmöglich schon im XVII. Jahrhundert angefertigt worden sein kann.

Möge diese kleine Studie, so lückenhaft dieselbe in Wort und Bild auch immer sei und, so gewiss als — „ein Baum nicht fällt auf e i n e n Streich und das Wasser nicht steigt auf e i n e n Hub" — als mährische Erstlingsarbeit in dieser Richtung auch nicht erschöpfend sein kann, wenigstens ein kleines Schärflein beitragen zur Bereicherung der mährischen Landeskunde und den liebwerten Landsleuten die Thatsache vor Augen führen, dass anscheinend kleinliche Umstände und geringfügige Gegenstände von Zeitgenossen allzuleicht und allzuoft als belanglos und nicht beachtenswert behandelt werden, die jedoch dem Forscher, insbesondere dem Historiker, Ethnographen, Folkloristen etc., späterer Zeiten oft ungemein wichtig erscheinen, der dann, vielleicht vergeblich, viel Zeit, Mühe und Scharfsinn aufwenden muss, um die Facta zu erforschen und zu ergründen, wie wir dies in Bezug auf die Zunftzeit, und besonders das Zunftgeräthe schon jetzt, obzwar uns von jener Zeit kaum ein Menschenalter trennt und Handwerks-

leute die noch in der Zunftzeit ihr Meisterrecht erlangt haben, nicht ganz ausgestorben sind, geradezu schmerzlich empfinden.

Freilich: „Was gewesen, kehrt nicht wieder, — aber, gieng es leuchtend nieder, leuchtets lange noch zurück.“

Es thun daher die modernen „Genossenschaften“, als natürliche Erben der alten Zünfte deren Gemeinsinnes, Tüchtigkeit, Zucht und Ehrenhaftigkeit gewiss nur gut daran, wenn sie die „Bildersiegel“ und die alten „Handwerkswappen“ in ihre Typare, oder die für unsere Zeit bequemeren und praktischeren und daher auch gebräuchlicheren Stampiglien aufnehmen, wobei, wie nebenstehende Figur zeigt, die alten Zunftsiegel nicht gerade sclavisch copiert zu werden brauchen, und zwar thun sie auch schon deshalb gut daran, weil der erbitterte Kampf ums Dasein unserer realistischen Zeit durch „Weckung und Förderung idealen Sinnes“, der sich ganz gut mit ernster und harter Arbeit vereinbaren lässt, nur veredelt werden kann und weil thatsächlich „jede Stärkung des echten Handwerksstolzes ein kleines Mittel zur Lösung der socialen Frage ist“.

Druckfehlerberichtigung.

Auf Seite 207 der Annales MDCCXCVI sind in dem Citate der Umschrift auf dem Grabsteine de Crosnas bedauerlicherweise einige sinnstörende Druckfehler stehen geblieben, welche sich jedoch der freundliche Leser gewiss, und zwar umsoeher selbst corrigiert haben wird, als ja der richtige Text aus der Abbildung dieses Grabsteines und der deutschen Übersetzung zu ersehen ist.

Tafel I.

Fig. 1. — Brünn.

Fig. 2. — Brünn.

Fig. 3. — Brünn.

Fig. 4. — Brünn.

Fig. 7. — Brünn.

Fig. 5. — Brünn.

Fig. 6. — Brünn.

Fig. 10. — Brünn.

Fig. 8. — Brünn.

Fig. 9. — Brünn.

Fig. 11. — Brünn.

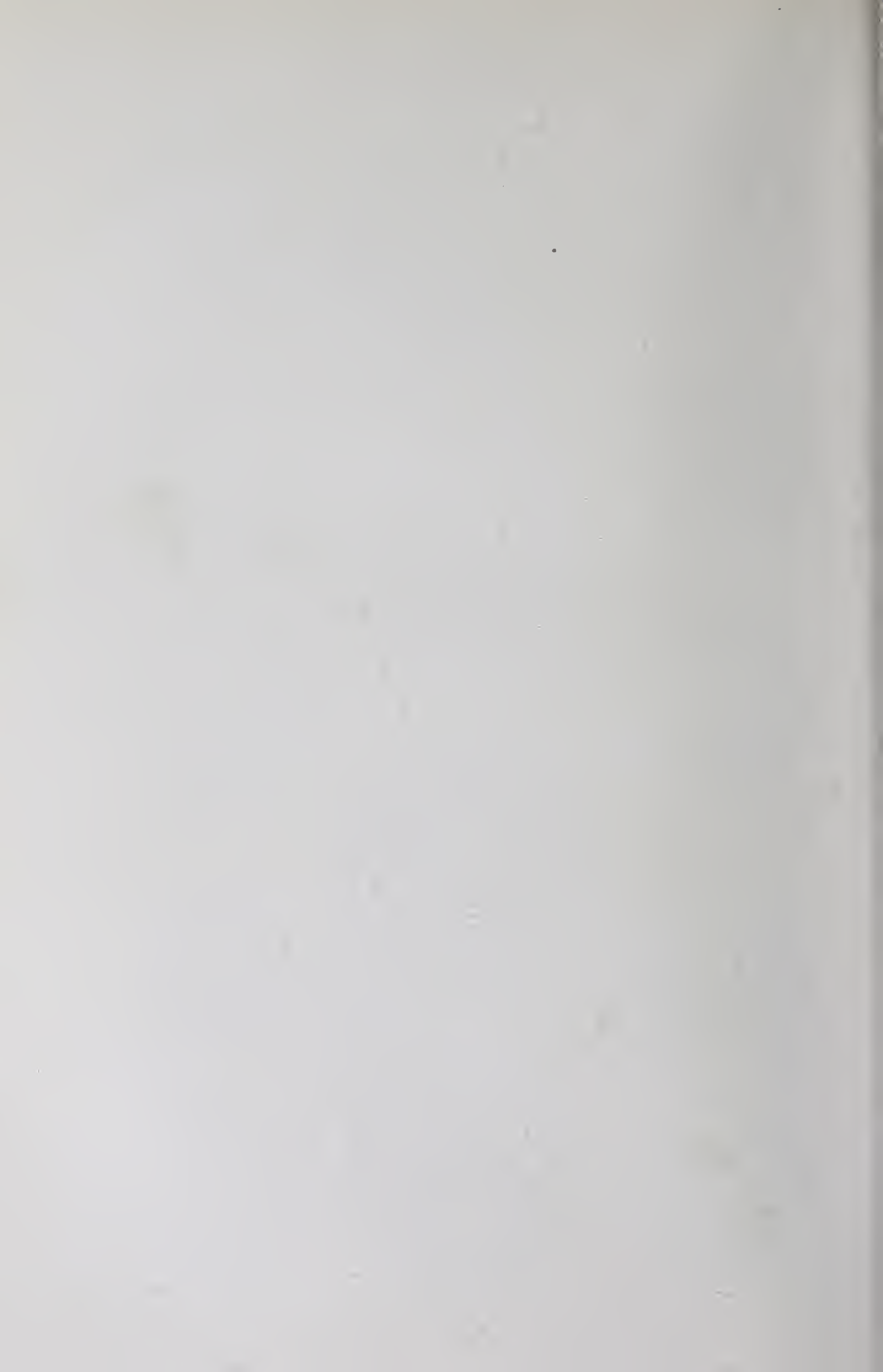
Fig. 12. — Brünn.

Fig. 13 — Brünn.

Fig. 14. — Brünn.

Tafel II.

Fig. 15. — Brünn.

Fig. 16. — Brünn.

Fig. 17. — Brünn.

Fig. 18. — Brünn.

Fig. 19. — Brünn.

Fig. 20. — Brünn.

Fig. 21. — Brünn.

Fig. 22. — Brünn.

Fig. 23. — Brünn.

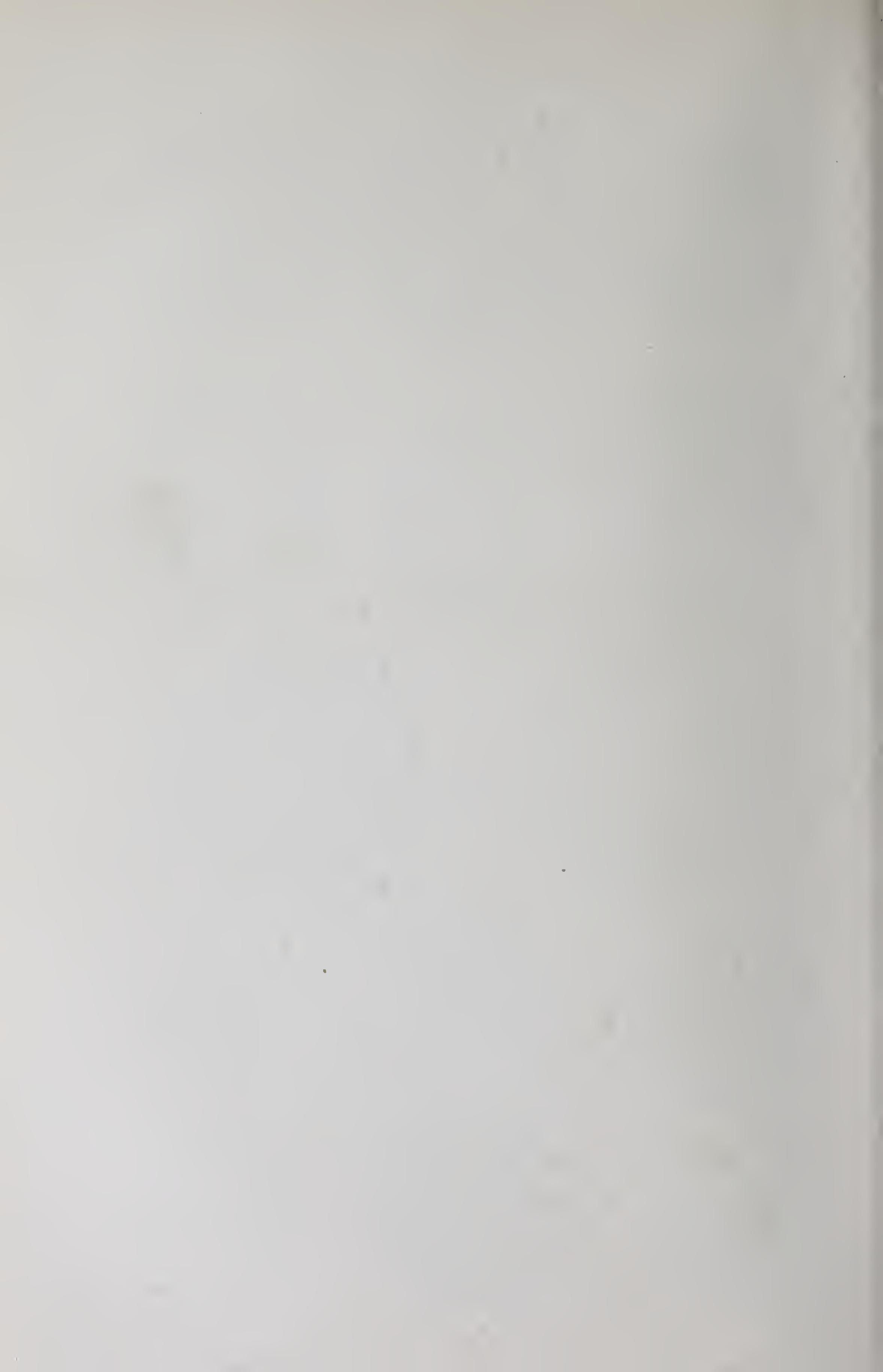
Fig. 24. — Brünn.

Fig. 25. — Brünn.

Fig. 26. — Brünn.

Fig. 27. — Brünn.

Fig. 28. — Brünn.

Tafel III.

Fig. 29. — Olmütz.

Fig. 30. — Olmütz

Fig. 31. — Olmütz.

Fig. 32. — Olmütz.

Fig. 33. — Olmütz.

Fig. 35. — Olmütz.

Fig. 34. — Olmütz.

Fig. 36. — Olmütz.

Fig. 38. — Olmütz.

Fig. 37. — Olmütz.

Fig. 39. — Olmütz.

Fig. 40. — Olmütz.

Fig. 41. — Olmütz.

Fig. 42. — Olmütz.

Fig. 43. — Olmütz.

Fig. 44. — Olmütz.

Fig. 45. — Olmütz.

Fig. 46. — Olmütz.

Fig. 47. — Olmütz.

Fig. 48. — Olmütz.

Fig. 49. — Olmütz.

Fig. 50. — Olmütz.

Fig. 51. — Olmütz.

Fig. 52. — Olmütz.

Fig. 53. — Olmütz.

Fig. 54. — Olmütz.

Fig. 55. — Olmütz.

Fig. 56. — Olmütz.

Tafel V.

Fig. 57. — Olmütz.
Fig. 58. — Olmütz.
Fig. 59. — Olmütz.

Fig. 60. — Olmütz.
Fig. 61. — Olmütz.
Fig. 62. — Olmütz.

Fig. 63. — Olmütz.
Fig. 64. — Olmütz.
Fig. 65. — Olmütz.

Fig. 66. — Olmütz.
Fig. 67. — Olmütz.
Fig. 68. — Olmütz.

Fig. 69. — Olmütz.
Fig. 70. — Olmütz.

Tafel VI.

Fig. 71. — Iglau.

Fig. 72. — Iglau.

Fig. 73. — Iglau.

Fig. 74. — Iglau.

Fig. 75. — Iglau.

Fig. 76. — Iglau.

Fig. 77. — Iglau.

Fig. 78. — Iglau.

Fig. 79. — Iglau.

Fig. 80. — Iglau.

Fig. 81. — Iglau.

Fig. 82. — Iglau.

Fig. 83. — Iglau.

Fig. 84. — Iglau.

Fig. 85. — Iglau.

Tafel VII.

Fig. 86. — Iglau.

Fig. 87. — Iglau.

Fig. 88. — Iglau.

Fig. 89. — Iglau.

Fig. 90. — Iglau.

Fig. 91. — Iglau.

Fig. 92. — Iglau.

Fig. 93. — Iglau.

Fig. 94. — Iglau.

Fig. 95. — Iglau.

Fig. 96. — M.-Neustadt.

Fig. 97. — M.-Neustadt.

Fig. 98. — M.-Neustadt.

Fig. 99. — M.-Neustadt.

Fig. 100. — M.-Neustadt.

Fig. 101. — M.-Neustadt.

Tafel VIII.

Fig. 102. — Kremsier.

Fig. 103. — Kremsier.

Fig. 104. — Kremsier.

Fig. 105. — Kremsier.

Fig. 106. — Kremsier.

Fig. 107. — Kremsier.

Fig. 108. — Kremsier.

Fig. 109. — Kremsier.

Fig. 110. — Kremsier.

Fig. 111. — Kremsier.

Fig. 112. — Kremsier.

Fig. 113. — Kremsier.

Tafel IX.

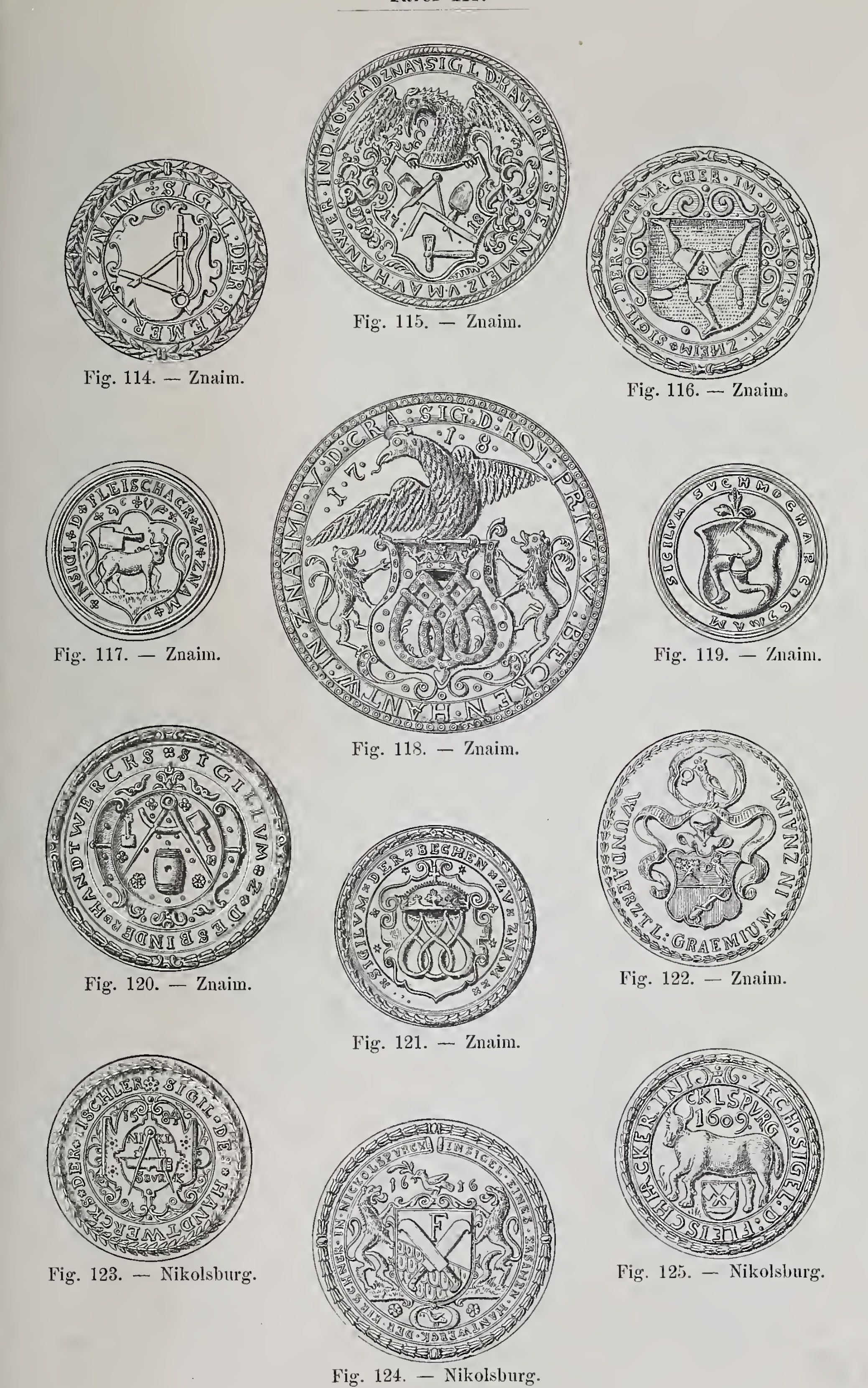

Fig. 114. — Znaim.

Fig. 115. — Znaim.

Fig. 116. — Znaim.

Fig. 117. — Znaim.

Fig. 118. — Znaim.

Fig. 119. — Znaim.

Fig. 120. — Znaim.

Fig. 121. — Znaim.

Fig. 122. — Znaim.

Fig. 123. — Nikolsburg.

Fig. 124. — Nikolsburg.

Fig. 125. — Nikolsburg.

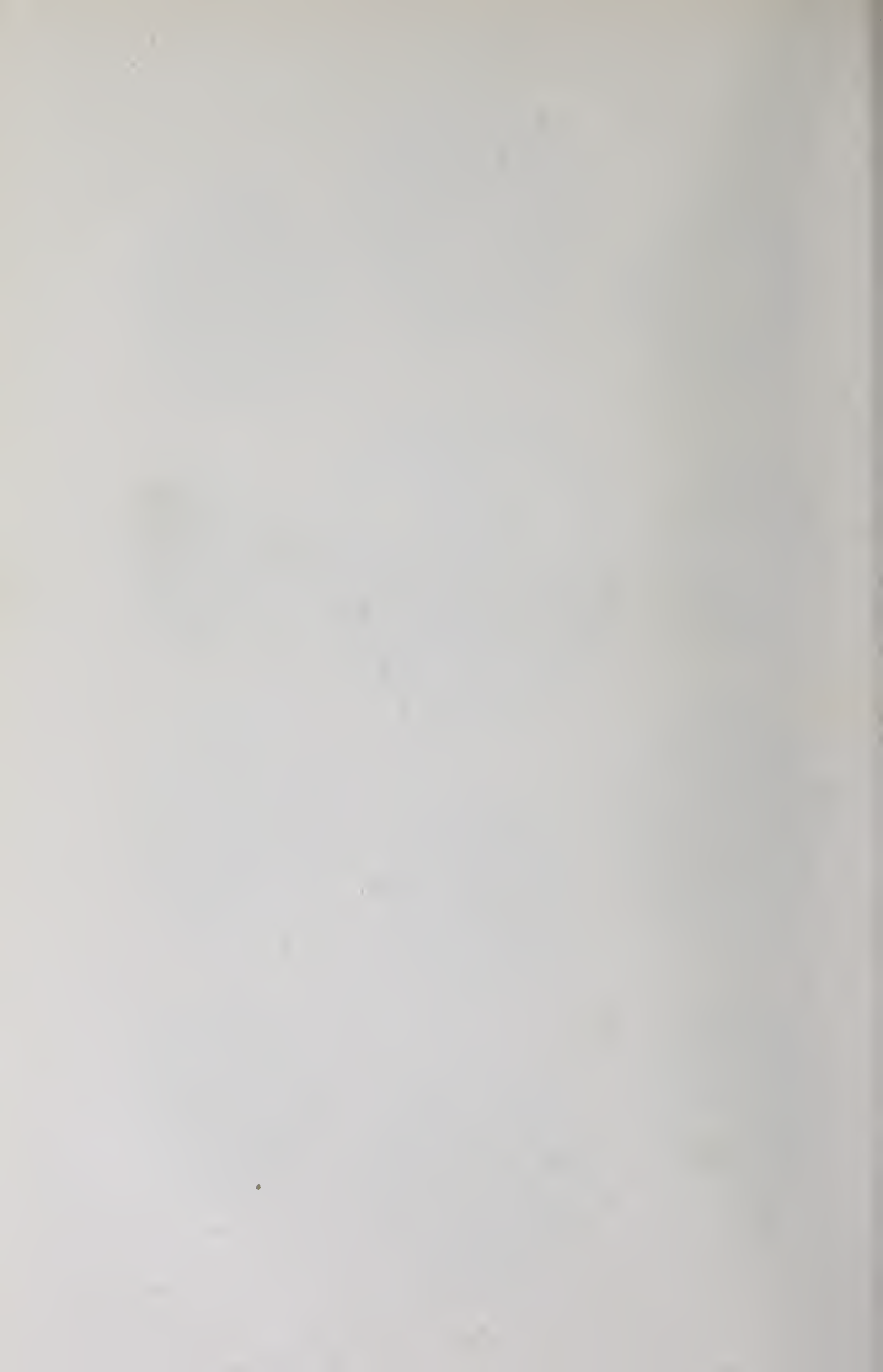

Fig. 126. — Pirnitz.

Fig. 129. — Pirnitz.

Fig. 127. — Pirnitz.

Fig. 128. — Pirnitz.

Fig. 130. — Pirnitz.

Fig. 131. — Pirnitz.

Fig. 132. — Pirnitz.

Fig. 133. — Pirnitz.

Fig. 134. — Zwittau.

Fig. 135. — Zwittau u. Brüsau.

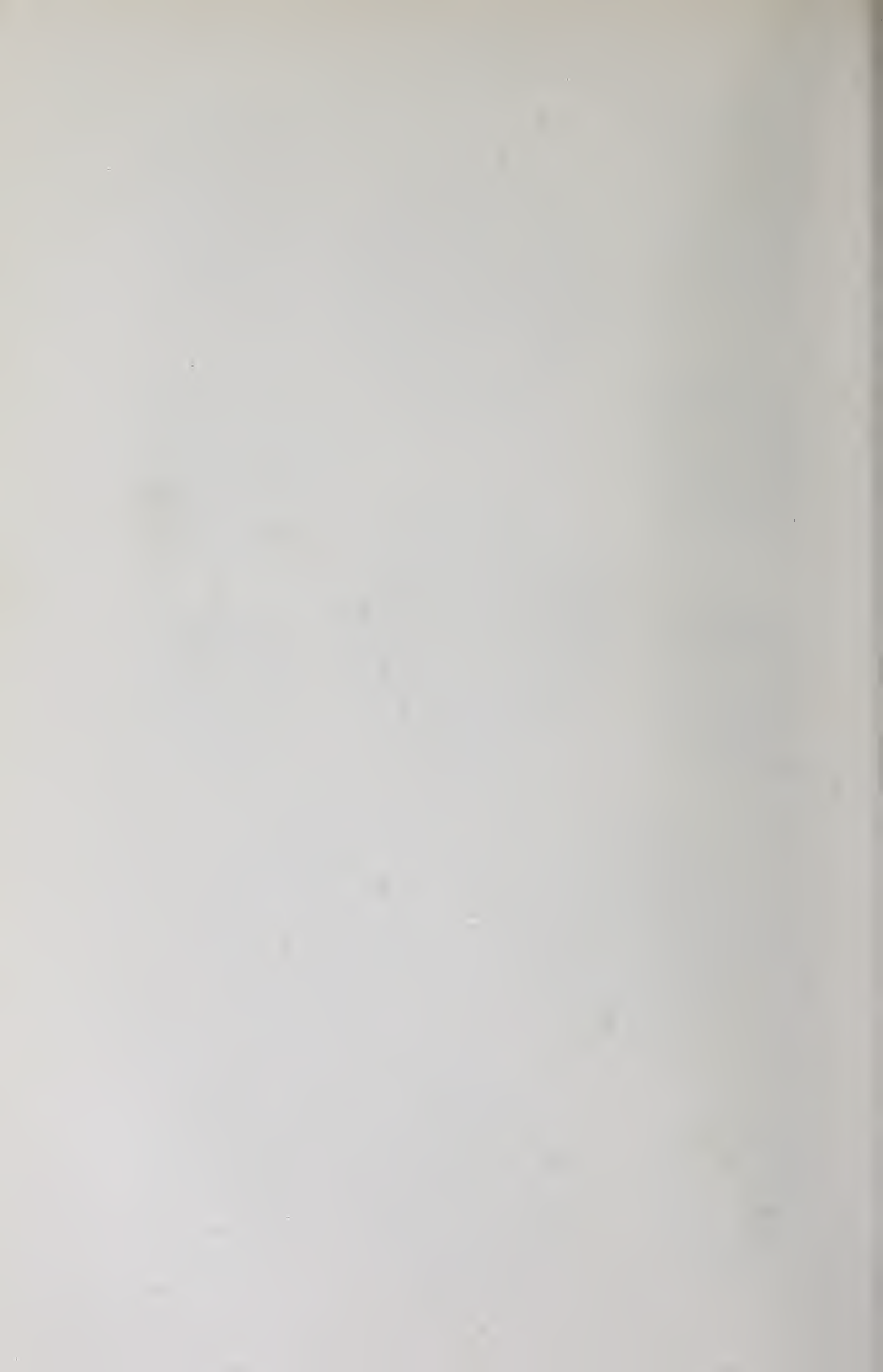
Fig. 136. — Zwittau.

Fig. 137. — Zwittau.

Fig. 138. — Zwittau.

Tafel XI.

Fig. 139. — Boskowitz.

Fig. 140. — Boskowitz.

Fig. 141. — Boskowitz.

Fig. 142. — Boskowitz.

Fig. 143. — Boskowitz.

Fig. 14 4. — Boskowitz.

Fig. 145. — Boskowitz.

Fig. 146. — Boskowitz.

Fig. 147. — Doubrawitz.

Fig. 148. — Doubrawitz.

Fig. 149. — Doubrawitz.

Fig. 150. — Doubrawitz.

Fig. 151. — Doubrawitz.

Fig. 153. — Loschitz.

Fig. 152. — Loschitz.

Fig. 154. — Loschitz.

Fig. 155. — Loschitz.

Fig. 156. — Loschitz.

Fig. 158. — Loschitz.

Fig. 157. — Loschitz.

Fig. 159. — Neustadtl.

Fig. 160. — Neustadtl.

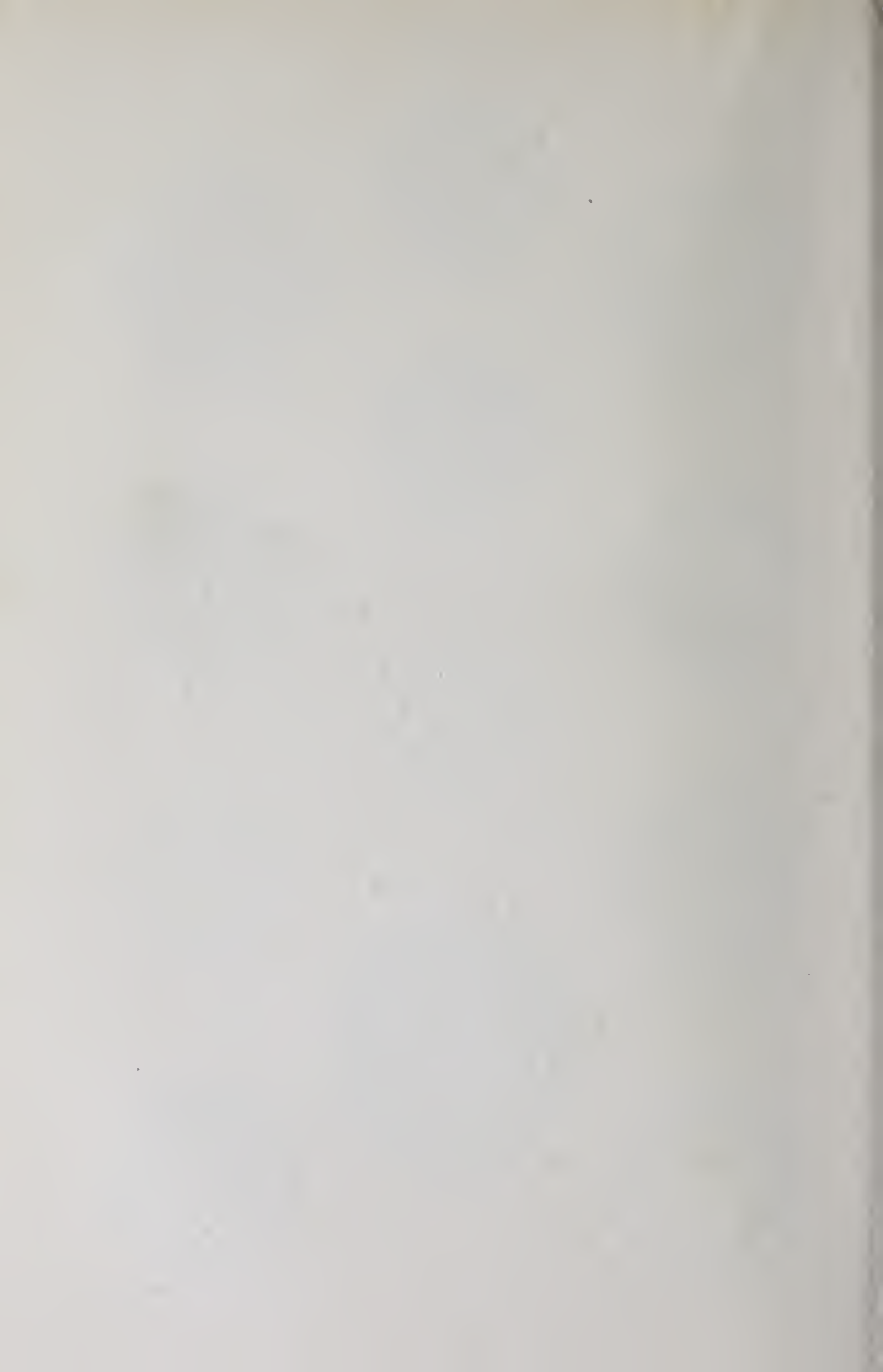
Fig. 162. — Neustadtl.

Fig. 161. — Neustadtl.

Fig. 163. — Neustadtl.

Tafel XIII.

Fig. 164. — M.-Trübau.

Fig. 165. — M.-Trübau.

Fig. 166. — M.-Trübau.

Fig. 167. — M.-Trübau.

Fig. 168. — M.-Trübau u. Türnau.

Fig. 169. — M.-Trübau.

Fig. 171. — Krzizanau.

Fig. 170. — M.-Trübau.

Fig. 172. — Krzizanau.

Fig. 173. — Krzizanau.

Fig. 174. — Krzizanau.

Fig. 175. — Krzizanau.

Fig. 176. — Krzizanau.

Fig. 177. — Krzizanau.

Fig. 178. — Butschowitz.

Fig. 179. — Butschowitz.

Fig. 180. — Butschowitz.

Fig. 181. — Butschowitz.

Fig. 182. — Butschowitz.

Fig. 183. — Budischau.

Fig. 184. — Budischau.

Fig. 185. — Budischau.

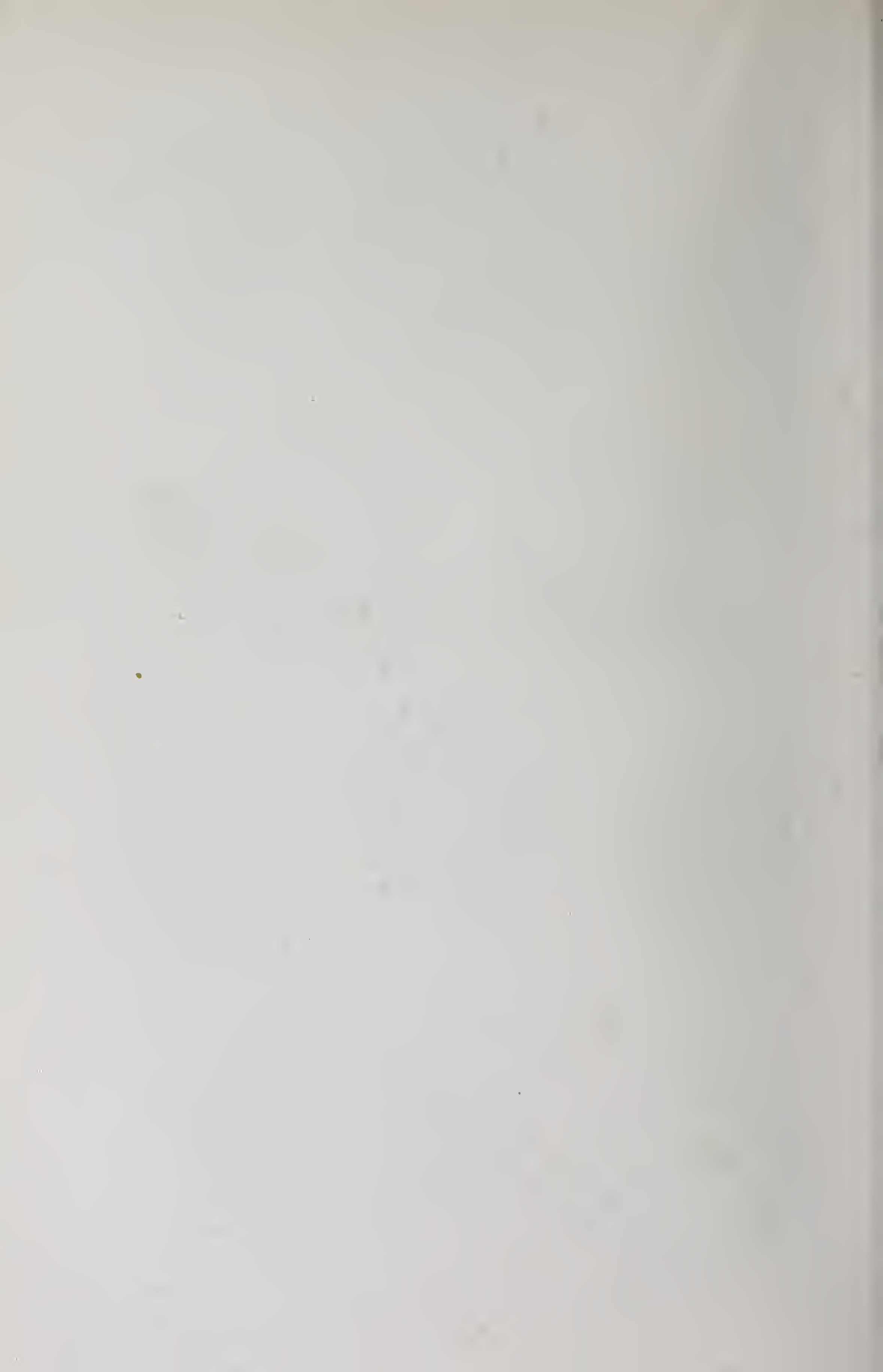
F. 187. — Austerlitz u. Rausnitz.

Fig. 186. — Budischau.

Fig. 188. — Austerlitz.

Tafel XV.

Fig. 189. — Mödritz.

Fig. 190. — Mödritz.

Fig. 191. — Mödritz.

Fig. 192. — Wischau.

Fig. 193. — Wischau.

Fig. 194. — Wischau.

Fig. 195. — Tischnowitz.

Fig. 196. — Tischnowitz.

Fig. 197. — Tischnowitz.

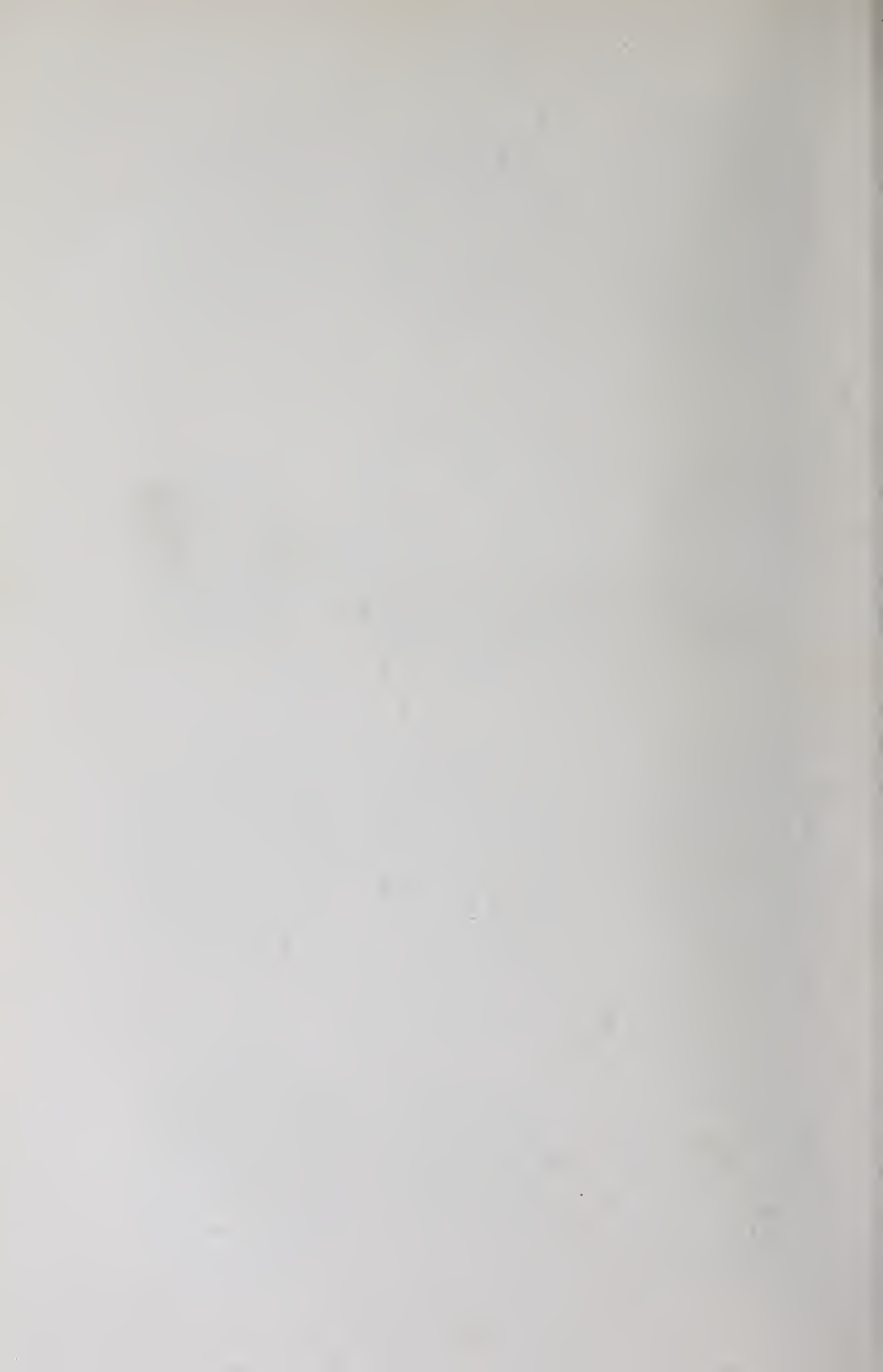
Fig. 198. — Trebitsch.

Fig. 199. — Trebitsch.

Fig. 200. — Trebitsch.

Tafel XVI.

Fig. 201. — Jedownitz.

Fig. 202. — Jedownitz.

Fig. 203. — Jedownitz.

Fig. 204. — Zlabings.

Fig. 205. — Zlabings.

Fig. 206. — Zlabings.

Fig. 207. — Bobrau.

Fig. 208. — Bobrau.

Fig. 209. — Bobrau.

Fig. 210. — Nedweditz.

Fig. 211. — Nedweditz.

Fig. 212. — Unter-Kaunitz.

Fig. 213. — Schlappanitz.

Fig. 214. — Schlappanitz.

Tafel XVII.

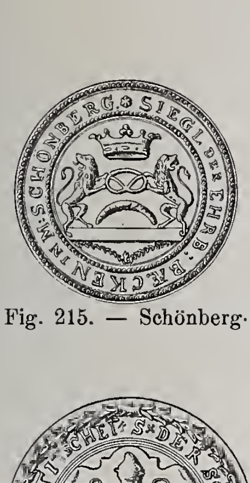

Fig. 215. — Schönberg.

Fig. 216. — Schönberg.

Fig. 217. — Eisenberg.

Fig. 218. — Neutitschein.

Fig. 219. — Neutitschein.

Fig. 220. — Wisowitz.

Fig. 221. — G.-Meseritsch.

Fig. 222. — G.-Meseritsch.

Fig. 223. — Jamnitz.

Fig. 224. — Saar.

Fig. 225. — Saar.

Fig. 226. — Santow.

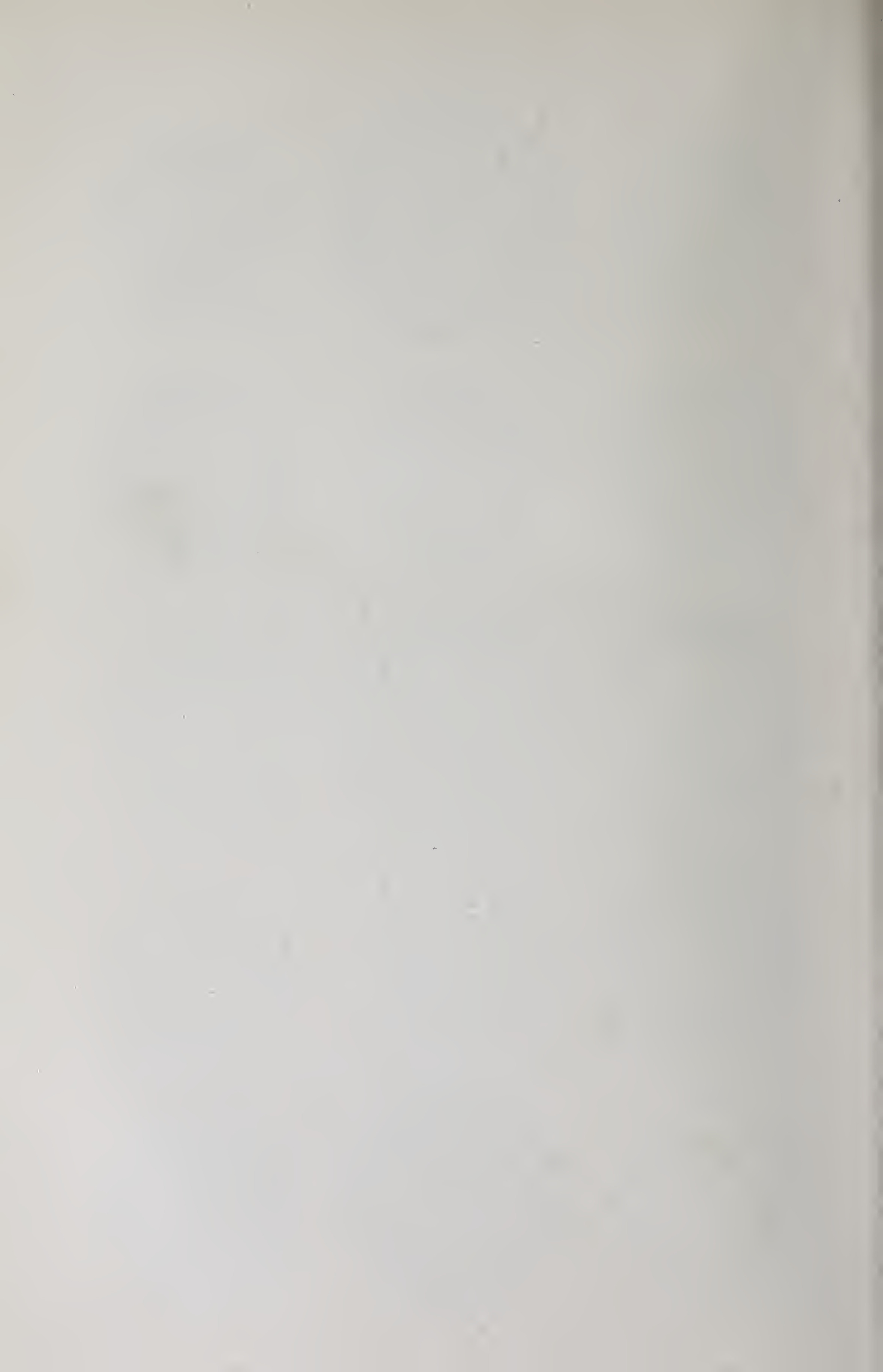
Fig. 227. — Lissitz.

Fig. 228. — Lissitz.

Fig. 229. — Alt-Kamenitz.

Tafel XVIII.

Fig. 230. — Ingrowitz.

Fig. 231. — U.-Brod.

Fig. 232. — Jarmeritz.

Fig. 233. — Budwitz.

Fig. 234. — Pisek.

Fig. 235. — Hullein.

Fig. 236. — Plumenau.

Fig. 237. — Reigern.

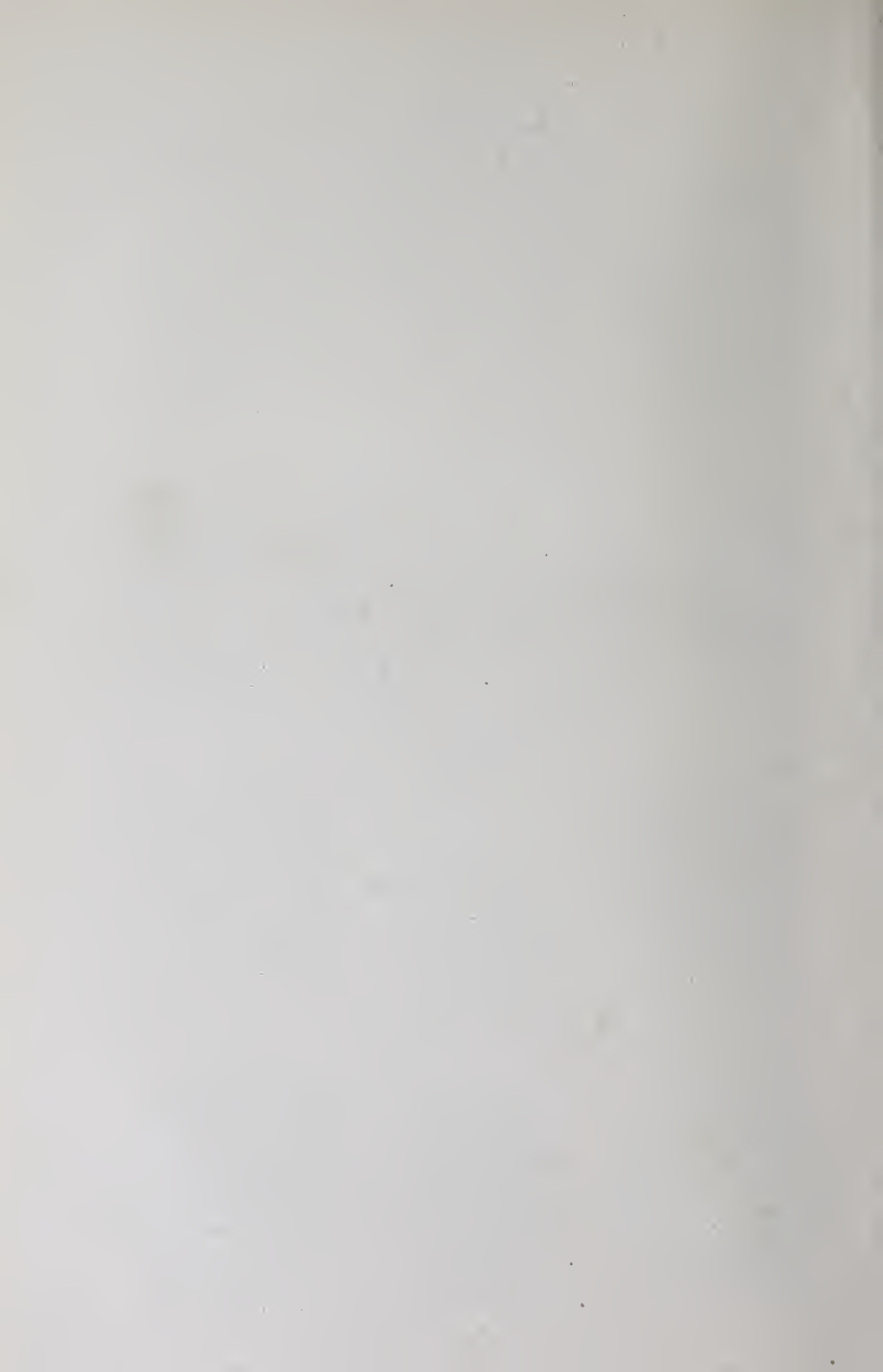
Fig. 238. — Treskowitz.

Fig. 239. — Kromau.

Fig. 240. — Blansko.

Fig. 241. — M.-Ostrau.

Tafel XIX.

Fig. 242. — Brüsau.

Fig. 243. — Bistritz a./H.

Fig. 244. — Bistritz a./H.

Fig. 245. — Leipnik.

Fig. 246. — Posoritz.

Fig. 247. — Hohenstadt.

Fig. 248. — Triesch.

Fig. 249. — Bistritz.

Fig. 250. — Battellau.

Fig. 252. — Woikowitz.

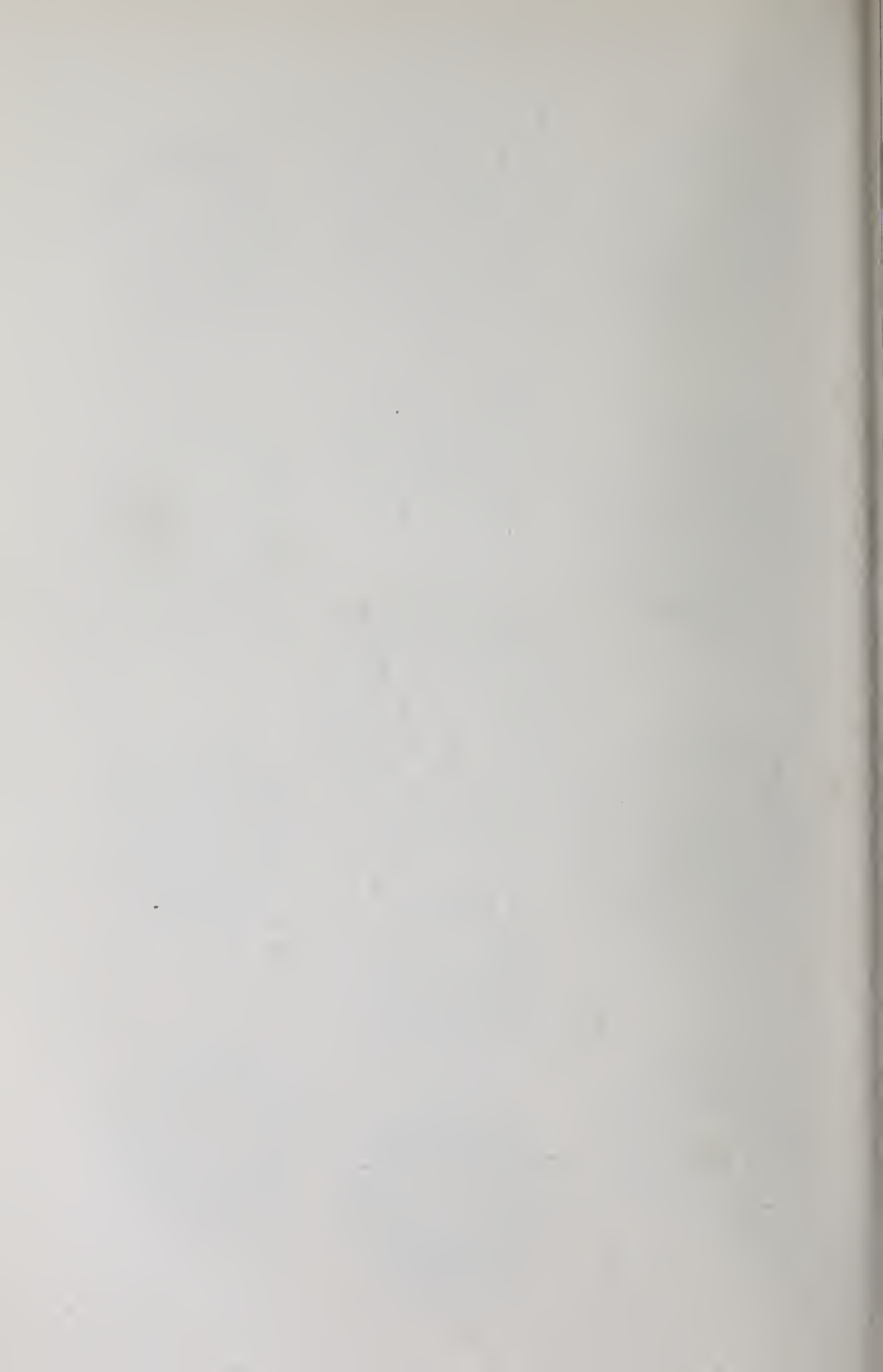

Fig. 251. — Aussee.

Fig. 253. — Niklowitz.

Fig. 254. — Eibenschitz.

Rukopisná sbírka Josefa Valentina Zlobického.

(Listiny, týkající se Brna).

Sděluje Dr. František Kameníček.

O „českém patriarchovi“ Josefu Valentinu Zlobickém bylo již psáno: Ferdinand Menčík pojednal obšírněji o jeho životě v „Památníku,“ vydaném o jubilejní slavnosti ochotnického spolku „Pokrok“ ve Vídni r. 1888, týž spisovatel napsal článek o knihovně Zlobického a jejích osudech do Časopisu Matice moravské roku 1897 (v sešitě prvním), a malý dodatek o významu Zlobického přidal v témž časopise Antonín Rybička (sešit druhý téhož ročníku.)[1]

Zlobický (nar. na Velehradě moravském 14. února 1743 — zemřel 24. března 1810) náleží k buditelům národa českého ku konci minulého a s počátku nynějšího století. I jeho úřední působení má značný význam: roku 1773 stal se učitelem jazyka českého na vojenské akademii v Novém Městě za Vídní, roku 1775 zastával stolici české řeči a literatury na vídeňské universitě, a od roku 1776 byl translatorem u nejvyššího soudního dvoru. Spisovatelská činnost jeho jest velmi skrovná; důležitost osoby jeho záleží spíše v tom, že byl v přátelských a literárních stycích s většinou tehdejších literátů slovanských v Rakousku žijících (z českých s Dobnerem, Duriehem, Pelclem a j.) a že jako translator přeložil do češtiny zvláště všeobecný trestní zákonník (1787) a všeobecný zákonník občanský (1. díl 1787). V pozůstalosti jeho nalezlo se také mnoho příspěvků k životopisům českých spisovatelů, „topografie Moravy, dodatek k Rosovu českému slovníku, úplná česká skladba, collectanea k úvodu k české literatuře,“ značná bibliothéka a veliké množství přepisů důležitých listin, učiněných asi hlavně pro

[1] Hlavní životopisná data čtenář najde také v d'Elvertově „Historische Literaturgeschichte von Mähren und österr. Schlesien“ (1850) a u Wurzbacha: „Bibliogr. Lexikon des Kaiserthums Österreich.“ 1891. Str. 202.

zmíněnou topografii Moravy; neboť se týkají téměř výhradně měst a míst moravských. V té příčině Zlobický byl sběratelem jako Cerroni a Monsé a jiní mužové té doby. Po smrti Zlobického knihovnu i rukopisnou sbírku koupil hrabě Josef Auersperk, pozdější praesident nad appellacemi. Knihy většinou rozprodal, avšak rukopisnou sbírku daroval brněnskému Františkovu museu, kde jest doposud. Jest v ní promíseno mnoho přepisů Schwoyových, jež daroval Františkovu museu starohrabě Hugo Salm, který po čtrnácte let byl předsedou Hospodářské společnosti moravské.

Rukopisná sbírka Zlobického ve Františkově museu poznačena jest číslem 331 a obsahuje osm objemných fasciklů, většinou kopií, vidimovaných a nevidimovaných, v celku značně přes 1500 kusův. Listiny seřaděny jsou abecedně dle míst, jichž se týkají, avšak zařadění vždy není správné, již také z toho důvodu, že mnohé kusy jsou na př. vytrženými listy z kopiářů, opisy z půhonných knih ze 16. století a j. Některé kopie jsou tam dvakrát i třikrát na různých místech. Odkud listiny byly opisovány, jest zřídka udáno. Kopie většinou pocházejí z konce 17. nebo z minulého století, jsou zřídka vidimované a dosti nespolehlivé i co do úplnosti obsahu i co do správnosti vlastních jmen a dat. Vidimování jest nejčastěji německé,[1] ale vyskytují se také vidi česká.[2] Originálů není poměrně mnoho, rovněž zřídka objevuje se koncept.

Nelze na tomto místě najednou probrati všech osm fasciklů listin sbírky Zlobického, proto chci tak učiniti po částech. Letos vybral jsem fascikl 2., ze všech nejmenší, obsahující listiny, týkající se Brna, ač i zde jest dosti listin, jež měly býti zařaděny jinam. Mnoho listin jsem tam nalezl, jež se týkají kláštera tišnovského, jiné kláštera zábrdov-

---

[1] Na př. „Das diese Copia mit dem rechten Original fleissig collationirt und ganz gleichlautend befunden worden, bezeuget meine eigene Hand-Unterschrift und Petschaft. Actum in Cancellaria Regii Tribunalis Brunae, 12. Mai 1663. Michal Carl Albel, Registrator und Expeditor daselben."

[2] Na př. „Že tento hodnověrný vejpis svým pravým a na papíře psaným originálem pilně scollationisován a ve všem se srovnává, dotvrzuje toho podpis ruky mé vlastní a přitisknutá pečeť. Actum in Cancellaria apud regias tabulas marchionatus Moraviae Brunae 10. die mensis Octobris anno 1661. Bohuslav Jindřich Liška, Registrator a expeditor ibidem."

ského a dvě také Králova Pole. Nejvíce užil posud těchto listin d'Elvert ve svém díle „Versuch einer Geschichte Brünns 1828", kde na konci uveřejňuje některé z nich, týkající se Brna a zvl. Králové kláštera. Volný, zdá se, prohlédl tu sbírku velmi povrchně.

Obsah význačnějších[1] listin fasciklu brněnského v chronologickém pořádku jest tento:

1. Přemysl II., král český, uděluje městu Brnu právo, že městští soudcové smějí souditi také lidi, usedlé na předměstích, ve zločinech, jichž se dopustili ve městě. Rozsudek má míti tutéž platnost, jako kdyby ti lidé byli souzeni od svých vlastních soudcův.

1276. Ve Znojmě, quinto Kalendas Junii, IIII. indictione[2] (28. května). Stará latinská kopie nevidimovaná. Orig. v městském archivu brněnském.[3] Otisknuta v Cod. dipl. Mor. IV. p. 175.

2. Jan Lucemburský, král český, dává občanům brněnským za služby jejich hrad obřanský se vším příslušenstvím a osvobozuje od berně všechny dědičné statky, ležící mimo obvod městský a na území šlechtickém nebo duchovním.

1315.[4] V Praze, II. Kalendas Aprilis (31. března). Vidimovaná kopie z latinského originálu, avšak se špatným datováním následkem mylného čtení. Má totiž datum 11. Kalendas Aprilis. Orig. v městském archivu brněnském. Otisknuta v Cod. dipl. Mor. VI. p. 70.

3. Karel IV., král český a císař německý, potvrzuje privilegium krále Václava I. z r. 1243, že každý obyvatel města Brna, jenž s občany táž práva má, při soudech ode všech poplatků jest osvobozen.

1367. V Brně, Indictione quinta, Nonas Novembres (5. listopadu). Kopie latinská nevidimovaná. Orig. v městském archivu brněnském. Kopie dupl. v Bočkově sbírce zemsk. arch. mor. č. 6901. Otisknuta v Cod. dipl. Mor. X. p. 17—18 dle originálu.

---

[1] Listiny, které se netýkají přímo obce brněnské, nýbrž spíše jen klášterův nebo městských far, jsem téměř všechny vynechal, jiż také pro to, že většina jich jest ve výňatku otisknuta u d'Elverta (Versuch atd.). Všech kusů ve fasciklu brněnském jest 92, z nichž 21 se přímo Brna netýká.

[2] Bližší datum podávám vždy původním zněním listiny.

[3] Bližšího poznačení originálu není potřebí, poněvadž listiny brněnského archivu jsou již až do r. 1600 úplně chronologicky seřaděny, tak že dle data lze je nalézti hned.

[4] Volný má r. 1316.

4. Jan Jindřich, markrabí moravský, nařizuje, aby všichni kupci, rakouští, uherští, polští i z jiných zemí, se svým zbožím vždy Brnem projížděli.

1373. Na Špilberce, před sv. Janem Křtitelem (in Vigilia Johannis Baptistae, 23. června). Kopie latinská nevidimovaná. Originál v městském archivu brněnském. Kopie dupl. v Bočkově sbírce zemsk. arch. mor. č. 6903. Otisknuta v Cod. dipl. Mor. X. p. 215 dle originálu. Jest to vlastně potvrzení privilegia cís. Karla IV. z r. 1347. XI. Kal. April. (22. března). Viz d'Elvert: Versuch einer Geschichte Brünns (1828) str. 260—261.

5. Zikmund, král německý, uherský a český, žádá a napomíná občany brněnské, aby setrvávajíce v nezměněné věrnosti a poslušnosti k němu, podporovali ho proti jakýmkoli odbojníkům.

1421. Na Žebráce, (In Mendico, feria quarta ante festum b. Fabiani et Sebastiani (15. ledna). Kopie nevidimovaná z latinského originálu, kterého však v městském archivu brněnském není.

6. Albrecht, vévoda rakouský, píše měšťanům brněnským, že posílá poddaného svého Mikuláše Seebecka s částí vojska obsadit Špilberk a žádá je, aby Seebeckovi byli ve všem radou pomocni, a aby ho vším potřebným opatřili. Všemu, co jim oznámí, mají věřiti.

1424. Ve Vídni, am Mitwochen nach der heyligen drey Königstag (12. ledna). Kopie německá nevidimovaná. Orig. v městském archivu brněnském.

7. Albrecht, vévoda rakouský a markrabí moravský, píše hejtmanu moravskému Janu z Lomnice, pak některým stavům moravským (Joštu Hechtovi z Rosic, podkomořímu, panu z Waldsteina, Ortlebu z Drahotuš, Jimramu z Doubravice, Janu z Boskovic, Kunovi z Kunštatu, Jiříkovi z Holnsteina, Erhartu z Kunštatu, Petru Romanu z Vítovic), purkmistru a radě města Brna a Uh. Hradiště, že schvaluje prodloužení příměří o osm dní, jež byli umluvili s některými nepokojnými obyvateli moravskými (původní příměří mělo trvati jen do 9. srpna), a v tom smyslu, že dává nařízení také svým hejtmanům na Moravě.

1433. Ve Vídni, Pfüngsttag St. Sixtstag (6. srpna). Kopie německá nevidimovaná. Orig. v městském archivu brněnském.

8. Zikmund, král římský etc., děkuje občanům brněnským za jejich věrnost a lásku, o níž ho v listě svém byli ujistili, žádá je, aby

v té věrnosti vytrvali a nikým se nedali svésti k ničemu, co by proti osobě jeho čelilo, a doporučuje jejich lásce svou dceru za doby jejího pobytu v Brně.

1434. Ve Velvarech, am Mitwochen nach St. Martinitag (17. listopadu). Kopie německá nevidimovaná. Není v městském archivu brněnském.

9. Albrecht, markrabí moravský, povoluje do odvolání městu Brnu solní komoru, solní mýto a krčmy, v nichž by se nalévalo různé vlašské pití a svídnické pivo; navždy pak zrušuje poplatek za sladování, který byl za markrabí Jošta zaveden (2 míry sladu do sladovny markrabské).

1437. Ve Vídni, an Mitichen vor St. Lorenzen (7. srpna). Německá kopie nevidimovaná. Orig. v městském archivu brněnském.

10. Ladislav, král uherský a český, ze zvláštní milosti k Brňanům nařizuje, aby všichni židé a židovky, staří a mladí, se vším zbožím vystěhovali se z města nejdéle do sv. Martina příštího. Král daroval Brňanům všechny židovské domy, synagogu a hřbitov. Za to mají platiti do markrabské komory poplatky od židů vždy placené, totiž ročně 60 kop.

1454. V Praze, am Sambstag nach St. Jacobstag (27. července). Německá kopie nevidimovaná. Orig. v městském archivu brněnském. Kopie dupl. v Bočkově sbírce zemsk. arch. mor. č. 6914. (Ad mandatum D^ni^ Regis domino Procopio de Rabenstein, cancell. referente).

11. Ladislav, král uherský a český, přísně nařizuje purkmistru a radě města Brna, tehdejším i budoucím, „aby toho žádnému nedopouštěli, by kdo kde jinde okolo města, nežli vnitř v městě, které těžké nebo hostinné pití šenkoval.“[1]

1454. V Praze, v neděli před sv. Maří Magdalenou (21. července). Novější kopie česká nevidimovaná. Orig. v městském archivu v Brně. Kopie v Bočkově sbírce v z. arch. mor. č. 6916. (Ad mandatum D^ni^ Regis D^no^ Georgio gubernatore referente).

12. Ladislav, král uherský a český, osvobozuje všechny obyvatele města Brna, kteří u židů se byli zadlužili a do chudoby upadli, od dluhův a odpouští jim je.

---

[1] Nařízení toto učiněno bylo na prospěch královské komory, do níž plynulo každoročně veliké tržné (lozung) z vín a z piv, která se v městě Brně vynalévala. Bylo-li naléváno pití mimo obvod města, pak se tržné neplatilo, a královská komora byla poškozována.

1455. Ve Vídni, Samstag vor dem Suntag Judica (22. března). Německá kopie vidimovaná. Orig. v městském archivu brněnském. Kopie v Bočkově sbírce zemsk. arch. mor. č. 6917.

13. Ladislav, král uherský a český, poroučí purkmistru a radě města Brna, aby vyslali ze sebe dva konšely a dva z obce s úpravnou družinou na sněm do Prešpurka, svolaný ke dni sv. Michala (29. září), kde osobně raditi se chce s praelaty a stavy uherskými, a přeje si, aby poradám těm také zástupcové Brna byli přítomni.

1455. Ve Vídni, die sancti Lamberti (17. září), regnorum nostrorum Hungariae XVI., Bohemiae vero II. — Latinská kopie nevidimovaná. Orig. v městském archivu brněnském.

14. Ladislav, král uherský a český, vojvoda rakouský a markrabí moravský, přikazuje opatrným, purkmistru a konšelům města Brna, aby s praelaty, pány a zemany, kteří do Vídně ke dvoru v den sv. Bartoloměje (24. srpna) přijeti mají, dva nebo tři z rady své vyslali, aby král maje je při sobě, „tím lépe, dobře a poctivě té naší země Moravské jednati mohl.“

1456. Ve Vídni, ve středu po sv. Prokopu (7. července) let království uherského v XVII., a českého v III. létě. Česká kopie nevidimovaná. Orig. v městském archivu brněnském.

15. Ladislav, král uherský a český etc., potvrzuje městu Brnu privilegium krále Václava II. z roku 1297 (8. dubna v Brně), jímž městu propůjčuje právo na dolování v obvodě na 6 mil v okolí,[1] avšak musejí plniti všechny povinnosti ke králi a potomkům jeho dle řádu hor Kutných. (= salvo tamen jure nobis et curiae nostrae quomodocunque ex ipsis metallis et fodinis debito, quod nobis et nostris successoribus . . . . integre deberi et solvi per ipsam civitatem volumus secundum montium Cutnae consuetudinem . . . . .“

1457. V Praze, 16. listopadu. Latinská kopie z roku 1780 nevidimovaná. Orig. v městském archivu brněnském. Kopie v Bočkově sbírce v zem. arch. mor. č. 6918.

16. Jiří, král český, prohlašuje, aby odtud na věčné časy žádný praelat ani pán ani nikdo nižšího stavu v markrabství moravském z vinohradů nových platův ani dávek nezaváděl ani nebral mimo ty, které

---

[1] Páni, jejichž poddaní mají vinohrady, mají bráti z dreilinku (čtvrt vinohradu) po 1 zlatém.

vinničnou sazbou posud jsou stanoveny.[1] Svědkové: Protas, biskup olomoucký, Viktorin vévoda slezský na Münsterberce, Jindřich z Michalovic, Prokop z Rabšteina, Benedikt z Boskovic, Procek Černohorský, Prokop z Kunštatu, Jan z Pernšteina, Markvart z Lomnice, Karel z Vlašimě, Jan Jičínský z Cimburka, Jindřich z Lichtenburka, Václav z Vlašimě, Jan Roketnický z Ludanic, Jiří z Landšteina, Petr Kdulinec z Ostromíře, Jan Mukor (sic) z Kokor, Jobs z Einsídlu a j.

1464. V Brně, an den Tag der H. 5 Brüder (12. listop.). Německá kopie nevidimovaná. Také český opis v téže sbírce. Orig. v městském archivu brněnském.

17. Papeže Pavla II. bulla o založení nové školy u sv. Jakuba v Brně.

1465. V Římě sexto Idus Maii (10. května). Kopie latinská nevidimovaná, kterou učinil r. 1781, 18. ledna P. Alexius Habrich, prior kláštera rajhradského. Není v městském archivu brněnském.[2]

18. Král Matyáš dává obci brněnské za její věrnost allodiální dvůr v Měníně s mlýnem a odpouští městu závazek 10 kop grošů, který z toho mlýna placen byl ročně ke komoře královské a ke hradu Špilberku.

1469. V Olomouci, in festo beatorum Thiburcii et Valeriani (14. dubna). Kopie latinská vidimovaná. Orig. v městském archivu brněnském.

19. Matyáš, uherský a český král, nařizuje, kdyby při vinničných horách židlochovských nastala pře o více než 10 kop, že konšelé města Židlochovic nebudou moci této pře slyšeti, nýbrž čtyři nebo tři nebo nejméně dva členové brněnské rady, poněvadž Brňané tam mají mnoho vinnic. Ti pak mají s horními konšely míti společnou radu a souditi.

---

[1] V původním privilegiu se praví, že podobné právo mají hory kolínské a čáslavské. (Viz Cod. Dipl. Mor. V. p. 61—62. — d'Elvert uveřejnil ve svém „Versuch" listinu něm. datov. 18. listop. téhož roku, jež obsahuje také práva na dolování, avšak jiného smyslu. (Str. 264—265).

[2] d'Elvert: „Versuch" str. 267 udává rok 1466 a uveřejňuje ji. Chybu v datování zavinil tím, že špatně opsal datum, napsav pouze a M° CCCC° sexagesimo [quinto vynecháno] sexto Idus Maii. S ní zároveň opsána jest bulla téhož papeže z r. 1465 pridie Kalendas Martii (28. února) o založení podobné školy v Olomouci u kostela sv. Mořice.

1479. V Brně, ve středu den Matky Boží (15. srpna). Kopie česká nevidimovaná. Orig. v městském archivu brněnském.

20. Vladislav, král český a uherský, srovnává rozepři mezi kněžími a klášterníky brněnskými s jedné a obcí brněnskou s druhé strany: 1. dovoluje, aby kapitola u sv. Petra směla ročně vynalévati 12 dreilinků vína ze svých vinohradů (Brňané to popírali); 2. že brněnští kněží mohou všechny své potřeby dovážeti odkudkoli do svých domův a že nemusejí je pouze v Brně kupovati. Avšak že věcí těch nesmějí prodávati, a kdyby je prodávali, že měšťané brněnští jim je mohou pobrati; (Měšťané dovolávali se svých statutův, ale král prohlásil, že osoby duchovní ke zřízení městskému nenáležejí.) 3. král schvaluje, aby žádný měšťan na svých dědičných gruntech ani na domech poručenství nečinil mimo hotové peníze.

1497. V Brně 21. února. Česká kopie nevidimovaná. Orig. v městském archivu brněnském. Stará kopie v Bočkově sbírce zemsk. archivu brněnského č. 6921.

21. Vladislav, král uherský a český, dovoluje měšťanům brněnským na jejich zvláštní žádost, aby každý z obyvatelů města toho mohl všecek statek svůj movitý i nemovitý na smrtelné posteli dáti, poručiti a odkázati, komuž by se mu kolvěk zdálo a líbilo kromě duchovenství, jemuž smí odkázati jen hotové peníze. Dále nařizuje, aby všecka poručenství, která by se v Brně stala, nikde jinde nebyla vyhledávána, rozeznávána a působena, než na radnici brněnské podle znění starodávných práv.

1498. Na Budíně, v úterý den sv. Prokopa (29. května).[1] Česká kopie nevidimovaná. Orig. v městském archivu brněnském.

22. Vladislav, král uherský, český a markrabě moravský, píše Brňanům: „Jakož jsme Vám před tím psáti ráčili, abyste Vy k nám do Budína, dva sobě vyberouc, ke dni sv. Martina (11. listop.) nejprv příštího vyslali a těch různic, kteréž jsou mezi panským a rytířským stavy v království českém z jedné a stavem městským z strany druhé jednali a k dobrému konci přivésti dopomohli, i vězte, že toho roku na ten čas z slušných příčin odkládáme až do pondělího po sv. Kateřině (2. prosince) nejprv příštího; protož Vám poroučíme, zádající toho na

---

[1] Kopie má špatné datování 28. srpna. Dlužno datovati Přenesení sv. Prokopa.

Vás, abyste Vy ten pondělí po sv. Kateřině nejprv příští k Nám do Budína k tomu času 2 z sebe vyberouc vyslali, aby nám těch různic k dobrému konci přivésti pomohli . . . . .“

1504. V Budíně, dne sv. Havla (16. října). Česká kopie nevidimovaná. Není v městském archivu brněnském.

23. Ludvík, král uherský a český, markrabě moravský, potvrzuje městu Brnu všecka práva a privilegia.

1523. Na hradě Pražském, v neděli před Hromnicemi (1. února). Česká kopie nevidimovaná. Orig. v městskem archivu brněnském. Kopie v Bočkově sbírce zemsk. arch. mor. č. 6926.

24. Ludvík, král uherský a český, markrabě moravský, nařizuje na stížnost purkmistra a konšelů města Brna, „že častokrát mandáty anebo psaní z kanceláří královských proti privilegiím a výsadám jejich k nim vycházejí,“ aby takové mandáty žádné moci neměli. „Než měl-li by [kdo] s kýmkoli z Našich poddaných města Brna cožkoli činiti, aby ho tu před právem jich hleděl podle pořádku jejich, a oni každému budou povinni bez prodlévání spravedlivý rozsudek učiniti.“

1524. Na Budíně, ve středu den sv. Tomáše apoštola (21. prosince). Česká kopie nevidimovaná. Orig. v městském archivu brněnském.

25. Ludvík, král uherský a český etc., dává plnou moc purkmistru a radě města Brna, aby na předměstích řemeslníků vůbec netrpěli, a kdyby se o některém dověděli, že mu smějí řemeslo zastaviti.

1524. Na Třeboni, an den Tag Scti. Thomae (snad 7. března?). Nevidimovaná kopie z českého na jazyk německý přeloženého privilegia krále Ludvíka. Není v městském archivu brněnském.

26. Ferdinand I., král český, uherský atd., povoluje Brňanům výhody pro dolování na statcích měšťanů brněnských u Deblína, kde horniny se nalezly. Doly ty nazývá novým jménem „Danielsberg.“

1530. Z Augšpurka 20. listopadu. Nevidimovaná německá kopie z Cerroniovy sbírky z r. 1780. Orig. jest v městském archivu brněnském. Vedle originálu jest v témž archivu opis s chybným datem 1531. Podobné datum má také kopie sbírky Zlobického a otisk listiny u d'Elverta: „Versuch“ str. 265.

27. Ferdinand I., král český a uherský etc., děkuje Brňanům za povolnost a lásku, kterou od nich ve své potřebě poznal, že totiž vypravili nařízený počet jízdných, pěších a děl, a podle důstojného

Stanislava, biskupa olomouckého ..... a pánův i rytířův v poli zůstali. Slibuje, že jim toho chce vzpomínati vší milostí královskou a nahrazovati, a dále je důtklivě žádá, aby při pánech a rytířích v poli zůstali a svého dobrého a chvalitebného předsevzetí neměnili a na nepřátely s nimi táhli a tak, jak jsou oni před se vzali, tak i Brňané aby k dobrému krále svého pomáhali. Ferdinand ze své strany jim připovídá, že jich v ničem neopustí, a po vítězství že budou moci sobě zase útraty a náklady své nahraditi, a nepochybuje, že i od p. Boha za to odměněni budou. Kdyby pak páni a rytíři potřebovali od nich některých kusův a děl, král žádá, aby jich k takové potřebě půjčili.

1532. Ve Vídni, ve středu po sv. Jeronýmu[1] (2. října.). Česká kopie nevidimovaná. Orig. v městském archivu brněnském.

28. Král Ferdinand I. potvrzuje obci brněnské privilegium krále Václava II., že nikdo ze stavů nesmí v obvodě jedné míle okolo Brna krčmy stavěti ani piva nalévati.

1544. Ve Vídni, v pátek, den Nanebevzetí Panny Marie (15. srpna). Česká kopie nevidimovaná.

29. Král Ferdinand I. urovnává prostřednictvím zemského hejtmana a svého podkomořího stížnost měšťanů brněnských proti purkmistru a konšelům:

1. že úřad netrpí více v městě skladu zboží cizích kupců z Norimberka, z Vídně ani z jiných měst, od nichž domácí kupci kupovali různé vzácné zboží. (Král Ferdinand dovoluje, aby cizí kupci opět v Brně své sklady míti směli.)

2. že městský úřad nařídil, aby jedenkaždý s čeládkou svou jen jedním „handlem" živnost svou provodil. (Král Ferd. připouští, že může se kupčiti různým zbožím, na př. železem, kožemi a j., pokud to není proti výsadám kupcův a kramářův.

3. že sirotčí peníze, i když sirotci dospěli, u úřadu jsou zdržovány. (Král Ferdinand nařizuje, aby ihned byly sirotčí peníze vydávány.)

4. že každý peněžitě pokutován jest, kdo něco příkrého proti úřadu

---

[1] V kopii jest datum „ve středu sv. Jeronýma," což není možno, poněvadž toho roku bylo sv. Jeronýma v pondělí; originál skutečně má ve stř. po sv. Jeronýmu, t. j. 2. října.

promluví. (Král doporučuje, aby trestáno bylo v takových případech mírně.)

5. že již nebývají voženy cihly ani za peníze městskými koňmi těm, kteří stavějí, ježto jindy se dělo. (Král zůstavuje při dosavadním zařízení.)

6. že ti, kteří hostinské domy v městě mají, ovsa v trhový den v městě kupovati nesmějí, nýbrž v okolních vsech. (Král dovolil jim i v městě na trhu kupovati.)

7. když obyvatel města od jiného víno koupí a domů si je odvésti chce, že musí z vědra groš dáti. (Král nařídil, aby se ten groš neplatil.)

8. když městský úřad do své komory soli koupí, a ještě na trhu zbude, že obyvatelé města si zbytek té soli na trhu odkoupiti nesmějí. (Král Ferdinand to uznal za správné podle privilegia arciknížete Albrechta.)

9. že městský úřad nedá nalévati vín, dělaných z koření. (I to uznal král Ferdinand I. za správné dle téhož privilegia arciknížete Albrechta.)

10. že Matyáš Munka neprávem vždy skupuje všecko obilí tři míle okolo Brna. (Král Ferdinand radí, aby byl proto žalován u zemského práva, tam že se to rozhodne.)

1550. V Olomouci v pátek před sv. Pannou Markétou (11. července). Česká kopie nevidimovaná. Orig. v městském archivu brněnském.

30. Přemek z Víčkova, podkomoří markrabství moravského, potvrzuje za krále Ferdinanda I. městu Brnu staré jeho právo ve příčině prodeje a nálevu vín; že není dovoleno nikomu, ani ze stavu panského ani rytířského, míti kupectví nebo krčmy ve městě. (Kašpar Šidlák ze Šidlárce měl kupectví a nálev vína v Brně, a obec mu v tom bránila.)[1]

---

[1] Opírala se o privilegium Václava I. z r. 1243, jímž dostalo se Brnu svobody: „cožbykoliv čtyřmecitma osob z obyvatelův [stanovilo a za dobré uznalo] . . . . . žádný jiný rušiti nemá, než vždy se podle tohoto obdarování . . . . . zachovávati.“ Dále jim bylo povoleno, aby žádnému, kdož by chtěl stavu panského neb rytířského užívati, vín do města voziti, skládati, šenkovati a obchodů městských provozovati nedopouštěli. Prilegium toto potvrdili obci brněnské, pokud jsem našel cís. Matyáš r. 1609 v pátek po sv. Petru a Pavlu z Olomouce (vyskytuje se dvakrát), cís. Rudolf II. r. 1578, 16. října, cís. Ferdinand II. 24. října 1633, cís. Ferdinand III. 19. února 1639.

1554. Bez data. Česká kopie nevidimovaná. Není v městském archivu brněnském. Táž listina objevuje se po druhé v téže sbírce pohromadě s některými jinými privilegiemi brněnskými.

31. Smlouva s potvrzením JM^ti císařské na braní piva z pivovaru novozámského z vesnic, náležitých ke klášteru sv. Tůmskému v Brně. (Byly to vesnice: Kozlany, Čerčín (z toho dílu, který ke klášteru sv. Tůmskému náleží), Bohaté (nyní Velké) Málkovice, Staré Hvězdlice, Čechyně, Boršov). Vesnice ty měly bráti pivo jen z pivovaru novozámského p. Mikuláše z Hrádku.

1588. V Praze, ve středu po sv. Panně Dorotě (10. února). Smlouva se stala v Brně v pátek po památce Nanebevstoupení Páně (8. května). Kopie česká, úředně vidimovaná. Není v městském arch. brněnském.

32. Císař Rudolf II. etc. nařizuje na žádost Brňanův, „aby každý, kdož by jakou při před právem brněnským měl, a o ni, purkmistr a konšelé, vyšlyšíc tu při pořádně a pomníc pána Boha, přísahy a povinnosti své . . . . . . ortel mezi stranami [aby] udělali a vypověděli: kteréžby se straně na takovém orteli přestati nezdálo, ten každý ve dvou nedělích, pořád sběhlých, k témuž právu města Brna 15 kop gr. českých nebo 30 kop míšenských položiti má. A položíc takovou summu, před osobu Naši císařskou aneb rady od nás k appellacím zřízené appellovati může a moc míti bude. A častopsaní purkmistr a konšelé města Brna mají a povinni budou takovou každou při se všemi akty a předložením . . . . . . s ortelem jich na to udělaným bez umenšení, složíc a zapečetíc to u přítomnosti obojí strany, Nám aneb dotčeným radám odeslati.“[1]

1592. V Praze ve středu den památky rozeslání sv. apoštolů (15. července). Česká kopie vidimovaná s počátku 18. století. Orig. v městsk. arch. brněnském.

33. Memoriale kláštera sv. Tůmského v Brně. Obsahuje většinou porušené kopie krále Jana, Jošta Moravského, Karla IV., Jiřího Poděbradského až do cís. Rudolfa II. ve příčině volného nálevu vína a piva. Potom smlouvy mezi týmž klášterem a Novo- i Starohvězdlickými, kde

---

[1] Posud byla na appellaci ustanovena velmi malá summa, proto strany často appellovaly jen na zlehčení brněnského soudu, zaplativše tu nepatrnou částku.

klášter měl statek; konečně četné výpisy listin a privilegií kláštera starobrněnského od různých panovníkův i od papežův.

34. Kardinál František z Dietrichšteina, biskup olomoucký, vykazuje jeptiškám na předměstí u sv. Josefa v Brně, jimž vystavěl kostel, 10.000 tolarův a naturalie z panství mikulovského, ale s vyhrazením, že on i budoucí držitelé téhož panství zůstanou jejich patrony.

1617. V Mikulově 23. dubna. Kopie stará nevidimovaná.

35. Císař Ferdinand II. oznamuje, že zřídí v Brně soudní tribunál na věčné časy.

1636. V Řezně 19. prosince. Originální listina německá.

36. Císař Ferdinand III. oznamuje Brňanům, že zamýšlí spojiti oboje zemské desky a uložiti je v Brně.[1] Podepsán Georg. comes Martinic, regius cancellarius.

1641. Ve Vídni, 26. listopadu.[2] Kopie německá nevidimovaná.

37. Cís. Ferdinand III. děkuje občanům brněnským za věrnost a statečnost při obléhání města Brna od Švédův. Bude jim toho vždy vděčně vzpomínati.

1643. V Hodoníně, 15. září. Podepsán Georg, comes de Martinic, regius cancellarius. Německá kopie nevidimovaná. Orig. v městsk. arch. brněnském. Otisknuta u Franzkého „Bürgertreue" str. 45; u Bretholze „Urkunden, Briefe und Actenstücke zur Geschichte der Belagerung der Stadt Brünn durch die Schweden in den Jahren 1643 und 1645. Brünn 1895." . . . str. 18.

38. Císař Ferdinand III. s radostí přijímá zprávu o věrnosti a statečnosti měšťanů brněnských za obléhání města od Švédův a vybízí je k dalšímu odporu.

1645. Ve sv. Hyppolitě dne 24. srpna. Německá kopie nevidimovaná. Orig. v městském archivu brněnském. — Otisknuta u Bretholze „Urkunden etc." str. 91.

39. Císař Ferdinand III. děkuje měšťanům brněnským opětně za jejich statečnost za hájení města proti Švédům a vyslovuje potěšení,

[1] Když v roce 1679 nastal v Brně mor, tribunál, desky i zemský sněm měly býti přeloženy do Uničova, avšak pro nepříhodné cesty k Uničovu, přeloženy byly do Olomouce.

[2] Informační list poslán byl v té příčině do Brna z Řezna 8. října 1641.

že nepřítel s nepořízenou musel odtáhnouti. Slibuje jim Své uznání a milosti, aby i potomci jejich měli památku.

1645. V Melku, 9. září. Německá kopie nevidimovaná. Originál v městském archivu brněnském. Vytisknuta u Bretholze „Urkunden etc.“ str. 96.

40. Císař Ferdinand III. odpovídá na poselství měšťanů brněnských, jimž prosili o určité odměny za statečné hájení města Brna. Bylo těch žádostí celkem 18. Císař některé z nich slibuje splniti, jiné z různých důvodův odmítá.

1645. V Linci, 22. září. Německá kopie nevidimovaná. Orig. v městsk. archivu brněnském. Vytisknuta u Bretholze „Urkunden etc.“ str. 99.

41. Císař Ferdinand III. povoluje na zvláštní žádost měšťanů brněnských, aby obyvatelé města Brna volni byli od ubytování vojska ve svých domech, avšak mají se postarati o jiné ubytování.

1646. V Linci, 29. ledna. Německá kopie nevidimovaná. V městsk. arch. brněnském kopie ze 17. stol.

42. Císař Ferdinand III. děkuje opětně purkmistru, radě i obyvatelstvu města Brna za jejich statečnost r. 1643 a 1645, uděluje jim pak tyto milosti:

1. zlepšuje znak města Brna, který jest v listině podrobně vypsán;

2. jmenuje na věčnou památku ty občany, kteří se hájení města účinně účastnili a osvědčili, a členy rady povyšuje i s jejich potomky do stavu šlechtického;

3. ostatním vyjmenováním dovoluje, aby se všude v místech „incorporovaných“ zemí směli usazovati, dává jim úplnou volnost provozovati řemesla ve všech místech bez poplatkův i pro potomky a nařizuje, aby všude, kde budou chtíti, přijímáni byli do cechův;

4. odpouští jim na věčné časy všecky poplatky z piva a vína, které dosud platili do královské komory, aby mohli ponenáhlu uhraditi městské dluhy.

1646. V Linci, 3. února. Německá kopie vidimovaná z r. 1670. Na vidimus podepsán jest Math. Jiří Ziadecký de Chotěšova, registrator a expeditor královského soudního tribunálu brněnského. 2 exempláře, z nichž jeden jest úplnější, poněvadž obsahuje více jmen brněnských měšťanův. Orig. v městském archivu brněnském. Vytisknuta u Franzkého. str. 62. Regest poznačil Bretholz: „Urkunden“ str. 121.

43. Císař Ferdinand III. povoluje městu Brnu podporu 30.000 zl. a nařizuje, aby městu ročně z kontribucí zemských sráženy byly 3000 zl.

1646. V Linci, 22. března. Německá kopie nevidomovaná.

44. Císař Ferdinand III. uděluje privilegium městu Brnu na zvláštní žádost purkmistra a rady za věrnost a statečnost měšťanů r. 1643 a 1645 proti Švédům, aby tři dni před každým ze šesti výročních trhů na zboží mohly býti konány v Brně vždy trhy na dobytek.

1647. V Praze 28. listopadu. Německá kopie nevidimovaná. Orig. v městském archivu brněnském. Kopie vidimovaná v Bočkově sbírce zemsk. arch. mor. č. 6953. Otisknuta u d'Elverta: „Versuch“ str. 270 a 271 a u Bretholze „Urkunden“ str. 129.

45. Císař Ferdinand III. dovoluje Brňanům na jejich žádost v odměnu za jejich statečnost volný obchod (bez cel a mýtného) se všemi potravinami a zbožím v zemích českých a alpských.

1647. V Praze, 12. prosince. Německá kopie nevidimovaná. Orig. v městském archivu brněnském. Vidimovaná kopie v Bočkově sbírce zemsk. arch. mor. č. 6954. Vytisknuta u d'Elverta: „Versuch“ str. 271 a 272 a u Bretholze „Urkunden“ str. 131.

46. Císař Ferdinand III. nařizuje, aby ustanovení jeho, že měšťané obce brněnské jsou ode všech mýt a cel v zemích alpských a českých osvobozeni, veřejně bylo nalepením na patřičných místech oznámeno, poněvadž se zjistilo, že stavové moravští tuto milost Brňanům udělenou těžce nesli; císař však při tomto ustanovení setrvává.

1648. V Linci, 25. července. Německá kopie nevidimovaná. Není v městském arch. brněnském.

47. Patent císaře Ferdinanda III., kterým se veřejně oznamuje všem čtyřem stavům země a majetníkům mýt, že obyvatelé města Brna mohou v zemích alpských a českých volně se usazovati, obchod vésti a že jsou osvobozeni od cel a mýt, avšak že musejí prokázati, že jsou brněnskými měšťany.

1648. V Brně, 14. září. Německá kopie nevidimovaná. Není v městsk. arch. brněnském.

48. Česká dvorská kancelář prohlašuje na stížnost města Brna, že platí posud císařské privilegium ve příčině osvobození měšťanů brněnských ode všech celních a mýtních poplatkův a připomíná krá-

lovské komoře, aby další nařídila, poněvadž kupci brněnští jsou se svým zbožím při mýtech obtěžováni a zdržováni.

1649. V Prešpurce, 30. dubna. Německá kopie nevidimovaná. Není v městsk. archivu brněnském.

49. Císař Ferdinand III. opět upozorňuje na osvobození Brňanův od mýt a cel, a varováni jsou ti, kteří od nich přece mýta žádají.

1650. V Brně, 13. ledna. Německá kopie nevidimovaná. Není v městsk. arch. brněnském.

50. Císař Ferdinand III. vyhrožuje tresty těm, kdo by neposlechli jeho výstrahy a obtěžovali měšťany brněnské mýtným. Byla to zvláště kapitola olomoucká, kterou císař žádá, aby ukázala svá privilegia ve příčině mýt.

1650. Ve Vídni, 13. února. Německá kopie nevidimovaná. Není v městsk. arch. brněnském. Listiny téhož obsahu byly vydány r. 1651, 13. února a 1657, 10. září.

51. Císař Ferdinand III. nařídil 7. února r. 1650,[1] že zeměpanští úředníci, zemští advokáti přísežní a medikové v Brně smějí si pro sebe vína domů voziti, ale nesmějí je prodávati; poněvadž však je přece prodávali, zakazuje to zvláštním mandátem.

1650. Ve Vídni, 12. dubna. Německá kopie nevidimovaná. Orig. v městsk. arch. brněnském.

52. Nařízení Jana Jakartovského ze Sudic na Pačlavicích, Kobylí a Náměšti, nejv. dvorského sudí a podkomoří markrabství moravského, vydané podle královského listu ze dne 7. září r. 1652 o pořádku v příčině prodeje vín.

1. obyvatelé, kteří v Brně domy a vinohrady „v lozunku" mají, smějí v městě svá vína prodávati, ale musejí napřed zaplatiti taxy 30 mor. tolarův.

2. rovněž smějí vína svá prodávati cizím lidem i mimo město, ohlásí-li to vinničným odhadcům.

3. kdo by však kupovati chtěl cizí vína, která nebyla „lozunku" podrobena, a do Brna voziti, těm aby taková vína byla vzata a ještě uložena pokuta.

1653. V Brně, 12. března. Německá kopie nevidimovaná. Orig. není v městsk. arch. brněnském.

[1] Jest rovněž ve sbírce Zlobického.

53. Císař Ferdinand III. potvrzuje starobrněnskému klášteru panen řádu cisterciénského všechna privilegia, týkající se klášterní hospody a prohlašuje, že obyvatelé brněnští nic proti tomu nesmějí činiti.

1655. V Prešpurku, 4. května. Vidimovaná kopie německá. Vidimus z brněnského soudního tribunálu. Není v městsk. arch. brněnském.

54. Declaratorium k brněnskému tribunálu ve příčině platův a zápisův panských domův, o panských hostinských a jejich právu ku provozování obchodu, o výkupu některých panských a duchovenských domů, o nálevu piva a vína při domech duchovních a o židech.

1656. Ve Vídni, 19. července. Německá kopie nevidimovaná. Není v městsk. arch. brněnském.

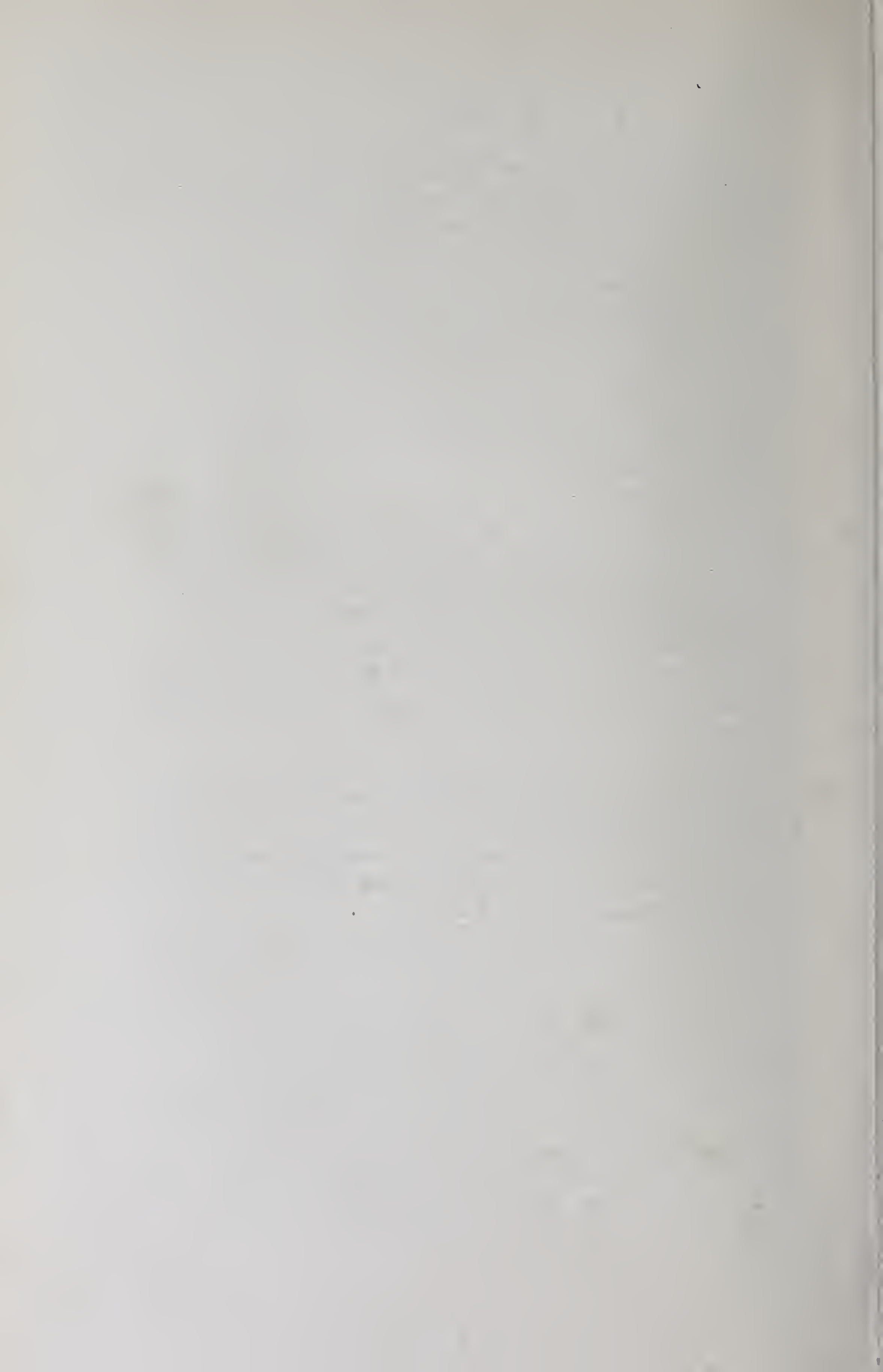
55. Císař Leopold I. srovnává spory mezi městem Brnem a kláštery starobrněnským a zábrdovským ve příčině vaření piva v jejich pivovarech a nálevu za čarou jedné míle od Brna a uvnitř. Dovoluje totiž klášterským pivovarům vně čáry pivo nalévati, ale uvnitř nikoli, poněvadž by to bylo proti právům města Brna.

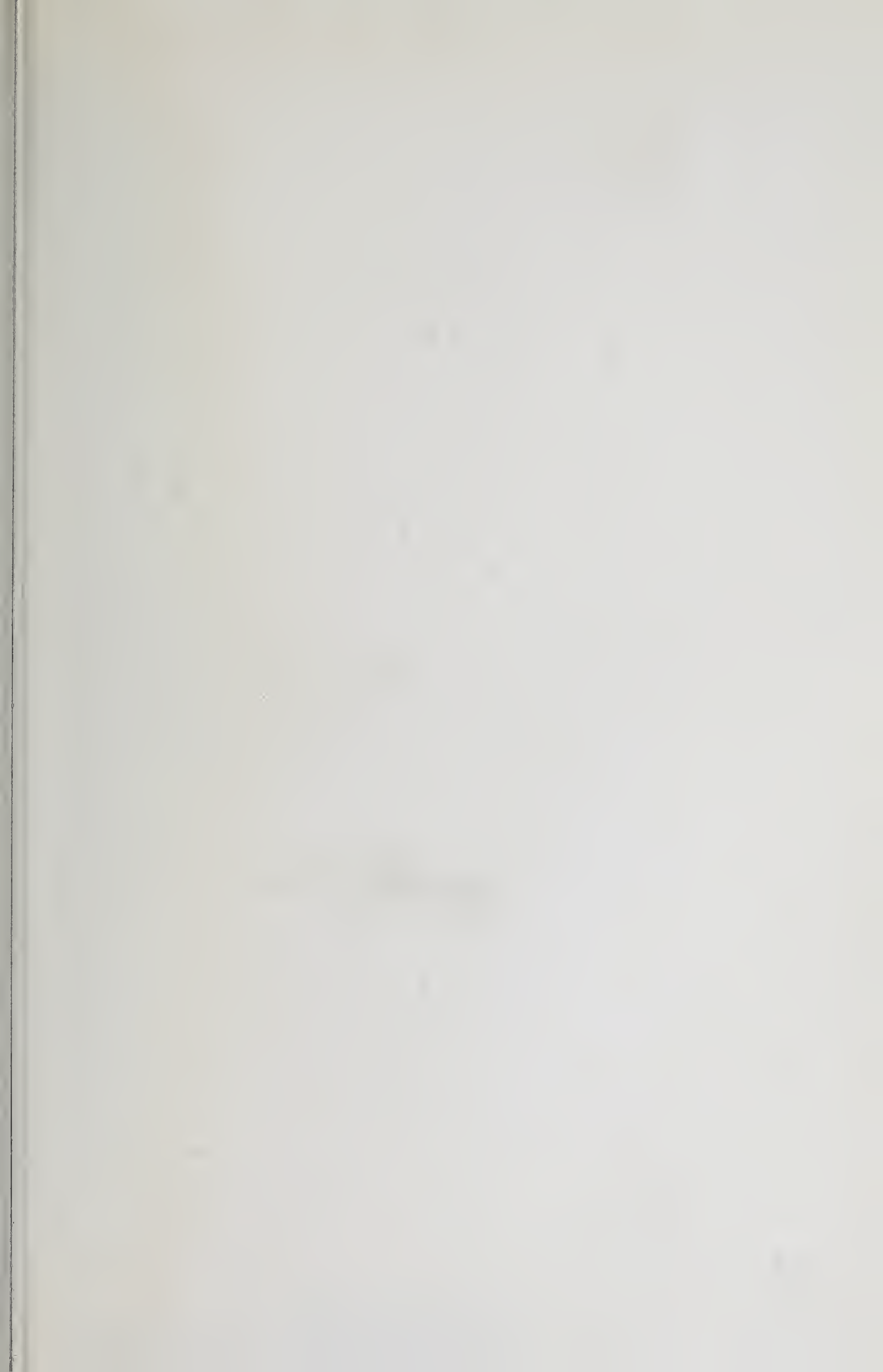
1662. Prohlášeno v Brně 5. června. Německá kopie nevidimovaná. Jiné nařízení z r. 1661 o klášteře zábrdovském prohlášeno v Brně 23. srpna. Německá kopie vidimovaná. Nejsou v městském archivu brněnském.

56. Statuta ústavu šlechtičen v Brně v 37 článcích.

1792. Ve Vídni 23. listopadu. Německá kopie vidimovaná. Není v městském arch. brněnském.

57. Seznam přijatých, vystouplých a zemřelých slečen ústavu šlechtičen v Brně od r. 1722—1793. Německá kopie novější. Není v městsk. arch. brněnském.

GETTY CENTER LIBRARY
3 3125 00609 3773

